

Ə DƏBİYYAT

METODİK VƏSİT

6

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hər bə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

AFƏT SÜLEYMANOVA, TƏRANƏ BAĞIROVA

ƏDƏBİYYAT 6

*Ümumtəhsil məktəblərinin
6-cı sinfi üçün Ədəbiyyat fənni üzrə dərslərin*
METODİK VƏSƏİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
tahsil_az@yahoo.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

Giriş	5
Standartların reallaşma cədvəli	48
6-cı sinif «Ədəbiyyat» dərsləri üzrə illik planlaşdırma cədvəli	51
Rəşid bəy Əfəndiyev. «Elm tükənməz xəzinədir», «Şah Abbas və iki vəzir».....	68
Yusif Balasagunlu. «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» (<i>Oxu və yazı prosesi</i>) Oxu prosesi.....	72
Yusif Balasagunlu. «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» (<i>Oxu və yazı prosesi</i>) Yazı prosesi	74

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

Mikayıl Rzaquluzadə. «Vurğun baxışlarla» («Gözəlliyin keşiyində» əsərindən) (<i>Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyənləşdirilməsi</i>)	76
Bəxtiyar Vahabzadə. «Qocalar» (<i>Bədii əsərlərdə insanın təsviri</i>) (<i>İctimai varlıq kimi</i>).....	78
Mirvarid Dilbazi. «Müəllimim» (<i>Bədii əsərlərdə insanın təsviri</i>) (<i>Xarici görkəmi</i>).....	80
Çingiz Aytmatov. «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» (<i>İnsanın təsviri</i>).....	84
KSQ. Abdulla Şaiq. «Köç» hekayəsi (<i>Ayrım qızı</i>)	88
KSQ. Abdulla Şaiq. «Köç» hekayəsi (<i>Kərim baba</i>).....	90
Əliağa Kürçaylı. «Vətən» (<i>Bədii əsərlərin ideyasının müəyyən edilməsi</i>).....	92
Sinifdən xaric oxu. Mustafa Cəmənlı. «Qurban bayramı»	94
Məmməd Araz. «Azərbaycan – dünyam mənim» (<i>Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri</i>).....	96
Məmməd Araz. «Azərbaycan – dünyam mənim» (<i>Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri</i>)	98
Məmməd Araz. «Azərbaycan – dünyam mənim» (<i>Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri</i>).....	100
Hikmət Ziya. «Qarabağda» (<i>Bədii əsərlərdə təsvir vasitələrinin əlaqələndirilməsi</i>)	102
Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı» (<i>Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu: əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi</i>)	104
Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı» (<i>Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu: əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi</i>)	106
Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı» (<i>Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu: əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi</i>)	108
Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı» (<i>Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu: əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi</i>)	114
Biz nə öyrəndik!	
Xəlil Rza Ulutürk. «Gerbimiz – qəlbimiz».....	118

Sinifdən xaric oxu. Aşıq Ələsgər . «Gərəkdi»	
Yazaq, yaradaq: yazıya hazırlıq	122
Yazaq, yaradaq: yazı, qarşılıqlı yoxlama	124

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

Kimdir əlil. Kamal Turan . «Üç nəfərin imtahanı» (<i>Bədii əsərlərdə nəqletmə</i>)	128
Kimdir əlil. Kamal Turan . «Üç nəfərin imtahanı» əsərləri üzrə iş	130
Məmməd Namaz . «Hamının günəşi»	
(<i>Nəqli mətnin oxusunun təşkili: proqnozlaşdırma</i>)	132
«Ağıllı uşaq». (<i>Azərbaycan xalq nağılı</i>)	
(<i>Nəqli mətnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri</i>)	134
«Ağıllı uşaq» (<i>Azərbaycan xalq nağılı</i>)	
(<i>Nəqli mətnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri</i>)	140
«Ağıllı uşaq» (<i>Azərbaycan xalq nağılı</i>)	
(<i>Nəqli mətnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri</i>)	142
Sinifdən xaric oxu. Nizami Gəncəvi . « <i>Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti</i> »	148
Nəriman Süleymanov . «Birinci cığır»	
(<i>Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi</i>)	150
Nəriman Süleymanov . «Birinci cığır»	
(<i>Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi</i>)	152
Nizami Gəncəvi . «Yaralı bir uşağın dastanı»	
Mirmehdi Seyidzadə . «Əqrəb və Çanaqlı bağa»	
(<i>Təsviri və nəqli xarakterli əsərlərdə obrazların təqdim edilməsində oxşar və fərqli cəhətlərin qarşılaşdırılması</i>)	154
Nizami Gəncəvi . «Yaralı bir uşağın dastanı»	
Mirmehdi Seyidzadə . «Əqrəb və Çanaqlı bağa»	
(<i>Təsviri və nəqli xarakterli əsərlərdə obrazların təqdim edilməsində oxşar və fərqli cəhətlərin qarşılaşdırılması</i>)	156
Sabir Əhmədli . «Dərs»	
(<i>Nəqletmə xarakterli əsərlərin quruluşu: mətnin hissələri</i> .)	
(<i>Nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi</i>)	158
Sabir Əhmədli . «Dərs»	
(<i>Nəqletmə xarakterli əsərlərin quruluşu: mətnin hissələri</i> .)	
(<i>Nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi</i>)	160
Sinifdən xaric oxu. Aşıq Ələsgər . «Gərəkdir»	168
«Xan sarayı» əfsanəsi	
(<i>Nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi</i>)	170
Mir Cəlal . «Dərsimi yaz» və Zahid Xəlil . «Zeynalabdin»	
(<i>Nəqletmə xarakterli əsərlərin elementlərinin müəyyən edilməsi</i>)	172
İvan Krilov . «Ağac»	
(<i>Nəqletmə xarakterli əsərlərin nağıl edilməsi, nəticələrin çıxarılması</i>)	176
«Çahargah əfsanəsi» (<i>Müstəqil iş</i>)	184
KSQ. «İsgəndər quş dili öyrənir». (<i>Azərbaycan xalq nağılı</i>)	186
Nəqli essenin yazısına hazırlıq: mətnin elementlərinin yaradılması	190
Sinifdən xaric oxu. «Tülkü ilə qurd» (<i>təmsil</i>)	192

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR-NƏQLETMƏ

Əli Səməddi. «Qanlı bənövşə» (<i>Bədii əsərlərdə təsvir və nəqletmə</i>)	194
Cabir Novruz. «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam».	
«Ana rəhmi» əfsanəsi	
(<i>Təsviri və nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri</i>)	196
Cabir Novruz. «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam».	
«Ana rəhmi» əfsanəsi	
(<i>Təsviri və nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri</i>)	198
Cabir Novruz. «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam».	
«Ana rəhmi» əfsanəsi	
(<i>Təsviri və nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri</i>)	200
«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu	
(<i>Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirilik və nəqletmə xüsusiyyətləri</i>)	202
«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu	
(<i>Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirilik və nəqletmə xüsusiyyətləri</i>)	204
«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu	
(<i>Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirilik və nəqletmə xüsusiyyətləri</i>)	206
KSQ. İlyas Əfəndiyev. «Zəmidə bir turac səslənirdi»	208
Sinifdən xaric oxu. «İki qardaş» (<i>nağıl</i>)	210
«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»	
(<i>Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş: əsərin oxusu üzrə iş</i>)	212
«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»	
(<i>Təsviri-nəqli xarakterli əsərdə bədii nümunənin təhlili üzrə iş: ideyanın müəyyən edilməsi</i>)	214
«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»	
(<i>Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş: obrazların təsviri və təhlili</i>)	216
«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»	
(<i>Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş: obrazların təsviri və təhlili</i>)	218
«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»	
(<i>Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş: əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi</i>)	220
«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»	
(<i>Təsviri-nəqli xarakterli əsərin hissələri: hadisələrin ardıcılığı və süjet</i>)	226
«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»	
(<i>Təsviri-nəqli xarakterli əsərin elementləri və nəqletmənin təşkili</i>)	228
LAYİHƏ	230
Dərslük komplektində istifadə olunmuş ədəbiyyat	233
Əlavələr	237

GİRİŞ

Bildiyiniz kimi, ölkəmiz 20 ildən çoxdur ki, müstəqillik yoluna qədəm qoymuş və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz niyyətini bəyan etmişdir:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;
- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;
- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;
- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;
- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;
- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh, əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək.

Məhz bu niyyətlərin həyata keçməsinə təmin edən bir çox qanunverici və strateji sənədlər («Təhsil haqqında» – Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı, Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları və s.), habelə dünya birliyinin qəbul etdiyi və ölkəmizin qoşulduğu müxtəlif bəyannamələr və konvensiyalar (Ümumdünya İnsan Hüquqları haqqında Bəyannamə, Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya, Əlillərin Hüquqları haqqında Konvensiya, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya, İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan davranış və cəza növlərinə qarşı Konvensiya, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya) təhsillə bağlı mühüm qərarlar qəbul edilərkən əldə rəhbər tutulmuş, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlər önə çəkilməmişdir. Bu gün Azərbaycanda təhsilin məzmunu şagirdyönlümlülük, tələbyönlümlülük, nəticəyönlümlülük, inkişafyönlümlülük və integrativlik kimi prinsiplərə əsaslanır.

Şagirdyönlümlülük – təhsilin məzmunu tərtib və tətbiq edilərkən hər bir şagirdin ehtiyac və maraqlarının nəzərə alınması, bütün öyrənənlərin təlim prosesinə fəal cəlb olunması;

Tələbyönlümlülük – cəmiyyətdə gedən ictimai, iqtisadi dəyişikliklərin, elm və texnikanın inkişafının, habelə dünyada gedən qloballaşmanın həyat və məişətimizə gətirdiyi yeniliklərin nəzərə alınması;

Nəticəyönlümlülük – nail olunması nəzərdə tutulan nəticələrin əvvəlcədən müəyyən olunması və təlimin təşkilində məhz həmin nəticələrin əldə rəhbər tutulması;

İnkişafyönlümlülük – müxtəlif fənlər üzrə nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların təhsilin inkişaf səviyyəsinə ardıcıl və davamlı şəkildə tətbiq olunması;

İntegrativlik – ayrı-ayrı fənlər üzrə bilik və bacarıqların həm bir-biri, həm də həyatla əlaqəli olması.

Bu prinsiplər müasir metod və metodologiyanın fəlsəfi, hüquqi, psixoloji, pedaqoji və praktik əsasını təşkil edir. Tərəfimizdən yazılmış «Ədəbiyyat» dərsləri də məhz bu tələblərə əsaslanır.

I. «Ədəbiyyat» dərslərinin hazırlanmasında aşağıda qeyd edilən hüquqi sənədlər əldə rəhbər tutulmuşdur:

1. Azərbaycan Respublikasının Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və təhsil proqramları (kurikulumları) (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 3 iyun tarixli 103 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir).

2. Ümumi təhsil sistemində dərslər siyasəti (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23.01.2006-cı il tarixli 33 nömrəli əmri ilə təsdiq olunub).

1. Azərbaycan Respublikasının Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və təhsil proqramları (kurikulumları)

Ədəbiyyat fənn proqramında (kurikulumunda) fənnin məqsədi aşağıda qeyd edilən şəkildə müəyyən edilmişdir:

Ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat təliminin məqsədi bədii ədəbiyyat nümunələrini, tarixi-ədəbi prosesi öyrənmək, təhlil etmək, qiymətləndirmək bacarığını formalaşdırmaqla şagirdlərin dünyagörüşünü zənginləşdirmək, mədəni-estetik inkişafını təmin etmək, nitq mədəniyyətinə yiyələnmələrinə nail olmaqdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün təhsilin hər iki səviyyəsinə görə qarşıda duran vəzifələr müəyyən edilmişdir:

Ümumi orta təhsil səviyyəsində:

İncəsənətin bir növü kimi söz sənətinin – şifahi və yazılı ədəbiyyatın xalqın mədəni sərvəti olması, həyatı, taleyüklü məsələləri özünəməxsus bədii vasitələrlə əks etdirməsi barədə şagirdlərdə dolğun təsəvvür yaradılır.

Milli və dünya ədəbiyyatından seçilmiş kamil sənət nümunələri vasitəsilə məktəblilərdə sözə, söz sənətinə həssas, bədii-emosional münasibət formalaşdırılır, təhlil, dəyərləndirmə, fikirlərini şifahi və yazılı çatdırmaq bacarığı inkişaf etdirilir.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə zəruri biliklərə və mütaliə mədəniyyətinə yiyələnən şagirdlərdə konfliktlərə, problemlərə, ədəbi nailiyyətlərə əsaslandırılmış münasibətin formalaşması təmin edilir.

Tam orta təhsil səviyyəsində:

Şagirdlərin ümumi orta təhsil səviyyəsində qazandıqları bacarıq və vərdisləri təkmilləşdirilməklə, tarixi-xronoloji ardıcılıqla Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik inkişaf yolu, ədəbi ənənə və əlaqələri, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının görkəmli ədəbi simalarının yaradıcılığından nümunələr öyrədilir, ədə-

biyyat nəzəriyyəsinə dair məlumatlar genişləndirilir və şagirdlərin ədəbi-bədii, tənqidi təfəkkürünün formalaşması təmin olunur.

Göründüyü kimi, təlimin tarixi-xronoloji ardıcılıqla təşkil edilməsi ümumi orta təhsil səviyyəsi üçün zəruri hesab edilmir. Amma tam orta təhsil səviyyəsi üçün təlimin təşkilində belə bir ardıcılığın əldə rəhbər tutulması zəruri hesab edilir.

Standartların reallaşdırılması imkanları

VI sinif «Ədəbiyyat» dərsləri məzmun standartlarının tələbləri baxımından tərtib edilmişdir. Həmin məzmun standartları aşağıdakılardan ibarətdir:

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə izah edir.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, süjetli bədii nümunələri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii əsərlərin (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii əsərləri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Bədii əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii əsərdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii əsərlərin mövzusunı, ideyasını şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Öyrəndiyi yeni sözlərdən bədii əsərlərlə bağlı diskussiya və təqdimatlarda istifadə edir.

2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini obrazlı sözlərdən və ifadələrdən istifadə etməklə şərh edir.

2.2. Bədii əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmək bacarığını nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

3.1.1. Mətni faktlarla, sitatlarla zənginləşdirir.

3.1.2. Bədii əsərdəki başlıca fikri anladığını nümayiş etdirir.

3.1.3. 1-1,5 səhifə həcmində rəy və təsvir xarakterli mətnlər (inşa, esse) yazır.

2. «Ümumtəhsil sistemində dərslik siyasəti» sənədi

Müəllifi olduğumuz «Ədəbiyyat» dərsliyi tərtib edilərkən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin göstərişi ilə hazırlanmış, Maliyyə, Ədliyyə, İqtisadi İnkişaf, Mədəniyyət və Turizm nazirlikləri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Standartlaşdırma, Meteorologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi və Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyi ilə razılaşdırılmış, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən 23.01.2006-cı il tarixli 33 nömrəli əmrlə təsdiq olunmuş «Ümumtəhsil sistemində dərslik siyasəti»nin müasir dərsliyin məzmununa verdiyi tələblər nəzərə alınmışdır.

3. Dərsliklərin məzmununa verilən əsas tələblər

3.1. Dərsliklərdə:

- şagirdlərin Azərbaycan xalqının milli, mənəvi və mədəni dəyərləri ruhunda tərbiyə olunmasına, onların öz ailəsini, xalqını, Vətəninə sevməsinə, insan haqlarına və bəşəri dəyərlərə hörmət etməsinə yönələn ideyalar olmalıdır;
- şagirdlərin yaş psixologiyası və fizioloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır;
- dünyəvilik prinsipinə riayət edilməlidir;
- elmin, texnikanın və mədəniyyətin müasir nailiyyətləri haqqında yoxlanılması mümkün olan və səlahiyyətli mənbələrdən götürülmüş məlumatlar öz əksini tapmalıdır;
- illüstrasiyalar yığcam və mövzulara uyğun olmalıdır;
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, ölkənin qoşulduğu beynəlxalq hüquqi aktlara zidd olan fikirlərə yer verilməməlidir;
- milli, dini, irqi, cinsi və siyasi ayrı-seçkilik təbliğ edən fikirlər, mübahisə doğuran məlumatlar olmamalıdır;
- elmi mübahisə doğuran məsələlərə yer verilməməlidir.

3.2. Dərsliklər:

- Dövlət Təhsil Standartları əsasında hazırlanmış kurikulumlara uyğun olmalıdır;
- şagirdlərə müstəqil tədqiqatçılıq və yaradıcılıq vərdisləri aşılamalı, onları düşünməyə sövq etməli, məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirməlidir;
- tətbiqi xarakter daşmalı, integrativ xüsusiyyətə malik olmalıdır;
- şagirdlərdə demokratik dünyagörüşü formalaşdırılmalıdır.

II. «Ədəbiyyat» fənni üzrə VI sinif dərsliyinin hazırlanmasının elmi-nəzəri və metodik əsası

1. **Ədəbiyyatşünaslıq** – M.Paşayev, P.Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları, «Maarif» nəşriyyatı, Bakı, 1988, 279 s.

2. **İdrak taksonomiyaları** – Bloom B.S., Max D.Engelhart, Edvard J.Furst., Walker H.Hill., David R. Krathwohl. Taxonomy of educational objectives. The classification of educational goals, Handbook I: Cognitive domain. New York: David McKay 1956, 370 p.

3. **Təhsilin cəmiyyətlə inteqrasiyası** – Diwey J A. School and society, The University of Chocago press, Chicago, 1962, 289 p.

4. **Oxu strategiyası** – Rachel Billmeyer. Strategic Reading in the Content Areas: Practical Applications for Creating a Thinking Enviroment, Rachel & Assosiates, Inc.17440 Rivera Drive, Omaha, 2004.

5. **Müxtəlif üsullarla dərkətmə və ya müxtəlif zəka tipləri nəzəriyyəsi** – Gardner Howard, Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences, Basic Books, 1993, 440 p.

6. **Mətn nəzəriyyəsi** – Вальгина Н.С. учебное пособие, Изд-во МГУП «Мир книги», 1998 – Всего страниц: 208 (Mətn Nəzəriyyəsi, dərs vəsaiti)

7. Student Center Activities: Comprehension: Narrative text structure, 2007 The Florida Center for Reading Research http://www.fcrr.org/curriculum/PDF/G2-3/2-3Comp_1.pdf

III. Azərbaycan və dünya klassiklərinin, həm də tanınmış müasir yazarların əsərləri

Bu «Ədəbiyyat» dərsliyinin əvvəlki «Ədəbiyyat» dərsliklərindən fərqi nədədir?

Hörmətli müəllimlər, istənilən yaradıcılıq işinə başlamazdan əvvəl araşdırmalar aparmaq bu prosesin tərkib və zəruri hissəsidir. Odur ki Azərbaycanın, ABŞ-ın, Türkiyənin, Rusiyanın məktəblərində tədris edilən «Ədəbiyyat» dərslikləri ilə yaxından tanış olmuş, bu dərsliklərdə daha çox əhəmiyyət verilən məsələləri araşdırmışıq. Eyni zamanda cəmiyyətdəki dəyişikliklər, elm-texnikanın inkişafı, dünyada gedən qloballaşma prosesi nəzərə alınmışdır. Fikrimizcə, bu addımları atmadan, yalnız mövcud təcrübəyə əsaslanaraq yeni fənn proqramının (kurikulumunun) reallaşmasına xidmət edən bir dərsliyin tərtibi mümkün olmazdı.

Diqqətinizə Ədəbiyyat fənninin iki cür fənn proqramından parçalar təqdim edilir. Birinci sütundakı proqram ənənəvi – fənyönümlü, ikinci sütundakı isə nəticəyönümlüdür.

Fənyönümlü proqram	Nəticəyönümlü proqram
I. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından seçmələr Layla və əzizləmə (1 saat) Anaların övladla bağlı arzuları, körpələri bədii sözlə əzizləmə (oxşama) imkanları, bədii oxşama üsulları, beşik mahnıları Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: layla, əzizləmə Sinifdən xaric oxu üçün: layla və əzizləmələr Əfsanələr. «Göyərçin», «Ana maral» (2 saat) Əfsanələrdə xalqın dünyagörüşünün, həyata baxışının əks olunması. «Göyərçin» əfsanəsində ədalətsiz müharibələrə münasibət Əsərdə göyərçin sühl rəmzi kimi. «Ana maral» əfsanəsində yaxşılığın itməməsi ideyasının bədii ifadəsi Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Əfsanə Sinifdən xaric oxu üçün: «Simurq» əfsanəsi	1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri 1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir. 1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir. 1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır. 1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

Göründüyü kimi, birinci proqramda dərs ilinin sonunadək şagirdin bilməli olduğu fənn bilikləri əks etdirilmişdir. Diqqət edilməli məqam odur ki, dərs ili yekunlaşarkən şagirdin proqram materiallarını hansı səviyyədə mənimsədiyini qiymətləndirmək üçün heç bir mexanizm yoxdur. Sadəcə, fənn üzrə öyrəniləcək məsələlər və onların tədrisinə ayrılmış saat təqdim edilir.

İndi isə ikinci sütuna nəzər yetirək. Dərs ilinin sonunda şagirdin nəyi bilməli olduğu və bildiyini necə nümayiş etdirəcəyi standartda açıq-aydın əks etdirilib. Göstərilir ki, şagird əsərin təhlili ilə bağlı alt-standartlarda əksini tapmış fəaliyyətləri praktik şəkildə yerinə yetirə bilirsə, deməli, əsərin təhlili üzrə bacarıqları nümayiş etdirir. Standartdan belə məlum olur ki:

– Şagird bədii əsərləri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə etməlidir (1.2.1.).

– Şagird verilən bədii əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirməlidir (1.2.2.).

– Bədii əsərdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaliğə, bədii sual) rolunu aydınlaşdırmalıdır. O, dərs ilinin sonunda verilən ixtiyari (janr məhdudiyyəti gözlənilməklə) bir əsəri oxuyub, oradakı təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirməlidir. Fikri ifadə edərkən müəllifin həmin təsvir və ifadə vasitələrindən nə qədər ustalıqla istifadə etdiyini dəyərləndirməli və əsərdə onların konkret rolunu izah etməlidir (1.2.3.).

– Şagird bədii əsərlərin mövzusunı, ideyasını şərh edib, əsaslandırılmış münasibət bildirməlidir. Ümumiləşdirmələr apararkən diqqətli olmalı, əsərin ideyasını aydınlaşdırmalıdır. Sonda müəyyən etdiyi ideyaya münasibətini izah etməlidir (1.2.4.).

Standartlar əsasında tapşırıqlar hazırlanandan və şagirdlər tərəfindən yerinə yetiriləndən sonra onların hansı səviyyədə uğur qazandığı məlum olur. Bu əsasında şagirdin illik nəticəsi qiymətləndirilir.

Dərslikdə «öyrənməyi öyrətmək» şagirdin gündəlik praktik fəaliyyətində reallaşır. Dəqiq düşünülmüş təlimatlar addım-addım müstəqil şəkildə fikir yürütməyin yollarını öyrədir. Məhz bu xüsusiyyətinə görə dərslik, əslində, ədəbiyyatın tədrisinə tam yeni yanaşmadır. Şagirdlər verilən hər bir tapşırığın icrası üçün göstərişləri yerinə yetirirlər. Göstərişlərə müvafiq işin icrası həm hər bir şagirdi təlim prosesinə fəal cəlb edib onun öyrənməsinə şərait yaradır, həm də təlimi təşkil edən müəllimin və övladına dəstək olmaq istəyən valideynin işini xeyli asanlaşdırır. Əldə edilən, hətta ən kiçik nailiyyət belə şagirdin özünəinamını artırır və təlimə marağını yüksəldir. Bütün bunların nəticəsində isə şagird bədii təfəkkürü inkişaf etdirən əhəmiyyətli bacarıqlara yiyələnir. Yəni əsərin quruluşunu müəyyənləşdirməyi, onun ideyasını asanlıqla aydınlaşdırmağı bacarır. Əsərin ideyasını düzgün müəyyən edən şagird həyatda qarşılaşdığı müxtəlif situasiyaları dəyərləndirməyi, düzgün qərar qəbul etməyi öyrənir. Oxuduğu əsərin dil xüsusiyyətlərini mənimsəyib, şifahi və yazılı nitqinin zənginləşməsində ondan yetərinə bəhrələnen şagird, həmçinin əsərdəki obrazlarla real həyatdakı insanların xarakterindəki müsbət və mənfi cəhətləri qarşılaşdırıb müqayisə etməyi, onları tanımağın yollarını da bacarır. Şagird hər hansı məsələ ilə bağlı təlim fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl həmin məsələnin icrasının onun üçün problem yaradacağını hiss edirsə, öz baza bilik və bacarığını səfərbər edir, problemin həllinə cəhdlər göstərir. Şagirdlərin cütlərdə və qruplarda fəaliyyətə cəlb edilməsi ilə bağlı dəqiq prosedurların verilməsi onların öz yoldaşları ilə səmərəli əməkdaşlığını təmin edir və hər bir şagirdin nailiyyət keyfiyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır. Bütün bu proseslərdə şagirdlər vacib və əhəmiyyətli həyatı bacarıqlara sahib olur, müəllimlər isə bu məsələlərin keyfiyyətli tədris zamanı daha mükəmməl mənimsənilməsi üçün zəruri tövsiyələrlə təmin olunurlar.

İlin sonunda yekun nəticəyə nail ola bilmək üçün illik yük (standart) kiçik, gündəlik yüklərə (təlim-dərs məqsədlərinə) bölünür və ilboyu bu istiqamətdə işlər aparılır. Əlbəttə ki, bu işlər bir neçə standartı deyil, ilboyu reallaşdırılması nəzərdə tutulan bütün standartları əhatə etməlidir. Ona görə də müəllim və ya dərslik müəllifi hər bir standartın ilboyu kiçik dərs məqsədləri şəklində şagirdə çatdırılmasını təmin etmək üçün, dəqiq illik planlaşdırma aparmalı və standartlara müvafiq proporsional vaxt bölgüsü etməlidir.

Diqqətinizi bir daha bir az əvvəl cədvəl 1-də təqdim edilmiş «Fənyönümlü proqram»a cəlb etmək istərdik. Yazılır: «Ana maral» əfsanəsində **«yaxşılığın itməməsi ideyasının bədii ifadəsi»**. Əsərin ideyası proqramda əks etdirilir: **«yaxşılığın itməməsi»**. Bu da həmin ideyanın dərslikdə müəllimə və şagirdə təqdim edilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, şagird müstəqil düşünüb əsərin ideyasını müəyyən etmək imkanından məhrum olur. Onun üzərinə düşən vəzifə dərslikdə yazılanları oxuyub, yadında saxlayıb müəllimə təqdim etmək olur.

Müasir fənn proqramına (kurikuluma) əsasən yazılmış bu dərslikdə isə əsərlərin ideyası deyil, ideyanı müəyyən etməyin yolları, mexanizmi təqdim edilmişdir. (Doğrudur, müəllimə dəstək məqsədilə metodik vəsaitdə ayrı-ayrı əsərlərin ideyası ilə bağlı təxmini variantlar təklif edilmişdir. Lakin bunlar yalnız dəstək xarakterli tövsiyələrdir. Müəllim vəsaitdə təqdim ediləndən daha mükəmməl və daha uğurlu variantlar da tərtib edə bilər.)

Aparılan işin nəticəsində şagird dərs ilinin sonunda oxuduğu istənilən heca vəznli və sadə süjetli əsərin ideyasını müəyyən etməyi bacarmalıdır. Müdriklərin dediyi kimi, uşağa «balıq verilmir, balıq tutmağın yolları öyrədilir». Bu, ilin sonu üçün nəzərdə tutulan nəticənin – standartın tələbidir.

Dərslik tərtib edilərkən «İllik planlaşma» və «Standartların reallaşma xəritəsi» əldə rəhbər tutulmuş və müəllimlərin tədris prosesində mövcud tələblərə uyğun işləməsinə kömək məqsədilə onlara metodik vəsait də təqdim edilmişdir.

Dərsliyin strukturu müəyyən edilərkən əldə rəhbər tutulan məsələlər

Dərslik üç fəsildən («Bədii əsərlərdə təsvir», «Bədii əsərlərdə nəqletmə» və «Bədii əsərlərdə təsvir-nəqletmə») ibarətdir.

«Ədəbiyyat» fənn proqramı (kurikulumu) əsasında dərslik planlaşdırılarkən şifahi və yazılı nitq bacarıqları baxımından inkişafyönümlülüüyün gözlənilməsinə yoxlamaq məqsədilə ibtidai təhsil səviyyəsində tədris olunan «Ana dili» fənn proqramı (kurikulumu) araşdırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, mətnlərin funksional-məna növlərinə dair ilkin bilik və bacarıqların təlimi birinci sinifdən dördüncü sinfə qədər məzmun standartlarında sistemli şəkildə öz əksini tapmışdır.

Beşinci siniflərdə təhsil alan şagirdlər yeni fənn kurikulumları üzrə ibtidai təhsil səviyyəsini başa vurmuş, yəni bu məsələləri ibtidai səviyyədə mənimsəmişdir:

I sinifdə

3.1.6. Bir neçə cümlədən ibarət müşahidə xarakterli rabitəli mətn yazır.

II sinifdə

3.1.5. Müşahidə və təəssüratlar əsasında kiçikhəcmli inşalar yazır.

III sinifdə

3.1.4. Təsviri və nəqli xarakterli inşalar yazır.

IV sinifdə

3.1.3. Mühakimə xarakterli kiçikhəcmli rəy-inşa yazır.

Yazılı nitqin inkişafı istiqamətində aparılan bütün bu işlərlə yanaşı, həm də şifahi nitqdə təsviri, nəqli, mühakimə xarakterli mətnlərin tərtibi ibtidai təhsil pilləsində nəzərdə tutulmuşdur:

I sinifdə

1.2.1. Müşahidə etdiyi əşya, hadisələr haqqında və şəkillər üzrə danışır.

II sinifdə

1.2.1. Müşahidə etdikləri, eşitdikləri, oxuduqları haqqında danışır.

III sinifdə

1.2.1. Müşahidə etdiklərini, oxuduqlarını, eşitdiklərini müqayisə etməklə nəql edir.

IV sinifdə

1.2.1. Müşahidə etdikləri, eşitdikləri, oxuduqları haqqında kiçik təqdimatlar edir.

1.2.2. Müşahidə etdikləri, eşitdikləri, oxuduqları haqqında mühakimə xarakterli fikirlər irəli sürür.

Məlum olduğu kimi, müşahidə etdikləri – təsviri, eşitdikləri – nəqli, müqayisə etdikləri, qarşılaşdırdıqları, əsaslandırdıqları – mühakimə xarakterli mətnlərdir.

Bildiyiniz kimi, «Ədəbiyyat» dərslərinə daxil edilmiş əsərlər mətnlərdən ibarətdir. Mətnlərin də funksiyaları onların xüsusiyyətlərini müəyyən edir. «Mətnin səciyyəvi əlamətlərini onun sintaktik quruluşu deyil, funksiyası və mənası yaradır» (prof. N.S.Valqina, «Mətn nəzəriyyəsi», Moskva Dövlət Çap Universiteti). Oxunan mətnin funksiyası dəyişdikcə onun mahiyyətində, quruluşunda və s. dəyişikliklər baş verir. Bu dəyişiklikləri anlamadan şagird hər hansı məkanın gözəlliyini təsvir edən bir mətnlə keçmişdə baş verən bir hadisəni əks etdirən digər mətnin fərqi necə başa düşər? Hansı sistemdən çıxış edərək onun oxusunu təşkil edər, yaxud oxuduğunu qavrayar? Bu gün «oxu bacarığı» hərfləri hecalarda, hecaları sözlərdə birləşdirib bir dəqiqədə neçə söz oxumaq, yaxud mətnlə bağlı müəllifin hazırladığı 3–4 suala cavab vermək və oxuduğunu nəql etmək kimi dərk edilmir.

Bütün bu bacarıqlar «Ana dili» və «Ədəbiyyat» fənn proqramlarında (kurikulumlarında) nəzərdə tutulduğu, ildən-ilə ardıcıl, davamlı şəkildə həyata keçirildiyi təqdirdə məqsədimizə nail ola bilərik.

Şagird mətni oxuyarkən onun təsviri, ya nəqli xarakterli olduğunu anlamalı, essələr yazanda da həmin spesifik cəhətləri əldə rəhbər tutmalıdır. Bütün bu bilik və bacarıqların öyrədilməsinə addım-addım, kiçik təlimatlar vasitəsilə nail olunur. İldən-ilə dərslərdə mətnlərin digər funksional-məna növlərinə də (məzmun standartlarında təqdim edilən ardıcılıqda) müraciət edilməsi nəzərdə tutulur.

Dərslik hazırlanarkən hansı məsələlərə diqqət yetirilmişdir?

Hörmətli müəllimlər, dərslik hazırlanarkən «Ədəbiyyat» fənn proqramının (kurikulumunun) tələblərindən irəli gələn aşağıdakı məsələlərə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir:

- I. Dərsliyə həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyat nümunələri daxil edilmişdir. Bədii nümunələr seçilərkən təqdim edilən prosedurlar (mexanizmlər) üzrə sistemli şəkildə təhlillərin aparılması baxımından nə qədər məqsədmüvafiq və təlim üçün yararlı olduğuna diqqət yetirilmişdir;
- II. Bədii nümunələrin ideyası, bədii təsvir vasitələri, hislərin və faktların təsviri, əsas obrazların səciyyəvi cəhətləri müəyyənləşdirilmiş, habelə əsərlərin quruluşu baxımından təhlili, həmin əsərlərin dəyərləndirilməsi və qiymətləndirilməsi təşkil edilmişdir;
- III. Bütün bu fəaliyyətlər müəllim-şagird və şagird-şagird birgəfəaliyyətində baş verir ki, bu da şagirdin şifahi nitqinin, ünsiyyət mədəniyyətinin inkişafına xidmət edir.
- IV. Təsviri və nəqli esselərin, habelə insanın tərtibi mexanizmləri ilə bağlı şagirdlər addım-addım təlimatlandırılmış və janr xüsusiyyətlərinə cavab verən yazı nümunələri yaratmağa istiqamətləndirilmişlər.
- V. Şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmış, dərsliyə daxil edilmiş bədii nümunələr ehtiyac yarandıqda ixtisar edilmiş, bəzən də sadələşdirilmiş və müasirləşdirilmişdir.

I. Dərsliyə həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyat nümunələri daxil edilmişdir.

№	Müəllifin adı	Əsərin adı	Cəmi
Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatından nümunələr			10 əsər
1.	Dastan	Kitabi-Dədə Qorqud dastanı. Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy	
2.	Dastan	Koroğlu dastanı. Düratın itməyi	
3.	Nağıl	Şah Abbas və iki vəzir	
4.	Nağıl	Ağıllı uşaq	
5.	Nağıl	İsgəndər quş dili öyrənir	
6.	Nağıl	İki qardaş	
7.	Əfsanə	Xan sarayı	
8.	Əfsanə	Çahargah	
9.	Əfsanə	Ana rəhmi	
10.	Təmsil	Tülkü ilə qurd	

№	Müəllifin adı	Əsərin adı	Cəmi
Qədim və orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələr			3 əsər
11.	Nizami Gəncəvi	Sirlər xəzinəsi: Yaralı bir uşağın dastanı	
12.	Nizami Gəncəvi	Sirlər xəzinəsi: Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti	
13.	Yusif Balasəqunlu	Qutadqu bilik – səadət gətirən elm	
Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələr			2 əsər
14.	Rəşid bəy Əfəndiyev	Elm tükənməz xəzinədir	
15.	Aşıq Ələsgər	Gərəkdi	
Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatından nümunələr			22 əsər
16.	Mir Cəlal	Dərsimi yaz	
17.	İlyas Əfəndiyev	Zəmidə bir turac səslənirdi	
18.	Əli Vəliyev	Nənəmin söhbəti	
19.	Mirzə İbrahimov	Bağban Rövşən	
20.	Abdulla Şaiq	Köç	
21.	Mikayıl Rzaquluzadə	Vurğun baxışlarla («Gözəlliyn keşiyində» əsərindən)	
22.	Məmməd Araz	Azərbaycan – dünyam mənim	
23.	Bəxtiyar Vahabzadə	Qocalar	
24.	Mirmehdi Seyidzadə	Əqrəb və Çanaqlı bağa	
25.	Mirvarid Dilbazi	Müəllimim	
26.	Əliağa Kürçaylı	Vətən	
27.	Xəlil Rza Ulutürk	Gerbimiz – qəlbimiz	
28.	Hikmət Ziya	Qarabağda	
29.	Nəriman Süleymanov	Birinci cığır	
30.	Sabir Əhmədli	Dərs	
31.	Cabir Novruz	Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam	
32.	Hüseyn Abbaszadə	Barıt iyi	

№	Müəllifin adı	Əsərin adı	Cəmi
33.	Məmməd Namaz	Hamının günəşi	
34.	Zahid Xəlil	Zeynalabdin	
35.	Əli Səmədli	Qanlı bənövşə	
36.	Əkbər Qocayev	Tanrının ərməğanı	
37.	Sevinc Nuruqızı	Ağabəyim ağa	
Dünya ədəbiyyatı			4 əsər
38.	Aleksandr Düma	Qafqaz səfəri: Bakı	
39.	Çingiz Aytmatov	Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş (parça)	
40.	İvan Krilov	Ağac	
41.	Kamal Turan	Üç nəfərin imtahanı	
Cəmi:			41 əsər

II. Bədii nümunələrin ideya, bədii təsvir vasitələri, hislərin və faktların təsviri, əsas obrazların səciyyəvi cəhətləri, habelə quruluşu baxımından təhlili verilmiş, həmçinin əsərlərin dəyərləndirilməsi və qiymətləndirilməsi müəyyən edilmişdir.

1) Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi və ona münasibətin bildirilməsi

Əsərdə başlıca fikir – əsərin ideyasını müəyyən etmək kimi əsas bacarıq baxımından ibtidai təhsil səviyyəsində «Ana dili» fənn proqramı (kurikulumu) ilə «Ədəbiyyat» fənn proqramı qarşılaşdırılmış, bilik və bacarıqların davamlılıq və ardıcılıq vəziyyəti yoxlanılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, həmin bacarığa ümumi təhsilin bütün səviyyələrində əhəmiyyət verilmişdir. İbtidai təhsil səviyyəsində bu bacarığın sinifdən-sinfə inkişafı aşağıdakı kimi nəzərdə tutulmuşdur:

I sinifdə: 2.2.8. Mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirir və sadə formada ifadə edir.

II sinifdə: 2.2.4. Mətndəki əsas fikrə münasibətini bildirir.

III sinifdə: 2.2.4. Mətndəki əsas fikri həyatla əlaqələndirir.

IV sinifdə: 2.2.4. Mətnin ideyasını müəyyənləşdirir və obrazları sadə şəkildə səciyyələndirir.

Həmin bacarıq ümumi təhsilin növbəti səviyyəsinin V–VI siniflərində də izlənməlidir:

V sinif: 1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

VI sinif: 1.2.4. Bədii əsərlərin mövzusunu, ideyasını şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

3.1.2. Bədii əsərdəki başlıca fikri anladığını nümayiş etdirir.

Göründüyü kimi, VI sinifdə bu fəaliyyət bir qədər də mürəkkəbləşdirilir. Belə ki şagird oxuduğu əsərin ideyasını müəyyən etməklə kifayətlənməməli, həm də ona öz münasibətini bildirməlidir. Yəni əsərdəki əsas fikrlə bağlı mühakimə yürütməlidir. Fəaliyyət baxımından yükün artırılması həm də məzmun baxımından mətnlərin ideya yükünün artırılması ilə müşayiət edilir. Bu səbəbdən VI sinifdə ideyanın müəyyən edilməsi kimi bir bacarığın tətbiqini tələb edən 1.2.4.; 3.1.2. alt standartlarına «Ədəbiyyat» dərslində 36 dəfə müraciət edilmişdir. Bu ondan irəli gəlir ki, oxunmuş mətnin ideyasının müəyyən edilməsi müstəsna dərəcədə əhəmiyyətli bacarıqdır. Şagird oxuduğu əsərdə müəllifin nə demək istədiyini müəyyən edə bilməzsə, oxu özlüyündə əhəmiyyətsiz bir fəaliyyətə çevrilə bilər. Bu gün oxu hərfləri hecalarda, hecaları sözlərdə birləşdirməkdən ibarət deyil. Oxunan mətnə əsas fikir aşkar edilmirsə və oxucu həmin fikirdən bəhrələnmirsə, nəticə çıxarmırsa, bu oxu itirilmiş vaxtdan başqa bir şey deyil.

Göstərilənlərin V və VI siniflər üçün tərtib edilmiş «Ədəbiyyat» dərslərində inkişafyönlülük, şagirdyönlülük, nəticəyönlülük prinsipləri gözənilməklə necə əks etdirildiyini nəzərinizə çatdırırıq.

Ötən dərs ili istifadə etdiyiniz V sinif «Ədəbiyyat» dərslərindən bir dərs nümunəsinə diqqət yetirək. Əslində, bir dərsdə əlaqəli standartlar qruplaşdırılaraq kompleks şəkildə tətbiq edilir. Amma məsələnin daha aydın təsəvvür edilməsinə nail olaq deyə, bir dərsdə bir standartın kiçik təlim məqsədinə necə çevrildiyinə və tətbiqinə diqqət edək:

İlin sonunda şagirdin nümayiş etdirməli olduğu bilik «1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir» kimi bir standartda nəzərdə tutulan nəticəyə yönəlmişdir və bütün təlim işi məhz bu prinsip üzərində – nəticəyönlülük üzərində qurulmuşdur. Əvvəlcə şagirdin təlim marağını yüksəltmək üçün müvafiq iş aparılır:

Müəllim: Uşaqlar, olubmu ki, kiminləsə söhbətin sonunda «Bununla nə demək istəyirsən?» sualını verəsiniz, yaxud da kimsə sizə belə bir sual versin? Bu sualı verməklə həmsöhbətiniz sizin ayrı-ayrı fikirlərinizdən gəlmiş qənaəti dəqiqləşdirməyə çalışır. Yəni sizin demək istədiyiniz, lakin açıq demədiyiniz əsas fikri müəyyənləşdirmək istəyir. Həm insanlarla ünsiyyətdə, həm də müxtəlif mətnlər oxuyarkən əsas fikrin müəyyən edilməsi zərurəti yaranır.

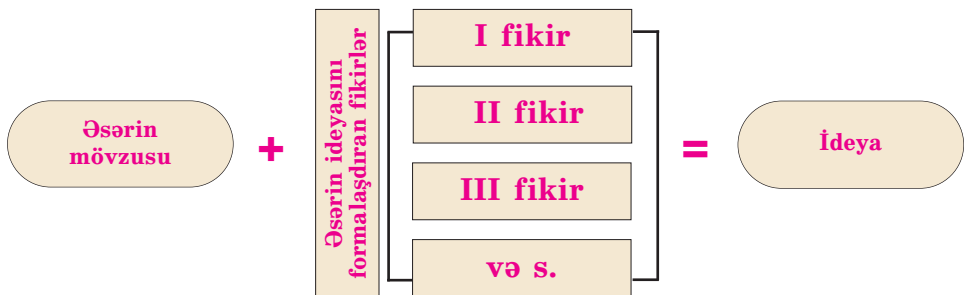
Müəllim aydınlaşdırır ki, bu gün öyrəniləcək «Əsas fikrin – ideyanın müəyyən edilməsi» bacarığı onlara yalnız ədəbiyyat dərində deyil, real həyatda hər gün lazım olan bacarıqdır. Ona görə də bu bacarığa yiyələnmək hər kəs üçün əhəmiyyətlidir. Buna nail olmaq üçün mətnin oxusu keçirilir.

1 oktyabr tarixində Beynəlxalq Ahıllar günü və 5 oktyabr tarixində Müəllimlər günü qeyd edildiyi ərəfədə Bəxtiyar Vahabzadənin «Ağ saçlar» şeirinin ideyasının müəyyən edilməsi dərşin mövzudur. Şeirdə qocaman müəllimin təsvirinə yer verilmişdir. Bu mövzunun öyrənilməsi üçün 2 saat nəzərdə tutulmuşdur. Diqqətinizə çatdırmaq istəyirik ki, bu dərşlərdə məqsəd «Ağ saçlar» şeirini əzbərlətmək deyil. Burada müəllimin qarşısında duran vəzifə şeirin mövzu-ideyasının müəyyən edilməsinə şərait yaradan təlimi təşkil etməkdir. Bunun üçün dərşlikdə şagirdə müvafiq tapşırıqlar verilir. O, oxuya hazırlıq işləri aparandan sonra (dərşlikdə bununla bağlı təlimatlar verilib) oxu istiqamətləndirilir. Şagirdlər oxu zamanı cərcivələrdə verilmiş suallar üzərində düşünməyə sövq edilir. Altı belə sualdan ikisi şagirdi birbaşa ideyanın üzərində düşünməyə yönəldir. Sualları cavablandırmaqla o, əsərin ideyası ilə bağlı ilkin fərziyyələrini yürüdür: «Bu şeirin ideyası nə ola bilər?», «Müəllif bu şeirlə oxucusuna nə demək istəmişdir?» Müvafiq qeydlər aparır. «Oxudan sonra» təlimatı yerinə yetirilir və növbəti dərşdə şagirdlər konkret mexanizmlərdən çıxış edərək əsərin ideyasını müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Tapşırıq verilir: «Aşağıda təqdim edilən təlimata riayət etməklə «Ağ saçlar» şeirində nəzərdə tutulan ideyanı müəyyən et». Bu tapşırığı yerinə yetirə bilsin deyə, fəaliyyətlər addım-addım şagirdə təqdim edilir. Təlimatı olduğu kimi nəzərinizə çatdırırıq:

I. «Ağ saçlar» şeirini bir daha diqqətlə oxuyun. Özünüə sual verin. Bu mətndə nədən bəhs olunur? Nədən bəhs olunduğunu müəyyən etdikdə mətnin mövzusunu bilmiş olursunuz.

II. Şeirin hər bəndinə (oxuduğunuz mətn nəsr nümunəsi olduqda hər abzasına) başlıq verin. Mətnin hər hansı parçasına verilmiş başlıq söz, yaxud söz birləşməsi ilə ifadə edilir. Bu başlıqlar kiçik fikirlərdir.

III. Bəndlər (abzaslar) üzrə kiçik fikirlərə – başlıqlara baxın. Başlıqlar əsas ideyanı müəyyən etməkdə sizə kömək edəcək. Bütün kiçik fikirləri əhatə edən yekun, əsas fikir ideyanı formalaşdırmalıdır. Bunu riyazi ifadə kimi belə təsəvvür etmək olar:

Göründüyü kimi, dərslik müəllifi əsərin ideyası ilə bağlı öz subyektiv fikrini şagirdə təqdim etmir. Dərsdə həm fərdin, həm də cütlərin iş zamanı formalaşdırdığı əsas fikir ideyanı müəyyənləşdirir.

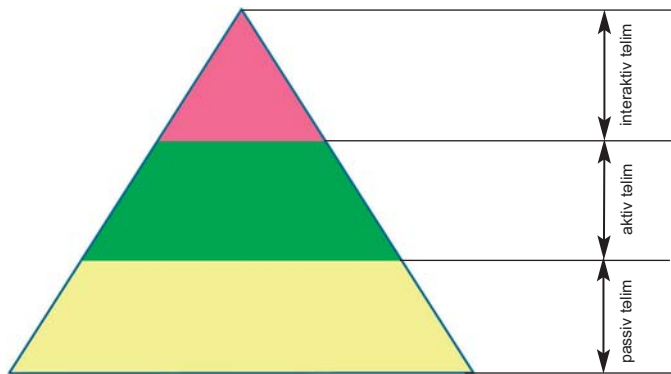
Şagirdlər verilən təlimata riayət etməklə şeirin mövzusunı, hər bənddə ifadə edilən kiçik fikirləri müəyyən edir. Sonda isə bütün bunları ümumiləşdirərək əsərin əsas ideyasını müəyyənləşdirirlər. (Bu zaman şagird şeirin oxusundan əvvəl və oxusu zamanı əsərin ideyası ilə bağlı irəli sürdüyü fərziyyələrin doğru olub-olmadığı üzərində düşünür. Bu proses şagirdi məlumatları yadda saxlayan oxucudan tənqidi düşünən oxucuya çevirir.) Hər bir şagirdin bu mühüm bacarığa necə yiyələnməsi ilin sonunda qiymətləndirildiyindən, şagirdlər tapşırığın icrasına fərdi şəkildə cəlb edirlər. Fərdlər tapşırığı yerinə yetirəndən sonra əldə edilmiş nəticələrin müqayisəsi, oxşar və fərqli cəhətlərin aşkar edilməsi, müzakirələr zamanı özünüqiymətləndirmənin aparılması üçün şagirdlər cütlükdə fəaliyyətə cəlb edilir. İki şagird əldə etdiyi konkret nəticə ilə müzakirəyə başlayır. Hər kəs öz mövqeyini izah edir, ortaq məxrəcə gəlir, ideyaya münasibət bildirir, son təqdimatı da birgə edirlər. Bütün bunların həyata keçirilməsinə 2 dərs ayrılıb. Müəllim dərsin məqsədi baxımından hər bir şagirdin təlim prosesinin fəal iştirakçısı olmasını təmin etməli, həm də onlarla birgəfəaliyyət, fərqli fikrə hörmət, əməkdaşlıq kimi ictimai bacarıqların formalaşması istiqamətində işlər aparmalıdır.

VI sinif «Ədəbiyyat» dərslində bu bacarıqları əks olunan mətnlərin daha geniş yer alması üçün onlarca əsər araşdırılıb. Qeyd etmək lazımdır ki, V sinifdə şagirdlər yalnız təsviri mətnlərin ideyasını müəyyənləşdirməyə cəlb edilirdilərsə, VI sinifdə əldə edilmiş bacarıqlar bir qədər fərqli müstəvidə reallaşır və həyati nəticələr verir. Belə ki bu il şagirdləriniz eyni prinsiplə nəqletmə xarakterli əsərlərin əsas ideyasını müəyyənləşdirəcəklər. Bu dəfə ideyanın müəyyən edilməsi diaqramında «kiçik fikirlər» xanasına «I hadisə», «II hadisə» və s. daxil edilir. Şagird əsərdəki ayrı-ayrı hadisələrin altında yatan fikirləri müəyyən edir, onlara başlıq verir və başlıqları ümumiləşdirərək əsas fikri dəqiqləşdirir. Beləliklə, ideyanın müəyyənləşdirilməsi və ona əsaslandırılmış münasibət bildirilməsi kimi bir fəaliyyət həm təsviri, həm nəqli, həm də təsviri-nəqli mətnlər üzərində aparılır.

Dərslikdə bədii təsvir vasitələri, hislərin və faktların təsviri, əsas obrazların səciyyəvi cəhətləri, əsərlərin quruluşunun müəyyən edilməsi, habelə həmin əsərlərin dəyərləndirilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə təlim materialları və təlim prosesi müəyyənləşdirilərkən bilik və bacarıqların ardıcılığı, davamlılığı – inkişafyönlülüyü təmin edilmişdir.

Dərslik hazırlanarkən interaktiv təlimə verilən tələblər əldə rəhbər tutulmuşdur

Fəal təlim nədir? Öyrənənin təlim prosesinə idraki, emosional və fiziki baxımdan fəal şəkildə cəlb olunması şəraitində baş verən təlimə aktiv təlim, fəal təlim deyirik. Əslində, bundan daha mütərəqqisi interaktiv təlimdir. Aktiv (fəal) təlimdə şagirdin təfəkkürü hər hansı problemin həlli üçün fəallaşdırılır və düşünməyə sövq edilir. İnteraktiv təlimdə isə şagird-şagird, şagird-müəllim düşüncələri qarşılıqlı şəkildə fəallaşdırılır ki, bu da birgəfəaliyyət, əməkdaşlıq şəraitində baş verir.

Dərsliyimiz nəinki aktiv təlimin tələblərini nəzərə almış, hətta onu aşaraq interaktiv təlimin prinsiplərini tam şəkildə ehtiva etmişdir. Bu məsələyə iki məqamdan yanaşmaq olar:

- Müəllimin idarə etdiyi təlim prosesində interaktiv təlim;
- Şagirdin müstəqil təlim mühitində həm aktiv (fəal), həm də interaktiv təlim.

Dərslikdə və müəllim üçün vəsaitdə bu iki proses qarşılıqlı əlaqəli şəkildə təqdim edilmişdir.

Aşağıda təqdim edilən cədvəldə bu iki proses arasındakı qarşılıqlı əlaqəni diqqətinizə çatdırırıq.

Fəal dərslərin mərhələləri	Müəllimin idarə etdiyi təlim prosesi	Şagirdin müstəqil təlim mühiti
TƏLİMDƏN ƏVVƏL		
Motivasiya	• İlkin biliklər müəyyənləşdirilir Şagirdlər müəllim tərəfindən mövzu üzərində düşünməyə sövq edilir: bu dərslə nədən bəhs edilə bilər? Bu (söz, hadisə, əşya) sizə nəyi xatırladır? Fərziyyələr, proqnozlar alınır. Bu mərhələdə beyin həmləsi, BİBÖ cədvəlinin birinci sütunu (Bilirəm), Klaster üzrə iş və uyğun digər üsullardan istifadə edilir. • Suallar verməklə şagirdlər cavabını tapmaq istədikləri sualları, öyrənmək istədikləri məsələləri müəyyənləşdirmək üçün istiqamətləndirilir. BİBÖ cədvəlinin ikinci sütunu (İstəyirəm bilim) üzrə iş aparıla bilər, uyğun digər üsullardan da istifadə edilə bilər. • Əlaqələndirmə prosesində şagirdlərə əldə etdikləri bilik və bacarıqları özlərinin, yaxınlarının həyatlarında, təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələrlə əlaqələndirmək üçün müvafiq suallar verilir. Bu gün öyrəndiklərinin həyatda onlara necə gərək olacağı haqqında düşünməyə sövq edilir. • Məqsədini müəyyənləşdirir Problem situasiya yaradılır. Bu gün öyrəniləcək məsələlərin həmin problemin həllində yararlı olduğu şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Şagirdlər yiyələnəcəkləri bilik və bacarıqların məqsədi üzərində düşünməyə kollektiv şəkildə sövq edilir.	• İlkin biliklər müəyyənləşdirilir Dərsin mövzusu və ya oxu materialının başlığı üzərində müstəqil düşünür: bu dərslə, bu oxu materialında nədən bəhs edilə bilər? Mən bu barədə nə bilirəm? Fərziyyələr yürüdür, proqnozlar verir. • Suallar verməklə təlim prosesində cavab tapmaq istədiyi sualları müəyyənləşdirir. Qeydlər aparır. • Əlaqələndirmə Öyrəndiklərinizi indiyə qədər bildiklərinizlə, yaxınlarınızın təcrübəsi ilə, həyatla əlaqələndirin. • Məqsədini müəyyənləşdirir Bu suallara nəyə görə cavab tapmalıyam? Bu mənə nə üçün lazım ola bilər? Bu öyrəndiklərimdən harada istifadə edə bilirəm?

Fəal dərslərin mərhələləri	Müəllimin idarə etdiyi təlim prosesi	Şagirdin müstəqil təlim mühiti
TƏLİM PROSESİ		
Tədqiqatın aparılması	• <i>Dərketməni yoxlamaq</i> Müəllim məqsədə çatmaq üçün bir az əvvəl yaratdığı problemin həllinə istiqamətlənmiş təlim tapşırıqlarını və problemin həlli üçün yararlı olan məlumatları, yaxud onların mənbələrini fərdlərə, cütlərə, qruplara təqdim edir. Bu prosesdə müəllim replika və suallarla şagirdlərin tədqiqat işinə müdaxilə edir, onları saxlayır, düşündürür. Dərk edib-etmədiklərini yoxlayır. Diqqətlərini xüsusi məqamlara yönəldir. Beləliklə, təlimdən əvvəl mərhələsində cavab tapılması nəzərdə tutulan sualların cavablandırılması təşkil edilir. • <i>Əldə edilən nailiyyəti yoxlamaq</i> Cavabların nə qədər keyfiyyətli, anlaşıqlı və aydın olduğu barədə şagirdlər cüt və ya qrup müzakirələrində düşünməyə sövq edilir. Əvvəlcədən bütün sinfə təqdim edilmiş qiymətləndirmə meyarlarından şagird özünüqiymətləndirmə məqsədi ilə istifadə edir.	• <i>Dərketməni yoxlamaq</i> (Tapşırığı yerinə yetirərkən və ya mətni oxuyarkən düşünməni təmin edən, sistemləşdirən qrafiklər çəkin, yaxud icmal hazırlayın. Nəyisə dərk etmədiyinizi, anlamadığınızı hiss etsəniz, dayanın, tutduğunuz istiqamət üzərində düşünün. Seçdiyiniz yolun düzgünlüyünə əmin olandan sonra yenidən çalışın. Özünü zərərli əvvəlcədən hazırladığınız suallara cavab verin). • <i>Əldə edilən nailiyyəti yoxlamaq</i> (Cavablarınızın nə qədər aydın və anlaşıqlı olduğunu yoxlayın. Boşluqlar hiss etdikdə həmin istiqamətdə işlər aparın).

Fəal dərsin mərhələləri	Müəllimin idarə etdiyi təlim prosesi	Şagirdin müstəqil təlim mühiti
TƏLİMDƏN SONRA		
Məlumat mübadiləsi	• <i>Yoldaşlarınızın fikirlərini öyrənmək</i> Əldə edilən nəticələrin, gəlinən qənaətlərin fərdlər, cütlər və qruplar arasında mübadiləsi təqdimatların dinlənilməsi yolu ilə təşkil edilir.	• Yoldaşlarınızın fikirlərini öyrənin. Yoldaşlarınızla müzakirə edin. Fikirlərinizi bildirin. Onların da münasibətini öyrənin.
Məlumatın müzakirəsi və təşkili	• <i>Səmərəli fikirlərdən yararlanıb işi təkmilləşdirmək</i> Dinlənilən təqdimatlara digər şagirdlər tərəfindən münasibət bildirilməsi, əlavələr edilməsi, təqdimatçıların səmərəli fikirlərdən yararlanması təmin edilir.	• <i>Səmərəli fikirlərdən yararlanıb işi təkmilləşdirmək</i> Yoldaşlarınızın fikirlərindən yararlanın və işin keyfiyyətini yüksəldin.
Nəticələrin çıxarılması	• Müəllim tərəfindən dərsin <i>ümumiləşdirilməsi və nəticələrə gəlmək</i>	• Öyrəndiklərinizi <i>ümumiləşdirin və nəticə çıxarın.</i>
Yaradıcı tətbiqetmə	• Sınıfdə, sınıfdən xaric, məktəbdən kənar şəraitdə qazanılmış bilik və bacarıqların <i>yaradıcı tətbiqinə</i> imkan yaradan tapşırıqlar verilir.	• <i>Öyrəndiklərinizi tətbiq etmək</i> üçün fərqli situasiya axtarın.
Qiymətləndirmə, refleksiya	• Fərdlərin, cütlərin, qrupların fəaliyyəti <i>qiymətləndirilir</i>, habelə «Biz bu gün nə öyrəndik?» sualı üzərində bir daha düşünülür.	• Biz nə öyrəndik? Əvvəlcədən müəyyən etdiyim məqsədə çatdı bə? – sualına cavab verin və <i>nəticələrinizi dəyərləndirin.</i>

Cədvəldən göründüyü kimi, təlimin fəallığını, yəni aktivliyini (bizim dərslərdə isə interaktivliyini) təmin etmək üçün öyrənmənin üç mərhələdə həyata keçirilməsi zəruridir:

1. Təlimdən əvvəl

2. Təlim prosesində

3. Təlimin sonunda

«*Təlimdən əvvəl*» aparılacaq işlərin fəal dərslərin «Motivasiya» mərhələsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Əslində, bu mərhələnin özü də dörd hissədən ibarətdir:

- İlk biliklərin müəyyənləşdirilməsi;
- Sualların verilməsi;
- Əlaqələndirmə;
- Məqsədin müəyyənləşdirilməsi.

«*Təlim prosesində*» mərhələsində aparılması nəzərdə tutulan işlər fəal dərslərdə «Tədqiqatın aparılması» zamanı həyata keçirilməlidir. Bu mərhələ isə iki hissədən ibarətdir:

- Dərslərin yoxlanılması;
- Əldə edilən nailiyyətin yoxlanılması.

«*Təlimin sonunda*» mərhələsi fəal dərslərin beş mərhələsini əhatə edir:

- Yoldaşlarının fikrini öyrənmək;
- Səmərəli fikirlərdən yararlanıb işini təkmilləşdirmək;
- Ümumiləşdirmə və nəticə çıxarma;
- Yaradıcı tətbiq etmə;
- Qiymətləndirmə.

İndi isə interaktiv təlimin mərhələləri gözlənilməklə həm V sinif, həm də VI sinif dərslərində şagirdə, müəllim üçün vəsaitdə isə müəllimə necə istifadə edilə bilər bir dərslərin nümunəsi üzərində nəzərdən keçirək:

Mövcud təcrübənizdən çıxış edərək bəzi məsələlərə aydınlıq gətirək

V SINIF DƏRSLİYİ ƏSASINDA

Dərsin mövzusu: M.Çəmənli. «İgid Mübariz». Əsərdə obrazların başlıca xüsusiyyətləri. «Başlıqdan məlum olur ki, bu dərsdə şagird hansı əsəri oxuyacaq və bu əsər üzərində iş aparmaqla hansı bacarığa yiyələnəcək. Bu baxımdan obrazın başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən etmək mexanizmlərinin öyrənilməsi üçün «İgid Mübariz» əsəri tərəfimizdən uğurlu bədii nümunə hesab edildi. Qeyd edilməlidir ki, bir dərs əvvəl nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin proqnozlaşdırılması bacarığının da təlimi bu əsərin əsasında aparılmışdır. Əsərin tədrisi Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimovun doğum gününə təsadüf etdiyindən əsər üzərində işi davam etdirməyi, qəhrəmanın parlaq obrazı üzərində təhlillər aparmağı əhəmiyyətli hesab etdik. Müasiri olan həmvətəninin obrazını araşdırmaq şagirdlərin milli vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinin təşkilinə böyük töhfələr verəcəyi şübhəsizdir.

Metodik vəsaitdə müəllimlərə **təlimdən əvvəl** aparılması zəruri olan işlərlə bağlı tövsiyələr, təlimatlar verilir. Oxucunun diqqətini bir məqama cəlb etmək istədik: Metodik vəsaitdə müəllimə dərsin motivasiya hissəsində heç zaman şagirdlərin təlim marağını yüksəltmək məqsədi ilə «Bu gün biz nə öyrənəcəyik?»; «Hansı mövzunu öyrənəcəyik?»; «Hansı əsəri öyrənəcəyik?» kimi məsələ deyil, «Bu gün biz nə etməyi öyrənəcəyik?»; «Hansı bacarığı öyrənəcəyik?» məsələsini vurğulamaq tövsiyə edilir. Bu, təlimin nəticəyönümlülüyünü təmin edən şərtlərdəndir. Bu səbəbdən də, motivasiyanın birinci hissəsinə əsasən şagirdlərin **ilkin bilikləri müəyyənləşdirilərkən** həmin bacarıqlar baxımından sinifdə mövcud vəziyyət araşdırılır. Şagirdlərin dərsdə öyrəniləcək məsələ baxımından fikirləri, düşüncələri, ilkin bilik səviyyəsi yoxlanılır, fərziyyələri toplanır. Bu işi təşkil etmək üçün metodik vəsaitdə verilən tövsiyəni (metodik vəsaitdə müəllimə verilən heç bir tövsiyə əhkam deyil, yalnız tövsiyə xarakteri daşıyır) nəzərinizə çatdırırıq:

Müəllim: «Uşaqlar, həyatda müxtəlif insanlarla qarşılaşırıq. Onlarla ünsiyyətdə oluruq. Bəzən həmin insanlar münasibətimizi düzgün qura bilmədiyimizdən ciddi problemlərlə üzləşirik. Bəs nəyə görə münasibətlərin qurulması belə çətin olur?»

Fərziyyələr dinlənilir, yaxud yazılır.

Buradan motivasiyanın ikinci – **suallar verməklə** hissəsi başlanır. Bu hissədə şagirdlər öyrənmək istədikləri məsələlərlə bağlı suallar verir, onları təxmin

edir. Müəllim: *«Bəlkə də, səbəb odur ki, biz insanları yaxşı tanıya bilmirik. İnsanları tanımadan, müxtəlif xüsusiyyətlərini bilmədən onlarla ünsiyyətdə hər məqamı nəzərə almaq mümkün olmur. Bəs insanları necə tanıyaq?»*

Hansı məqamlardan çıxış edərək insanları tanımağın mümkün olması ilə bağlı şagirdlərin fikirləri, sualları dinlənir, yaxud yazılır.

Bundan sonra motivasiyanın üçüncü – **əlaqələndirmə hissəsində** əldə edilən bilik və bacarıqların həyatla əlaqələndirilməsi üçün müvafiq işlər aparılır. Şagirdlər bu gün öyrəndiklərinin həyatda onlara necə görək olacağı üzərində düşünməyə sövq edirlər. Müəllim: *«Bildiyiniz kimi, ədəbiyyat həyatı obrazlı şəkildə əks etdirir. Əsərlərdə müxtəlif xarakterli insanların obrazı ilə qarşılaşmaq olar. Belə obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri müəyyən etməklə onları yaxından tanıyırsınız. Bu bacarıqdan həyatda qarşılaşdığımız insanları tanımaq üçün də istifadə edə bilərsiniz. Bununla siz kiminlə necə ünsiyyət qura biləcəyinizi müəyyən edə bilərsiniz»*.

Motivasiyanın dördüncü hissəsi isə **məqsədin müəyyən** edilməsidir.

Bu gün öyrəniləcək məsələlərin konkret həyatı problemlərin həllində yararlı olduğu şagirdlərin diqqətinə bir daha çatdırılır. Yiyələnəcəkləri bilik-bacarıqların məqsədi müəyyən edilir.

Müəllim: *«Hansı məsələlərə əhəmiyyət vermək lazımdır ki, insanın xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri müəyyən edə bilərsiniz?»*

Əvvəlki mərhələdə daha çox müşahidə edilən müəllim-şagird qarşılıqlı fəaliyyəti interaktiv təlimin ikinci əsas mərhələsi olan «Təlim prosesi» mərhələsində öz yerini şagird-şagird qarşılıqlı fəaliyyətinə verir. Burada müəllim araşdırmaların gedişinə nəzarət edən, ehtiyac yarandıqda istiqamətverici replika və kiçik suallarla müdaxilə edən tərəfə çevrilir.

Əvvəlcədən qeyd edilmişdir ki, bu əsər üzərində bir dərs əvvəl hadisələrin proqnozlaşdırılması öyrənilərkən iş aparılmışdır. Odur ki əsər üzrə «Oxudan əvvəl», «Oxu prosesində» və «Oxudan sonra» təlimatları artıq yerinə yetirilmişdir. Bu dərstdə isə məqsəd əsərdəki obrazın təhlili üzrə işin mexanizmlərini öyrənməkdən ibarətdir. Bu səbəbdən də şagirdlər oxuya hazırlıq işi aparmadan oxu məqsədini əks etdirən tapşırıq 1-i yerinə yetirirlər:

Tapşırıq 1.

1. «İgid Mübariz» mətnində əsas obrazın başlıca xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün mətni yenidən oxu. Mübariz obrazını aşağıdakı məqamlar baxımından təsvir et.

2. Gəldiyin nəticələri qruplarda müzakirə et.

NÜMUNƏ

Düşüncələr

Söylədikləri

Hərəkətlər

Hisləri

Məqsəd

Xarici görkəminin təsviri (portret cizgiləri)

Başqaları onun haqqında nə deyir

Başqa mühüm məlumatlar

«**Təlim prosesi**» mərhələsinin **dərketmənin yoxlanılması** hissəsi üzrə tövsiyə müəllim üçün vəsaitdə yuxarıdakı şəkildə verilir:

Sınıf cütlərlə işə cəlb edilir. Vaxt müəyyən edilir.

Şagirdlər xanada verilən məsələlərə aydınlıq gətirir, hər qrafada qeydlərini aparırlar. Tapşırıq yerinə yetirilən prosesdə hər bir şagird düşünməyə sövq edilir: «Obrazın başlıca xüsusiyyətləri ilə bağlı müvafiq qeydlər edə bildimmi?»; «Apardığım qeydlər nə qədər inandırıcıdır?»

Metodik vəsaitdə verilmiş bu tövsiyələr isə «Təlim prosesi» mərhələsinin ikinci – **əldə edilən nailiyyətləri yoxlamaq** hissəsində aparılacaq işlə əlaqədardır.

Belə ki cütlərlə iş başa çatandan sonra hər iki cüt bir qrupda birləşir. Qrupların işinə vaxt ayrılır. Hazırlanan variantlar müzakirə edilir. Son variant hazırlanır.

Bu fəaliyyət zamanı cütlərin artıq hazır nəticələri qarşılaşdırılır, cavabların aydın, ardıcıl olub-olmadığı yoxlanılır. Boşluqlar müəyyən edilir, aradan qaldırılır. Qrupda birləşmiş cütlər yoxlanmış iki nəticənin əsasında bir təkmilləşdirilmiş qrup təqdimatı hazırlayır.

«**Təlim prosesi**»nin ardınca interaktiv təlimin üçüncü əsas mərhələsi – «**Təlimdən sonra**» başlanır. **Yoldaşlarının fikrini öyrənmək** adlanan bu hissədə qrup təqdimatları dinlənilir. Bununla bağlı müəllimə aşağıdakı təlimat verilir:

Fikir mübadiləsi üçün qrup təqdimatları dinlənilir. Qrup üzvləri obrazların xüsusiyyətlərini göstərmək məqsədi ilə əsərdən sitatlar gətirir, fikirlərini əsaslandırırlar.

Təqdimatçı qrup yoldaşlarının səmərəli təkliflərini, əlavələrini dinləyir. Araşdırmaların nəticələrinin təkmilləşdirilməsi baxımından yararlı fikirlər seçi-

lir və **təqdimata əlavə edilir**. Qrupların təqdimatları başa çatandan sonra müəllim ümumiləşdirmə aparır. Bu istiqamətdə müəllim üçün vəsaitdə aşağıda qeyd edilən tövsiyə verilir:

Müəllim şəkli (dərslıkdəki qrafiki) lövhəyə çəkir, ümumiləşdirmə üzrə iş aparılır, son versiya yaradılır. Qrafik lövhəyə çəkiləndən sonra qrup təqdimatlarında səslənən ən uğurlu fikirlər əsasında kollektiv şəkildə hər bir qrafa işlənir.

Qeyd: *Bütün sinif tərəfindən yaradılmış son versiya qrup üzvlərinin öz təqdimatlarını **qiymətləndirmələri** üçün şablon xarakteri daşıyır.*

Bundan sonra isə dərsləndənkənar vaxtda təlimin davam etdirilməsinə imkan verən təbiiqə tapşırıq şagirdlərə təqdim edilir.

Yaradıcı təbiiqetmə

Əlavə oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni oxu. Əsas obrazı təqdim edilən iş vərəqinə əsasən təsvir et.

VI sinif «Ədəbiyyat» dərslıyində də interaktiv təlimə verilən tələblər, təbii ki, gözlənilmiş və «Müəllim üçün metodik vəsait»də hər bir dərslə aid verilən nümunədə müəllimin dərsl zamanı bunu necə gözləməli olduğı ilə bağı replikalar, izahatlar, şərhlər verilmişdir.

Həm V, həm də VI sinif «Ədəbiyyat» dərslıklərinə müxtəlif dövrlərdə yaşayan tanınmış qələmlə sahiblərinin əsərləri daxil edilmişdir. Hər hansı bir əsərin konkret dərslədə tədrisi bir neçə parametrlə üzrə üst-üstə düşəndən sonra onun dərslıyə salınması məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Məsələn, V sinif «Ədəbiyyat» dərslıyində Əliağa Kürçaylının «Bakı» şeiri daxil edilmişdir. Seçim nəyə görə Əliağa Kürçaylının məhz «Bakı» şeiri olmuşdur?

Məlumdur ki, «Bədii əsərlərdə təsvir» fəslinin tədrislə vahidlərləndən biri də «Bədii əsərlərdə fikrin obrazlı ifadəsi»dir. Bu tədrislə vahidində bədii əsərlərdə təsvir vasitələri tədrislə edilir. Bu zaman şagird bədii əsərdə «epitet» və «təşbeh»i müəyyənleşdirir. Sonrakı mərhələdə isə həmin məcazlərin beş hissə üzvlə (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma) vasitəsi ilə ətraf aləmdə dərk edilənlərin ifadəsində rolunu araşdırır. Bu məqsədlə «Hislərin təsviri»ni öyrənmək üçün bütün hisslərin təsvirinə yer verilməli, uğurlu təsviri mətn seçilməli idi. Onlarla əsər araşdırılandan sonra bu məsələnin öyrədilməsi üçün münbit şərait yaradan əsər Əliağa Kürçaylının «Bakı» şeiri müəyyən edildi. Bu kiçik şeiri (təsvir edilmiş hissləri göstərməklə) təqdim edirik:

BAKİ

Uzaqelli əziz dostum soruşdu:

– Sizin Bakı, söylə, necə şəhərdir?

Dedim: – Qardaş, mənim doğma şəhərim

Yazılmamış, oxunmamış əsərdir.

Çiçək desən, könül açan çiçəyi, (*görmə*)
 Külək desən, ev uçuran küləyi, (*toxunma*)
 Qasırgada ağ dalğalar ləçəyi, (*görmə*)
 Sakit gündə gözü mavi Xəzərdir. (*görmə*)

Nəğməsidir zavodların fit səsi, (*eşitmə*)
 Suyu düşüb buruqların kölgəsi. (*görmə*)
 Ətirlidir bağlarının meyvəsi, (*qoxu*)
 Ağ şanıslı elə bil ki, şəkərdir. (*dad*)

Dost görəndə tükənməyir hörməti,
 Düşmən görsə, dərya olur nifrəti,
 Bir qədər də dəlisovdur adəti,
 Əziz dostum, Bakı belə şəhərdir.

Əliağa Kürçaylı

Şagirdlər bu şeiri oxuyub təqdim edilən tapşırığı yerinə yetirirlər:

Tapşırıq 1

Təqdim edilən mətni oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Mətni qaydalara müvafiq oxu. Hisslərin təsvir edildiyi məqamları müəyyən et. Aşağıdakı cədvəldə onların hansı hiss ilə bağlı olduğunu da göstər.

Abzas, bənd	Nümunə	Təsvir edilən hiss (<i>görmə, eşitmə, dad, qoxu, toxunma</i>)

Məlum olduğu kimi, çiçəyin könülaçan, dalğaların ağ, Xəzərin mavi olduğunu, buruğun kölgəsinin suya düşdüyünü görməklə müəyyən etmək olur. Küləyin gücü toxununca dam uçar. Zavodun fit səsinə eşitməklə, bağların meyvəsinin ətrini qoxulamaqla, ağ şanın şirinliyini dadmaqla dərk etmək olur. Bütün bu məqamlar çox sadə və dərk edilən şəkildə bu kiçik, lakin oxunaqlı şeirdə əks etdirilmişdir. Göründüyü kimi, bu həm də gözəl bir bədii nümunədir. Şeirdə paytaxtımızın bütün zənginliyinin içərisində xoşagələn şıltaqlığı, eyni zamanda insanların hörmətli və qürurlu olduğu əks etdirilmişdir. Dərsləyə daxil edilən əsərlər seçilərkən onların bədii dəyərinə əhəmiyyət verməklə yanaşı, təlim məqsədinə nail olmaq baxımından səmərəliliyi də əsas şərt hesab edilmişdir. Yəni bir bədii nümunə seçilərkən üç parametrdən çıxış edilib: mətn nəqli deyil, təsviri olmalı idi, dəyərli bədii nümunə olmalı idi və əsərdə bütün hissələrin təsvirinə yer verilməli idi. Şagirdin müvafiq təlim fəaliyyətlərini yerinə yetirə bilməsi və öyrənmənin baş tutması baxımından bu parametrlərin hamısı son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Elə mövzular da var ki, onların tədrisi təbiət və ya cəmiyyətdə baş verən hər hansı mühüm hadisə ərəfəsinə təsadüf edir. Məsələn: «Bədii əsərlərdə nəqlətmə» fəslə üzrə şagird nəqlətmə xarakterli əsərləri hissələrə ayırmaq üçün baş verən ayrı-ayrı hadisələri müəyyən etməyi öyrənməlidir. Bu bacarığın tədrisi Novruz bayramı ərəfəsinə təsadüf edir. Müvafiq bədii nümunə aşağıdakı parametrlər nəzərə alınmaqla seçilmişdir:

1. Əsər təsviri deyil, nəqlətmə xarakterli olmalıdır;
2. Əsər qabarıq şəkildə təqdim edilən elə hadisələrdən ibarət olmalıdır ki, iki hadisə arasında sərhəd aydın görünsün. Bu, şagird üçün yeni bacarıqların tətbiqi imkanlarını maksimuma yüksəltmək məqsədi daşıyır;
3. Əsərin sadə süjeti olmalıdır;
4. Əsər nağıl, hekayə, əfsanə, yaxud təmsil janrlarından birində olmalıdır;
5. Əsər bahar mövzusunda olmalıdır.

Güründüyü kimi, elə hallar vardır ki, dərsləyə daxil ediləcək əsəri müəyyən edərkən artıq beş parametrdən çıxış edilmişdir. Əsərlərin seçimində yuxarıda göstərilən proses iş prinsipi olduğundan eyni qanunauyğunluğu VI sinif dərslərində təqdim edilən hər bir əsərin seçimində də müşahidə edə bilərsiniz.

OXUNUN İKİ MODELİ

Ənənəvi oxu	Strategiya ilə oxu
	Oxudan əvvəl
Oxu tapşırığı verilir	Başlıqla tanışlıq, fərziyyələr irəli sürmə, düşünmə və məqsədi müəyyənləşdirmə: Burada söhbət nədən gedə bilər? Mən bu haqda nə bilirəm? Bu mətni oxumaqda məqsədim nədir?
	Oxu zamanı
Müstəqil oxu	İdarə edilən, fəal, sakit oxu
	Oxudan sonra
Oxu materialının əxz edildiyini yoxlamaq üçün müzakirələrin aparılması və tapşırıqların yerinə yetirilməsi	Oxuduğu mətn üzərində düşünmək: özünüqiymətləndirmək; ideyadan nəticə çıxarmaq

OXUCUNUN XÜSUSİYYƏTİ

Beləliklə, oxucunu 4 qrupa ayırmaq olar:	
I. Mətnlə tanış olan oxucu	azdanışan, sakit oxucu
II. Mətndəki mənanı dərk edən oxucu	məlumatlı oxucu
III. Mətndəki ayrı-ayrı məsələləri tətbiq edən (mətndən istifadə edən) oxucu	strategiya ilə oxuyan oxucu
IV. Mətnaltı mənalara yaradıcı reaksiya verən (tənqidi yanaşan) oxucu	düşünən oxucu

I qrup: mətnlə tanış olan oxucu

- Tanıdığı sözləri avtomatik oxuyur;
- Tanıdığı sözlər vasitəsilə mətnin mənasını dərk edir;
- Mənanı simvollarla ifadə edir;
- Məzmundan çıxış edərək sözlərin mənasını müəyyənləşdirir;
- Mətnin janrını tanıyır;
- Təşkili baxımından mətn nümunələrini fərqləndirir;
- Hekayənin elementlərini fərqləndirir;
- Mətni nəzərdən keçirir, onun forma və xüsusiyyətlərindən (xəritə, qrafik, illüstrasiya, şəkil) məzmunu anlamaq, dərk etmək və s. məqsədi ilə istifadə edir.

II qrup: mətndəki mənanı dərk edən oxucu

- Rastlaşdığı yeni sözlərin mənasını öyrənir;
- Oxu məqsədini müəyyən edir;
- İlk bilikləri ilə əlaqələndirir;
- Oxudan əvvəl, oxu müddətində və oxudan sonra suallar verir;
- Oxudan əvvəl irəli sürdüyü fərziyyələri oxu müddətində yoxlayır;
- Oxuduqlarını müxtəlif formalarda vizuallaşdırır;
- Mətdən nəticələr çıxarır;
- Öz oxu prosesi üzərində düşünür.

III qrup: mətndəki ayrı-ayrı məsələləri tətbiq edən oxucu

- Tanış olmayan yeni anlayışları, yeni sözləri öyrənir;
- Müəllifin üslubu barədə məlumatla malikdir;
- Müxtəlif yazı üslubları haqqında bilgiləri var;
- Mövzu ilə bağlı şərhləri əsas ideya ilə əlaqələndirir;
- Nəticələr çıxarır və dəstəkləyici məlumatlarla onları əsaslandırır;
- Oxunmuş məlumatları ümumiləşdirir;
- Mətni real həyat problemləri ilə əlaqələndirir;
- Yeni ideyaları daha geniş müstəvidə əlaqələndirir.

IV qrup: mətnaltı mənalara tənqidi yanaşan oxucu

- Sözlərdən istifadənin səmərəliliyi ilə bağlı fikirlər yürüdür;
- Fikirlərini əsaslandırmaqla mətnə münasibət bildirir;
- Müxtəlif mənbələrdəki məlumatlardan istifadə edərək yeni ideyalar irəli sürür;
- Mətdən əldə etdiyi nəticələri digər şəraitlərdə istifadə edir;
- Mətnlə bağlı müəllifə çoxlu suallar istiqamətləndirir;
- Məsələ ilə bağlı müxtəlif mövqeləri yoxlamaq üçün öz mövqeyini dəyişir, problemə həmin mövqelər baxımından yanaşır;
- Müxtəlif mədəniyyətlərdə üstünlük verilən məsələləri və maraqları tanıyır;
- Mətni öz təcrübəsi, başqa mətnlər və real həyatla əlaqələndirir.

SİNİFDƏ MÜXTƏLİF QRUPLARIN TƏRKİBLƏRİ MÜƏYYƏNLƏŞƏRKƏN ŞAĞİRD HAQQINDA MƏLUMATLARDAN İSTİFADƏ

I. Şagirdlərin fiziki – fizioloji vəziyyəti nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

Fiziki və fizioloji sağlamlığın araşdırılması şagirdlərə fərdi yanaşma imkanını verən amillərdəndir. Şagirdlərin fiziki və fizioloji baxımdan sağlamlığında olan problemlər onların təlim keyfiyyətlərinə təsir göstərir. Onların zəif görməsi, pis eşitməsi, ürək çatışmazlığı, nitq qüsuru, xüsusi qayğıya ehtiyacının olması müəllimin diqqətindən kənarda qalmamalıdır. Şagirdlərin oturacağı sıranın və yerin müəyyən edilməsi, parta yoldaşının seçilməsi, digər uşaqların da həmin uşaqlarla pozitiv münasibətlərinin qurulmasının təşkili və prosesin nəzarətdə saxlanılması üçün bu məsələlərin ciddi araşdırılması çox vacibdir. Bu məsələlərə müəllimin diqqətsizliyi şagirdlərin mənəvi-psixoloji problemlərinin baş qaldırmasına səbəb ola bilər.

Hər qrupda eşitmə problemi olan uşağa yardım edən yaxşı eşidən, görmə problemi olan uşağa dəstək verən yaxşı görən, dayaq aparatlarında problemləri olan uşaqlara kömək edən sağlam uşaqlar birləşdirilir. Müəllim onların adlarını müəyyənləşdirərək yazır. Lazım olan məqamda siyahını oxumaqla və ya masaların üzərinə siyahıları qoymaqla «hər kəs öz yerini tapsın» komandası verir.

II. Şagirdlərin sosial vəziyyəti nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

Şagirdin sosial vəziyyəti: vaxtında və lazımınca qidalanmaması, mövsümə uyğun geyimlərlə, lazım olan məktəb ləvazimatı ilə, təlim üçün yararlı müasir texniki avadanlıqlarla təmin olunmaması onun nailiyyət keyfiyyətinə təsir edir. Maddi cəhətdən imkansız uşaqların aşkar edilməsi və onların dəstəklənməsi inkişafda olan insanın gələcəyinin təmin olunması üçün çox əhəmiyyətlidir. Buna nail olmaq üçün müəllim və şagird arasında isti və qayğıkeş münasibətlərin yaradılması vacibdir. Bu istiqamətdə fəaliyyətini düzgün qura bilməyən müəllim çox keçmədən təlimdə şagirdin geriləməsinin şahidi olacaqdır. Bu, onun həm təlim nailiyyətində, həm də davranışında özünü büruzə verəcəkdir. Belə uşaqların valideynləri ilə əməkdaşlıq etməkdə də müəllimlər problemlərlə qarşılaşa bilərlər. Bu cür uşaqlar tapşırıqları yerinə yetirməyə, oxu və yazı bacarıqları baxımından geriləyə, ətrafdakılara qarşı aqressivlik göstərə, zorakılığa meyilli ola bilər və dərslərdən yayınma halları da baş verə bilər. Bu davranış təkcə həmin uşağın deyil, həm də sinifdəki digər şagirdlərin təlim və tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan müəllim şagirdin sinfə gətirdiyi müxtəlif problemlərə həssaslıq nümayiş etdirməlidir. Şagirdin sosial vəziyyətindən irəli gələn istər mənəvi, istər psixoloji, istərsə də intellektual fərqləri nəzərə almalı, onu inkişaf etdirib sinfin və məktəbin ümumi səviyyəsinə çatdırmaq üçün işlər aparmalıdır. Uşaqlar onların həyat səviyyəsindən fərqli olan həyat səviyyələrinin də mövcud olduğundan xəbərdar olmalı və bu şəraitdə bir-birinə qayğıkeşlik, tolerantlıq nümayiş etdirməlidirlər. Sosial səviyyəsi aşağı olan uşaqlarla sistemli və ardıcıl iş aparmaq üçün müəllimin fəaliyyət planında bu məsələlər öz əksini tapmalıdır. Bu baxımdan sosial vəziyyətləri nəzərə alınmaqla qarışıq qruplar yaradılmalıdır. Bir qrupda 1 yüksək, 2 orta, 1 aşağı sosial vəziyyətli uşaq ola bilər. Bu, sinifdəki şagirdlərin tərkibindən asılıdır. Müəllim bu məsələdə çox ehtiyatlı olmalıdır. Sinifdə sosial fərq nə qədər kəskindirsə, müəllimin bu parametr üzrə qruplaşmaya tez-tez müraciət etməsi daha vacibdir. Bu yanaşma sosial vəziyyətləri fərqli olan uşaqlar arasında sinifdə mövcud (əgər mövcuddursa) ziddiyyətləri aşkar edib onları aradan qaldırmaq istiqamətində işlər aparmaq üçün müvafiq şərait yaratmış olar.

III. (a) Şagirdlərin idrak səviyyəsi nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi (uyğun idrak səviyyəli)				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

III. (b) Şagirdlərin idrak səviyyəsi nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi (fərqli idrak səviyyəli)				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

Şagirdlərin idrak səviyyəsini müəyyən etmək üçün müəllim diaqnostik qiymətləndirmənin üsul və vasitələrindən istifadə edə bilər. Eyni zamanda formativ və summativ qiymətləndirmənin nəticələri də şagirdin idrak səviyyəsi haqqında qənaətlərə gəlməyə imkan verir. Şagirdin yaş səviyyəsinə uyğun intellektual testlər bu problemin həllində uğurlu vasitədir.

Təlim materialları və təlim üsulları seçilərkən şagirdin yaş səviyyəsinə və xüsusiyyətlərinə diqqət yetirilməlidir. Belə ki 1-ci sinifdə uğurla tətbiq edilən bir tapşırıq və ya üsul 4–5-ci siniflərdə özünü doğrultmaya bilər. Eləcə də aşağı sinif şagirdləri üçün maraqlı və əyləncəli görünən hər hansı təlim materialı yuxarı sinif şagirdləri tərəfindən məqbul qarşılanmaya bilər.

Bu araşdırmalar bir neçə mərhələdə aparılır:

I mərhələ: Şagirdin əqli inkişafında ləngimə müşahidə edilmir ki?

II mərhələ: Əqli inkişafında ləngimə müşahidə edilməyən şagirdin (Blumun İdraki taksonomiyaları vasitəsilə) idrakı hansı səviyyədə inkişaf etmişdir?

III mərhələ: Şagirdə hansı dərkətmə üsulu (H.Qardner nəzəriyyəsi) daha çox inkişaf etmişdir?

Bu baxımdan sinif iki əsasda qruplaşdırıla bilər:

- Uyğun idrak səviyyəli uşaqlar;
- Fərqli idrak səviyyəli uşaqlar.

Elə problemlər vardır ki, onların həlli zamanı şagirdlərin öz potensial imkanını çərçivəsində həmin problemin sadə versiyaları üzərində olsa belə, düşünməsi və müvafiq qərarlar qəbul etməsi vacibdir. Bu baxımdan sinifdə araşdırılan problemin həllinə nail olmaq üçün həmin məsələ fərqli yüklü tapşırıqlar formasında tərtib edilir və müxtəlif səviyyəli qruplara müxtəlif yüklü tapşırıqlar verilir. Hər qrup öz vəzifəsini yerinə yetirəndən sonra birlikdə böyük iş görülmüş, problem həll edilmiş olur. Hər kəs özünü gərəkli, faydalı, işə yarayan hiss edir. Əqli inkişafında ləngimələr olan və ya aşağı idrak səviyyəli uşaqlar gücü çatan işi görərkən irəliyə doğru daha bir addım ataraq nailiyyət əldə edir və özlərini daha

inamlı hiss edirlər. Bu və bir çox digər məsələlər və idraki inkişafı baxımından şagirdlərin ayrı-ayrı qruplarda əməkdaşlıq etməsi və problemin həllinə nail olması təlim-tərbiyənin təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır.

Müəllim bir çox hallarda şagirdləri idrak səviyyəsinə görə qarışıq qruplarda fəaliyyətə cəlb edə bilər. Bu zaman müəllimin bircə təlimatı qrup daxilində güclü şagirdlərin zəif şagirdləri öyrətməsini təmin edə bilər. Müəllim tapşırığın icrası ilə bağlı təlimatlar verərkən, xüsusi qeyd edir ki, qrup işini təqdim edən şəxsi o özü müəyyən edəcək. Birgəfəaliyyətin nəticəsini kimin təqdim edəcəyi məlum olmadığından güclü şagirdlər məsələnin incəliklərini aşağı idrak səviyyəsi nümayiş etdirən yoldaşlarına söylə öyrədirlər. Bu zaman bütün şagirdlərin təlimə bərabər cəlb edilməsi təmin olunmaqla yanaşı, onlarda digər insani dəyərlər də formalaşır. Bu da birgəfəaliyyət, əməkdaşlıq, qayğıkeşlik, dəstək, özgəsinin uğuruna sevinmək və başqalarıdır.

Buna görə də müəllim idrak səviyyəsi baxımından həm uyğun, həm də fərqli qruplar müəyyən etməlidir.

III. (c) Şagirdlərin dərkətmə üsulu nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi (eyni tərkibli)				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

III. (d) Şagirdlərin dərkətmə üsulu nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi (qarışıq tərkibli)				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

1. Fərdlərarası dərkətmə üsuluna aid olan şagirdlər bütün qruplara paylanır. Onları ayrıca qruplaşdırmağa ehtiyac yoxdur. Fərddaxili dərkətmə üsuluna aid olan şagirdlərin isə fərdi şəkildə işləməsinə şərait yaradılır.

2. Şagirdlərin hansı yaddasaxlama qabiliyyətinin daha fəal olduğunu müəllim əvvəlcədən araşdırmalı və təlim zamanı qrupları müəyyənləşdirərkən bu göstəriciləri nəzərə almalıdır. Belə ki görmə yaddaşı iti olan uşaqlar bir qrupa toplanaraq, onlara daha çox görüntü, şəkilli materiallar təqdim edilir. Sual olunana bilər ki, şagirdlərin oxu, yazı, hesablama bacarıqlarının inkişafına yalnız şəkillər vasitəsi ilə necə nail olmaq olar? Bu, müəllimin yaradıcı təfəkküründən çox asılıdır. Belə ki görmə yaddaşı iti olan şagirdlər bir qrupa toplanarkən onlara təqdim edilən şəkil əsasında mətn tərtib edib yazmaq, yazdığı mətni oxumaq, yazdıqları ilə bağlı şərhlər vermək və ya təqdim edilən riyazi şəkillər əsasında məsələlər qurmaq, onları həll etmək kimi tapşırıqlar vasitəsi ilə şagirdlərin yazı, oxu, nitq, hesablama və s. bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə münbit şərait yaratmaq olar.

3. Eşitmə yaddaşı iti olan şagirdləri bir qrupa toplamaqla onlar üçün daha çox səsli tapşırıqlar tərtib edilməsi təlim materiallarını daha yaxşı mənimsəmələrinə uğurlu şərait yaradar. Əsrimiz texnologiya əsridir. Radio, maqnitofon, televizor, kompüter səsli informasiyaların çatdırılması üçün əlverişli vasitədir. Bəzən müəllimlər bölgələrdə texniki avadanlıqların kifayət qədər çatışmadığını və ya elektrik enerjisi ilə bağlı problemləri səbəb göstərməklə texnologiyaların təlim prosesində istifadəsinin çətin, hətta mümkün olmadığını bildirirlər. Bütün göstərilənlər nəzərə alınsa belə, müəllim səsli informasiyaların şagirdlərə çatdırılması üçün optimal yollar tapa bilər. Belə ki linqvistik intellekti iti olan bir şagirdi səsli intellekti iti olan qrupa qoşmaqla, məlumatın digər qruplara mane olmamaq şərti ilə ucadan oxunmasını təşkil etməklə səs yaddaşı iti olan şagirdlərin səsli informasiyalarla təmin olunmasını təşkil edə bilər.

4. «Ana dili», «Həyat bilgisi» dərslərində **linqvistik yaddaşı** iti olan şagirdlərə təlim materialları tərtib etmək sadə görünsə də, bu, riyaziyyat dərslərində müəllimi düşünməyə vadar edir. Linqvistik yaddaşı iti olan şagirdlərə hesablama: toplama, çıxma, müqayisəetmə kimi tapşırıqların mətn şəklində təqdim edilməsi onların problemi daha dərinlən dərk etməsinə xidmət göstərmiş olur. «Riyaziyyat» dərslərində verilən məsələlər də linqvistik yaddaşı iti olan şagirdlər üçün yararlı olan materiallardır.

5. **Riyazi yaddaşı** iti olan şagirdlər qruplaşdırılarkən müəllim onların tapşırıqlarında rəqəmlərin, həndəsi fiqurların yer tutmasına əhəmiyyət verməlidir. Məsələn, Azərbaycan dili dərslərində kiçik mətn tərtib etməli olan şagirdlər qrupuna riyazi məsələni əks etdirən bir şəkil təqdim edilə bilər. Şagirdlərə həmin şəkil üzrə mətn tərtib etmək, mətni oxumaq və s. fəaliyyətlər tapşırıqla bilər.

Şagirdlərin görmə, eşitmə, linqvistik, riyazi-məntiqi, təbiət, bədən-kinestik, fərd daxili, fərdlərarası yaddaşlarına əsasən qruplaşdırılması və təlim tapşırıq-

larının da bu baxımdan tərtib edilməsi, yaxud seçilməsi bütün dərslərdə tətbiq edilməli bir yanaşma deyil. Müəllim məqsəd baxımından dərsin forma və üsullarında dəyişikliklər etdiyi kimi, bu iş üsulunu da mütəmadi tətbiq etməməli, zərurət yarandıqda müraciət etməlidir. Müəllim sinfi qruplaşdırarkən şagirdlərin fərqli dərkətmə üsullarından müxtəlif məqsədlərlə istifadə edir. Belə ki bir halda müəllim eyni dərkətmə üsullarına aid olan şagirdləri qruplaşdırmaqla onların mürəkkəb problemləri həll etməsinə nail olar, digər halda isə bir üsulda dərkətməsi daha çox inkişaf etmiş şagirdləri digər dərkətmə üsullarına aid olan uşaqlarla bir qrupda əməkdaşlığa cəlb etməklə və müvafiq tapşırıqlar verməklə onlarda müxtəlif dərkətmə üsullarını daha da inkişaf etdirə bilər.

IV. Şagirdlərin psixi inkişafı və mənəvi-psixoloji vəziyyəti nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

Psixi inkişafdan geri qalma və mənəvi-psixoloji baxımdan qeyri-stabillik şagirdin təlim nəticələrinə mənfi təsir göstərir. Bəzən şagird müxtəlif səbəblərdən yoldaşlarının istehza obyektinə çevrilir. Bu da onun mənəvi baxımdan sarsılması və məktəbdən yayınma cəhdləri ilə nəticələnir. Hər hansı şagirdə özünəqapanma və özünəinamsızlıq kimi halları aşkar edən müəllim bunun səbəbini dərhal araşdırmalıdır. Müəllim şagirdin ailəsi ilə yaxın təmas qurmalı, həyat şəraitini öyrənmək üçün yaşadığı evə getməli, valideynləri arasında münasibətləri araşdırmalıdır. Eləcə də həmin şagirdin sinif yoldaşları ilə münasibətlərini də tədqiq etməlidir. Problemin səbəbi aşkar ediləndən sonra şagirdlərlə işini qurarkən bu məsələləri nəzərə almalı, məktəb psixoloqunu da bu işə cəlb etməlidir.

Psixi inkişafında ləngimələr olan uşaqlar:

- Üzgünlük, təqətdən düşmə və nəticədə aşağı iş qabiliyyəti;
- Emosiyaların qeyri-yetkinliyi;
- İradənin zəifliyi;
- Psixopatiyaya bənzər davranış;
- Ümumi anlayışların və təsəvvürlərin məhdud ehtiyatı;

- Söz ehtiyatının kasadlılığı;
- Səs analizinin çətinliyi;
- İntellektual fəaliyyət vərdişlərinin formalaşmaması;
- Yadda saxlamaq üçün köməkçi vasitələrdən istifadə bacarıqlarının olmaması;
- Sensor informasiyaların qəbulu və təhlilinə uzun müddətin lazım olması;
- Diqqətin davamsızlığı;
- Özünə nəzarətin aşağı olması.

Şagirdin mənəvi-psixoloji sabilliyinin təmin olunması və sağlam mənəvi-psixoloji iqlimin yaradılması üçün

- Şagirdlərin qarşılıqlı münasibəti araşdırılmalı (müşahidə, söhbət);
- Valideynlərin mənəvi-psixoloji vəziyyəti araşdırılmalı və bunun valideyn-uşaq münasibətlərinə təsiri öyrənilməli;
- Müəllim-valideyn münasibətlərinin qurulması ilə uşaq-valideyn, sinifdə isə şagird-şagird münasibətləri tənzimlənməli.

V. Şagirdlərin maraqları nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

Maraqların nəzərə alınması da şagirdlərin təlimə cəlb edilməsi və nailiyyətlərin yüksəldilməsində mühüm hesab edilən amillərdəndir. Müxtəlif parametrlər baxımından şagirdlərin qruplaşdırılması və təlim fəaliyyətləri müəyyən edilərkən bu məsələlərin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti haqqında fikirləri şagirdlərin maraqlarının nəzərə alınmasına da şamil etmək olar. Lakin buna nail olmaq üçün müəllim hər şagirdini tədqiqat obyektinə çevirməli, onların maraqlarını araşdırmalıdır. Maraqları uyğun gələn şagirdləri eyni qrupa cəlb etməlidir. Tapşırıqlar da məhz həmin maraq baxımından tərtib edilməlidir. Bir məsələyə fikir verək: insanın orqanizmində dəmir çatışmazlığı olarsa, müxtəlif xəstəliklər baş qaldıra bilər. Bu, insanın ehtiyacıdır, lakin həmin ehtiyacı ödəmək üçün insanlar dəmir yemirlər. Bu nə onların zövqü, nə də fiziki im-

kanları daxilindədir. İnsanların dəmirə olan ehtiyacı dadlı, ətirli alma ilə təmin olunmuşdur. Bu, ehtiyacların maraqlardan çıxış edərək ödənilməsində təbiətin qanunauyğunluğunu nümayiş etdirən bir nümunədir. Digər ehtiyacların, o cümlədən təlimin maraq və zövqdən çıxış edərək ödənilməsi də səmərəli nəticələr verə bilər. Bu baxımdan müəllim şagirdləri oxşar maraqlarına görə qruplaşdırmalı, məqsəduyğun hesab etdiyi zaman həmin yanaşmadan istifadə etməlidir. Məsələn, şagirdlərin oxu bacarığının inkişaf etdirilməsini təşkil edən müəllim futbola maraq göstərən uşaqlara sinifdən xaric oxu zamanı futbol haqqında mətn oxumağı tapşırı bilər. «Müşahidə etdiyi əşya, hadisə, şəkillər üzrə danışır» kimi standartı da reallaşdıran müəllim maraq baxımından qruplaşdırılmış şagirdlərə futbol oyunu haqqında şəkil verməklə, onları şifahi mətn qurmaq kimi fəaliyyətə cəlb edə bilər və s.

VI. (a) Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi (uyğun səviyyələr)				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

VI. (b) Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi (fərqli səviyyələr)				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

VI. (c) Şagirdlərin inkişaf dinamikası nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi (fərqli səviyyələr)				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

Şagirdlərin hazırlıq vəziyyəti. Summativ qiymətləndirmənin nəticələrinə görə hər bir şagirdin əldə etdiyi nailiyyətin səviyyəsi nəzərə alınmaqla uyğun səviyyəli və fərqli səviyyəli şagirdlərdən ibarət qruplar müəyyən edilir. Bu tərkibin idrak səviyyəsi baxımından müəyyən edilmiş qruplarla üst-üstə düşə bilməsi ehtimal olunsə da, bir sıra hallarda fərqlər də müşahidə edilir. Belə ki idraki imkanları geniş olan şagirdlərin baxımsızlıq və ya hər hansı digər səbəbdən summativ qiymətləndirmə zamanı aşağı nəticələr nümayiş etdirməsi halları tez-tez müşahidə edilir. Bu səbəbdən summativ qiymətləndirmənin nəticələri nəzərə alınmaqla yenə də həm uyğun, həm də fərqli səviyyəli uşaqlardan ibarət qruplar müəyyənləşdirilir və məqsədmüvafiq təlim fəaliyyətlərinə cəlb edilməklə şagirdlərin potensial imkanlarının nəzərə alınması, yaxud yüksək nəticə nümayiş etdirənlərlə aşağı nəticə nümayiş etdirənlərin əməkdaşlığına şəraitin yaradılması kimi ciddi pedaqoji aktlar baş verir. Belə qruplaşma inkişaf dinamikası yüksək və aşağı olan uşaqlarla da nəzərə alınmalıdır. Aşağı dinamika ilə inkişaf edən uşaqların yüksək dinamika ilə inkişaf edən uşaqlarla bir qrupda təlim fəaliyyətinə cəlb edilməsi qarşılıqlı fəaliyyətin və ikincilərin inkişaf dinamikasının yüksəldilməsində böyük rol oynayır.

VII. Şagirdlərin milli, etnik, irqi fərqləri nəzərə alınmaqla qrupların tərkibi				
I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup	V qrup

Şagirdlər qarışıq qruplarda bir araya gətirilməlidir. Bu onlarda qələbə əzmi, birgəfəaliyyət, milli, etnik, irqi mənsubiyyətləri fərqli olsa da, vahid amal ətrafında birləşməyi bacarmaq kimi ümumbəşəri dəyərlər tərbiyə edir.

İKT-nin multimedia imkanlarından istifadə etməklə layihələr üzrə təlimin təşkili

Yeni texnologiyaların tətbiqi təlimin formasını və məqsədini kökündən dəyişməklə bütün öyrənmə prosesini və pedaqoji fəaliyyəti yeni baxımdan təqdim edir və onu yeni bir hadisə kimi dəyərləndirməyə dəvət edir. Rabitəli nitqin inkişafına nail olmaq üçün müəyyən edilmiş essenin İKT vasitəsi ilə uğurla həyata keçirilməsi dərsin nəticə etibarilə səmərəliliyini artırır. Aparılan müşahidələr və araşdırmalar göstərir ki, layihələrə əsaslanan təlim prosesində də İKT-dən fəal istifadə edən əsas sima şagirdidir. İKT-nin multimedia imkanları aşağıdakı yollarla təlimi təşkil etmək, şagirdləri kiçik layihələrə cəlb etmək imkanı verir:

- fotokompozisiyaların yaradılması;
- videolardan istifadə edərək xəbərlərin hazırlanması;
- şagird filmlərinin çəkilməsi;
- hər hansı mövzu ətrafında müsahibələrin yazılması;
- şagirdlərin tərtib və iştirak etdiyi tamaşaların, söylənilən şeirlərin rəqəmsal kamera vasitəsi ilə yazılması və işlənməsi.

Layihələr üzrə təlimin təşkili üçün müəllimin, şagirdin və ümumiyyətlə, məktəbin strateji, metodik və texniki baxımdan hazırlığı vacib şərt hesab edildiyindən orta ümumtəhsil məktəblərinin yararlı şəraiti olanlardan bir neçəsi seçildi. Seçim zamanı aşağıdakı meyarlar əldə rəhbər tutulmuşdur:

- müvafiq bilik və bacarıqlara malik müəllim;
- texniki avadanlıqlarla təmin edilmiş sinif otağı və ya kompüter laboratoriyası;
- texnologiyalarda çalışma vərdişlərinə malik şagirdlər;
- uyğun proqram təminatı;
- hər zaman yardımçı olmağa hazır olan mütəxəssislər, həmkarlar.

Dərs hazırlanmış plan üzrə həyata keçirilməzdən əvvəl məktəbin texniki bazası və şagirdlərin informasiya texnologiyalarından istifadə vərdişlərinin səviyyəsi yoxlanıldı. Texniki avadanlıqların imkan və vəziyyəti, məktəbin İnternet şəbəkəsi ilə əlaqəsi araşdırıldı.

Bu dərs ilkin mərhələdə yuxarı siniflərdə, yəni X–XI siniflərdə həyata keçirilmişdir. Həmin siniflərdə «İnformatika»nın bir fənn olaraq tədris edilməsi və şagirdlərin kompüter texnologiyalarından istifadə bacarıqlarının yüksək olması təlimin təşkilinə uğurlu şərait yaratmışdır. Şagirdlərin bilik və bacarıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün müəllimlərlə məsləhətləşmələr zəruri sayılmış,

uğurlu dərsin təminatçısı ola biləcək İnternet səhifələrində ilkin məlumatların olması da yoxlanılmışdır.

İnternet səhifəsindəki informasiya qənaətbəxş hesab edilmədiyindən və şagird tədqiqatlarını yüksək səviyyədə təşkil etməklə bağlı problemlərlə qarşılaşmaq ehtimalı olduğundan tərəfimizdən hazırlanmış materiallar kompüterin yaddaşına yerləşdirilmişdir. Bundan əlavə, İnternetdən əldə edilməsi çətin olan materialların da ünvanları müəyyənləşdirilmişdir.

Dərsə başlamazdan əvvəl şagirdlərə texnologiyalardan istifadə etikası və onların məsuliyyəti haqqında məlumat verilmişdir. Dərs vaxtının əyləncə xarakterli proqramlara sərf olunmasının qarşısını almaq məqsədilə dünya təcrübəsində olduğu kimi, dərsin gedişi üçün təhlükəli sayılan saytlara filtr qoyulması təşkil edilmiş və şagirdlərin həmin səhifələrə çıxışının qeyri-mümkün olması təmin olunmuşdur. Beləliklə, nəzərdə tutulmuş dərs planı üzrə qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Dərsin mövzuna açıqlama gətirilmiş və dərsin şərtləri aydınlaşdırılmışdır.

XI sinif ədəbiyyat proqramında göstəriləni kimi, rəbitəli nitqi inkişaf etdirmək üçün şagirdlərlə öyrədici yazı işi aparılmışdır. Yazı işinə 2 saat vaxt ayrılmışdır. Şagirdlərin qarşısına «Mənim qəsəbəm» mövzusu üzrə çəkiləcək filmin ssenarisini yazmaq vəzifəsi qoyulmuşdur. Bu dərs tədqiqat və yaradıcılıq məqsədi də daşıyırdı:

1. Doğma qəsəbəsinin tarixi, siyasi, iqtisadi, mədəni həyatında mühüm rol oynayan məkanlar və şəxsiyyətlər haqqında İnternet Exploring-də tədqiqatlar aparmaq, Word redaktorun yardımını ilə qeydlər etmək;

2. Fikirləri bədii şəkildə ifadə edərək Word redaktorda ssenari yazmaq.

Şagirdlər təqdim edilmiş mənbələrdən əldə etdikləri materialları öz qruplarında müzakirə edib, ümumi nəticəyə gələndən sonra ssenarini yazırlar.

Problemin qoyuluşu aşağıdakı kimi həyata keçirilir: «Siz yaşadığınız ərazinin həm tarixini, həm mədəniyyətini, həm də bugünkü vəziyyətini öyrənmək üçün tədqiqatlar aparacaq, əldə edilmiş məlumatlardan bəhrələnərək ssenari tərtib edəcəksiniz. Yazı nümunələrini elə tərtib etməlisiniz ki, onun əsasında öz filminizi yarada bilərsiniz. Cümlələri düzgün tərtib etmək, sözləri dəqiq seçə bilmək və fikrinizin ifadəliliyinə nail olmaq da mühüm şərtidir. Bununla yanaşı, biz sizə fikirlərinizi müxtəlif yollarla ifadə etməkdə yardımçı olacağıq. Düşüncələrinizin ifadəsində texnologiyalardan istifadə etməyi bacarmaq mühüm şərtidir. Odur ki məsələyə ciddi yanaşmağınız vacibdir».

Mənbədən istifadə: Şagirdlər kompüterdən məharətlə istifadə edirlər.

Yaradıcılıq: Şagirdlər sinifdən xaric vaxtlarda çəkəcəkləri filmin ssenarisini yaradırlar.

İnteqrasiya: «Tarix», «İnsan və cəmiyyət», «İnformatika» fənləri ilə inteqrasiya edilməsi nəzərdə tutulub.

Təlim fəaliyyətləri: Mövzu ilə bağlı İnternet səhifələrində və məktəb kitabxanasında tədqiqatların aparılması, qrupdaxili müzakirələrin keçirilməsi, ssenarinin planının müəyyənləşdirilməsi, ssenarinin yazılması.

Filmin çəkilişinin dərsdənkənar vaxtlarda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Dərsdə şagirdlərin diqqəti doğma şəhərlərinin tarixinə və müasir həyatına cəlb edilməlidir. Onlar fikir və düşüncələrini bədii şəkildə ifadə etmək üçün fəal yaradıcı fəaliyyətə istiqamətləndirilməlidirlər. Qrup çalışmaları zamanı şagirdlər qəsəbənin baxımlı, eləcə də mühüm əhəmiyyət daşıyan yerləri haqqında məlumat toplamaq üçün icma ilə qarşılıqlı fəaliyyətə yönəldilir. Şagirdlər tədqiqatlar nəticəsində əldə etdikləri materiallar əsasında ssenari yaradırlar. Dərsdənkənar vaxtlarda həmin ssenari əsasında filmin çəkilişi və montajı həyata keçirilir.

Xəzər rayon 181, Qaradağ rayon 274, Sabunçu rayon 213 nömrəli tam orta məktəblərinin XI siniflərində rəhbərlik nitqin inkişafı məqsədilə dərsdənkənar vaxtlarda çəkiləcək «Mənim qəsəbəm» adlı şagird filminin ssenarisinin yazısı təşkil edildi. Müəllim dərslərin mövzusunu şagirdlərə elan etdi. O, real çəkiliş imkanları verən ssenarilərin yazılmasının mühüm şərt olduğunu bildirdi.

Şagirdlər ssenari üzrə çalışmaq üçün qruplara bölündülər. Qruplar müəyyənləşdirilərək müəllim aşağıdakı məsələlərin nəzərə alınması ilə bağlı təlimatlandırıldı:

- Qrup tərkibində müxtəlif cinsliliyin gözlənilməsi;
- Tədqiqat mövzusunun seçimində şagird marağının nəzərə alınması;
- Yetirən və az yetirən şagirdlərin sayında bərabərliyin gözlənilməsi;
- Texniki avadanlıqlardan istifadə vərdisləri;
- Nitq qabiliyyəti.

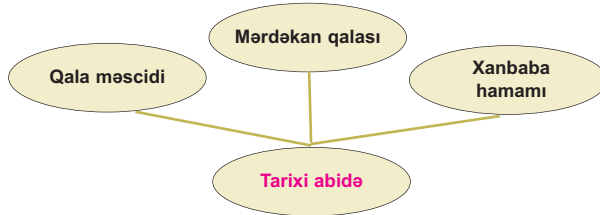
Müəllim qrup üzvlərinə vəzifə bölgüsü aparmağı və lider seçməyi tövsiyə etdi. Təlim fəaliyyəti əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilirdi. Ona görə də ümumi tapşırığı yerinə yetirmək üçün dörd kiçik tapşırıq müəyyənləşdirildi və hər qrupa bir tapşırığı yerinə yetirmək həvalə edildi. Şagirdlər aşağıdakı mövzularla bağlı araşdırmalar aparmalı və ssenari yazmalı idilər:

- Mərdəkanın tarixi abidələri;
- Mərdəkanın elm və təhsili;
- Mərdəkanın mədəniyyəti;
- Mərdəkanın idarəçilik orqanları.

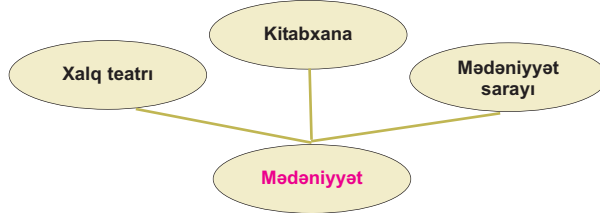
Hər bir qrup özü üçün mövzu seçdi. Qrup üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparıldıqdan sonra hər kəs öz vəzifəsini yerinə yetirməyə başladı. Şagirdlər İnternet səhifələrində araşdırmalar apararaq, uyğun məlumatları bir yerə topladılar. Həmin materialları nəzərdən keçirdikdən sonra mövzunun planını əvəz edən «yaddaş xəritəsi» tərtib etdilər. Həmin «yaddaş xəritə»lərini aşağıda əks etdiririk:

Hər qrup üzrə tərtib edilmiş «Yaddaş xəritəsi»

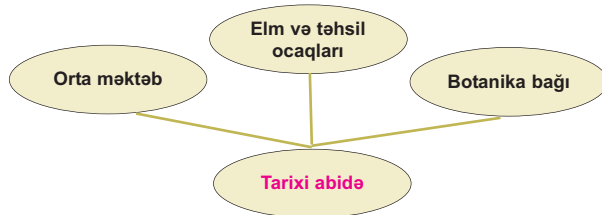
I qrup

II qrup

III qrup

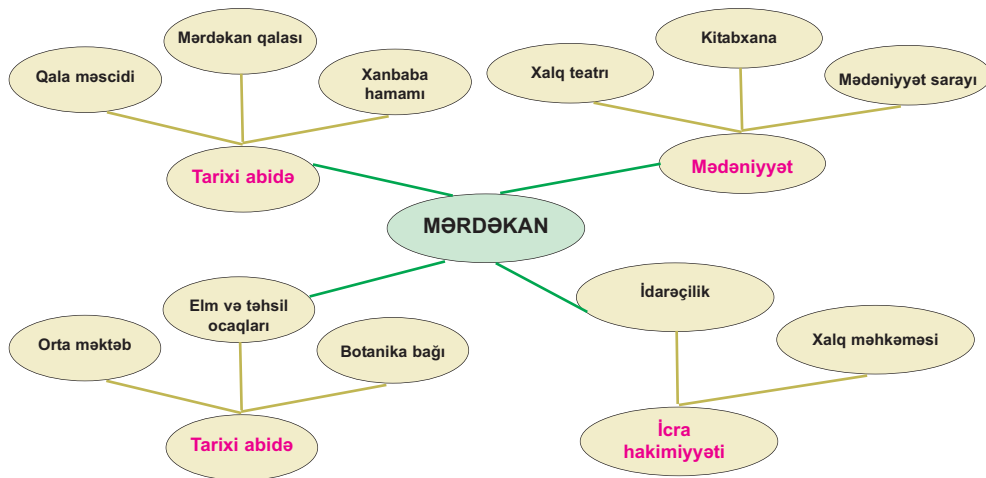

IV qrup

Şagirdlər qruplarda işlənmiş plan üzrə ssenariləri Word redaktorda yazdılar. Ssenari hazır olandan sonra çap edildi. Müvafiq tərtibat işləri aparıldıqdan sonra şagirdlər qruplarda yaratdıqları «yaddaş xəritələri»ni caladılar və bununla da filmin ssenarisinin ardıcılığını müəyyən etdilər. Qrup liderləri xəritədən çıxış edərək təqdimat etdilər.

**«Mənim qəsəbəm» filminin çəkilişi üçün hazırlanmış
«Yaddaş xəritəsi»**

Dərsin sonunda qrup təqdimatları, habelə təlim prosesində şagirdlərin qarşılıqlı münasibətləri (ictimai bacarıqları) qiymətləndirildi.

Ünsiyyət bütün digər ictimai bacarıqların önündə durur. Odur ki bu dərsdə rabitəli nitqin inkişafını təşkil edərkən digər ictimai bacarıqların da formalaşmasına nail olmaq məqsədi ilə əməkdaşlıq şəraitində İKT-nin geniş imkanlarından istifadə edilməsinə şərait yaradılmışdır. Müəllim dərsboyu şagirdlərin qarşılıqlı münasibətlərini, yaranmış vəziyyətdə onların birinin digərinə reaksiyasını müşahidə edir, ictimai bacarıq və vərdisləri ilə bağlı müvafiq qeydlər aparır.

Rabitəli nitqin inkişafına yazı fəaliyyəti vasitəsi ilə nail olmaqda film çəkilişi motivasiya xarakteri daşıyaraq, şagirdlərin yazı bacarıqlarının inkişafında və yaradıcı təfəkkürünün formalaşmasında uğurlu nəticənin əldə etməsinin hərəkətvericisi olmuşdur. Təlimin növbəti mərhələsində yazılmış ssenari əsasında filmin çəkilişinin həyata keçirilməsi təlimin məqsədi olmuş, şagirdlərin maraqlarının düzgün istiqamətləndirilməsinə xidmət göstərmişdir. Xəzər rayonundakı 181 nömrəli tam orta məktəbin XI d sinfində ssenari yazmaq kimi təlim fəaliyyəti dərsdənkənar vaxtlarda şagirdlərin geniş maraq dairəsində olan film çəkilişi və onun İKT-nin müvafiq proqramları vasitəsi ilə montajı ilə müşayiət edilmişdir.

Şagirdlərə elan edilmişdi ki, yaratdıqları ssenari əsasında növbəti iki dərsdənkənar məşğələdə filmin çəkilişi və montajı həyata keçiriləcək. «Mənim qəsəbəm» adlı filmi çəkmək üçün təcrübə aparılmış, görülməli işlər aşağıdakı kimi planlaşdırılmışdı:

1. Ssenariyə əsasən şagirdlər tərəfindən müstəqil film çəkiləcək:
 - Filmin çəkilişində rəqəmsal videokameradan istifadə ediləcək.

2. Çəkilmiş film videokameradan kompüterə ixrac ediləcək və şagirdlər tərəfindən montaj ediləcək:

- Videokamera (rəqəmsal) – filmi ixrac etmək üçün;
- Movie Maker (iMovie) proqram təminatı – filmi montaj etmək üçün.

3. Hazır film İDVD proqramında yerləşdirilərək CD videoya köçürüləcək:

- İDVD proqram təminatı – filmin Movie Maker (iMovie)-dən ixrac edilməsi üçün;
- CD writer əsərin təqdimata hazırlanması üçün.

Çəkilişlərdən əvvəl şagirdlər yaradıcı heyəti seçdilər və vəzifə bölgüsü aparıldı: rejissor, operator, diktör, montajçı, sinifdən xaric şəraitdə videokameranın qorunması üçün məsul şəxslər elan edildi.

Şagirdlər «yaddaş xəritəsi»ndə göstərilən bütün obyektlərdə çəkilişlər aparandan sonra məktəbə qayıtdılar və filmi kompüterə ixrac etdilər. Növbəti məşğələ filmin montajına həsr edildi. Şagirdlər məsləhətləşərək çalışır, keyfiyyətli və vacib kadrları saxlayır, lazımlı hesab etmədiklərini isə silirdilər. Hərəkətdə olan yazılar, musiqi və s. əlavələr də edildikdən sonra film hazır vəziyyətə gətirildi. Məşğələ boyu informatika müəllimi şagirdlərin fəaliyyətində onlara yaxından yardım edir, yadlarından çıxan məqamları xatırladırdı.

Məktəbin akt zalında filmin təqdimatı keçirildi. Təqdimata ədəbiyyat, tarix, coğrafiya, ingilis dili, informatika və digər fənn müəllimləri dəvət edildilər. Şagirdlərin yaşadıkları ərazinin tarixində, siyasi, iqtisadi, mədəni həyatında mühüm rol oynayan məkanlar və şəxsiyyətlər haqqında yaratdıqları bu film təhlil edildi. Müxtəlif fənn müəllimləri tədris etdikləri fənlər baxımından filmin əhəmiyyəti ilə bağlı fikirlərini bildirdilər. Filmin üstünlüklərini göstərməklə bərabər, iradlarını bildirdilər, tövsiyələr verdilər. Beləliklə, İKT-dən istifadə etməklə şagirdlərin maraqlarına uyğun təlim fəaliyyəti müəyyənləşdirildi. Keçirilmiş məşğələni aşağıdakı kimi dəyərləndirmək olar:

1. Təlim prosesi əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirildi;
2. Müzakirələr və təqdimatlar zamanı şifahi və yazılı nitqin inkişafı təşkil edildi;
3. Tədqiqatlar və araşdırmalar nəticəsində informasiyalar əldə edildi;
4. Şagirdlərin ucadan düşünməsi təşkil edildi və informasiyalar təhlil edildi;
5. Yeni informasiyalar sintez edilərək cəlandı;
6. Qruplarda şagird əsərləri yarandı;
7. Qrup fəaliyyətlərinin nəticələri təqdim edildi;
8. Bütün şagirdlərin təlim prosesində fəal iştirakı təmin olundu.

Göstərilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu məşğələ zamanı mühüm bilik, bacarıq və dəyərlərin integrativ şəkildə inkişafının təşkilinə nail olunmuşdur.

Təlim prosesində nail olunmuş bilik, bacarıq və dəyərlər

FƏALİYYƏT					
	İdraki bacarıqlar	Araşdırma bacarığı	İctimai bacarıqlar	Maraqların düzgün istiqamətləndirilməsi	Dəyərlər
Qəsəbənin tarixi	Məlumatlardan məzmun baxımından məqsədəuyğun olanları seçmək	Məlumat mənbələrinə daxil olmaq	Şifahi və yazılı nitq	Film çəkmək	Qarşılıqlı hörmət
Mədəniyyəti	Məlumatları qruplaşdırmaq	Məqsədəuyğun məlumatları seçmək	İştirakçılıq	Kompüterin müvafiq proqramında onu montaj etmək	Özünə-nəzarət
Elm və təhsili	Nəticələrə gəlmək	Seçilmiş məlumatların internet ünvanını, müəllifin adını sənədə əlavə etmək	Birgə fəaliyyət	Fikirləri fərqli tərzdə ifadə etmək	Məsuliyyət
İdarəçilik orqanları	Nümunəni tərtib etmək		Liderlik		Fərqli fikirlərə dözümlülük
Yaradıcı insanları	Tərtib edilmiş materialı təqdim etmək (fikirlərini əsaslandırmaq)		Filmin təqdimatı – auditoriya qarşısında çıxış		Öz tarixinə və mədəniyyətinə bağlılıq
Qəsəbə haqqında yazılmış bədii və elmi əsərlər					

Əldə edilən nəticələr göstərdi ki, bu təlim şagirdlərin yaradıcı, tənqidi və məntiqi təfəkkürlərinin inkişafı üçün optimal şərait yaratmışdır. Şagirdlər ssenari yazmaq üçün məlumatlar əldə etmiş, yeni tədqiqat aparmış, yeni informasiyaları araşdırarkən idraki fəaliyyətdə olmuş, əməkdaşlıq edərkən yoldaşları, müəllimləri və digər sakinlərlə ünsiyyət yaratmış, qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərmişlər. Şagirdlərin mənimsəməli olduqları bilik və bacarıqlar təlimin təşkili zamanı onların maraqları ilə əlaqəli şəkildə təqdim edildiyindən yüksək nəticələrə nail olunmuşdur.

Standartların reallaşdırılması imkanları														
1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
32	31	27	7	28	6	20	26	42	17	39	48	7	43	6

STANDARTLARIN REALLAŞMA CƏDVƏLİ

Dərslər	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
1															
2	■	■								■		■			
3											■		■	■	■
4	■				■			■	■			■		■	
5	■	■			■			■	■			■		■	
6	■	■			■				■		■	■		■	
7	■	■			■			■	■		■			■	
8	KSQ														
9	■	■			■			■	■	■		■		■	
10		■	■						■					■	
11	■	■			■			■	■		■	■		■	
12					■		■	■			■	■			
13	■	■			■				■		■	■		■	
14	■	■			■			■	■		■	■		■	
15			■		■			■	■		■	■		■	
16			■		■			■	■		■	■		■	
17	KSQ														
18			■	■	■				■				■	■	■
19			■					■	■					■	■
20											■	■	■		■
21	■	■	■				■		■					■	

Dersler	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
22			■			■			■	■		■		■	
23	■						■		■			■		■	
24	■	■					■		■			■		■	
25						■	■			■	■	■			
26							■		■	■		■		■	
27	■	■			■		■	■	■		■			■	
28	■	■					■		■		■	■		■	
29							■			■		■			
30	■			■		■	■		■				■	■	
31						■	■		■	■		■		■	
32	■	■	■									■			
33			■				■		■					■	
34	BSQ														
35	■	■			■			■	■	■	■		■	■	
36	■		■	■					■		■	■		■	
37	■	■	■						■	■		■		■	
38		■	■	■		■			■	■		■		■	
39			■						■		■				
40	KSQ														
41			■				■		■		■	■	■	■	■
42												■	■	■	■
43	■	■			■	■		■	■		■	■		■	

Dersler	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	1.1.4.	1.1.5.	1.2.1.	1.2.2.	1.2.3.	1.2.4.	2.1.1.	2.1.2.	2.2.1.	3.1.1.	3.1.2.	3.1.3.
44		■	■	■					■	■		■		■	
45	■	■					■				■				
46					■		■	■		■	■				
47											■	■			
48	■	■										■			
49				■	■			■		■	■	■			
50			■		■		■	■	■		■	■		■	
51	KSQ														
52	■	■	■	■					■		■	■		■	
53	■	■								■		■			
54									■		■	■		■	
55							■				■	■			
56							■				■	■			
57					■			■		■	■	■			
58			■							■	■	■			
59			■		■			■		■	■	■			
L60-67	■	■	■		■			■	■		■	■		■	
68	BSQ														

6-cı SİNİF «ƏDƏBİYYAT» DƏRSLİYİ ÜZRƏ İLLİK PLANLAŞDIRMA CƏDVƏLİ

I yarımlı

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
FƏNNİN TƏLİMİNƏ GİRİŞ									
Həftə 1	15 sentyabr Bilik günü	Rəşid bəy Əfəndiyev «Elm tükenməz xəzinədir» «Şah Abbas və iki vəzir» İndiyə qədər hansı oxu bacarıqlarına yiyələnmişik	1 saat			Yoxlama, Fərdi iş	Dərslik, test vərəqləri		Diaqnostik qiymət- ləndirmə, oxu testi
		Yusif Balasaqunlu «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» (poemadan bir parça) Oxu və yazı prosesi (Oxu prosesi)	1 saat	1.1.1.; 2.1.1.; 2.2.1.; 1.1.2.	H.b. 3.1.1	Cütürlə iş, Cütürlə oxu üsulu, Problemin həlli	Dərslik, cədvəl	Fərdlərarası zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
		Yusif Balasaqunlu «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» poemasından parçanın təhlili üzrə inşa yazı. Oxu və yazı prosesi (Yazı prosesi)	1 saat	3.1.1.; 3.1.3.; 3.1.2.; 2.1.2.	Azərb.dili: 2.2.3.; 4.1.1.; İnf. 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl	Dərk edərək oxunun təşkili cədvəli – məntiqi zəka tipi	Formativ qiymət- ləndir- mənin holistik sxemi
Həftə 2	BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR								
		Mikayıl Rzaquluzadə «Vurğun baxışlarla» («Gözəlliğin keşiyində» əsərindən) Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi	1 saat	1.2.4.; 3.1.2.; 1.1.1.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.2.1.	Azərb.dili: 2.2.3.; 4.1.1.; İnf. 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.; 4.1.1.; 4.1.2.	Qruplarla iş, Vənn diaqramı, NOYÇ – nəzər sal, oxu, yoxla, çalış	Dərslik, Vənn diaqramı	Diaqram – məntiqi, lingvistik zəka tipi	Stimullaş- dırma. Formativ qiymət- ləndir- mənin holistik sxemi

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 3	1 oktyabr Beynəlxalq Ahıllar günü 5 oktyabr Müəllimlər günü	Bəxtiyar Vahabzadə «Qocalar» Bədii əsərlərdə insanın təsviri (ictimai varlıq kimi)	1 saat	1.1.5.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.2.1.; 1.2.2.; 1.1.2.; 1.1.1.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; Mus.: 2.1.1.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.; 4.1.1.; 4.1.2.	Qruplarla iş, Kollektiv iş, Beyin həmləsi, Problemin həlli, Oxu strategiyası	Dərslük, cədvəl	İnsanın təsviri (ictimai varlıq) cədvəli-məntiqi, lingvistik, vizual zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
		Mirvarid Dildəli «Müəllimim» Bədii əsərlərdə insanın təsviri (xarici görkəmi)	1 saat	1.1.5.; 1.1.2.; 1.1.1.; 1.2.2.; 2.1.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.2.1.	Mus.: 2.1.1.; İnf.: 4.1.1.; 4.1.2.	Cümlələ iş, Kollektiv iş, Oxu strategiyası	Dərslük, cədvəl	İnsanın təsviri (xarici görkəm)- lingvistik, məntiqi zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
Həftə 4		Çingiz Aytmatov «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» əsərindən bir parça İnsan təsviri	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.2.; 1.2.4.; 3.1.2.	İnf.: 4.1.1.; 4.1.2.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Oxu strategiyası	Dərslük, cədvəl, lüğət	İnsanın təsviri- lingvistik, fərdlərərası zəka tipi	Formativ qiymət- ləndir- mənin holistik sxemi
		Abdulla Şaiq «Köç» hekayəsindən «Ayrılm qızı», «Kərim baba» parçaları KSQ	1 saat		Azərbaycan dili: 2.2.3.; Mus.: 2.1.1.; H.b.: 3.1.1.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Fərdi iş	Dərslük	Linqvistik, vizual, fərdlərərası zəka tipi	Fərdi qiymət- ləndirmə

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İntegrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 5	18 oktyabr Müstəqillik günü	Əliğa Kürçaylı «Vətən» Bədii əsərlərin ideyasının müəyyən edilməsi	1 saat	1.2.4.; 3.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 1.1.2.; 1.1.1.; 2.2.1.	H.b.: 3.1.1.; Mus.: 2.1.1.	Qrupla iş, Kollektiv iş, Oxu strategi- yası, Cütlərlə oxu üsulu	Dərslik, diaqram	Linqvistik, vizual, fərdlərərası zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
		Simifənxaric oxu Mustafa Cəməli «Qurban bayramı»	1 saat	1.1.3.; 1.1.2.; 1.2.4.; 3.1.2.	H.b.: 3.3.1.; Az.tar.: 1.1.1.; 1.1.2.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Qruplarla iş	Dərslik, kitabxana- sından bədii ədəbiyyat, İnternet sayt səhifələri, kompüter	Linqvistik zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
Həftə 6		Məmməd Araz «Azərbaycan – dünyam mənim» Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri (mübaligə və bədii sual)	1 saat	1.1.1.; 1.1.5.; 1.1.2.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	Mus.: 2.1.1.	Kollektiv iş, Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Oxu strategiyası	Dərslik, cədvəl, lüğət	Məntiqi, fərdlərərası zəka tipi	Qarşılaş- dırma. Formativ və fərdi qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
		Məmməd Araz «Azərbaycan – dünyam mənim» Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri (tam təhlil)	1 saat	1.1.5.; 1.2.2.; 1.2.3.; 2.1.2.; 2.2.1.	Tex.: 1.3.1.; 1.3.2.; T.1.: 2.1.1.; Mus.: 2.1.1.	Cütlərlə iş, Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Cütlərlə oxu üsulu	Dərslik, qarşılaş- dırma- müqayisə- etmə cədvəli, lüğət	Məntiqi, fərdlərərası zəka tipi	Özünü- qiymətlən- dirmə. Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanasma	Qiymətlən- dirmənin üsulü və vasitələri
Həftə 7		Hikmət Ziya «Qarabağda» Bədii əsərlərdə təsvir vasitələrinin əlaqələndirilməsi	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	Mus.: 2.1.1.; 2.2.2.	Cütlərlə iş, Beyin həmləsi, Fərdi oxu, Kollektiv oxu, Cütlərlə oxu üsulu	Dərslik, cədvəl, lüğət, kompüter	Linqvistik, məntiqi zəka tipi	Qarşıqlı qiymətlən- dirmə. Forma- tiv qiymətlən- dirmənin ho- listik sxemi
		Aleksandr Düma «Qafqaz səfəri: Bakı» (<i>ixtisarla</i>) Təsviri xarakterli bədii əsərlərin qurulması: əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	Az. tar.: 2.1.1.; Üm. tar.: 5.1.2.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Oxu strategiyası	Dərslik, lüğət	Dərk edərək oxunur təşkil cədvəl-məntiqi zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
Həftə 8	9 noyabr Bayraq günü 12 noyabr Konstitusiyaya günü	Aleksandr Düma «Qafqaz səfəri: Bakı» (<i>ixtisarla</i>) Təsviri xarakterli bədii əsərlərin qurulması: əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.3.; 1.1.5.; 1.2.3.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.2.	İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.; Azərbaycan dili: 2.2.3.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, lüğət	Linqvistik, məntiqi zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
		Aleksandr Düma «Qafqaz səfəri: Bakı» (<i>ixtisarla</i>) Təsviri xarakterli bədii əsərlərin qurulması: əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.3.; 1.1.5.; 1.2.3.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.2.	İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.; Azərbaycan dili: 2.2.3.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, lüğət	Linqvistik, məntiqi zəka tipi	Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
Həftə 9		Xəlil Rza Ulutürk «Gəlbimiz – qəlbimiz» Biz nə öyrəndik? KSQ	1 saat		Mus.: 2.1.1.	Fərdi iş	Dərslik, cədvəl, lüğət, diqram	Məntiqi, fərdaxili zəka qrupu	Fərdi qiymətlən- dirmə

I yarımil

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsulü və vasitələri
Həftə 9		Yazaq, yaradaq: yazıya hazırlıq	1 saat	1.1.5.; 1.1.3.; 1.1.4.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.1.; 3.1.3.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; 2.1.3.; 4.1.4.; 4.1.1.; İnf.: 4.1.1.; 4.1.2.	Qruplarla iş, Karusel üsulu	Dərslər, şəkillər	Vizual, fərdlərarası zəka tipi	Qarşılıqlı qiymətlən- dirmə, holistik sxem
Həftə 10		Yazaq, yaradaq: yazı, qarşılıqlı yoxlama	1 saat	1.1.3.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.3.		Qruplarla iş, Karusel üsulu	Şəkillər	Vizual, fərdlərarası zəka tipi	Qarşılıqlı və formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi
		Essenin təqdimatı	1 saat	3.1.1.; 2.2.1.; 3.1.3.; 2.1.2.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; 4.1.1. İnf. 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Qruplarla iş, Karusel üsulu	Şəkillər, lüğət	Vizual, fərdlərarası zəka tipi	Sertifikat vermək, Formativ qiymətlən- dirmənin holistik sxemi

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanasma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ									
Həftə 11	3 dekabr Ümumdünya əlillər günü		1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.	Az tar: 1.1.1.; 1.1.2. İnf: 1.2.1; 1.2.2.; 4.1.1.; 4.1.2.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Cütlərlə oxu	Dərslik, lüğət, cədvəl	Venn diaqramı- məntiqi zəka tipi	Fərdi qiymət- ləndirmə. Holistik qiymət- ləndirmə sxemi üzrə
	«Kimdir əlil?» Kamal Turan «Üç nəfərin imtahanı», Bədii əsərlərdə nəqlətmə		1 saat	1.1.3.; 1.2.1.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.2.1.; 2.1.1.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; 3.1.3.; 4.1.1.; Az. tar: 1.1.1.; 1.1.2.; İnf: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.; H.b.: 3.1.1.	Cütlərlə iş, Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Venn diaqramı, Qarşılaşdırma- müqayisəetmə	Dərslik, lüğət, Venn diaqramı	Linqvistik, vizual zəka tipi	Fərdi qiymət- ləndirmə. Holistik qiymət- ləndirmə sxemi üzrə
Həftə 12	12 Dekabr Milli Liderin anım günü		1 saat	1.1.1.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.2.1.		Kollektiv iş, Oxu strategiyası (ucadan düşün), Beyin həmləsi	Dərslik, İKT	Linqvistik zəka tipi	Özünüqiymət- ləndirmə, qarşılıqlı qiymətlən- dirmə, holistik qiymət- ləndirmə

I yarımil

Tarix (həftələrə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 12		«Ağıllı uşaq» (Azərbaycan xalq nağılı) Nəqli mətnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.2.1	H.b.: 3.1.1.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Kollektiv oxu	Dərslik, cədvəl	Məntiqi, linqvistik zəka tipi	Stimullaş- dırma, qarşılaş- dırmaqla qiymətləndirmə. Holistik qiymət- ləndirmə meyarları
		«Ağıllı uşaq» (Azərbaycan xalq nağılı) Nəqli mətnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri	1 saat	1.2.1.; 1.2.2.; 2.2.1.; 2.1.1.; 2.1.2.	H.b.: 3.1.1.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, İKT	Linqvistik, məntiqi, vizual zəka tipi	Holistik qiymət- ləndirmə sxemi üzrə
Həftə 13		«Ağıllı uşaq» (Azərbaycan xalq nağılı) Nəqli mətnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri	1 saat	1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.1.; 2.2.1.; 3.1.2.	H.b.: 3.1.1.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, iş vərəqləri	Vizual, fərdlərərası zəka tipi	Qarşılıqlı qiymətlən- dirmə, formativ qiymət- ləndirmənin sxemi üzrə, analitik qiymət- ləndirmənin sxemi üzrə, problem həlli

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsulu və vasitələri
Həftə 14		Sinifdən xaric oxu Nizami Gəncəvi «Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti»	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.2.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.		Fərdi, cüt, qrup, kollektiv iş	Dərslik, kompüter	Vizual, məntiqi zəka tipi	Venn diagramı
		Nəriman Süleymanov «Birinci cığır» Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.2.2.; 1.2.4.; 2.1.2.; 2.2.1.; 3.1.2.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; 4.1.1.; H.b.: 3.1.1.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Cüt, qrup, cüt, qruplarla iş, Cüt, qruplarla oxu üsulu, Qarşılaşdırma və müqayisə etmə	Dərslik, sxem, iş vərəqləri		Holistik qiymətləndirmə meyarları
Həftə 15		Nəriman Süleymanov «Birinci cığır» Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi	1 saat	1.2.2.; 2.1.1.; 2.2.1.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; 4.1.1.; H.b.: 3.1.1.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Cüt, qrup, cüt, qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, qarşılaşdırma və müqayisə etmə sxemi	Vizual, məntiqi, lingvistik zəka tipi	Qarşıqlı qiymətləndirmə, Formativ holistik sxem

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İntegrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmanın üsul və vasitələri
Həftə 15		Nizami Gəncəvi «Yaralı bir uşağın dastanı» Mirməhdi Seyidzadə «Əqrəb və Çanaqlı bağ» Təsviri və nəqli xarakterli əsərlərdə obrazların təqdim edilməsində oxşar və fərqli cəhətlərin qarşılaşdırılması	1 saat	1.1.1.; 1.1.4.; 1.2.1.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 3.1.1.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Kiçik qruplarla iş. Oxu strategiyası, Qarşılaşdırma- müqayisə etmə	Dərslik, sxem, iş vərəqləri lüğət	Linqvistik, məntiqi zəka tipi	Qarşıqlıq qiymətlən- dirmə. Holistik sxem
Həftə 16	20 Yanvar	Nizami Gəncəvi «Yaralı bir uşağın dastanı» Mirməhdi Seyidzadə «Əqrəb və Çanaqlı bağ» Təsviri və nəqli xarakterli əsərlərdə obrazların təqdim edilməsində oxşar və fərqli cəhətlərin qarşılaşdırılması	1 saat	1.2.1.; 1.2.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.1.; 2.2.1.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Kiçik qruplarla iş, Kollektiv iş, Müzakirə, Qarşılaşdırma- müqayisə etmə	Dərslik, sxemlər, İKT	Linqvistik, məntiqi zəka tipi	Qarşılaşdır- maqla qiymətlən- dirmə. Holistik qiymətlən- dirmə sxemi
Həftə 17		Sabir Əhmədli «Dərs» Nəqlətmə xarakterli əsərlərin quruluşu: mətnin hissələri. Nəqlətmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 2.2.1.	H.b.: 4.3.1.; Az.tar.: 1.1.1.; 1.1.2.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, sxem, lüğət	Vizual, məntiqi zəka tipi	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi. Özünü- qiymətlən- dirmə
		Sabir Əhmədli «Dərs» Nəqlətmə xarakterli əsərlərin quruluşu: mətnin hissələri. Nəqlətmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 1.2.2.; 3.1.2.	Az. tar.: 1.1.1.; 1.1.2.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Qruplarla iş, Kollektiv iş, Ucadan oxu üsulu, Qarşılaşdırma- müqayisə etmə üsulu	Dərslik, sxem, lüğət	Vizual, məntiqi, fərdlərərsə zəka qrupu	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi. Özünü- qiymətlən- dirmə
		BSQ	1 saat						

Tarix (həftə- lərbə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 18		Simfədxaric oxu Aşıq Ələsgər «Gərəkdi»	1 saat	1.1.1.; 1.1.5.; 1.1.2.; 1.2.4.; 3.1.2.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	Azərbaycan dili: 2.2.3.; Mus.: 2.1.1.; H.b.: 3.1.1.1.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Qruplarla iş, Cütlərlə iş, Beyin həmləsi	Dərslər, məktəb kitabxanasından bədi ədəbiyyat, internet sayt səhifələri, kompüter	Linqvistik, fərdxaric və fərdxaric zəka tipi	Formativ qiymət- ləndirmənin holistik sxemi
		«Xan sarayı» əfsanəsi Nəqləmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.1.; 1.1.3.; 1.1.4.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.2.1.; 2.1.2.	Azərbaycan dili: 1.1.1.; 1.1.2. İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Fərdi oxu, Qruplarla iş, Kollektiv iş, Müzakirə üsulu	Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilmə- si sxemi, dərslər, sxem, lüğət	Linqvistik, vizual, fərdxaric zəka tipi	Holistik sxem
Həftə 19		Mir Cəlal «Dərsim yaz» Zahid Xəlil «Zeynalabdin» Nəqləmə xarakterli əsərlə- rin elementlərinin müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.2.1.; 2.1.1.	Azərbaycan dili: 3.1.3.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.; Azərbaycan dili: 1.1.1.; 1.1.2.	Qruplarla iş, Oxu strategiyası, Beyin həmləsi	Dərslər, cədvəl, lüğət	Vizual, lingvistik, məntiqi zəka tipi	Holistik sxem
		İvan Krilov «Ağac» Nəqləmə xarakterli əsərlərin nəql edilməsi, nəticələrin çıxarılması	1 saat	1.1.2.; 1.1.3.; 1.1.4.; 1.2.1.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.1.; 2.2.1.	Azərbaycan dili: 3.1.3.; Azərbaycan dili: 1.1.1.; 1.1.2.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.; H.b.: 3.1.1.	Kollektivlə iş, Qruplarla iş, Oxu strategiyası, Beyin həmləsi	Dərslər, cədvəl, iş vərəqləri, lüğət	Vizual, məntiqi zəka tipi	Holistik sxem

II yarımlı

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 20		«Çahargah» əfsanəsi Müstəqil iş	1 saat	1.1.3.; 1.2.4.; 2.1.2.	Azərbaycan dili: 3.1.3.; 2.2.3.; 4.1.1.; Az. tar. 1.1.1.; İnf. 1.2.1.; 1.2.2.; 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Fərdi iş, Müstəqil iş, Müzakirə	Dərslər, cədvəl, iş vərəqləri, lüğət	Vizual, lingvistik, fərdi xüsusiyyət tipi	Diagnostik qiymət- ləndirmə əldə edilən faiz göstəriciləri
		KSQ «İsgəndər quş dili öyrənir» (Azərbaycan xalq nağılı)	1 saat			Fərdi iş	Qiymətlən- dirmə vasitəsi	Məntiqi, fərdi xüsusiyyət tipi	Fərdi qiymətlən- dirmə
Həftə 21		Nəqli essenin yazısına hazırlıq; mətnin elementlərinin yaradılması	1 saat	3.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.3.	Azərbaycan dili: 3.1.3.; Az. tar. 1.1.1.; 1.1.2.; İnf. 1.2.1.; 1.2.2.	Fərdi iş	Cədvəl	Məntiqi, lingvistik	Holistik qiymət- ləndirmə sxemi üzrə özünüqiymət- ləndirmə
		Nəqli essenin yazısının təşkili KSQ	1 saat	3.1.2.; 2.2.1.; 3.1.1.; 3.1.3.	Azərbaycan dili: 3.1.3.; 2.2.3.; 4.1.1.; Az. tar. 1.1.1.; 1.1.2.; İnf. 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Cümlələr iş	Cədvəl	Məntiqi, fərdi xüsusiyyət tipi	Qarşılaşdırma və holistik qiymət- ləndirmə sxemi

II yarımil

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
BƏDİİ ƏSƏRDƏ TƏSVİR-NƏQLETMƏ									
Həftə 22		Əli Səmədli «Qanlı bənövşə» Bədii əsərlərdə təsvir və nəqlətmə	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.5.; 1.2.1.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 4.3.1.	Kollektiv iş, Cütlərlə iş, Müzakirə, Oxu strategiyası, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, lüğət	İstedadlı və təlimdə çətinliyi olan uşaqlarla iş	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi
		Sınıfdənxiaric oxu «Tülkü ilə qurd» (təmsil)	1 saat	2.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.1.4.; 3.1.2.; 2.2.1.; 1.2.4.	H.b.: 3.1.1.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Fərdi iş, Cütlərlə iş, Beyin həmləsi	Dərslik, kompüter, kitabxana- dan əldə edilmiş məlumat mənbələri	Linqvistik, məntiqi, fərddaxili zəka tipi	Fərdi stimullaş- dırma yolu ilə, holistik sxem
Həftə 23	8 Mart Beynəlxalq Qadınlar günü 10 mart Milli Teatr günü	Cabir Novruz «Mən bizim anaları Güneşlə tən tutaram», «Ana rəhmi» əfsanəsi Təsviri və nəqlətmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.2.; 1.2.2.	Azərb.dili: 2.2.3.; H.b.: 3.1.1.; Təs.in. 3.1.1.; İnf. 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Fərdi iş, Böyük və kiçik qruplarla iş, Oxu strategiyası, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, lüğət	Vizual, lingvistik, məntiqi	Qruplar- arası qiymət- ləndirmə, holistik qiymət- ləndirmə sxemi
		Cabir Novruz «Mən bizim anaları Güneşlə tən tutaram», «Ana rəhmi» əfsanəsi Təsviri və nəqlətmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri	1 saat	1.1.5.; 1.2.2.; 2.1.2.; 1.2.3.; 2.1.1.	Azərb.dili: 2.2.3.; H.b.: 3.1.1.; Təs.in.: 3.1.1.; İnf.: 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.	Kollektiv iş, Qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, lüğət	Vizual, lingvistik, məntiqi	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi

II yarımil

Tarix (həftə- lərtə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanasma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 24	21 Mart Novruz bayramı	Cabir Novruz «Mən bizim anaları Günəşlə ten tuturam» «Ana rəhmi» əfsanəsi Təsviri və nəqlətmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri	1 saat	2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 3.1.1.; Təs.in.: 3.1.1.; Az.tar.: 1.2.2.	Qruplarla iş, Kiçik qruplarla iş, Beyin həmləsi	Dərslik, cədvəl, lüğət	Məntiqi, fərdlərarası zəka tipi	Özünüqiymətlən- dirmə, holistik qiymətlən- dirmə
		«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirlik və nəqlətmə xüsusiyyətləri	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 4.1.1.; 4.1.2.	Kollektiv iş, Beyin həmləsi. Oxu strategi- yası: kollektiv iş oxu üsulu	Dərslik, cədvəl, lüğət, iş vərəqləri	Məntiqi, vizual, linqvistik, fərdlərarası zəka tipi	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi
Həftə 25	31 Mart Azərbaycanlıların soyqırımı günü	«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirlik və nəqlətmə xüsusiyyətləri	1 saat	1.1.4.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.2.1.; 2.1.2.		Kiçik və böyük qruplar- la iş, Oxu strategiyası, Beyin həmləsi, Müzakirə	Dərslik, cədvəl, kompüter, lüğət	Məntiqi, vizual, linqvistik, fərdlərarası zəka tipi	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi
		«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirlik və nəqlətmə xüsusiyyətləri	1 saat	1.1.5.; 1.1.3.; 1.2.2.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 1.2.1.; Az tar.: 1.1.1.; 1.1.2.	Qruplarla iş, Problem həlli, Müzakirə	Dərslik, cədvəl, İKT	Məntiqi, linqvistik zəka tipi	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi

II yarım il

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanasma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 26	7 aprel sağlamlığın mühafizəsi günü	İlyas Əfəndiyev «Zəmidə bir turac səslənirdi» KSQ (təsviri-nəqlətmə xarakterli əsərlər həm təsviri, həm də nəqli mənlərin xüsusiyyətlə- rinin daşıyıcısı kimi)	1 saat			Fərdi iş, Əsər, Test	Qiymət- ləndirmə vasitəsi	Məntiqi, linqvistik, vizual	Fərdi qiymətlən- dirmə
		Sinifdən xaric oxu «İki qardaş» (nağıl)	1 saat	1.1.1.; 2.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 1.1.4.; 2.2.1.	H.b.: 3.1.1.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Fərdi iş, Cütlərlə iş, Beyin həmləsi	Dərslək, kompüter, kitabxanadan aldə edilmiş məlumat mənbələri	Linqvistik, məntiqi, fərdəxəli zəkə tipi	Fərdi sti- mullaşdırma yolu ilə, holistik sxem
Həftə 27	12 Aprel Kosmonavtika günü	«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüü boy» Təsviri- nəqli xarakterli bədii nəmunənin təhlili üzrə iş: əsərin oxusu üzrə iş	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 4.1.1.; 4.1.2.	Oxu strategiyası, Kollektiv oxu, Beyin həmləsi	Proqnoz- laşdırma sxemi, dərslik, cədvəl, lüğət, İKT	Linqvistik, vizual zəkə tipi	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi
		«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüü boy» Təsviri-nəqli xarakterli əsin təhlili üzrə iş: ideyanın müəyyən edilməsi	1 saat	1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	H.b.: 4.1.1.; İnf.: 4.1.1.; 4.1.2.	Kollektiv müzakirə, Qruplarla iş	Dərslik, sxem, lüğət	Məntiqi, linqvistik	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi
Həftə 28	Tarixi abidələrin mühafizəsi günü	«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüü boy» Təsviri-nəqli xarakterli əsərdə bədii nümunənin təhlili üzrə iş: obrazların təsviri və təhlili	1 saat	1.2.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	İnf.: 4.1.1.; 4.1.2.	Qruplarla iş	Dərslik, cədvəl	Fərdlərərsə zəkə tipi	Formativ- holistik qiymətlən- dirmə sxemi

II yarım il

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 28	Beynəlxalq Yer kürəsi günü	«Kitabi-Dədə Qorqud» «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy» Təsviri-nəqli xarakterli bədi nümunənin təhlili. üzrə iş: obrazların təsviri və təhlili	1 saat	1.2.2.; 2.1.2.; 2.2.1.		Kollektiv iş, Beyin həmləsi, Oxu strategi- yası, Kollektiv oxu üsulu	Dərslik, cədvəl	Məntiqi, lingvistik zəka tipi	Formativ, holistik qiymətlən- dirmə sxemi
Həftə 29	30 aprel Analar günü	«Kitabi-Dədə Qorqud» «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy» Təsviri-nəqli xarakterli bədi nümunənin təhlili üzrə iş: əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi	1 saat	1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.		Kollektiv iş, Qruplarla iş, Beyin həmləsi, Problem həlli, Müzakirə	Dərslik, cədvəl, sxem	Məntiqi, lingvistik zəka tipi	Formativ, holistik qiymətlən- dirmə sxemi
		«Kitabi-Dədə Qorqud» «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy» Təsviri-nəqli xarakterli əsərin hissələri: hadisələrin ardıcılığı və süjet	1 saat	1.1.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	Az. tar.: 1.1.1.; 1.1.2.; H.b.: 3.1.1.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Böyük və kiçik qruplarla iş, Problem həlli	Dərslik, cədvəl, iş vərəqi, hadisələrin ardıcılığı sxemi	Məntiqi, fərdlərərası zəka tipi	Formativ, holistik qiymətlən- dirmə sxemi
Həftə 30		«Kitabi-Dədə Qorqud» «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy» Təsviri-nəqli xarakterli əsərin elementləri və neqlətmənin təşkili	1 saat	1.1.3.; 1.1.5.; 1.2.3.; 2.1.1.; 2.1.2.; 2.2.1.	Azərb.dili: 3.1.3.; Az. tar.: 1.1.1.; 1.1.3.; H.b.: 3.1.1.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.	Böyük və kiçik qruplarla iş, Problem həlli	Dərslik, cədvəl	Fərdlər- arası zəka tipi	Formativ, holistik qiymətlən- dirmə sxemi

II yarım il

Tarix (həftələr)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya iş üsulları	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanaşma	Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri
Həftə 30	9 May faşizm üzərində Qələbə günü 10 may Ümummilli Lider H.Əliyevin doğum günü	LAYİHƏ Əsərin oxusu və tam təhlili (Kiçik qruplarla) Mirzə İbrahimov «Bağban Rövşən» Əli Vəliyev «Nənənin söhbəti» Hüseyn Abbaszadə «Bartt iyi» Sevinc Nuruqızı «Ağabəyim ağa» Əkbər Qocayev «Tanrının ərməğanı»	1 saat	1.1.1.; 1.1.2.; 1.1.3.; 1.1.5.; 1.2.3.; 1.2.4.; 3.1.2.; 2.1.2.; 2.2.1.	Azərbaycan dili: 3.1.3.; İnf.: 1.2.1.; 1.2.2.; 3.1.3.; 3.2.2.; 3.3.1.; 4.1.1.; 4.1.2.; Az. tar.: 1.1.1.; 1.1.2.; Təs. in.: 3.1.1.	Qruplarla iş, Oxu strategiyası	Dərslük, lüğət, cədvəl	Linqvistik və məntiqi, fərdlər-arası zəka tipi	
Həftə 31	22 may Ümumdünya bioloji müxtəliflik günü	Mirzə İbrahimov «Bağban Rövşən» Əli Vəliyev «Nənənin söhbəti» Hüseyn Abbaszadə «Bartt iyi» Sevinc Nuruqızı «Ağabəyim ağa» Əkbər Qocayev «Tanrının ərməğanı» Əsərin təhlili üzrə işin davam etdirilməsi	2 saat			Qruplarla iş		Linqvistik və məntiqi, fərdlər-arası zəka tipi	Holistik qiymətləndirmə sxemi

II yarıml

Tarix (həftə- lərə)	Mühüm hadisələr	Mövzular	Mövzuya ayrılmış vaxt	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar	İnteqrasiya	Strategiyalar: iş formaları, iş üsulları	Resurslar	Fərdi yanışma	Qiymətlən- dirmənin üsul və vasitələri
Həftə 32	28 May Respublika günü	Mirzə İbrahimov «Bağban Rövsən» Əli Vəliyev «Nənənin söhbəti» Hüseyn Abbaszadə «Barit iyi» Səvinc Nuruqızı «Ağabəyim ağa» Əkbər Qocayev «Tanrının ərməğanı» Təqdimatların dinlənilməsi	2 saat			Qruplarla iş		Fərdlər- arası zəka tipi	Holistik qiymətlən- dirmə sxemi
Həftə 33-34		Mirzə İbrahimov «Bağban Rövsən» Əli Vəliyev «Nənənin söhbəti» Hüseyn Abbaszadə «Barit iyi» Səvinc Nuruqızı «Ağabəyim ağa» Əkbər Qocayev «Tanrının ərməğanı» Təqdimatların dinlənilməsi Mirzə İbrahimov «Bağban Rövsən» Əli Vəliyev «Nənənin söhbəti» Hüseyn Abbaszadə «Barit iyi» Səvinc Nuruqızı «Ağabəyim ağa» Əkbər Qocayev «Tanrının ərməğanı»	3 saat						
		BSQ	1 saat						

(İndiyə qədər hansı oxu bacarıqlarına yiyələnmişik?)

Dərsliyin «Əlavə materiallar» bölməsindən «Oxu testləri üzrə işin təşkili» başlıqlı təlimatı bir daha nəzərdən keçirin.

– Əziz uşaqlar, ötən dərs ilində siz həm təsviri, həm də nəqli mətnlərin xüsusiyyətləri ilə bağlı bir çox bilik və bacarıqlara yiyələndiniz. Cari dərs ilində bu bacarıqları daha da inkişaf etdirəcəksiniz. İndi isə gəlin əvvəlcə özümüzü yoxlayaq, görək ötən dərs ili boyu öyrəndiklərimizi nə qədər mükəmməl mənimsəmişik? Hansı məsələlərdə çətinlik çəkirik? Bu dərs ili hansı bacarıqların möhkəmləndirilməsinə daha çox ehtiyac olacaq? Bu işi yerinə yetirmək üçün əvvəlcə materiallarımızı müəyyən edək.

Məlum olduğu kimi, diaqnostik yoxlama fərdi şəkildə aparılır və hər bir şagirdin inkişaf dinamikasının sonrakı mərhələdə yoxlanılması təmin edilir.

Mətnlərdən biri nəqli, digəri isə təsviri xarakterli olduğundan şagirdlər hər iki mətn üzrə iş aparır. Əvvəlcə, «oxunun təsnifi qaydalarına» riayət etməklə mətn oxunsun. Bundan sonra testlər şagirdlərə təqdim olunsun. Tapşırığın icrası üçün vaxt müəyyən edilsin.

*Bilik və
bacarıqlarımızı
yoxlayaq.*

Məktəblərdə dost! Keçən dər ilində son artıq oxunan təqdimli ilə bağlı bir qədər mühim bacarıqları yitirmişinizdir. Yəni dər ilə başlayan. Qərşəyən qərşəyən nə qədər maraqlı və faydalı olub. Bəzən bəzən. Öncəki gəlin indiyə qədər nəyə nə olub. Qəmizəyən qəmizəyən. Nəzərdə tutulmuş məsələləri mənimsəmişsəniz? Keçən il son oxu testləri yəni yəni yitirilmiş ilə bağlı təlimatlar da al. Nəzərdə. Qəzərdə oxunub xatırlamağa ehtiyac var, dərsliyən sonundakı «Qəzərdə» bölməsində dərşə edilib, həmin təlimatları bir daha təqdim ol. Bəzən. Bundan ötrü verilən bəzən nümünələri dərşəyən olu, sonra isə təlimatı əməl etməklə tapşırıqları yəni yəti.

I. «Elm tükənməz xəzinədir» başlıqlı mətni oxu. Tapşırıqları verinə verir.

Elm tükənənə bir xəzinədir. Bu, bir xəzinədir ki, onu sandığı səxsləməyə qorqmağa ehtiyac yoxdur. Elm bir dövletdir ki, onu nə itirməyə, nə də ogurlatmağa mümkündür. Bu səbəbdən onun qədər və qiyamət hər bir şeydən alındır. Çünki elm bu halda puldan və paradan zəngin, topdan və tufəndən ötkün, xəncərdən və qılıncdan kəskindir. Nəcəbat və hörmət bu halda o kəsədir ki, onu mümkün sürətlə elmi və məsləhətə vardır. Hər şey sərf və xərcləndikdə tükənir və alınırsı, amma elm sərf olunduqda həddən ziyadə artır. Hər nəfər alimə gəlsin elmini sərf etsə, özündən başqa neçə yüz alim xəlməyə gətirir, həm də öz elm və məlumatını ziyadələndirir. Hər alim bir şama bənzər ki, ondən neçə-neçə şamlar yandırmaq mümkündür. Bir şamın nuru başqa şamları alovlandırmıqla özə kimi cox-cox çirərlər və məsəllər təvərdər.

Elmin böyük bir fəziləti də budur ki, kiçiyə, böyüyə, ədnaya, ələyə heç təfəvüt qoymaz. Bu kəslərdən hansında elm olsa, onu hörmətə layiq edəcəkdir. Elm yaşca kiçik adamda da olsa, onu ehtirama layiq edir, onu ələ dərəcəsinə vətirər.

Rəşid bəy Əfəndiyev

9

Şagirdlərə xatırladılır ki, onlar hələ kiçik
esse də yazmalıdırlar. Bu səbəbdən çevik
düşünmək və vaxtdan səmərəli istifadə
etmək çox vacibdir.

Test tapşırığını yerinə yetirən və vəərəqi təhvil verən şagird əsərin müəllifi ilə tanışlığa cəlb edilir.

Esse qiymətləndirilərkən «Esse yazıya verilən tələblər»dən çıxış edilir. Həmin tələblər metodik vəsaitin əlavə bölməsində səh. 237-ə daxil edilmişdir.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Qiymətləndirmə faizi

TEST

1. Mətnin növünü müəyyənləyiniz:

- A. Nəqli
- B. Təsviri
- C. Mühakimə
- D. Məlumatlandırıcı

2. Mətnin mövzusu ilə bağlı fikri müəyyənləyiniz:

- A. Elmin yayılması
- B. Elmin çoxluğu
- C. Elmin faydası
- D. Elmin dəyəri

3. Mətnə hansı cümlə əsas fikrə zəmin yaradır?

- A. Bir nəfər alim şəxs elmini sərf etsə, özündən başqa neçə yüz alim meydana gətirər.
- B. Bir şamın nuru başqa şamları alovlandırmaqla özü kimi çox-çox çıraqlar və məşəllər törədir.
- C. Elmin böyük bir fəziləti də budur ki, kiçiyə, böyüyə, ədnaya, əlaya heç təfəvüt qoymaz.
- D. Elmin qədir və qiyməti hər şeydən alidir.

4. Hansı cümlədə təşbeh verilmişdir?

- A. Elm qılıncdan kəskindir.
- B. Bir nəfər alim şəxs elmini sərf etsə, özündən başqa neçə yüz alim meydana gətirər.
- C. Hər alim bir şama bənzər ki, ondan neçə-neçə şamlar yandırmaq müyəssərdir.
- D. Bir şamın nuru başqa şamları alovlandırmaqla özü kimi çox-çox çıraqlar və məşəllər törədir.

5. Mətnə verilmiş «ziyadə» sözünün mənasını tap:

- A. O qədər
- B. Artıq
- C. Az
- D. Bir qədər

10

Testin nəticələri aşağıda təqdim edilən göstəricilərə əsasən qiymətləndirilir.

Hər nümunədən

81% – 100% – 5

51% – 80% – 4

21% – 50% – 3

0% – 20% – 2

qiyməti ilə qiymətləndirilir.

Rəşid bəy Əfəndiyev. «Elm tükənməz xəzinədir» mətni üzrə testin doğru cavabları:

1 – b 2 – d 3 – d 4 – c 5 – b 6 – b 7 – c 8 – c 9 – a 10 – d

«Şah Abbas və iki vəzir» mətni üzrə testin doğru cavabları:

1 – c 2 – b 3 – c 4 – d 5 – b 6 – b 7 – a 8 – d 9 – a 10 – b

Testin nəticələri müəllim tərəfindən yoxlanılır. Şagirdlərin hər suala doğru və ya səhv cavab verməsini əks etdirən cədvəl tərtib edilir. Testdə hər şagirdin doğru cavab kimi seçdiyi variantı cədvələ daxil edin. Əgər variant (a, b, c, d) doğru seçilibsə, o zaman doğru cavabı qara, ya da göy rəngli qələmlə, yanlış seçilmiş cavabı isə qırmızı qələmlə qeyd edin. Bu cədvəl elektron versiyada hazırlanıb monitorda da təqdim edilə bilər. Sınıf otağında kompüter olmadığı halda, 2 çap vərəqini yapışdırıb cədvəli çəkməklə də nümayiş etdirilə bilər. Testin doğru cavabları aşağıda təqdim edilir.

1 – b 2 – a 3 – c 4 – c 5 – a 6 – b 7 – a 8 – d 9 – a 10 – a

№	Test sualları	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Şagirdin adı, soyadı										
1											
2	Namiq Əliyev	b	a	a	b	a	b	a	c	c	b
3											
4											
5											
6											
7											
8											
9											
10											
11											
12											
13											
14											
15											
16											
17											
18											
19											
20											
Doğru cavab yazan şagirdlərin sayı											
Yanlış cavab yazan şagirdlərin sayı											

Beləliklə, göründüyü kimi 1, 2, 5, 6, 7-ci sualların cavabları doğru, 3, 4, 8, 9, 10-cu sualların cavabları yanlışdır. Cədvəldə bütün şagirdlərin nəticələri bu şəkildə işlənir.

Sonda hər suala doğru və yanlış cavab verən şagirdlərin sayı hesablanıb cədvəldə verilən xanalara daxil edilir.

Bu cədvəl oxunun təşkili baxımından müxtəlif bacarıqlar üzrə şagirdlərin mövcud vəziyyətini dəyərləndirməyə imkan verir. Beləliklə, müəllim oxu bacarığı baxımından hansı suala daha çox yanlış cavab verildiyini müəyyən-ləşdirəcək və nəticələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdıracaq.

Nö	Səviyyə	Test üzrə sualın nömrələri	Şərh
I	Ən çox çətinlik çəkilən sual	4, 5-ci suallar	Bu, sinfin 80 % və daha çox hissəsi-nin cavab verə bilmədiyi suallardır
II	Çətinlik çəkilən sual		Bu, sinfin 60%–70%-nin cavab verə bilmədiyi suallardır
III	Bir qədər çətinlik çəkilən sual		Bu, sinfin 40%–50%-nin cavab verə bilmədiyi suallardır
IV	Ən az çətinlik çəkilən sual	1, 9-cu suallar	Bu, sinfin 30% və daha az hissəsinin cavab verə bilmədiyi suallardır

Bu araşdırmalar növbəti dərstdə ilkin bilik və bacarıqların müəyyən edilməsi mərhələsində məlumat mənbəyi kimi istifadə ediləcək. Bu da interaktiv təlimin motivasiya mərhələsinin I pilləsidir.

Biz hansı oxu bacarıqlarına yiyələnmişik? Bu cədvəl həm də cari və sonrakı dərslərdə öyrənilməsi lazım olan məsələləri önə çəkmək imkanı verir. Şagirdlərin 60% və daha çox hissəsinin cavab verə bilmədiyi suallar onların həmin bacarıqları baxımından iş aparılmasına ehtiyac olduğunu önə çəkir.

Bununla şagirdin öyrənilməsi lazım olan məsələlər onlara təqdim edilir və şagirdlərə öz ehtiyaclarını müəyyənləşdirməyə imkan yaradılır. Beləliklə də, həmin məsələləri şagirdin «öyrənmək istədiyi» məsələyə çeviririk.

**Yusif Balasaqunlu. «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm»
(Oxu və yazı prosesi)
Oxu prosesi**

Təlim məqsədi

1. «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» əsərini ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 2. Tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır (1.1.1.). 3. Öyrəndiyi yeni sözləri bədii əsərlə bağlı müzakirələrdə istifadə edir (2.1.1.). 4. Nəticələri yoldaşları ilə müzakirə edir, onların fikirlərindən faydalanaraq təqdimatında təkmilləşmə işləri aparır (2.2.1.).

Aparılan test yoxlamalarının nəticələri şagirdlərə təqdim edilir. Ən çox səhv cavab verilən suallar oxunur. Həmin suallar üzrə yoxlanılan oxu bacarıqları qeyd edilir. Bu proses şagirdə öz oxu bacarıqlarında olan boşluqları və nailiyyətləri görməyə, səviyyəni müəyyənləşdirməyə imkan verir. (Bu, interaktiv təlimin motivasiya mərhələsinin I-ci ilkin bilik-bacarıqlarının müəyyən edilməsi mərhələsidir.) Şagirdlərin diqqəti problemlərə yönəldilir. Bununla müəllim şagirdləri aşağıdakı məsələlərə doğru istiqamətləndirir:

- həmin məsələlərin öyrənilməsinə olan ehtiyacı hiss etsinlər;
- onu öyrənmək istəsinlər. (Bu da interaktiv təlimin motivasiya mərhələsinin II mühüm pilləsidir.)

OXU VƏ YAZI PROSESİ

Oxunun və yazının təşkili barədə nə biliriksən?

Məktəbli dost! Sən artıq beşinci sinifdə oxunu təşkil etməyin yolları ilə bağlı müəyyən bilik və bacarıqlara yiyələnmişən. Bədii nümunələri oxumazdan əvvəl, oxuyarkən və oxuyandan sonra hansı işlərin aparılmasının əhəmiyyətli olduğunu öyrənmiş və bunu təcrübədə də tətbiq etmişən.

Sən hər hansı hadisəni nəqil etməyin yollarını öyrənmiş, təsvir xarakterli bədii nümunələri verilən təlimatların yardımı ilə oxuyub araşdırmışan.

Bu dərslərdə həm bu xüsusiyyətlərə malik bədii nümunələr üzərində iş aparacaq, həm də bu istiqamətdə bilik və bacarıqlarının dairəsini genişləndirəcəksən. Mühakimə xarakterli mətnlər (insalar) yazmağı öyrənmək məqsədilə, əvvəlcə belə mətnlərin xüsusiyyətləri və quruluşu barədə bilik və bacarıqlara yiyələnəcəksən. Bu bacarıqlar sənə həm də dərslərdə verilən digər məlumatlandırıcı və şərhədiçi mətnləri asanlıqla dərk etməkdə yardımçı olacaqdır.

**YUSİF BALASAQUNLU. «QUTADQU BİLİK –
SƏADƏT GƏTİRƏN ELM»
(OXU PROSESİ)**

Yadda saxla!

Bu təlimatlar ədəbiyyat dərslərində oxuduğun bədii nümunələri dərk etməkdə sənə yardımçı olacaq. Bununla həm də başqa fənlərdən oxuduğun mətnləri asanlıqla başa düşərsən. Oxu səmərəliliyini yüksəltməyə nail olarsan. Oxu prosesinin üç mühüm mərhələsinə əhatə edən bu təlimatlar «Oxunun təşkili cədvəli»ndə təqdim edilmişdir.

15

Bu günlərdə müəyyən oxu bacarıqlarının möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üzrə işlərin aparılacağı şagirdlərin diqqətinə çatdırılır: «Bu işin təşkili üçün müxtəlif bədii nümunələr üzrə çalışmaq olar. Amma dərslərimizdə Yusif Balasaqunlunun «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» əsəri üzrə iş aparmaq tövsiyə edilir. Sizcə, nə üçün?»

Şagirdlər ona istiqamətləndirilir ki, bu günlərdə Bilik Günü qeyd edilmişdir. Bu əsərlə hər kəsin diqqəti elmin, biliyin insan həyatında əhəmiyyətinə cəlb edilir. (Bu, motivasiyanın III mərhələsi olan əlaqələndirmə pilləsidir.)

Sonda müəllim şagirdlərə «bu gün biz nə etməyi öyrənəcək, yaxud inkişaf etdirəcəyik?» – deyərək dərslərin öyrənmə məqsədini aydınlaşdırır. Şagirdlərin inkişaf etdirilməsi-nə ehtiyac duyularsa, faktları sadalayın. Dərs ili boyu həmin bacarıqlarının inkişafı üzrə işlər aparılacağıq. (Bu, motivasiyanın IV – məqsədin müəyyən edilməsi mərhələsidir.)

Tapşığının icrası cütlərlə iş formasında aparılır. Cütlərlə oxu üsulundan istifadə edin. Öyrənmə materialı üzərində işləmək üçün şagirdlərin hər ikisi oxudan əvvəl fəaliyyətini yerinə yetirir. Şagirdlərdən biri oxuyur, o biri isə məsləhətçi kimi «oxu zamanı» fəaliyyət cədvəlini yerinə yetirir. Sonra ikinci tapşığının icrasına başlanır. Cədvəldə təqdim edilən suallara cavab tapıb tanış olmayan sözlərin mənasını sonra aydınlaşdırmaq üçün qeyd edir və s.

QUTADQU BİLİK — SƏADƏT GƏTİRƏN ELM (poemadan bir parça ixtisarla)

Tərcümə edən: X.R.Ulutürk

Bilirsen qəsdimi, ey ulu alim,
Elmdən, zəkadan, idrakdan deyim.
Zülmət bir gecədə məşəldir zəka,
Elmdir nur salan kor qaranlığa.
Elm ilə, idrakla yüksəlir insan,
Qədir-qiymətinin elminlə qazan.
Yad et zəka tacı Nuşirəvanı,
Necə işıqlatdı aqlı cahanı.
Səadət gətirdi xaqan millətə,
Adını həkk etdi əbədiyyətə.
Elmdir yaradan qədir-qiyməti,
Savadsız adamın nə mərifəti?
Zəkali kişilər nə bəxtiyarmış,
Deməli, əslə də, nəslə də varmış.
İdrakı olanın nəcabəti var,
İdrakı olanlar böylük qazanar.
Üzüb qara yerdən əlini insan,
Səcdə kainata elm ilə urfan.
Zəkadan saçılır ələmə şölə,
Bəylər xalq işini görür əql ilə.
Dünyada nə qədər gözəl sənət var,
İdrak sayəsində yaranmış onlar.
Nə böyük **matahdır**, demə, təfəkkür,
Hələ zərəsinin hökmü böyükdür.
Elm gül suyuna bənzəyir bir az,
Nə elmi, nə ətri gizlətmək olmaz.
Güləbi gizlətsən, güləcək ətri.
Dilə od vuracaq elmin hər sötri.
Elm sənəin öylə sərvətidir ki,
Darta, çala bilməz bir oğru-ayrı.
Müdrək insanlara sər-sənbəl görək,
Ay və Günəş kimi nur camal görək.
İnsan* – xoşqılıqlı, mülayim, mötin,
Çırağı olmalı mədəniyyətin.
İnsan zəki görək – iş görə bilsin,
Elmini ellərə pay verə bilsin.

Sənə, insan
elmi ilə qədir-
qiyməti necə
qazanır bilər?

Sənə, elm
insana nə üçün
lazımdır?

Sən həqiqi
sənəti
sevirsən?

Bu sözün
mənasını
inğıtdan
tap.

Sənə, bu söz-
lərin mənası
nədir?

* Mənasını
eynililiyi nəmə-
rə alımarıq
buzi yerlərdə
«kığı» sözü
«insan» sözü
ilə əvəz edilib.

18

Fəaliyyət bitəndən sonra cütlərin «oxudan əvvəl» və «oxu zamanı» apardıqları qeydləri qarşılaşdırılır və «oxudan sonra» cədvəli üzrə iş aparmaq üçün qruplaşdırılır. Qrup təqdimatı hazırlanır, təqdimatlar dinlənilir. Qiymətləndirmə meyarlarında «Yeni sözlərdən nitqdə istifadə» meyarı şagirdlərin diqqətinə xüsusilə çatdırılır, bu stimullaşdırma məqsədli replika lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Təqdimatlar hansı texnologiya ilə dinlənilir? İşin həcmi böyük olduğundan 4–5 qrupun təqdimatını dinləmək çox vaxt aparar. Bu səbəbdən 1 qrup məsələ təqdim edir. Hansı qrupun həmin konkret məsələ baxımından fikri fərqlidirsə, o qrupun üzvləri öz variantlarını səsləndirirlər. Həmin məqamlar cədvələ əlavə edilir və bu yolla ümumiləşmə aparılır.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	İfadəli oxu					
2.	Lüğət üzrə iş					
3.	Yeni sözdən nitqdə istifadə					
4.	Birgə fəaliyyət					

**Yusif Balasaqunlu. «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm»
(Oxu və yazı prosesi)
Yazı prosesi**

Təlim məqsədi

1. «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» əsəri üzrə 1–1,5 səhifə həcmdə rəy-inşa yazır (3.1.3.).
2. Əsərdə başlıca fikri anladığını nümayiş etdirir (3.1.2.).
3. Mətni sitatlarla zənginləşdirir (3.1.1.).
4. Fikirlərini çatdırarkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).

Müəllim bu dərstdə test yoxlamalarının nəticələrini təqdim edir.

Şagirdlərin hansı yazı bacarıqlarının olduğu onların nəzərinə çatdırılır. Oxu prosesində aparıldığı formada nəticələrin təhlili aparılır.

Məlum olduğu kimi, insanlar fikirlərini şifahi çatdırma bildikləri qədər yazılı şəkildə də çatdırmağı bacarmalıdır. Həyatda bir çox hallarda bu bacarığımız aşağı olduğundan ciddi çətinliklərlə üzləşirik. Biz hər hansı təşkilata rəsmi müraciət edərkən, ehtiyaclarımızı təsvir edərkən, hər hansı yaranmış vəziyyətə münasibət bildirərkən, yaxud yadda qalan bir hadisə ilə bağlı xatirələri yazarkən çətinliklər hələ də olur. Bu səbəbdən bu gün bu barədə rəy, inşa yazmağı öyrənəcəyik. Burada insanlar hər hansı hadisəyə, problemə, məsələyə münasibətini, rəyini, fikrini əsaslandırılmış şəkildə bildirməlidir.

Cədvəllərə nəzər salmaq tapşırığı verilir: – «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm» əsəri ilə bağlı inşa yazarkən kim hansı cədvəl üzrə işləmək istərdi? Cədvəllərlə tanış olmaq üçün şagirdlərə 5 dəqiqə vaxt verilir.

Seçimlər edildikdən sonra şagirdlər qruplaşdırılır. Əgər bir cədvəli 5–6 deyil, 12 nəfər seçibsə, siz həmin cədvəl üzrə inşa yazı üçün 1 deyil, 2 qrup da yarada bilərsiniz. Çalışın ki, mətnin təşkilinin bütün formalarından istifadə edilsin. Amma 5 deyil, 4 forma seçilərsə, şagirdlərin iradəsinə qarşı getməyin.

Müəlliflə tanışlıq

Yusif Balasaqunlu

– Bir dəfə Türkiyədə mənə «Qutadqu bilik»in son təvri mülkündən birini bağışlamışdılar. Mən əlimdə kitab dayandığım zaman böyük türk alimi mərhum Bəhəddin Ögöl əlimdəki kitabın adını soruşdu. Mən dedim: «Qutadqu bilik – Səadət gətirən elm». O gülməyə başladı: «Yox, oğlum, o kitabın adı «Dövlət kitabı»dır, «Dövlətnamə»dir. Türk dövləti, fəlsəfi, düşüncəsi həqiqətdə ən böyük söz də bu kitabdadır. Azərbaycan bu kitabı ehtiyat qoymalıdır».

Müdrək alimin əsərinə baxdıqda həqiqətə inanmaq mümkün deyil. Bu mühtəşəm əbədinin müəllifi türk-islam ədəbiyyatının ilk böyük sənətləri Yusif Balasaqunludur. Onurda türklərin məna və ictimai-siyasi görüşləri öz əksini tapmışdır. Əsər Azərbaycanın Xalq şairi Xəlil Rza Ulutürk tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir.

Kamil Vəli Nərimanovlu

YAZI PROSESİ

Tapşırıq.

1. Yusif Balasaqunlunun «Qutadqu bilik – Səadət gətirən elm» poeməsindən verilmiş parçaya bir daha nəzər sal. Təqdim edilən mövzuların biri üzrə (1–1,5 səhifə həcmdə) rəy-inşa yazmaq üçün düşüncənizi 21–24-cü səhifələrdəki «Oxunmuş və yazılmış təqdim formaları» əks etdirən cədvəldən istifadə et. İnşanın mövzusu ilə mətnin təqdim formalarını əlaqələndir. Unutma ki, hər bir mövzu yalnız bir forma ilə əlaqələndir.
1. Əsərdə elm yazıcısı tərəfindən necə təsvir edilmişdir?
2. İnsan elmə sahib olmaq üçün həyatda hansı işləri görməlidir?
3. Elmi və elmisi insan barədə müəllifin fikirlərini qarşılaşdır və müqayisəli şərh et.
4. Elm insanın həyatında hansı dəyişikliklər edir?
5. İnsanların elmə marağını yüksəltmək üçün nə etmək lazımdır?
- II. Rəy və inşanın yazıcısı zamanı fikirlərini əsaslandırmaq üçün fakt və sitatlardan istifadə et.
- III. Yazı zamanı öyrəndiyin yeni söz və ifadələrdən istifadə et.

20

Mətnin təşkili formalarına əməl etməklə təqdim edilən suallara əsasən açar sözləri nəzərə almaq və inşanı yazmaq tövsiyə edilir. Bunun üçün vaxt müəyyənləşdirilir.

Yazı başa çatandan sonra qruplar nəticələrini təqdim edir.

Nəticələr meyarlar baxımından qiymətləndirilir.

Mətnin mövzusu və təşkili forması arasında əlaqə

Rəy-inşanın mövzusu	Mətnin təşkili forması
1. Əsərdə elm yazıçı tərəfindən necə təsvir edilmişdir?	Anlayışı təyin etmə
2. İnsan elmə sahib olmaq üçün həyatda hansı işləri görməlidir?	Ardıcılıq
3. Elmli və elmsiz insan barədə müəllifin fikirlərini qarşılaşdır və müqayisəli şərh et.	Qarşılaşdırma-müqayisə etmə
4. Elm insanın həyatında hansı dəyişikliklər edir?	Səbəb-nəticə
5. İnsanların elmə marağını yüksəltmək üçün nə etmək lazımdır?	Problemin həlli forması

Rəy-inşa yazıya başlamazdan əvvəl təqdim edilən formalarla işin təşkili üzrə şagirdlərə müvafiq təlimatlar verilir və nümunələr təqdim edilir. «Zəlzələ» anlayışının təyin edilməsi üzrə cədvəl diqqətinizə çatdırılır.

Nümunə Anlayışı təyin etmə forması		
Şagirdləri daha dərinə düşündürən suallar	Müzakirə zamanı istifadə edilən açar sözlər	Araşdırma zamanı istifadə edilən sxem
1. Bu nə deməkdir? Yeraltı tavaların hərəkətindən yaranan təkanlardır. 2. Bunu hansı qrup insanlara, yaxud əşyalara aid etmək olar? Təbiət hadisəsidir. 3. Anlayışın əsas xüsusiyyətləri nədən ibarətdir? Güclü zəlzələ dağıdıcı təsirə malikdir. 4. Ondan necə istifadə edilir? — 5. O nə üçün lazımdır? Landşaftı dəyişə bilər. 6. Bu anlayışlara hansı sahələrdə rast gələ bilərsiniz? Təbiət hadisələri və təhlükəsizlik qaydaları. 7. Hansı nümunələr var ki, bəzi xüsusiyyətləri uyğun gəlir, bəziləri yox? — 8. Onun gözlənilməyən nəticələri (faydası, zərəri) olurmu? Yeni coğrafi obyektlər yarana bilər (Göygöl)	1. Xüsusiyyətlər təhlükəlidir, dağıdıcıdır və yaradıcıdır. Gözlənilməzdir, nəticələrini proqnozlaşdırmaq olmur. 2. Qruplar təbii fəvqəladə hadisə 3. Atributlar dağıntı, kədər 4. Nümunələr Türkiyə, Şamaxı, Gəncə 5. İstifadə üsulları — 6. İstifadə məqsədi —	ANLAYIŞ-TƏYİNİTME

Müəllim yalnız qrup işi zamanı şagirdin aşağıdakı bacarıqlarını qiymətləndirə bilər:

1. Ünsiyyət mədəniyyəti;
2. Fərdi fikirlərə hörmətli olması;
3. Liderlik bacarığı.

Bu iş forması, həmçinin özünə-inamsız, özünəqapanmış şagirdlərin də müəyyən edilməsinə şərait yaradır. Onların gələcək inkişafı ilə bağlı müəllim öz fəaliyyətini planlaşdırmalıdır.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	İnşanın yazılması (1–1,5)					
2.	Başlıca fikrin aydınlaşdırılması					
3.	Sitatların yerində işlənməsi					
4.	Forma ilə uyğunluq					
5.	Fikrin obrazlı ifadəsi					

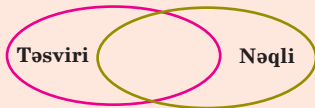
BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR
Mikayıl Rzaquluzadə. «Vurğun baxışlarla»
(«Gözəlliyin keşiyində» əsərindən)
(Bədii əsərlərdə təsvirin müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. «Vurğun baxışlarla» parçasında tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə müəyyən edir (1.1.1.). 2. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir (1.1.5.). 3. Əsərdə təsvir vasitələrinin rolunu aydınlaşdırır (1.2.3.). 4. Əsərin ideyasına əsaslandırılmış münasibət bildirir (1.2.4., 3.1.2.). 5. Müzakirələrdə yoldaşlarının faydalı fikirlərindən yararlanır (2.2.1.).

Şagirdlərə xatırladılır ki, ötən dərs ili onlar bədii əsərlərdə təsvir və bədii əsərlərdə nəqletmə ilə tanış olmuşlar.

Bunlara aid müxtəlif maraqlı bədii nümunələr oxunmuşdur. Bu zaman hər hansı məkanın təsviri zamanı əhəmiyyət verilməli məsələlər araşdırılmışdır. Şagirdlər bu iki anlayışı qarşılaşdırmağa sövq edilir. Venn diaqramı çəkilir və şagirdlər təsviri və nəqli əsas nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri üzərində düşünməyə istiqamətləndirilir.

Bu zaman şagirdlərin təsviri xarakterli bədii nümunələrin səciyyəvi cəhətləri ilə bağlı ilkin bilik səviyyəsi müəyyən edilir.

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR

Son beşinci sinifdə məkanın təsvirinə dair bədii nümunələrlə tanış olmusan. Həmin əsərlərin ideyasını, təsvir vasitələrini və quruluşunu müəyyənləşdirmisən. Sən təsvir xarakterli esselər də yazarkən bu təcrübədən çıxış etmisən. Bu dərs ilində də əldə etdiyin bilik və bacarıqları həm təkmilləşdirəcəksən, həm də inkişaf etdirəcəksən. Sən yalnız məkanın deyil, insanın da təsviri ilə bağlı aşağı siniflərdə əldə etdiyin bilik və bacarıqlarını artıracaqsan.

MİKAYIL RZAQULUZADƏ. «VURĞUN BAXIŞLARLA»
(«GÖZƏLLİYİN KEŞİYİNDƏ» ƏSƏRİNDƏN)
(BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1.

1. Əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar («Oxudan əvvəl»). Əsəri oxuyarkən «Oxu zamanı» təlimatına da əməl et (cədvəl 1.2, səh. 16.17).
2. Doğrudanmı, bu əsər təsviri xarakterlidir? Əsərin nəqli deyil, təsviri xarakterli olduğunu sübut et. Fikirlərini çatdırmaq üçün qarşılaşdırma aparılmalıdır. Buna nail olmaq üçün «Qarşılaşdırma-müqayisəmə forması»ndan (cədvəl 6, səh. 22) istifadə edə bilərsiniz.

25

Şagirdlər NOYÇ üsulundan istifadə edir.

Bu üsulu nəzərdən keçir və oxu mərhələləri iş formasında; «Yoxla», «Çalış» mərhələləri isə qruplarla iş formasında yerinə yetirilə bilər.

NOYÇ üsulu oxudan əvvəl, oxu zamanı, oxudan sonra proseslərini tam şəkildə əhatə edir. Bu üsul tətbiq edilən zaman şagirdlərin həmin fəaliyyətə təkrar cəlb edilməsinə ehtiyac yoxdur.

Nəzərdən keçir. – Mətni şagirdlərə təqdim edin. – Oxudan əvvəl mətnin başlığı, verilmiş şəkil və s. üzərində düşünməyi xahiş edin. – Mətnədən birinci və sonuncu abzası oxumağı xahiş edin. – Cavab tapmaq istədikləri sualları tərtib etməyi xahiş edin (nəzarət edin ki, suallar mətnin təsviri olub-olmadığını aşkar etməyə imkan versin, çünki oxunun məqsədi əsərin təsviri olub-olmadığını müəyyən etməkdir). – Özünüz əvvəlcədən nümunəvi suallar tərtib edin ki, lazım gəldikdə onlara istiqamət verəsiniz və ya onların nəticələrini doğru dəyərləndirə bilərsiniz.

Oxu. – Şagirdləri qarşılaşdıqları yeni sözlərin mənasını araşdırmaq üçün lüğətdən istifadəyə istiqamətləndirin.

– Mətni oxuyarkən özlərinin əvvəlcədən hazırladıqları suallara cavab verməyə sövq edin.

– Oxu zamanı yeni suallar yarana bilər. Şagirdləri həmin suallara cavab verməyə həvəsləndirin.

VURĞUN BAXIŞLARLA (İxtisarla)

*Kəsin çiyi-nuşu, gənlər süsün,
Yorğanı dumandan, düşəyi yosun,
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı Göygöl.*

Əhməd Cavad

Ucal gözlərinə inanmadı... Yerindəcə donub qaldı.

Bu nə gözəllikdi, bu nə möcüzə idi?!

O, Göygölün şəkillərini çox-çox görmüşdü. Ən adı-sanlı rəsamların çəkdikləri lövhələrdə də, rəngli kino ekranlarında da, hətta konfet, şokolad qutularının və rəngbərang şüşələrin üstündə də... Bütün bu şəkillərin ən gözəlləri, hətta zarlı çərçivələrə salınmış ən bəzəkli-düzəkliləri də bu mənzərənin qarşısında, Güneş qarşısında şam işığı kimi görünürdü.

Bu burada nə bilirəm?

Bu nə gözəllikdi... Belə gözəl mənzərəni ancaq ən böyük ustad – ana təbiət yarada bilərdi.

Səhər şofəqlərinin zərif göyümtül-bənövşəyi işığında dağların sərin nəfəsi gölün üzərindəki incə tül pərdəni ağır-ağır qaldırırdıqca güzgü suların qoynunda başqa bir aləm canlanırdı. Ən gözəl nağıllarda, ən şirin rüyalarda canlanan əfsanələr aləmindən daha gözəl bir aləm...

Tünd-yaşıl məxmər otaklarını göl-də yuyan gözəllər kimi, halay vurmuş cərgə-cərgə şam ağacları pilla-pilla ucalır, vüqarlı Kəpəzin yalçın qayaları sıyrılmış xəncərlər kimi bu gözəlləri, bu gözəlliyi sanki yadlardan-yağılardan qoruyurdu...

Tamam olma-yın sözlərin mənasını lüğətdən tap.

Gölün bülür suları **pənbə** buludları, qızıl şofəqləri, yaşıl təpələri, yastı qayaları qoynuna alıb ağır-ağır **ləngor** vurduqca sə-dof kimi min rəngə çalırdı...

Təsvir vasitələrini müəyyən et.

Yox... yox... İndi Ucalın gözləri qarşı-sındakı bu mənzərəni təsvir etməyə nə rənglər, nə sözlər çatır... Bu ucsuz-bucaqsız səmanın dərinliyini, bu dağ havasının otirli sərinliyini, bu olvan çiçəklərin, rəngbərang kəpəklərin

26

Yoxla. – Bu mərhələdə şagirdlər öz yazdıqları cavabların nə qədər keyfiyyətli, aydın, anlaşıqlı olduğunu yoxlayırlar. – Şagirdlərin nə yazdıqlarını, cavabları haradan və necə əldə etdiklərini müəyyənləşdirmək üçün müəllim onlarla əks əlaqə yaratmalıdır.

Çalış. Bu mərhələdə şagirdlər vahid qrup təqdimatı hazırlamaq üçün müzakirələr aparır, ən uğurlu variantı müəyyən edirlər.

Sınıf üçün tədqiqat sualı, şagird üçün oxu məqsədi tapşırıq 1-in 2-ci bəndində təqdim edilir.

– Təqdimatdakı fikirləri ümumiləşdirmək üçün müəllim təsviri mətnə verilən tələbləri şagirdlərə təqdim edir.

Təqdimatlar bitəndən sonra müəllim sinfə sual verir. Dəməli, bu əsər təsviridir, ya təsviri deyil?

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi					
3.	Təsvir vasitələrinin rolunun aydınlaşdırılması					
4.	Əsərin ideyasının sxemdə göstərməklə müəyyən edilməsi					
5.	Müzakirələrdə qarşılıqlı faydalanma					

Bəxtiyar Vahabzadə. «Qocalar»
(*Bədii əsərlərdə insanın təsviri*)
(*İctimai varlıq kimi*)

Təlim məqsədi

1. «Qocalar» şeirini ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 2. Tanış olmayan söz və ifadələrin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır (1.1.1.). 3. Əsərdə təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir (1.1.5.). 4. Əsərin qəhrəmanını davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.). 5. Əsərdəki təsvir vasitələrinin rolunu izah edir (1.2.3.). 6. Əsərin ideyasını müəyyən edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir (1.2.4., 3.1.2.). 7. Yoldaşlarının fikrindən faydalanır (2.2.1.).

– Uşaqlar, kimin babası, nənəsi var?
– Bəs kimin ata-anasının bibisi, xalası, əmisi, dayısı var?
– Kimin qoca baba, ya da qoca nənə qonşuları var?
– Uşaqlar, bu günlərdə siz heç onların yanına gedib, onları təbrik etmisiniz?
Səbəb məlum deyilsə, gəlin təqvimə baxaq.
– **1 oktyabr** biz hansı günü qeyd edirik?
1 oktyabr Beynəlxalq Ahıllar günüdür.

İlkin biliklərin müəyyən edilməsi:

– Ahıllar haqqında nə bilirsiniz?
– Onlar necə görünürlər?
– Onlar nə ilə məşğul olurlar?

Şagirdin bilmək istədiyi sualların verilməsi:

– Qocalar haqqında nəyi bilmək istərdiniz?

BƏXTİYAR VAHABZADƏ. «QOCALAR»
(*BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İNSANIN TƏSVİRİ*)
(*İCTİMAİ VARLIQ KİMİ*)

Nə öyrənəcəksən?

- İnsanın ictimai varlıq kimi təsviri yollarını müəyyən edəcəksən;
- İnsanın hiss üzləri baxımından təsviri ilə bağlı fikirlər yürüdəcəksən.

Sən artıq təsviri xarakterli yazılarla tanışsan. Bilirsen ki, belə mətnlərin yaranmasında əsas məqsəd hər hansı əşya, hadisə və ya məkanın insan gümründə təsvirini yaratmaqdan ibarətdir. Elə təsviri yazılar da var ki, orada yalnız təbiət mənzərələri deyil, həm də insanlar təsvir edilir. Belə yazılarda insanların xarici görkəminin, daxili dünyasının, hiss və düşüncələrinin təsvirinə yer verilir.

Xatırlayırsansa, ötən il sən nəql etmə xarakterli bədii nümunələrdə obrazları təhlil edərkən onların xarici görkəminin, düşüncələrinin necə təsvir edildiyinə dair araşdırmalar aparırdın. Bu il insan təsvirinin əhəmiyyətli məqamlarını daha dərinlən öyrənəcəksən, əsərlər yazanda da bu bacarıqlardan istifadə edəcəksən.

İnsanı təsvir edərkən daha çox onu digərlərindən fərqləndirən xüsusi cəhətlərin təsvirinə üstünlük verilir. Yəni insanın təsviri kəmiyyətlə deyil, keyfiyyətlə dəyərləndirilir.

Təsvir edərkən dialekt və şivələrdən, jargonlardan, yaxud anlaşılıqlı olmayan sözlərdən istifadə etmək nöqsan hesab edilir.

İnsanın təsviri ilə bağlı olan mətnlər, bir qayda olaraq, indiki zamanda yazılır. Ona görə ki bu, sanki kiminsə təsvir edilən insana baxması nəticəsində baş verir. Məhz bu səbəbdən də mətn, həm də üçüncü şəxsin dilindən yazılır.

Oxucu sanki təsvir edilən insanı oxu zamanı müşahidə edir.

İnsanlar iki cəhətdən təsvir edilə bilər:

- insanın ictimai varlıq kimi səciyyəvi cəhətləri;
- insanın xarici görkəmi baxımından səciyyəvi cəhətləri.

Qarşıdan gələn dövrlərdə hər iki baxımdan maraqlı bədii nümunələr üzrə araşdırmalar aparacaqsan.

29

Əlaqələndirmə:

– Heç qoca insanlarla söhbət etmisiniz?
– Sizə onlarla söhbət etmək maraqlıdır?

Bu gün biz birlikdə ahıllarımıza həsr edilmiş gözəl bir şeirlə tanış olacağıq. Bu şeirdə qocaların ictimai varlıq olaraq davranış əməlləri və digər məsələlər baxımından necə təsvir edildiyini araşdıracağıq.

QOCALAR

Çünə əl üstündə, əl çomaq üstə
Qocalar aylaşır tin başlarında.
Sinə bayatılı, könül gikəstə,
Ömür varaqlanır yaddaşlarında.

Sənə, bu təsviri bəzən
qocalara gəmi
etmək olar?

Yaşadılar köç edib, cavanlar işdə
Tək-tənha oturmaq son olacaları.
Həyatın amansız yalqızlığında
Tutur allarından əl ağacaları.
Yumuluq gözlerini düşüncəli olar,
Dürür gözə önündə ötən zamanlar.

Sənə, bu təsviri bəzən
qocalara gəmi
etmək olar?

Yerdə çuxur açıq çomağın ucu,
Sonuncu həddinə dirənib ömür.
Dünyadan aldıq, dünyaya borusu
Nöymüş?
Düşüncənin sonu görünmüş.

Bu mürəkkəb
nəzər
düşüncədir?

Qeyd: Mətinin ifadəli oxusuna dair nümunə.

Çünə əl üstündə, əl çomaq üstə
Qocalar aylaşır tin başlarında.
Sinə bayatılı, könül gikəstə,
Ömür varaqlanır yaddaşlarında.

Sənə, bu təsviri bəzən
qocalara gəmi
etmək olar?

31

Çomağın ucuna dikib gözünü,
Onlar asatlarla oturub belə.
Fikir bir gəmi ki bilinir yönü,
Çərpinir, çəxməmir ancaq sahilə.
Onlar düşündükcə boşalar, dolar,
Fikrin nə sonu var, nə də əvvəli.
Doqquzlar başında bizim qocalar
Düşüncə heykəli, fikir heykəli!

Başda bir
təsvir
vəsiti
həyat
müəllim
göstərir?

Bu mürəkkəb
nəzər
düşüncədir?

Övəllər deyirdim, onlar bu qədər
Bekərəcə oturub darsımı mögər?
Kitab oxuyardım dərxişməməyə
Onların yerinə olsaydım ağər.
Bir qalın kitabım hər ömür demə,
Oxumaq istəmə, yun gözəlirini.
Bekər deyilmişlər...
Ürəklərində
Onlar oxuyurmuş öz-özlərini.

Baxtiyar Vahabzadə

Təpşiriş 2. Aşağıdakı cədvəli diqqətlə nəzərdən keçir. Həmin cədvəldə insanın ictimai varlıq kimi təsvirinin əsas göstəriciləri təqdim edilmişdir. «Qocalar» gerindəki obrazların verilən göstəricilərə uyğunluq baxımından necə təsvir edildiyini araşdır. Nəticə ilə bağlı fikir mübadiləsi apar.

Cədvəl 9

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAK TƏSVİRİ		
İctimai varlıq	Göstəricilər	Nümunələr
Şəxsiyyət	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin və ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	

32

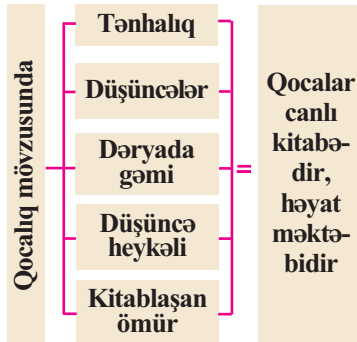
Dərsin forma və üsulları.

Dərsdə cütlərlə iş, qruplarla iş və kollektiv iş formalarından istifadə nəzərdə tutulmuşdur.

Dərsdə «beyin həmləsi», «problem həlli» üsulundan istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Əsərin ifadəli oxusu təşkil edilir. İfadəli oxu bacarığı üzrə fərdi qiymətləndirmə aparılır. Yardımçı sualların cavablandırılmasında xüsusilə diqqətli olun. Bu suallar interaktiv təlimin üç (təlimdən əvvəl, təlim zamanı və təlimdən sonra) mərhələsi baxımından tərtib edilmişdir. Tanış olmayan sözlər üzrə də iş aparıldıqdan sonra şagirdlər qoca obrazının ictimai varlıq kimi necə təsvir edildiyini araşdırmaq üçün cədvəllərlə işə cəlb edirlər.

Qrup təqdimatları dinlənilir. Hər dörd məqam üzrə qrupların gəldikləri nəticələr müəllim tərəfindən ümumiləşdirilir. Şagirdlər əsərin ideyası üzərində düşünməyə sövq edilir.

5-ci və 6-cı dərslər üzrə şagirdlərdən gözlənilən nəticələri metodik vəsaitin 21–23-cü səhifələrində əldə edə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Qonşun, dostun və qohumların arasından bir nəfəri ictimai varlıq olaraq səciyyələndir və təsvir edən esse yaz (3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.).

№	Meyarlar	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	Yeni sözlərdən nitqdə istifadə					
3.	Obrazla davranış və əməlinə görə qiymətləndirmə					
4.	Təsvir vasitəsi rolunun şərh					
5.	Əməkdaşlıq					

**Mirvarid Dilbazi. «Müəllimim»
(Bədii əsərlərdə insanın təsviri)
(Xarici görkəmi)**

Təlim məqsədi

1. Əsəri ideya-məzmununa görə ifadəli oxuyur (1.1.2.). 2. M.Dilbazinin «Müəllimim» şeirində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdırır (1.1.1.). 3. Əsərdə əsas obrazların səciyyəvi cəhətlərini təsvir edir, təsvir vasitələrinin rolunu izah edir (1.2.2., 1.1.5.). 4. Əsərin ideyasına əsaslandırılmış münasibət bildirir (1.2.4., 3.1.2.). 5. Fikirlərini obrazlı sözlərdən istifadə etməklə şərh edir (2.1.2.). 6. Yoldaşları ilə fikir mübadiləsi aparır (2.2.1.).

Sinifdə İKT-dən istifadə imkanı varsa, müəllim bir insanın şəklini böyük formatda monitora gətirir və şagirdlərə müraciət edir: – Uşaqlar, gəlin bu insanı təsvir edək.

Müəllim variantları dinləyir və qeydlər edir. Qeydlər başa çatandan sonra müəllim soruşur: «Təsvir etmədiyiniz heç bir məqam qalmadı ki?» Uşaqların nə cavab verdiyindən asılı olaraq onları dərslikdə 34-cü səhifəyə yönəldir.

– Gəlin yoxlayaq görək qeyd edilməyən məqam qalıb, ya yox.

Kollektiv şəkildə dərsliyə baxıxdan sonra qarşılaşdırma aparılır. Əgər yeni fikirlər səslənərsə, onlar bir kənarda əlavə edilir.

Beləliklə, yoxlama başa çatdırılır.

**MİRVARİD DİLBAZI. «MÜƏLLİMİM»
(BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ İNSANIN TƏSVİRİ)
(XARİCİ GÖRKƏMİ)**

Nə öyrənəcəksən?
• İnsanı fiziki göstəriciləri baxımından təsvir etməyin yollarını.

Sən artıq öyrəndin ki, bədii əsərlərdə məkanların təsviri ilə yanaşı, insanların da təsvirinə yer verilir. Sən indi insanı ictimai varlıq kimi təsvir etməyi də bacarırsan. İnsanın təsvirində digər mühüm amillər də vardır ki, bu məsələləri sən bu dərisdə öyrənəcəksən.

Cədvəl 10

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ

Xarici görkəmi	Təsvir edilən insanın xarici görünüşündən danışılır. Yəni onun boyu, çəkisi, dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi, saç düzüümü və bədən üzvlərinin xüsusi diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətlərindən söz açılır. Danışarkən istifadə etdiyi jest və mimikalar, onun duruşu, yerisi, digər hərəkətləri təsvir edilir. Bütün bunlar təsvir edilən insan haqqında ətraflı fikir yaradır. Yazıçı həm də bu insanı görəndə nə hiss etdiyini təsvir edir. İnsanın görünüşü təsvir edilərkən bədən ayağa doğru ardıcılıqla üstünlük verilir.
Səsi	İnsanın necə danışdığı, səsini başqa soslərə bənzəməsi və müxtəlif şəraitlərdə (məhni oxuyarkən, zaryarkən, qışqırarkən və s.) necə eşidildiyi haqqında danışılır. Həmin insanın səsini eşidəndə ətrafdakılara necə təsir bağışladığı da təsvir edilir.

34

Oxuya hazırlıq işlərindən sonra əsərin kollektiv şəkildə cütlərlə oxusu keçirilir. Yardımçı suallar üzrə iş aparılır. Yardımçı sualların üzərində iş xüsusi əhəmiyyət verilir. Bu suallar interaktiv təlimin mərhələlərinə müvafiq sistemli şəkildə işlənməmişdir. Bu, şagirdlərin oxu materialı üzərində fəal düşünərək iş aparmasını təmin edir. Oxu zamanı şagirdlərin ifadəli oxunun tələblərinə əməl etmələrinə diqqət yetirin.

Oxu başa çatandan sonra şagirdlər dərsləyin 38-ci səhifəsində təqdim edilən cədvəl üzrə işə cəlb edilir. Təqdimatlar dinlənilir. Ümumiləşdirmə aparılır.

«Oxudan sonra» fəaliyyətindən sonra şagirdlər əsərin ideyası üzərində düşünməyə sövq edilir.

Toxunarkən	İnsana toxunan zaman aşkar edilən keyfiyyətlər barədə danışılır. Təsvir edilən insanın dərisinin kobud, ya zərif olması, qarşı tərəfin təmasının sort, yaxud yumuşaq, kəskin və ehtiyatlı olması qeyd edilir. İnsanın güclü, ya zəif olduğu təsvir edilir. Bu məsələlər baxımından müəllifin təəssürləri də əks etdirilir.
Qoxusu	İnsandan gələn ətir, yaxud qoxu təsvir edilir. Əgər insanın dərisindən xoşagəlməz qoxu gəlsə, nəzakət naminə «ondan pis qoxu gəlirdi» əvəzinə, həmin insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusunun ürəkaçan olmaması göstərilir. Yaxud insanlardan peşə məşğuliyyətindən asılı olan qoxular gəlsə, bu barədə söz açılır (aşpazdan ədva, həkimdən dərman, dülgərdən taxta (yonqar), yaxud siqaret çəkmək kimi bir pis adətli olan insandan siqaret qoxusu). Müəllif insandan belə qoxular gələndə nə hiss etdiyini və ya bu qoxuların ona nəyi xatırlatdığını təsvir edir.
Dadı	«İnsanın dadı» kimi təsvirlərə yer verilmir.

Təpşiriq 1. Əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Əsəri oxuyarkən «Oxu zamanı» təlimatına əməl et (cədvəl 1, 2, səh. 16,17).

MÜƏLLİM

O elə səfəqli, elə gözəldi,
Yox idi gözümdə heç bərabəri.
O, bir arzu idi, xoş bir əməldi,
Yaşayır könlümdə illərdən bəri...

Sanca, bu geydə müəllimin daha hansı cəhətləri təsvir edilir?

Təsvir vasitəsinin rolunu müəyyən et. Necə məlahətli, qəşəngdi səsi
Axan saf suların tərənəsitək;

35

Müəllim müqəddəsdir

Unudulmaz

Doğma

Nurlu

Könülləri
isidən

İkinci ana

Xatirələrdə yaşayan

Şərəfli ömür yaşayan

Həyat
bələdcisi

Qəlblərdə
məskunlaşan

And yeri

Biz ailədə dostlarımızı, dostlarımız isə bizə öz ailə üzvlərini qiymətli tanışdankən onları təsvir etmək ehtiyacı yaranır. Bu zaman hər hansı sistemə əsasən iş aparılarsa, təsvir daha mükəmməl olar.

Bildiyiniz kimi, bu günlərdə Müəllimlər günü qeyd edilir. Gəlin görək görkəmli şairimiz Mirvarid Dərbazi öz müəllimini necə təsvir edib?

Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
Lüğətdən istifadə					
İfadəli nitq					
Obrazın səciyyəvləndirilməsi					
İdeyaya münasibət					
Fikrin obrazlı ifadəsi					
Fikir mübadiləsi					

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ		
İctimai varlıq	Göstəricilər	B.Vahabzadə. «Qocalar»
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	a) Yaşlılar köç edib, cavanlar işdə, Tək-tənha oturmaq son əlacları. b) Həyatın amansız yalqızlığında Tutar əllərindən əl ağacları. c) Yerdə çuxur açır çomağın ucu, Sonuncu həddinə dirənib ömür. Dünyadan aldığı, dünyaya borcu Nəymiş? Düşüncənin sonu görünmür. d) Çomağın ucuna dikib gözünü, Onlar saatlarla oturur belə. Fikir bir gəmi ki, bilinmir yönü, Çırpınır, çıxammır ancaq sahilə.
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zarafatçı, ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı	a) Çənə əl üstündə, əl çomaq üstə, Qocalar əyləşir tin başlarında. b) Yaşlılar köç edib, cavanlar işdə, Tək-tənha oturmaq son əlacları. d) Çomağın ucuna dikib gözünü, Onlar saatlarla oturur belə.
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü	a) Çənə əl üstündə, əl çomaq üstə, Qocalar əyləşir tin başlarında. a) Yumub gözlərini düşünür onlar, Durur göz önündə ötən zamanlar. a) Bir qalın kitabmış hər ömür demə, Oxumaq istəsən, yum gözlərini.
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	a) Onlar düşündükcə boşalar, dolar, Fikrin nə sonu var, nə də əvvəli. Doqqazlar başında bizim qocalar Düşüncə heykəli, fikir heykəli! c) Çomağın ucuna dikib gözünü, Onlar saatlarla oturur belə.
Müəllifin bunlara münasibəti		Əvvəllər deyərdim, onlar bu qədər Bekarca oturub darıxmır məgər? Kitab oxuyardım darıxmamaqçün Onların yerinə olsaydım əgər. Bir qalın kitabmış hər ömür demə, Oxumaq istəsən, yum gözlərini. Bekar deyilmişlər... Ürəklərində Onlar oxuyurmuş öz-özlərini.

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ

İctimai varlıq	Göstəricilər	M.Dilbazi. «Müəllimim»
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) jestləri və mimikaları f) duruşu g) yerışı, digər hərəkətləri	a, b, c, d O elə şəfqətli, elə gözəldi, Yox idi gözümdə heç bərabəri.
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahnı oxuyarkən, zarıyarkən, qış-qırarkən və s.) necə eşidildiyi	b) Necə məlahətli, qəşəngdi səsi Axan saf suların təranəsitək; c) Qarlı qış axşamı soyuq küləklər Körpə ürəklərə gətirəndə qəm, Onun bir sözüylə açar çiçəklər, Nura qərq olardı elə bil aləm! b) Min nəğmə gələrdi qulağıımıza Daim çiçəklənən könül bağından.
Toxunarkən	a) toxunma tərzı: əl verib görüşən zaman əli möhkəm, ya ehtiyatla sıxdığı b) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu c) kobud, ya zərif olduğu d) insanın güclü, ya zəif olduğu e) isti, soyuq olması	e) Necə də istiydi doğma nəfəsi, a,c) O bizim şəfqətlə sıgallayanda Hərdən başımızı bir ana kimi e) Ancaq saçlarımin üstündə yenə Sanki o əllərin hərərəti var.
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu	
Müəllifin bunlara münasibəti		

Çingiz Aytmatov. «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» (İnsanın təsviri)

Təlim məqsədi

1. Ç.Aytmatovun «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» əsərində tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırır (1.1.1.). 2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.). 4. Əsərin ideyasına əsaslandırılmış münasibət bildirir (1.2.4., 3.1.2.). 5. Fikir mübadiləsi zamanı obrazı söz və ifadələrdən istifadə etməklə çatdırır (2.1.2.).

Dərsləyin 40-cı səhifəsində verilən dərəcə girişə yaradıcı yanaşmaqla müəllim şagirdlərin məsələ baxımından əldə etdikləri bilik və bacarıqları xatırladır. Həmin bacarıqların kompleks şəkilə inkişafına nail olmaq üçün «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» əsərinin uğurlu bir bədii nümunə olduğunu göstərir. Bu əsərdən bir parça üzrə iş aparacaqlarını şagirdlərin diqqətinə çatdırır. Şagirdlər oxuya hazırlıq fəaliyyətinə istiqamətləndirilir. Oxu zamanı yardımçı suallar üzrə şagirdlərin dinlənilməsi təmin edilir. Bu suallar interaktiv təlimin mərhələləri nəzərə alınmaqla tərtib edilir, ona görə də düşünən oxucunun formalaşması baxımından əhəmiyyətlidir.

Sınıf 4 qrupa ayrılır:

I qrup. Qoca Orqan ictimai varlıq kimi

II qrup. Oğlan ictimai varlıq kimi

III qrup. Qoca Orqanın xarici görkəmi

IV qrup. Oğlanın xarici görkəmi

ÇİNGİZ AYTMATOV. «DƏNİZ KƏNARIYLA
QAÇAN ALABAŞ»
(İNSANIN TƏSVİRİ)

Nə öyrənəcəksən?
• İnsanı həm ictimai varlıq kimi, həm də fiziki göstəriciləri baxımından təsvir edəcəksən.

Təpşiriq 1.

1. Əvvəlcə oxuya hazırlıq işləri apar (cədvəl 1, səh. 16).
2. Oxu zamanı mətnin kənarlarında verilmiş yardımçı suallar üzərində düşün. Bu suallar sənin fəal düşünən oxucu olmağına kömək edər.
3. Əsərdəki başlıca obrazların səciyyəvi cəhətlərini həm xarici görkəmi baxımından, həm də ictimai varlıq olaraq müəyyən et. 12–13-cü cədvəllər üzrə iş apar (səh. 43, 44).

DƏNİZ KƏNARIYLA QAÇAN ALABAŞ
(İxtisarla)

Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş necə təsvir edirsən? Onun haqqında nə düşündürsən?

Səhərin açılmasının təsvirinə diqqət et.

Qaranlıq çökəlib gedirdi. Səhər səxavətlə nura bələnirdi. Torpağın ümumi cizgiləri yavaş-yavaş aydın görünür, dənizin üzü get-gedə açılırdı.

Gecə küləyin coğdurduğu dalgalar sahilə yaxın yerlərdə hələ də ağ köpüklü cərgələrlə çarpırdı. Gözdan itən uzaq-uzaq dərindən

40

Qeyd: Şagirdlərin qrup fəaliyyəti müddəti müəllim üçün istirahət vaxtı deyil. Bu müddət ərzində müşahidəyə əsaslanaraq bir çox bacarıqlar baxımından formativ qiymətləndirmə aparılır, inkişafa təkan vermək üçün müvafiq sual və replikalar verilir.

Cədvəllərin işlənmiş variantı növbəti səhifəyə daxil edilib. Şagirdlərin nəticələrini yoxlamaq üçün həmin cədvəllərdən yararlı bilərsiniz.

Cədvəl 12 şagirdlərin diqqətinə çatdırılır. Onlar dərslikdə səh. 43-ü açır. Müəllimin kserosurət çıxarma imkanı varsa, cədvəl artırılıb qruplara verilir. Belə bir imkan yoxdursa, şagirdlər adi vərəqdə bu cədvəlin şəklini çəkir, parametrləri köçürmədən «a», «b», «c», «d» və s. göstərməklə səciyyəvi cəhətlər daxil edirlər.

Cədvəl 13

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Qoca	Oğlan
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin və ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması		
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zəif və ya həddən artıq cəldli olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı		
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü		
İş, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti		
Müəllifin bəzlərə münasibəti			

Tapşırıq 3. «Oxudan sonra» təlimatını yerinə yetir (səh. 19).

Müəlliflə tanışlıq

Çingiz Aytmatov

Qırğızıstan Xalq yazıçısı Çingiz Aytmatov dövrünün ən qüdrətli qələm sahiblərindən olmuşdur. Onun hər yeni əsəri dünya ədəbiyyatında bir hadisəyə çevrilmişdir. Yazıçı öz əsərlərində ən adi həyat hadisələrini belə dünya səviyyəsinə qaldıra, ona ən yüksək zirvədən baxa bilmişdir. Çingiz Aytmatov dünyada ən çox oxunan yazıçılardanandır.

Baxtiyar Vahabzadə

Yaradan Çingiz Aytmatova nəhəng yazıçı və ictimai xadim kimi istedad bəxş etmişdir. Çingizdə hələ uşaqlıq illərindən insanın cəmiyyətdəki davranışına diqqətini cəmlənmiş baxış formalaşmışdır.

Dördüncü sinifdə dövlət sərhədlərini qoruyan sərhəddilər haqqında özünün ilk hekayəsini yazmışdır. Həmyaşdamları bu hekayəni maraqla oxuyurdular. Müəllimləri şagird Çingiz Aytmatova xüsusi diqqət yetirir, onun gələcəkdə görkəmli bir şəxsiyyət kimi inkişaf edəcəyini əvvəlcədən görürdülər. O, çətin təbii olunan uşaqlarla işin təşkilində müəllimlərə yardım edir, gələcəyə əl dost kimi dəstək olurdu.

Akademik İlgiz Aytmatov

Ç.Aytmatovun «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» əsərindən parça üzrə şagirdlərin qruplarda aparıcıları araşdırmaların nəticələrini alıb sabit qrupların portfoliolarında saxlayın. «Ağıllı uşaq» nəğməsinin tədrisi zamanı bu araşdırmalar sizə gərək olacaq. Vərəqlərində qrup üzvlərinin adları qeyd edilsin. Çünki nəzərdə tutulan dərsdə şagirdlər öz işlərini keçmiş işləri ilə qarşılaşdıracaqlar. Qrup tərkibi eyni olsa, daha yaxşı olar.

Ev tapşırığı. Summativ qiymətləndirmədən sonra sinifdən xaric oxu dərsi olacağı bildirilir. Bu məqsədlə kitabxanadan insanın ya xarici görkəminin, ya ictimai fəaliyyətinin, ya da hər ikisinin təsvirinə yer verilmiş bədii nümunələr seçib növbəti dərsdə sinifə gətirin.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	İfadəli oxu					
3.	Bədii təsvir vasitələrinin rolunun şərh					
4.	İdeyaya münasibət bildirmə					
5.	Fikir mübadiləsi					

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Qoca	Oğlan
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	c) günəş şüasını əks etdirən sulara baxmaq üçün gözünü qıymaq	b) tələş keçirirdi b) zəhmli ağsaqqalın acığını tutdurmamaq üçün özünü güclə saxlayırdı b) həyəcədən burun pərələri körük kimi qalxıb-yatır, üzünə xəfif çillər çıxırdı a) yerindən qalxmaq, avar çəkənləri tələsdirmək, dəniz heyvanlarını ovlayacaqları adalara tez çatmaq üçün kürəklərdən yapışmaq d) qəlbini coşdurən sevinc və qürur
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zarafatçı, ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı	c) gülüm-səmək istədi, lakin xəfif təbəssümü gizlətdi c) zəhmli ağsaqqal	a) altdan-altdan böyüklərə baxır a) cüllüt kimi başını o tərəf-bu tərəfə çevirirdi d) səbirsizlikdən yerində qurcalanırdı
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü	a) çubuğunu ağır-ağır sümürmək	
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	a) qayığın sükanını idarə edir c) qayığın hərəkətlərinə kor-koranə istiqamət vermək	b) ovçuluq peşəsinə alışırdı a) peşəkar ovçularla ova gedir b) dəniz ovçusu həyatına başlamalı idi
Müəllifin bunlara münasibəti			Ağıl – göydən, səriştə – uşaqlıqdan. Çörək gətirməyən oğul nəslə yüküdür.

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Qoca	Oğlan
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları g) duruşu, h) yerışı, digər hərəkətləri	c) qəhvəyi sifətli e) ariq, iri hülqumlu c) saç-saqqalı çağlaşmışdı, ağarmışdı c) çal qaşları c) yaşaran, qan sağılmış gözlər f) gözlərini adəti üzrə qırmaq e) baxışları hərarət saçırdı	i) 11–12 yaşlarında c) qaragözlü h) kayakin lap burnunda oturmuşdu c) sağlam, qarabuğdayı yanaqları qıpqırmızı olmuşdu c) vəcdə gəlmiş, fərəhnək, saf uşaq gözləri
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahnı oxuyarkən, zanyarkən, qışqırarkən və s.) necə eşidildiyi		
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduğu b) toxunma tərzı: əl verib görüşən zaman əli möhkəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu d) kobud, ya zərif olduğu e) insanın güclü, ya zəif olduğu f) isti, soyuq olması	d) iri, kələ-kötür əlləri a) boynunu dərin qat-qırış basmış c) əlləri çat-çat olmuş	
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu		
Müəllifin bunlara münasibəti			

KSQ
Abdulla Şaiq. «Köç» hekayəsi
(Ayrım qızı)

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ		
İctimai varlıq	Göstəricilər	Ayrım qızı
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxduğu məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zarafatcıl, ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı	a) çalışqan, namuslu a) Kərim babaya acı dərs vermək qəsdilə yumrubaşlı, iri çomağı götürüb özünü naxıra yetirmişdi.
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü	
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	c) Gündüzləri bir yandan bizim evdə çalışıb-çapalayar, bir yandan da öz evinin işlərini görürdü. c) Məşədən şələ-şələ odun daşıyır, sac asar, xörək bişirər, özgələrinin inəklərini, qoyunlarını sağar, nehrə çalxalayar.
Müəllifin bunlara münasibəti		

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ		
İctimai varlıq	Göstəricilər	Ayrım qızı
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları h) duruşu, yerişi, digər hərəkətləri i) yaşı	a) qısa boylu b) kök bir qadın idi c) kiçik qumral gözləri e) ay kimi yuvarlaq üzü var idi e) kişilərə məxsus bir heybət vardı
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahnı oxuyarkən, zanyarkən, qışqırkən və s.) necə eşidildiyi	b) Gurlayan səsinə hər kəs eşitsə idi, onun bir kişi olduğuna inanardı. c) Əlində çəmə o inəyin, bu öküzün arxasınca bağıra-bağıra qalırdı.
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduğu b) toxunma tərzini: əl verib görüşən zaman əli möhkəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu d) kobud, ya zərif olduğu e) insanın güclü, ya zəif olduğu f) isti, soyuq olması	
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu	
Müəllifin bunlara münasibəti		

Abdulla Şaiq. «Köç» hekayəsi
(*Kərim baba*)

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ		
İctimai varlıq	Göstəricilər	Kərim baba
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	d) Kərim babanın inəkləri özbaşına buraxması sahiblərinin xoşuna gəlməzdi; lakin o bunlara heç əhəmiyyət verməyib nəşəsini pozmaz.
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zarafatçı, ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı	a) İnəkləri cüzi ayıqlılıqla güdərirdi.
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü	a) Oğul-uşaq zoğal, fındıq, moruq dərməyə gedərkən Kərim baba da sıradan qalmazdı. a) Fikri-zikri daima ovda və şikarda idi. c) Tütək çalardı. a) Sümsü qayırdı. c) Bayatı şikəstəsi də ağzından düşməzdi.
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	c) Tüfəngini hər zaman özü ilə gəzdirər və bir an yanından ayırmazdı. c) Tüfəngini hər gün silər, təmizlər və arabir dərənin içinə enərək, bir yeri nişan alardı. c) Hər gün inəkləri bir yamaca yayıb obaya qayıdardı.
Müəllifin bunlara münasibəti		

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ		
İctimai varlıq	Göstəricilər	Kərim baba
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları h) duruşu, yerışı, digər hərəkətləri i) yaşı	i) altmış yaşlarında a) qısa boylu e) köksü və kürəkləri enli bir qoca idi c) gözünün yanları iri cizgilərlə örtülmüş və kiçilmişdisə də, yenə parlaq idi. e) Söz söylədiyi zaman daima kiçik gözləri, qalın və iri dodaqları gülərdi. i) yaşlı e) üzü ətli c) yanaqları qıpqırmızı e) canı sapsağlam idi h) igid və qoçaq
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (məhni oxuyarkən, zanyarkən, qışqırarkən və s.) necə eşidildiyi	
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduğu b) toxunma tərzı: əl verib görüşən zaman əli möhkəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu d) kobud, ya zərif olduğu e) insanın güclü, ya zəif olduğu f) isti, soyuq olması	
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu	
Müəllifin bunlara münasibəti		

Əliğa Kürçaylı. «Vətən» (Bədii əsərlərin ideyasının müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. Ə.Kürçaylının «Vətən» şeirində lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Şeiri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyən edir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən, obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.1., 2.1.2.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Bu günlərdə bütün xalqımız möhtəşəm bir tarixi günü qeyd etdi. – Kim deyər, o hansı tarixi gündür? – Müstəqillik günü haqqında kim əlavə məlumat verə bilər? Bu gün hansı tarixi hadisə ilə əlaqədardır? Şagirdlərin fikirləri dinlənir. Cavab qənaətbəxş olmazsa, müəllim hazırladığı elektron materialı şagirdlərə təqdim edir və ya şifahi məlumat verir.

1991-ci il oktyabrın 18-də Ali Sovetinin sessiyasında tarixi sənəd – Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul edilib. Sənədlə müstəqil Azərbaycan dövləti 1918–1920-ci illərdə mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hüquqi varisi elan edilib. 1991-ci il dekabrın 29-da ümumxalq referendumunda əhalinin 95%-i səsvermədə iştirak edərək ölkənin müstəqilliyinə səs verib. (Əlaqələndirmə)

ƏLİAĞA KÜRÇAYLI. «VƏTƏN» (BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN İDEYASININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Nə öyrənmək olar?

- İdeyanın müəyyən edilməsi mexanizmlərindən istifadə etməklə əsərdə əsas fikri müəyyən edə bilərsiniz.

Təsviri xarakterli bədii əsərlərdə əsas ideya açıq-aşkar təqdim edilmir. Yazıçı ağsa, məkan, insan, hadisə barədə fikirlərini təsvir vasitələrinin yardımı ilə ifadə edir. Bununla da haqqında danışılanlar barədə oxucunun fikirlərini, təsəvvürlərini formalaşdırır.

Aşağıdakı suallar da səni əsərin əsas ideyasını müəyyən etməyə istiqamətləndirə bilər:

- Bu əsərdə nədən bəhs edilir?
- Bu əsərdə əsas fikir nədən ibarətdir?

Təpşiriq 1.

1-ci cədvəl üzrə oxuya hazırlıq işləri apar. «Oxu zamanı» təlimatına əməl et, sualları cavablandır (səh. 16, 17).

VƏTƏN

«Zümrüd meşələr»,
«Dilbər guşələr» ifadələrində müəllifin məqsədini izah et.

Mən səndən bir yaşıl budaq istədim,
Sən mənə bəxş etdin zümrüd meşələr.
Mən səndən kiçik bir otaq istədim,
Sən mənə bəxş etdin dilbər guşələr.

Vətənin bəla məkanları
həqiqətə nə bənzər?

Mən səndən adlıca həyat istədim,
Sən mənə çıxardın min-min səhərə.
Mən səndən kiçik bir qanad istədim,
Sən mənə uçurdun **ənginliklərə**.

Tamam olma-
yan əsərin
mənasını
lüğətdən tap.

48

İlkin biliklərin müəyyən edilməsi: Müstəqil Azərbaycanımız haqqında nə oxumusunuz? Dəyərli qələm sahiblərimiz vətənimiz haqqında saysız-hesabsız əsərlər yazıblar. Siz ötən dərs ilində də Azərbaycana həsr edilmiş bədii nümunələrlə tanış oldunuz. Həmin əsərlərin ideyasını müəyyən etdiniz. Müəlliflərin öz oxucularına nə demək istədiklərini aydınlaşdırdınız. Azərbaycan haqqında daha nə öyrənmək istərdiniz? Cavablar yazılır (*Öyrənmək istədikləri məsələlər qeyd edilir*).

Oxu məqsədinin müəyyən edilməsi:

Müstəqillik günü ərəfəsində müstəqil Azərbaycanımıza həsr edilmiş daha bir gözəl şeirlə tanış olacaq, onun ideyasını müəyyən edəcəyik.

Əsərin oxusu kollektiv formada keçirilir. Yardımçı suallar, yeni söz və ifadələr üzərində iş aparılır. Şagirdlər cütlərlə oxu üsuluna əsasən əsərin ideyasını müəyyən edirlər.

Sən Vətəndən nə istədin?
Vətəni nə vermək istəyirsən?

Mən səndən bir dəstə çiçək istədim,
Mənimçün dörd fəsil yaz elədin sən.
Mən səndən ilhamlı ürək istədim,
Sən mənə təb verdin milyon ürəkdən.

Mən səndən kiçik bir sevinc istədim,
Sən mənə bəxş etdin bütöv səadət.
Mən səndən bir parça bürünc istədim,
Sən mənə bəxş etdin xəzinə, dövlət.

Burada hansı mərəzlər ideyanı güvvətləndirir?

Mən səndən istədim açıq bir alın,
Sən mənə bəxş etdin əzəmət, vüqar.
Mən də başaçıq, ayağı yalın
Yolunda can qoysam, yənə az olar.

Bəlkə, buna görə əzəmətlisən –
Nəyin var vermisen əsirgəmədən!
Sən bir ana kimi səxavətlisən,
Anam Azərbaycan, Vətən, can Vətən!

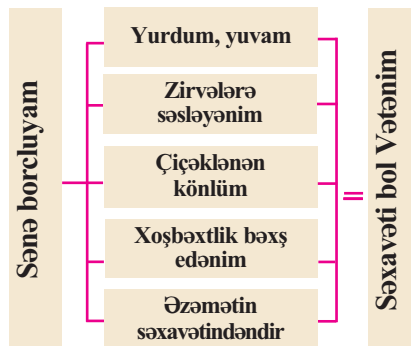
Əliğa Kürçaylı

49

Cütlərlə oxu: Şagirdlərdən biri bənd-bənd şeiri oxuyur, o biri şagird müzakirə etmədən bəndlərə başlıq verir. Sonra cütlüyün digər tərəfi şeiri oxuyur, birinci tərəf bəndlərə başlıq verir. Hər kəs öz qeydlərini ümumiləşdirib, əsərin mövzusunun da nəzərə alınmaqla əsas ideyanı müəyyən edir. Cütlər fərqli fikirləri müzakirə edib vahid fikrə gəlir və son versiyanı tərtib edirlər. Hazır versiyaları böyük qrupda müzakirə etmək üçün 3 cütlük bir qrupda birləşir. Qiymətləndirmə meyarları bir daha şagirdlərə xatırladılır və 4, 5-ci meyarlar xüsusilə diqqətə çatdırılır. Təqdimat zamanı öyrəndikləri yeni söz və ifadələrin, bədii ifadə vasitələrindən istifadənin zəruriliyi qeyd edilir. Nəticədə vahid qrup variantı hazırlanır.

Təqdimatlar dinlənilir, ümumiləşdirilir, nəticə çıxarılır.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	İfadəli oxu					
3.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
4.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
5.	Nitqdə yeni sözlərdən istifadə					
6.	Əməkdaşlıq					

Sinifdən xaric oxu Mustafa Çəmənli. «Qurban bayramı»

Təlim məqsədi

1. Dərsdən kənar vaxtda oxuduğu əsərin xəritəsini tərtib edir (1.1.2., 1.1.3., 1.2.4., 3.1.2.). 2. Yoldaşlarına oxuduğu əsər haqqında qısa məlumat verir (3.1.2.). 3. Dərslikdə təqdim edilən əsəri oxuyur (1.1.2.). 4. Əsərin ideyasına münasibətini bildirir (1.2.4.). 5. Əsərdə bədii təsvir və bədii ifadə vasitələrini müəyyən-ləşdirir (1.2.3.).

Müəllim bir dərs əvvəl qabaqla-yıcı tapşırıq da verə bilər. Şa-girdlər məktəb kitabxanasından, internetdəki elektron kitabxana-lardan mövzu ilə bağlı bədii nü-munələr əldə edirlər.

Dini bayramlar təqvim etibarilə ildən-ilə dəyişildiyinə görə onla-rın ardıcılıq baxımından yerini müəyyən etmək çətinliklər yara-dır. Bu səbəbdən dini bayram-larla bağlı mətnin oxusu sinif-dən xaric oxu materiallarının sı-rasına daxil edilib. Bu il Qurban bayramına qədər şagirdlər əsərin ideyasının müəyyən edilməsi, bədii təsvir və bədii ifadə vasitə-lərinin müəyyən-ləşdirilməsi, əsə-rin quruluşu kimi məsələləri artıq öyrənmişlər. Müəllim də əsə-rin oxusunu tapşırıqda həmin məsələləri nəzərə alır. Beləliklə, hər il dini bayramların tarixlərin-dəki bu yerdəyişmə dərslikdəki mövzu ilə əlaqələndirilərək təd-ris edilir.

QURBAN BAYRAMI

(Hekayə)

Mən babamın yeganə nəvəsi idim. Atam Qarabağ savaşında şəhid olmuşdu. Babam bu qanlı savaşda oğlunu itirib məni tap-muşdı. Atam şəhid olanda mən iki yaşındaymışam. Mən atamın yoxluğunu beş yaşında olanda başa düşdüm. Babam hərdən mə-nim əlimdən tutub kəndimizin məscidinə aparardı. O, orada tay-tuşları ilə söhbətləşəndən sonra məscidin minarəsinə çıxardıq. Babam əlimdən bərk-bərk yapışardı ki, minarənin dolama pillə-kənlərindən yıxılmayım. Minarənin başına çatanda babam xeyli tövşüyərdi. Mənim də alnıma tər gəlirdi. Babam dəsmalını çıxar-ıb alnımdakı təri silərdi.

– Bura Allahın evidi, – deyərdi, – müqəddəsdi, böyüyəndə tez-tez gəlib ibadət edərsən.

– Niyə, baba?

– Çünki Allah ona sədaqətli olan insanları çox sevir, – deyə babam köks ötürərdi. Sonra babam səssizcə dayanıb gözləri yaşa-

212

Daha çox son günlərdə öyrənilən oxu bacarıqları ilə əlaqədar məsələlər ətrafında şagirdləri düşündürmək, müzakirələr açmaq məsləhətdir. Sinifdən xaric oxu dərs-lərini əsərin nağıl edilməsinə sərf etməyin. Şagirdlərə tapşırıq verin ki, onlar təqdim edilən şablonlar üzrə əsər haqqında xülasə hazırlasınlar və sinfə məlumat versinlər.

Əsərdə hadisələr _____ (məkanda)
_____ (zamanda) baş verir.

Əsərdəki əsas o _____

Hadisələr ondan başlanır ki, _____

Əsərdə əsas ziddiyyət _____

Əhvalat belə oldu ki, _____

Sonra _____

Daha sonra _____

Sonda _____

Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

dan müsəlmanlar hər il Qurban bayramı keçirir, qoç kəşib qohuma-qonşuya paylayırlar. Buna İsmayıl qurbanı da deyirlər. Mən bir də sona orta məktəbi bitirib ali məktəbə qəbul olunanda qurban kəsəcəm.

Babam sözlərini bitirib Qaşqanı başıma hərlədi, ovcundakı duzu ona yaladıb kəsmək üçün yərə yıxanda evimizin arxasına qaçdım. Hiss etdim ki, mənim bu hərəkətimə gülüşdülər. Amma mən çox sevdiyim Qaşqanın başının kəsilməsinə tamaşa edə bilməzdim.

Bir azdan məni çağırırlar, babam barmağını qana batıraraq alnıma xal qoydu. O, içində yeddi payət olan məcməyini mənə verdi ki, yeddi qapiya gedib qonşulara paylayım. Mən məcməyini götürüb getdim. Hər kəs məndən payı alanda alışıq edib deyirdi:

— Eldəniz, qurbanın qoyun olsun, Allah səni qorusun!

O gün mən qonşularımızın məhəbbətini qazanmışdım. Babam mənə Allaha sadəqətli, insanlara qarşı mərhəmətli olmağın yolunu göstərmişdi.

Mustafa Çəmənlili

Müəlliflə tanışlıq

Mustafa Çəmənlili

Mustafa Çəmənlili yaradıcılığının yetkinləşən çağında özünəməxsus yol seçdi; o, mədəniyyətimizin görkəmli simalarından bəhs edən onlarla kitab yazdı. Musiqi sənətimizin korifeylərinin həyat yolu onun qələmindən çıxan kitablarda əbədiyyət qazandı. Sonralar bu yaradıcılıq yolu müxtəlif istiqamətlərə haçalandı. Xalqımızın igid oğullarından, onların qəhrəmanlıq dolu həyatından bəhs edən kitabları işıq üzündə o özünü sadəli povest yazıçısı kimi də təsdiq etdi.

Mustafa Çəmənlili həmişə həqiqətə can atır. Bu onun yaradıcılığında müstəsna yer tutan tarixi romanlarında da öz əksini tapır. Təsəvvüfi deyil ki, Mustafa Çəmənlili «Ölüm mələyi» tarixi romanına görə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin «Qızıl kəlmə» ədəbi mükafatına layiq görülmüşdür.

215

Hörmətli müəllimlər!

Şagirdlərin hamısının məktəb kitabxanasının üzvü olmasına nəzarət edin. Sınıfədxaric oxu dərslərində onlara kitabxanada işləməyi tapşırın. Ümumiyyətlə, bu dərslərin kitabxanada keçilməsi daha məqsədəuyğundur. Lakin belə hallarda müəllim əvvəlcədən mövzu ilə bağlı kitabxanada hansı ədəbiyyatın olduğunu özü araşdırmalıdır ki, dərslərin vaxtı yalnız əsər axtarmağa sərf edilməsin.

Tapşırıq

1. Kitabxanadan və ya internet səhifələrindən Qurban bayramı mövzusunda bədii nümunə əldə edin.
2. Əsər haqqında məlumat vermək üçün onun xəritəsini hazırlayın. (*Ötən dərs ilində siz bunu öyrənmisiniz. Sxem dərslərin sonunda əlavə edilmişdir.*)
3. Əsərdə yazıçının öz oxucusuna nə demək istədiyini də göstərin və buna münasibət bildirin.
4. Fikrin obrazlı ifadəsi üçün istifadə olunan bədii ifadə və təsvir vasitələrinə bir neçə nümunə göstərin.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Ən maraqlı əsər seçimi					
2.	Əsər haqqında məlumatın çatdırılması					
3.	Fikrin ifadəsi					
4.	Əsərin ideya və dil xüsusiyyətlərinə münasibət					

Məmməd Araz. «Azərbaycan – dünyam mənim»
(Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri)

Təlim məqsədi

1. Tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır (1.1.1.).
2. Şeiri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərdə bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir (1.1.5.).
4. Şeirdə bədii ifadə vasitələrinin rolunu aydınlaşdırır (1.2.3.).
5. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
6. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
7. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).
8. Ümumi rəyə gəlir (2.2.1.).

Biz Vətən mövzusunda bir çox maraqlı bədii nümunələrlə tanış olmuşuq. Azərbaycançılıq ideyalarının yorulmaz carçısı olan Məmməd Arazın vətən mövzusunda yazdığı daha bir şeiri də bu gün araşdıracağıq. Əvvəlcə şeirə nəzər salın və müəyyənləşdirin: «Bu şeir təsviri, ya nəql etmə xarakterli bədii nümunədir?» Şagirdlərə 3–5 dəqiqə vaxt verilir. Cavablar dinlənilir. Nəyə görə belə qərara gəldikləri soruşulur. ***(Təsviri yazılarla bağlı ilkin biliklər müəyyən edilir.)***

Şagirdlər əsərdə bədii təsvir vasitələrinin, hislərin və faktların təsvirinə geniş yer verildiyini, əsərin quruluşunu göstərməlidirlər. Çətinlik çəkdikləri təqdirdə, istiqamətləndirici kiçik suallarla onlara yardımçı olun. Məs.: təsviri yazının dili nəqli yazının dilindən nə ilə fərqlənir? və s.

MƏMMƏD ARAZ. «AZƏRBAYCAN – DÜNYAM MƏNİM»
(BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR VƏ İFADƏ VASİTƏLƏRİ)

Nə öyrəncəksən?

- Bədii ifadə vasitələri nədir?
- Bədii təsvir vasitələrini bədii ifadə vasitələrindən hansı xüsusiyyətlər fərqləndirir?

Son artıq beşinci sinifdən təşbeh və epitet kimi bədii təsvir vasitələri ilə tanışsan. Həmçinin hislərin və faktların da təsviri imkanları ilə bağlı xeyli məlumatın var. İndi isə həm öyrəndiyin məsələlərə dair bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirəcək, həm də bədii nümunələrdə bədii ifadə vasitələri və onların rolunu araşdıracaqsan.

Tapşırıq 1.

«Oxudan əvvəl» və «Oxu zamanı» təlimatına əməl etməklə əsəri oxu (cədvəl 1, 2, sah. 16, 17).

AZƏRBAYCAN – DÜNYAM MƏNİM

Azərbaycan – qayalarda bitən bir çiçək,
Azərbaycan – çiçəklərin içində qaya.
Mənim könüm bu torpağı vəsf eləyərək,
Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya.

Azərbaycan dünyasından dünyaya baxsan, nə görürsən?

Azərbaycan – mayası nur, qayəsi nur ki,
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
AZƏRBAYCAN deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.

Bu ifadələr reallığa nə dərəcədə uyğundur?

51

Gəlin əsəri oxuyaq və müəyyən edək: hansı bədii təsvir vasitələrinə, hislərin və faktların təsvirinə yer verilmişdir? Əvvəlcə əsər kollektiv şəkildə oxunur. Şagirdlər yardımçı suallar üzərində düşünməyə sövq edilir. Tanış olmayan sözlərin mənası lüğətdən aydınlaşdırılır. Bundan sonra şagirdlər qruplara bölünür.

Qrup daxilində vəzifə bölgüsü aparmaq tövsiyə edilir. Qrupdaxili vəzifə bölgüsü apararkən şagirdlərdən 1–2 nəfər bədii təsvir vasitələrinə (təşbeh, epitet), 1–2 nəfər hislərin təsvirinə, digər 1–2-si faktların təsvirinə dair nümunələri şəirdən tapır. Nəticələr bir araya gətirilməklə qrup təqdimatı hazırlanır.

Hər qrup öz tədqiqatının nəticələrini yoldaşlarına təqdim edir. Yoldaşlarının fikrini dinləyir və onlardan yararlılarından bəhrələnir. Sonda müəllim ümumiləşdirmə aparır.

Oğulları Kür gözdirər biləklərində,
Oğulların göz atəşi gözəl əridir.
Azərbaycan səhərinin bəbəkələrində
Qütb ulduzu, dan ulduzu gözəllərdir.

Bu bənddə hansı bədii ifadə vasitələrindən istifadə edilmişdir? Onların rolunu izah et.

İllər olub kürlərdə dəmir olmuşuq,
Sərhədlərdə dayanmışıq küləkdən ayıq.
Od gölündə, buz gölündə gəmi olmuşuq,
Biz Bakının ilk səadət cərgələriyyiq.

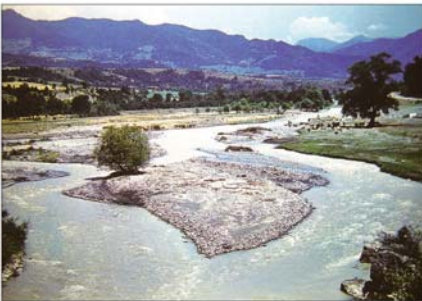
Bu bənddə gair «biz» sözünü kimə, yaxud nəyə bənzədir?

Bu mizərlərin mənəsinə qərib et.

Min illərlə zülmətlərə yollar açıqdı,
Dəlgəlandı Sabirlərin ümman dünyası.
Azərbaycan qatırı da yollara çıxdı,
Dağılanda qoca Şorqin duman dünyası.

Azərbaycan – mayası nur, qayəsi nur ki,
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
AZƏRBAYCAN deyiləndə ayağa dur ki,
Ana yurduñ ürsəyinə toxuna bilər!

Məmməd Araz

52

Göründüyü kimi, əsərdə bir çox təsvir vasitələrinə yer verilmişdir. Lakin bu, təsviri xarakterli bədii əsərlərdə fikrin obrazlı ifadə edilməsini təmin edən yeganə vasitə deyil. Bunun üçün digər vasitələr də vardır ki, bunları sizinlə növbəti dərstdə araşdıracağıq. Bundan sonra «oxudan sonra» təlimatı üzrə iş təşkil edilir.

Əsərdəki bədii təsvir vasitələri, hislərin və faktların təsviri ilə bağlı hazırlanmış cavablar metodik vəsaitin 100-cü səhifəsinə daxil edilib.

Bu dərstdə iki qiymətləndirmə formasından istifadə edilir:

- qrup qiymətləndirilməsi forması
- fərdi qiymətləndirmə forması

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	İfadəli oxu					
2.	Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi					
3.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
4.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
5.	Əməkdaşlıq					

Məmməd Araz. «Azərbaycan – dünyam mənim»
(*Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri*)

Təlim məqsədi

1. Əsərdə bədii ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir (1.1.5.). 2. Şeirdə bədii ifadə vasitələrinin rolunu aydınlaşdırır (1.2.3.). 3. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 4. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (1.2.2.). 5. Müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmək bacarığı nümayiş etdirir (2.2.1).

Ötən dərs Məmməd Arazın «Azərbaycan – dünyam mənim» şeirinin oxunması və təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi şagirdlərə bir daha xatırladılır.

Bu dərsdə isə əsərdə bədii ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi üzrə işlər aparacağıq. Sınıf cütlərə bölünür. Tapşırığın icrasını həyata keçirmək üçün nəzəri materiallardan bəhrələnmək tövsiyə edilir. Şagirdlərlə işin gedişinə ciddi nəzarət edilməlidir. Nəzəri məsələlərdə problemlərlə qarşılaşan şagirdlərə dəstək olmaqla təlimin səmərəliliyini təmin etmək olarsınız.

Araşdırmaları aparan zaman işin düzgün təşkil edilməsini təmin etmək üçün cütlərin vəzifə bölgüsü aparması ilə bağlı tövsiyələr verin: *Cütlükdəki bir şagird mübaliğə və bədii suala dair nəzəri məlumatı yoldaşının eşidə biləcəyi tonda oxuyur, birlikdə düşünürlər. Hər ikisi məsələni anladıqlarına əmin olandan sonra şagirdlərdən digəri şeiri sakit tonda (yoldaşlarına mane olmamaq üçün) oxuyur, əsərdən mübaliğə və bədii sualı müəyyənləşdirib cədvələ daxil edirlər.*

Xatırlayırsanmı?

Bədii təsvir vasitələri – bədii əsərin emosional təsir gücünü artıran məcazlardır. Bədii təsvir vasitələri daşıdığı vəzifəyə görə bədii ifadə vasitələrinə oxşayır. Onlar məcazi mənada işlənmiş ayrı-ayrı söz və ya ifadələrdən ibarət olur. Məcəzlərdə söz yalnız məcazi mənada işlənir.

Tapşırıq 4.

Oxuduğun əsərdəki bədii təsvir və ifadə vasitələrini, hisslərin və faktların təsvirinə aid nümunələri seçib təqdim edilən cədvəldə yaz. Nəticələrini müzakirə et.

Cədvəl 16

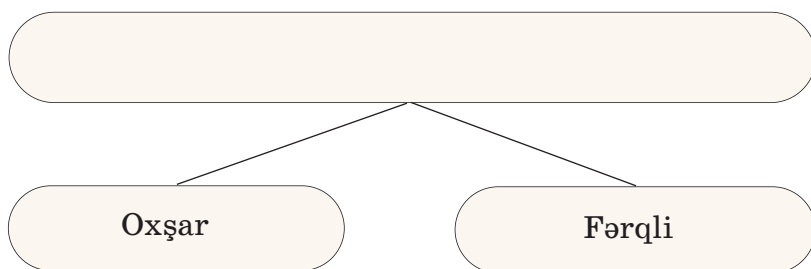
Abzas, bənd	Nümunə	Təsvir və ya ifadə vasitəsinin növü
<i>Bədii təsvir vasitələri</i>		
<i>Bədii ifadə vasitələri</i>		
<i>Təsvir edilən hiss (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma)</i>		
<i>Faktların (şəxs, zaman, məkan) təsviri</i>		

54

Araşdırmalar başa çatandan sonra cütlərin təqdimatları dinlənilir. Belə təqdimatlar bir qədər artıq vaxt aparır. Amma daha çox şagirdin fəal fikir yürütmə imkanı yaranır.

Dərsin növbəti mərhələsində müəllim şagirdləri qruplaşdıraraq mübaliğə, yaxud bədii suallarla təşbeh və epitetin oxşar, həmçinin fərqli cəhətləri üzərində düşünməyə cəlb edir. Bunun üçün onlara qarşılaşdırma-müqayisətmə cədvəlindən istifadə etməyi tövsiyə edir.

QARŞILAŞDIRMA – MÜQAYİSƏETMƏ

Tapşırıq 5.

1. «Oxudan sonra» təlimatı üzrə iş apar (cədvəl 3, səh. 19).
2. İdeya və məzmununu müəyyənləşdirdikdən sonra şeiri yenidən ifadəli oxu.

Tapşırıq 6.

Şeiri oxuyarkən təsəvvüründə canlandırdığın Azərbaycan mənzərəsi ilə bağlı kiçik bir rəsm çək və ya aplikasiya hazırla.

Müəlliflə tanışlıq

Məmməd Araz

Sənətkarın tərcümeyi-halı, taleyi və həyatı daha çox onun yaradıcılığında öz əksini tapır. Bunu Xalq şairi Məmməd Araz özü də etiraf edir. Kitablardan birinə yazdığı müqəddimədə deyilir: «Öl tərcümeyi-hal qairin şeyrləridir... Şair çox halda öz yaradıcılığının baş qəhrəmanı ola bilər...»

Məni şeirimdə göz, bir insan kimi,
Qəlbimdə nə varsa, ona demişəm.
Anadan-bacudan gizlətdiyimi,
Kağızdan, qələmdən gizlətməmişəm.

Məmməd Araz şeiri qaynar həyat səli, sehrli mə-nəvi dirliklə çəkməsidir. Dünyamızdan ibrat dərsi al-maq, bu günümüzün ab-havası ilə yaşamaq, sabahı-mızın mənzərəsini ayın-şayın görmək, amalı-mızı, məqsədimizi müəyyən etmək üçün Məmməd Araz poeziyası ən etibarlı və ağıllı baladəçidir.

Azərbaycanın Xalq şairi, Əməkdar incəsənət xadı-mi Məmməd İnfil oğlu İbrahimov – Məmməd Araz milli şeirimizin ağısaqqalı, şeir-sənət ustası kimi ta-nınmış və sevilmişdir. Vətənpərvər şair öz əsərləri ilə geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmışdır.

Tapşırığın icrası başa çatandan sonra təqdimatlar dinlənilir və ümumiləşdirmələr aparılır. Şa-girdlərdən gözlənilən cavablar metodik vəsaitin növbəti səhifə-sinə daxil edilə bilər. Müəllim tə-rəfimizdən təqdim edilən doğru cavabı şablon olaraq şagirdlərə göstərərək onları özünüqiymətlən-dirməyə cəlb edə bilər.

Meyarlara əsaslanan qiymətlən-dirmə aparmaq üçün isə aşağıda holistik qiymətləndirmə sxemi təqdim edilir.

55

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Bədii ifadə vasitələrinin rolunun müəyyənləşdirilməsi					
2.	Nitqin ifadəliliyi					
3.	Müzakirələrdə fəallıq					
4.	Ümumi rəyə gəlmə					

Məmməd Araz. «Azərbaycan – dünyam mənim»
(Bədii əsərlərdə təsvir və ifadə vasitələri)

Bənd, misra	Nümunə	Təsvir vasitəsinin növu
1-ci, I misra	Azərbaycan – qayalarda bitən bir çiçək	təşbeh
1-ci, II misra	Azərbaycan – çiçəklərin içində qaya	təşbeh
2-ci, I misra	Azərbaycan – mayası nur, qayəsi nur ki	təşbeh
2-ci, II misra	Hər daşından alov dilli ox ola bilər	epitet
3-cü, I misra	Oğulları Kür gəzdirər biləklərində	mübaligə
3-cü, IV misra	Qütb ulduzu, dan ulduzu gözəlləridir	təşbeh
4-cü, I misra	İllər olub kürələrdə dəmir olmuşuq	təşbeh
4-cü, II misra	Sərhədlərdə dayanmışıq küləkdən ayıq	təşbeh
4-cü, III misra	Od gölündə, buz gölündə gəmi olmuşuq	I epitet, II təşbeh
5-ci, IV misra	Dağılanda qoca Şərqi duman dünyası	epitet
<i>Təsvir edilən hiss (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma)</i>		
1-ci, IV misra	Azərbaycan dünyasından baxar dünyaya	görmə
<i>Faktların (şəxs, zaman, məkan) təsviri</i>		
2-ci, III misra	Azərbaycan deyiləndə ayağa dur ki	məkan
2-ci, IV misra	Füzulinin ürəyinə toxuna bilər	ad
4-cü, IV misra	Biz Bakının ilk səadət carçılarıyıq	ad
5-ci, I misra	Min illərlə zülmətlərə yollar açıqdı	say
5-ci, II misra	Dalğalandı Sabirlərin ümman dünyası	ad
5-ci, III misra	Azərbaycan qatarı da yollara çıxdı	məkan

Bədii təsvir vasitələri ilə bədii ifadə vasitələrini qarşılaşdırıb müqayisə edərkən şagirdlər sizə təqribən bu cavabı gətirəcəklər

Bədii ifadə vasitələri də bədii əsərin əsas tərkib hissəsi kimi onun emosionallığını, təsir gücünü artırır. Bədii ifadə vasitələri daşdığı vəzifəyə görə bədii təsvir vasitələrinə (məcazlara) oxşayır. Lakin bədii ifadə vasitələri özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə məcazlardan fərqlənir. Birincisi, məcazlar daha çox ayrı-ayrı söz və ya ifadələrdən ibarət olur. Bədii ifadə vasitələri isə bütöv cümlə və ya misra ilə bağlı olur. Bu xüsusiyyətlərinə görə bədii ifadə vasitələrinə poetik sintaksis, sintaktik fiqurlar da deyilir. İkincisi, məcazlarda söz yalnız məcazi mənada işlənir. Bədii ifadə vasitələrində isə sözün məcazi mənada işlənməsi zəruri deyil. Qarşılaşdırma-müqayisə etmə cədvəli daxil edilir.

Bədii təsvir və bədii ifadə vasitələrinin müqayisə və qarşılaşdırılması

Bədii təsvir və bədii ifadə vasitələrinin oxşar cəhətləri

Bədii ifadə vasitələri də bədii təsvir vasitəsi kimi bədii əsərin əsas tərkib hissəsi olub onun emosionallığını, təsir gücünü artırır.

Bədii təsvir vasitəsi

Ayrı-ayrı söz və ya ifadələrdən ibarət olur;
Söz yalnız məcazi mənada işlədilir.

Bədii ifadə vasitələri

Bütöv cümlə və ya misra ilə bağlı olur. Buna görə onlara sintaktik fiqurlar da deyilir;
Sözün məcazi mənada verilməsi zəruri deyil.

Hikmət Ziya. «Qarabağda» (Bədii əsərlərdə təsvir vasitələrinin əlaqələndirilməsi)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Şeiri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir (1.1.5.).
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Şagirdlərə xatırladılır ki, onlar əvvəlki dərslərdə təsvir vasitələri və bədii ifadə vasitələrini araşdırıblar. Bundan sonra cari dərstdə araşdıracaqları H.Ziyanın «Qarabağda» şeirindən bir bənd təqdim edilir:

A

Dağlarının başında **Şuşa zümrüd tacıdır,**
Bərdə, Ağdam, Füzuli daim qardaş-bacıdır.
Qəlbim bu xoş yerlərin həmişə möhtacıdır,
Hər daşını görənələr dirçələr Qarabağda,
Min ilin yorgunu da dincələr Qarabağda.

Gəlin bu bənddəki bədii ifadə və təsvir vasitələrini müəyyən edək. Şagirdlərin fikirləri dinlənir və lövhədə qeyd edilir (*mövçud vəziyyət öyrənilir, həmçinin əvvəlki dərstdə öyrəndikləri ilə əlaqələndirilir*). Şagirdlər şeirin bəndində tünd rənglə verilmiş ifadələri səsləndirməzlərsə, müəllim onların diqqətini həmin ifadələrə yönəldir. Həmin ifadələr üzərində iş davam etdirilir: – Sizcə, «**Şuşa zümrüd tacıdır**» hansı təsvir vasitəsinə aiddir? Şagirdlərdən bəziləri onun fakt, bəziləri isə epitet olduğunu bildirə bilər. Müzakirələrlə müəllim şagirdləri bu nümunədə həm faktın, həm də epitetin olduğunu anlamağa istiqamətləndirir.

HIKƏMƏT ZİYA. «QARABAĞDA»
 (BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR VASİTƏLƏRİNİN ƏLAQƏLƏNDİRİLMƏSİ)

B

Məktəbli dost! Bədii nümunələrdə əyza və hadisələr təsvir edilərkən ayrı-ayrı məqamların təsviri yolları ilə tanış olun.

Öyrəndin ki, bədii təsvirin, hissələrin və faktların təsviri yazının əsas şərhlərindədir. Bədii əsərlərdə hansı məqamın təsvir edildiyini müəyyən etmək istərkən bəzən suallar qarşısında qalırsan. Görəsən, «Şiş qayalardan gırlı ilə tökülən gələnin səndən qulaq tutulurdu» – cümləsinde hansı məqam təsvir edilib? Düşündürücüdür. «Şiş» epitetdir, yəni bədii təsvirdir, «gırlı ilə axan gələ» hissənin təsviridir, eşitmə ilə bağlıdır. Bu cümləni hansı təsvirə aid etmək olar? Əlbəttə ki, hər ikisinə. Yəni təsvir edilən ayrı-ayrı məqamlar bir fikirdə əlaqələndirilib.

Təpşiriq 1.

1-ci cədvəldən istifadə etməklə oxuya hazırlıq işləri apar (səh. 16). Əlaqələndirilmiş təsvir vasitələrini müəyyən etmək məqsədilə əsəri diqqətlə oxu. Belə nümunələrə aşkar etdikcə 17-ci cədvəle uyğun qeydlər apar.

Cədvəl 17

Hiss və bədii təsvir	
Fakt və bədii təsvir	
Fakt və hissənin təsviri	
Hiss, fakt və bədii təsvir	

56

Müəllim bildirir ki, ayrı-ayrı bədii nümunələrdə belə əlaqələndirilmiş təsvir və ifadə vasitələrinə çox rast gəlmək olar. İstəyirsinizmi araşdıraraq görək bu əsərdə daha hansı əlaqələndirilmiş təsvir vasitələri vardır? (**Öyrənmək istədikləri müəyyən edilir.**)

B

Araşdırmalara başlamazdan əvvəl müəllim şagirdləri mövzunun əvvəlində əlaqələndirilmiş təsvir vasitələrinə dair təqdim edilən sxemi müşahidə etməyə və məlumatı oxumağa dəvət edir (fərdi oxu). Sonra oxudan əvvəl və oxu zamanı fəaliyyətlərinə əməl etməklə əsərin kollektiv oxusu keçirilir.

Əsərin oxusu və tapşırığın icrası üçün şagirdlər cütlərə bölünür. Oxuya hazırlıq fəaliyyəti yerinə yetiriləndən sonra «Cütlərlə oxu» (üsulla bir daha tanış olun) üsulu ilə iş aparılır. Bu zaman dərsləyə daxil edilmiş cədvəldən istifadə edilir.

Cütlərlə oxu. Cütlükdə birinci tərəf əsəri oxuyur, ikinci tərəf verilən cədvəli dəftərinə çəkib həmin cədvəl üzrə qeydlərini aparır. Oxu bitdikdən sonra ikinci tərəf nəticələrini birinci tərəfə göstərmir. Bu dəfə ikinci tərəf əsəri oxuyur, birinci tərəf cədvəl üzrə işləyir. Oxu bitəndən sonra cütlükdəki tərəflər nəticələri qarşılaşdırır, müzakirə edir, ən gözəl variantları seçərək orta təqdimat hazırlayırlar. Gəlinən nəticələr sinfə təqdim edilir.

QARABAĞDA

Qarabağ təbiətin sərvətidir, vardır,
Azərbaycan yurdunun solmayan gülzəridir.
Hüsnü yaşı bağları, vüqarı dağlarıdır...
Başqa ətilə açır qönçələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Qarabağ haqqında daha nə bilirik?

Bu tarixi, ləğim abidəni öyrənmək bəzə nə üçün lazımdır?

Dağların başında Şuşa zümrüd tacıdır,
Bərdə, Ağdam, Füzuli daim qardaş-bacıdır.
Qəlbim bu xoş yerlərin həmişə möhtəacdır,
Hər dəşmə görənə dirçələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Köksündə hər qayəsi tarixləşib tunc olan
Yenilməz abidəmdir yerdən göyə ucalan,
Yaşı yüzü ötsə də, yoxdur burda qocalan,
İnsan ömrü çətin ki, köç eylər Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Nəçə səslər yetirib bu yerlərin havası...
Doymursan dinləməkdən nəçə təzə avazı,
Qulaqdan gətirir bu an xoş musiqi sədası.
Bülbültək ötür, hətta sərcələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Bədi təsvir və ifadə vasitələrinin rolunu izah et.

Burda hər kəs qonağa hörmətini bol eylər,
Şirin sözü, ləhcəsi ürəklərə yol eylər,
Dünya gözəllərini qamətilə lal eylər.
Beli üzükdən keçən incələr Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

Sənə, burada ələqəm-dirlimə təsvir vasitələri hansılardır?

Bu yerdə Vəqifimin müqəddəs türbəsi var,
Nəvənin, Zakirin pozulmayan izi var,
Üzeyirin nəfəsi, Bülbülümün səsi var...
Cabbar, Xan, Rəşid, Səid, Zülfü zənguləsi var,
Yetişibdir gör nəçə incilər Qarabağda,
Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda.

A

Qarabağ haqqında nə bilirəm?

Bu yerlər haqqında televizorda, yaxud həyatda nə eşitmişəm, oxumuşam?

Təqdimatlar dinlənilir. Kollektiv müzakirə nəticəsində seçilmiş ən uğurlu variantlar lövhəyə çəkilmiş və ya İKT vasitəsilə lövhədə əks etdirilmiş cədvələ daxil edilir.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	İfadəli oxu					
3.	Təsvir vasitələrinin müəyyən-ləşdirilməsi					

57

Hiss və bədii təsvir	Hüsnü yaşı bağları, vüqarı dağlarıdır Yenilməz abidəmdir yerdən göyə ucalan Şirin sözü, ləhcəsi ürəklərə yol eylər.
Fakt və bədii təsvir	Dağların başında Şuşa zümrüd tacıdır. Bərdə, Ağdam, Füzuli daim qardaş-bacıdır. Bülbültək ötür, hətta sərcələr Qarabağda Saflıq çeşmələridir Turşsu, İsa bulağı.
Fakt və hissin təsviri	Başqa ətilə açır qönçələr Qarabağda. Bu yurdda Vəqifimin müqəddəs türbəsi var. Nəvənin, Zakirin pozulmayan izi var. Üzeyirin nəfəsi, Bülbülümün səsi var. Cabbar, Xan, Rəşid, Səid, Zülfü zənguləsi var.
Hiss, fakt və bədii təsvir	Bülbültək ötür, hətta sərcələr Qarabağda. Bu yurdda Vəqifimin müqəddəs türbəsi var Nəvənin, Zakirin pozulmayan izi var. Üzeyirin nəfəsi, Bülbülümün səsi var. Cabbar, Xan, Rəşid, Səid, Zülfü zənguləsi var. Yetişibdir gör nəçə incilər Qarabağda. Saflıq çeşmələridir Turşsu, İsa bulağı.

Bədii ifadə və təsvir vasitələri	Dağların başında Şuşa zümrüd tacıdır. Bülbültək ötür, hətta sərcələr Qarabağda
Bədii ifadə vasitələri	
Mübaligə	Dünya gözəllərini qamətiylə lal eylər. Beli üzükdən keçən incələr Qarabağda. Havası qocanı da gənc edər Qarabağda. Gözlərinə ağ gələr bu yerdən pay umanın. Min ilin yorğunu da dincələr Qarabağda!
Bədii sual	

Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı»
(*Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu:*
əsin hissələrinin müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərdə bədii ifadə və təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir, onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim: – Uşaqlar, artıq neçə ildir görkəmli qələm sahiblərimizin doğma Azərbaycanımıza həsr edilmiş bir-birindən gözəl əsərlərini oxuyur, müxtəlif məsələlər baxımından həmin əsərləri tədqiq edirik. Deyə bilərsinizmi bunlar hansı əsərlərdir? (*Cavab alınır. Bu, motivasiya mərhələsinin ilkin biliklərin müəyyən edilməsi pilləsidir.*) Bilmək istəyirsinizmi əsərlərin müəllifləri hansı yazıçı və şairlərdir? Onlar Azərbaycan haqqında necə əsərlər yazıblar? (*Cavab alınır. Bu motivasiya mərhələsinin öyrənmək istədiyini müəyyənləşdirmə pilləsidir.*) Ana vətənimiz haqqında böyük şair və yazıçıları-mız ölməz əsərlər yaratmışlar. Amma Azərbaycan o qədər gözəl diyar, xalqı o qədər saf, qonaqpərvərdir ki, onun haqqında həm də dünya şöhrətli yazıçı və şairlər gözəl bədii nümunələr yaratmışlar. Bəlkə, sizlərdən kimsə belə əsərlərlə qarşılaşıb və ya oxuyub? (*Cavab alınır. Motivasiya mərhələsinin əlaqələndirmə pilləsidir.*)

ALEKSANDR DÜMA. «QAFQAZ SƏFƏRİ: BAKI»
(*TƏSVİRİ XARAKTERLİ BƏDİİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU:*
ƏSƏRİN HİSSƏLƏRİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Nə öyrənəcəksən?
• Təsviri mətnin hissələrinə verilən tələblər baxımından əsərin hissələrini müəyyən edəcəksən.

Məktəbli dost! Mətnin quruluşu haqqında məlumatlı olduqda oxunun təşkili xeyli asanlaşır. Məsələn, tutaq ki, sən təsviri xarakterli hər hansı bir bədii nümunə ilə tanış olursan. Belə əsərlərin ideyası kiçik fikirlər şəklində əsər boyu paylanır. Bu zaman sən bəndlərdə, abzaslarda ifadə olunmuş kiçik fikirləri aşkar edərək müvafiq qeydlər aparmaqla oxumalısan. Oxunun sonunda isə həmin kiçik fikirləri ümumiləşdirərək başlıca fikri – əsərin ideyasını müəyyən edirsən. Oxunun əsas məqsədi də bundan ibarətdir. Məqsədə çatmaq və müəllimin nə demək istədiyini müəyyənləşdirmək üçün mətnin quruluşu ilə yaxından tanış olmaq lazımdır.

Təpşiriq 1.

1. «Oxunun təşkili» cədvəlindən istifadə etməklə «Oxudan əvvəl», «Oxu zamanı» və «Oxudan sonra» təlimatlarına əməl et və əsəri oxu. Dəftərinə müvafiq qeydlər apar.

Cədvəl 18

OXUNUN TƏŞKİLİ CƏDVƏLİ (DƏRK EDƏRƏK OXU)	
Təlimatlar	Qeydlər
Oxudan əvvəl	
1. Fikrini bir yerdə cəmləyir. Mətnin başlığını oxu.	
2. Fikirliş: Bu barədə indiyə qədər nə oxumuşam, nə eşitmişəm, hansı televiziya verilişinə tamaşa etmişəm? Bu barədə nə bilirəm?	

60

Bu gün biz birlikdə böyük fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın «Qafqaz səfəri» əsərindən «Bakı» parçasını araşdıracağıq, həmin mətnin quruluşunu müəyyən edəcəyik. (*Bu, motivasiya mərhələsinin oxu məqsədinin müəyyən edilməsi pilləsidir.*) Şagirdlər «Dərk edərək oxunun təşkili» cədvəlini yerinə yetirmək məqsədilə əsəri kiçik qruplarda oxuyurlar. Oxu zamanı şagirdlər yarıdımçı suallar üzrə düşünməyə sövq edirlər.

Şagirdlər qrupda fəaliyyət göstərərək ən əvvəlcə onlara yaxınlaşın. Prosesi müşahidə edin:

- Kim liderdir?
- Vəzifə bölgüsü necə aparılır?
- Hamı fəaldırmı?
- Araşdırma düzgün istiqamətdə aparılırmı?
- Fikirlerini aydın ifadə edə bilirlərmı?
- Fərqli fikirlər necə qarşılır?

Cədvəl üzrə iş başa çatandan sonra qrup təqdimatları dinlənilir. Bir məsələyə ayrı-ayrı qrupların fərqli fikirləri səslənsə, həmin fikirlər müzakirə mövzusunə çevrilir. Şagirdlər tərəfindən ən uğurlu variant müəyyən edilir.

Təlimatlar	Qeydlər
2. Mətdə haqqında danışılan məsələdən nəticələr çıxart.	
3. Diqqətləşdir: Müəllif bu əsərdə oxucusuna nə demək istəyirdi?	
4. O, nəzərdə tutduğu fikri ifadə edə bilirmi? Nəyə görə belə düşünürsən?	
5. Oxunu uğurla təşkil edə bildirmi? Özünü qiymətləndir (ən yüksək, yüksək, yaxşı, orta, zəif).	

QAFQAZ SƏFƏRİ: BAKI (İxtisari)

Sanca, yazıçı iki əsr əvvəlki Bakını necə təsvir edə bilər?

Sohar açılar-açılmaz yuxudan oyayıb ətrafa nəzarət saldıq. Nə azərbaycanlılar, nə də onların dövələri vardı. Lələ köçüb, yurdu qalmışdı. Çöl də dəniz kimi bəmboş idi. Gəmisiz dəniz nə dənizdir? Mən bundan ağrı, bundan kədərli heç nə təsəvvürümə gətirə bilmədim. Biz hələ durmamış atları hazırlamışdılar. Birə onları faytonlara qoşub yola düşmək qalırdı.

Ətrafı bürümüş ağımtıl duman çox yaxşı hava olacağından xəbərdar verirdi. Dumanın arasından bərk qaçdıqlarından sanki ayaqları yerə toxunmayan dağ keçiləri görünürdü. O qədər ürəkək, o qədər qorxmaq idilər ki, bir az yaxınlaşıb bircəciyini də vura bilmədim. Dağların günəyi çəhrayı, qızıqı isə bənövşəyi rəngə çalırdı. Qərbiyə bir monzoro ilə qarşılaşmışdıq. Bir yanda qızıl kimi parıldayan qum səhrası, o yandan mavi Xəzər!

Biz Bakıya qədər bu mavi dənizi – gəliş-gedışı az olan, unudulmuş, itirilmiş, insanlara az bəlli olan, ünvanına çox böhtanlar yağdırılan yazıq və məsum Xəzəri bir daha görməyəcəkdik.

Qəlində isə Ağşeron yarımadasının elə bir nöqtəsinə çatmışdıq ki, Qızılburundan bura qədər yol Xəzər dənizinin sahilı boyu uzanıb gəlirdi. Buradan yol gözlənilmədən sağa burulub göllüyə sarı irəliləyir və sanki nizzə şəkili yarımadaı dənizdən asılı qoyurdu. Beş-altı kilometr hamar yoldan sonra enişlər, yoxuşlar gəlirdi. Hiss olunurdu ki, Qafqaz sıra dağlarının son aşırımlarını arxada qoyuruq. Bizim **Burqund yaylasına** bənəyən

Lüğətdən bu məkan haqqında məlumat əldə et.

63

Diqqət! Qrupların təqdimatları yığılıb saxlanılır. Gələcək dərslərdə bu təqdimatlar sizə məlumat mənbəyi kimi lazım olacaq.

Şagirdlərdən alınması gözlənilən cavabları əks etdirən «Oxu zamanı» cədvəli dərslikdə səh. 17-də təqdim edilmişdir. Həmin cədvəllə dərsdən əvvəl diqqətlə tanış olun ki, şagirdlərin gətirdikləri cavablara münasibət bildirərək inamlı olasınız.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətlə iş					
2.	İfadəli oxu					
3.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
4.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
5.	Təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi					
6.	Müzakirə mədəniyyəti					

Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı»
(Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu: əsərin
hissələrinin müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. A.Dümanın «Qafqaz səfəri» əsərindən «Bakı» parçasını hissələrə ayırır, plan tərtib edir (1.1.3.). 2. Əsərdə bədii ifadə vasitələrini və təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.). 3. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 4. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Biz artıq A.Dümanın «Qafqaz səfəri» əsərindən «Bakı» parçasını oxuduq. «Dərk edərək oxunun təşkili» cədvəli üzrə iş apardıq. Ona görə bu fəaliyyəti yerinə yetirdik ki, əsərin quruluşu araşdırıldıqdan sonra həmin cədvəli əsərin quruluşu ilə qarşılaşdıracağıq.

– Siz ötən dərs ilində Sabir Əhmədlinin «Şəhidlər xiyabanı» əsərinin quruluşunu müəyyən edərkən hansı məsələlərə əhəmiyyət vermişdiniz? (Cavablar alınır. İlk biliklərin müəyyən edilməsi)

– Bu barədə daha nələri öyrənmək istərdiniz? (Cavab verilir. Öyrənmək istədiyi məsələləri şagird sadalayır). Sizcə, əsərin quruluşunu öyrənmək bizə nə üçün lazımdır? Bu bacarıqlar harada bizə yararlı ola bilər? (Cavab verilir. Əlaqələndirmə)

Aleksandr Düma ilə birgə Azərbaycanla olmuş fransız rəssamı J.P.Muynenin Xurşidbanu Natavanla görüşündən sətirə rəsmi

saqqalı onun dişlərini daha ağ göstərirdi. Başına qıvrıq quzu dərindən tikilmiş gözəl papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkəzi çuxa geyinmişdi. Çuxaya qızıl sapla naxış vurulmuş, yaxasında ətrafı qızıl və gümüşlə haşiyələnmiş iki patrondakı, belində saf qızıldan olan gözəl kəmər vardı. Kəmərdən fil sümüyü və qızıl ilə işlənmiş zərif bir xəncər asılmışdı. Əynindəki şalvar İran qumaşından tikilmişdi. Dağlılar arasında döbdə olan qumaş şalvarı dizdən aşağı sıxmışdı. Fransızca parislilərdən heç də pis danışmayan Xasay xan loyaqətli adam idi. Mən onun mədəniyyətində, ağılına, fransızca təmiz danışmağına heyran qalmışdım.

Xanımlar əvvəlcədən nahar etmələrinə baxmayaraq, məclisi tərk etmədilər. Onlar bizim söhbətimizə diqqətlə qulaq asırdılar. Deyilənləri onlara hərdənbir Xasay xan tərcümə etsə də, nahar başlandıqdan qurtarana qədər dilmancımız M.Piqulevskinin gözəl qızı idi.

Aleksandr Düma

67

Müəllim keçən dərsdəki qrupların tərkibini dəyişmədən şagirdləri qruplaşdırır. Qrupların tərkibi ona görə dəyişdirilmir ki, bu dərslər ərzində şagirdlər hamısı birlikdə böyük bir tapşırığın ayrı-ayrı kiçik hissələrini yerinə yetirirlər. Hər növbəti dərsdə əvvəlki dərsdə aparılan işin məntiqi davamı üzrə iş aparılır.

Qruplara cədvəllər təqdim edilir. Şagirdlər tapşırığın icrasına cəlb edirlər. Tapşırığın icrası prosesində şagirdlərin fəaliyyətinə müəllim tərəfindən nəzarət edilir ki, mətnin quruluşunu müəyyən edərkən yanlış istiqamət tutmasınlar. Əgər səhvlərə yol verildiyini aşkar etsəniz, şagirdlərin diqqətini mətnin həmin hissəsinin xüsusiyyətlərinə cəlb edin.

Tapşırıq 2. Əsəri bir daha oxu, mətnin quruluşunu müəyyən etməklə müvafiq xanalarda qeydlər apar.

Cədvəl 19

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
I. Giriş – Təsvir ediləcək əşya və ya hadisə ilə tanışlıq; – Əsas fikirlə əlaqə yaradan məqamların təqdim edilməsi.	1. Oxucunun hazırlanması Təsvir edilən əşya və ya hadisə haqqında oxucuda maraq doğuran cümlələr varmı? 2. Əsas fikrin təqdim edilməsi Əvvəlcədən əsas fikrə zəmin yaradılıbmı? Mətnə əsas fikirə əlaqəsi olmayan məsələlərə yer verilməyib ki? Təsvir ediləcək məsələlər barədə oxucuda ilkin təəvvürlər yaradılıbmı?	
II. Əsas hissə – Müxtəlif məqamların təsviri (bədi, hiss, fakt); – Düşüncələrin və hisslərin əks etdirilməsi; – Əşya, hadisə, insan və məkənlə bağlı təsvirlərin ardıcılıq (uzaqdan yaxına və ya əksinə; ümumdən xüsusiyyətlərə və ya əksinə; insan təsvirində başdan-ayağa və ya əksinə və s.), yaxud əhəmiyyətli bəxmindən müəyyən təsvirlərin təqdim edilməsi.	1. Təsvir ediləcək məsələlərin müəyyən edilməsi və sıra ilə düzülməsi Əsərdə bədii ifadə və təsvir vasitələri ilə yanaşı, həm də hisslərin və faktların təsvirinə yer verilibmi? Məsələlər haqqında danışılıb, yoxsa onların necə olduğu sözlə göstərilib? «Otağın təmiri köhnə idi» – kimi deyilib, ya «Döşəmənin rəngi bir çox yerlərdə getmişdi. Nəmişlikdən divar kağızları qopub geriyyə qatlanmışdı» – kimi təqdim edilib? Nümunələr göstər. 2. Düşüncə və hisslərin təqdim edilməsi Bu bədii nümunədə müəllif təsvir edilən məkən haqqında öz düşüncə və hisslərini oxucu ilə paylaşmışmı?	

68

Qrup işi başa çatdıqdan sonra şagirdlərə özünüqiymətləndirmə imkanı yaradın. Metodik vəsaitin 108–113-cü səhifələrindəki şablonun surətini çıxarib qrupa bir dəst verin. Qruplar öz hazırladıqları variantla şablonu qarşılaşdırır, qırmızı qələmdən istifadə etməklə oxşar və fərqli məqamları qeyd edir. Boşluqları aşkar edirlər.

Sinfin hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq, müəllim tapşırığın icrasına ayrılmış vaxtı artır və ya azalda bilər.

Diqqət! Qrupların təqdimatları yığılıb saxlanılır. Gələcək dərslərdə bu təqdimatlar sizə məlumat mənbəyi kimi lazım olacaq.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Əsərin hissələrə ayrılması, quruluşunun müəyyən edilməsi					
2.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
3.	Obrazlı nitq					
4.	Əməkdaşlıq					

Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı»
*(Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu:
 əsərin hissələrinin müəyyən edilməsi)*

OXUNUN TƏŞKİLİ CƏDVƏLİ (DƏRK EDƏRƏK OXU)		
Nö	Təlimatlar	Qeydlər
Oxudan əvvəl		
1.	Fikrini bir yerə cəmləşdir. Mətnin başlığını oxu.	
2.	Fikirləş: «Bu barədə indiyə qədər nə oxumuşam, nə eşitmişəm, hansı televiziya verilişinə tamaşa etmişəm. Yəni «Mən bu barədə nə bilirəm?»	
3.	«Bu mətni nə üçün oxuyuram? Bildiklərimdən əlavə daha nələri öyrənmək maraqlı olardı?» – deyə oxu məqsədini müəyyən et.	
4.	Başlıq və yarımbaşlıqlara, şəkillərə, həmçinin digər diqqət cəlb edən məqamlara diqqət nəzər sal.	
5.	Əldə etdiyən bu ilkin məlumatlara əsasən çalış ki, mətnə nədən bəhs olunduğu barədə əvvəlcədən fərziyyələr irəli sürəsən. Həmin fərziyyələri qeyd et.	
Oxu zamanı		
6.	Oxu prosesində qarşılaşdığın tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdır ki, müəllifin fikrini tam şəkildə anlaya biləsən.	
7.	Oxu zamanı əsərdə yazıcının nə demək istədiyini (əsərin əsas ideyasını) müəyyən etməyə çalış.	
8.	Mətnin necə təşkil edildiyinə fikir ver. Bəzən mətnə əvvəlcə hadisələrin baş vermə səbəbləri verilir, sonra isə həmin hadisələrin nə ilə nəticələndiyi göstərilir. Ya da hadisələr əhəmiyyətlik baxımından düzülür: əvvəlcə daha əhəmiyyətli məsələlər, sonra az əhəmiyyətli məsələlər gəlir. Yaxud əksinə olur. Bunları bilmək sizə əsas ideyanı (fikri) dəstəkləyən kiçik fikirlərin müəyyən edilməsində kömək edər.	
9.	İmkan olduqca əsərdəki hadisələri özünün və ya yaxınlarının həyatında baş vermiş hadisələrlə əlaqələndir.	
10.	Əgər nəyisə anlamadığınızı və ya səhv oxuduğunuzu hiss etsən, dayan. Yenidən oxu.	
11.	Mətndəki fikirlərin qrafikini və ya cədvəlini dəftərə çəkməyə çalış.	
Oxudan sonra		
12.	Mətni oxudun. Dəqiqləşdirilməsinə və ya genişləndirilməsinə ehtiyac hiss etdiyən məsələləri müəyyənə bilərsiniz. Onlarla bağlı mətnə bir daha nəzər sal.	
13.	Yazıcının haqqında danışılan məsələyə münasibəti barədə nəticələr çıxart.	
14.	Dəqiqləşdir: «Yazıçı bu əsərdə oxucusuna nə demək istəyirdi?»	
15.	O, nəzərdə tutduğu fikri ifadə edə bilibmi? Nəyə görə belə düşünürsən?	
16.	Oxunu uğurla təşkil edə bildinmi? Özünü qiymətləndir (ən yüksək, yüksək, yaxşı, orta, zəif).	

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
<i>I. Giriş</i> — Təsvir ediləcək əşya və ya hadisə ilə tanışlıq — Əsas fikirlə əlaqə yaradan məqamların təqdim edilməsi	<i>1. Oxucunun hazırlanması</i> Təsvir edilən əşya və ya hadisə haqqında oxucuda maraq doğuran cümlələr yazılıbmı? <i>2. Əsas fikrin təqdim edilməsi</i> Əvvəlcədən əsas fikrə zəmin yaradılıbmı? Mətndə əsas fikirlə əlaqəsi olmayan məsələlərə yer verilməyib ki? Təsvir ediləcək məsələlər barədə oxucuda ilkin təsəvvürlər yaradılıbmı?	1. Səhər açılar-açılmaz yuxudan oyanıb ətrafa nəzər saldıq. Nə azərbaycanlılar, nə də onların dövələri vardı. Lələ köçüb, yurdu qalmışdı. Çöl də dəniz kimi bomboş idi. Gəmisiz dəniz nə dənizdir? Mən bundan ağır, bundan kədərli heç nə təsəvvürümə gətirə bilmirəm. Biz hələ durmamış atları hazırlamışdılar. Bircə onları faytonlara qoşub yola düşmək qalırdı. Ətrafı бүрүмүş ağırıtıl duman çox yaxşı hava olacağını xəbər verirdi. Dumanın arasından bərk qaçdıqlarından sanki ayaqları yerə toxunmayan dağ keçiləri görünürdü. O qədər ürkək, o qədər qorxaq idilər ki, bir az yaxınlaşıb bircəciyini də vura bilmədim. Dağların güneyi cəhrayı, quzeyi isə bənövşəyi rəngə çalırdı. Qərribə bir mənzərə ilə qarışmışdıq. Bir yanda qızıl kimi parıldayan qum səhrası, o yandan mavi Xəzər! Biz Bakıya qədər bu mavi dənizi gəliş-gediş az olan, unudulmuş, itirilmiş, insanlara az bəlli, ünvanına çox böhtanlar yağdırılan yazıq və məsum Xəzəri bir daha görməyəcəkdik. Əslində isə Abşeron yarımadasının elə bir nöqtəsinə çatmışdıq ki, Qızılburundan bura qədər yol Xəzər dənizinin sahili boyu uzanıb gəlirdi. Buradan yol gözlənilmədən sağa burulub çöllüyə sarı irəliləyir və sanki nizə şəkilli yarımadaı dənizdən asılı qoyurdu. Beş-altı kilometr hamar yoldan sonra enişlər, yoxuşlar gəlirdi. Hiss olunurdu ki, Qafqaz sıra dağlarının son aşırımlarını arxada qoyuruq. Bizim Burqund yaylasına bənzəyən bu yerlərdə yol boyu kiçik kəndlər vardı. Evlərin bacalarından tüstü çıxır, biçənəkdə sürülər otlayırdı. Arpa-buğda cücərib qalxmışdı. Orda-burda boz dağların döşünə elə bil qeyri-bərabər biçimdə xalılar döşənmişdi. 2. Hər halda bu, mədəniyyət idi. Əkin-biçin, qorxusuz otlayan sürülər, evlər, sakitlik insanların dinc həyat sürdüynə dəlalət edirdi. Dərindən nəfəs aldım. Neçə vaxt idi ki, mədəniyyət barədə heç bir söz eşitməmişdim. Özümü rahat hiss etdim. – Görəsən, yolun mənzərəli və təhlükəli hissəsi bircə dəfəlik arxadamı qaldı?

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
		– Bəli, – deyər Azərbaycanlı bələdçimiz cavab verdi. Lakin Qafqaz dağlarının o biri ətəyində biz gözəl mənzərələr və təhlükə məfhumlarının ikili xarakter daşıdığını duyub razı qaldıq. Təhlükə, qorxu yolçunun qərribə bir yol yoldaşdır. Əvvəlcə adam çəkinir, çalışır ki, qorxuyla üz-üzə gəlməsin. Sonra ona alışıq və nəhayət, onun yaxında olmasını arzulayır. Bu elə bir təsiredici qüvvəyə malikdir ki, yaxında olanda insan hər şeyin qiymətini, dəyərini ikili duyur. Təhlükənin olmasına adam sevinir, o sovuşanda təəccüblənir. Hətta yolunu dəyişib təhlükəli, qorxulu yolla getmək istəyir. Biz istəməzdik ki, onunla birdəfəlik vidalaşaq. Ona görə də «hələlik» deyirəm... Yol elə bayaqdan gəldiyimiz kimi davam edirdi. Enişlər, yoxuşlar... Birdən qarşımıza əvvəlkilərdən daha dik və çətin bir yoxuş çıxdı. Yoxuşda atların işini asanlaşdırmaq üçün yox, Bakını bizdən gizləyən bu axırıncı təpənin başına tez çatmaq üçün faytonlardan yerə tullandıq. Yoxuşun lap başına çatanda uzaqda Xəzər dənizini gördük.
<i>II. Əsas hissə</i> – Əşya, hadisə, insan və məkanla bağlı təsvirlərin ardıcılıq (uzaqdan yaxına və ya əksinə, ümumidən xüsusiyyə və ya əksinə; insan təsvirində başdan-ayağa və ya əksinə və s.), yaxud əhəmiyyət-lilik baxımından müəyyənləşdirilməsi	<i>1. Təsvir ediləcək məsələlərin müəyyən edilməsi və sıra ilə düzülməsi</i> Yalnız bədii ifadə və təsvir vasitələrinə deyil, həm də hislərin və faktların təsvirinə yer verilibmi? Məsələlər haqqında danışılıb, yoxsa onların necə olduğu sözlə göstərilib? «Otağın təmiri köhnə idi» kimi deyilib, ya «Döşəmənin rəngi bir çox yerlərdə getmişdi. Nəmişlikdən divar kağızları qopub geriye qatlanmışdı» kimi təqdim edilib? Nümunələr göstərin.	1. Bizimlə dəniz arasında bəzi yerləri çökəkliklərdə gizlənən Bakı şəhəri yerləşirdi. Lakin tezliklə Bakı bütün gözəlliyi ilə gözümüz önünə gəldi (<i>Yer, görmə</i>). Elə bil şəhərə göydən düşmüşdük. İlk baxışdan adama elə gəlirdi ki, Bakı iki hissədən ibarətdir: Ağ şəhər, Qara şəhər. Bakı Rusiyanın tərkibinə daxil olandan sonra şəhər ətrafında meydana gələn tikililər Ağ şəhəri təşkil edir. Qara şəhər isə şəhərin qədim hissəsidir. Bu şəhər də Dərbənd kimi divarlarla əhatə olunmuşdur. Dərbənd qalasının divarları qədər gözəl və mənzərəli olmasalar da, bu divarların özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Aydın məsələdir ki, bu divarlar artilleriyadan deyil, soyuq silahdan müdafiə olunmaq üçün ucaldılmışdır (<i>Yer, görmə</i>). Şəhərin mərkəzində nəzəri Xan sarayı cəlb edirdi. Buradan qədim məscidin əyilmiş minarəsini və ayağını Xəzərin suları yuyan Qız qalasını da görmək olur (<i>Yer, görmə</i>). Bakıya daxil olmaq orta əsrlərin alınmaz qalalarından birinə girmək təsiri bağışlayır. Divarları üçqat olan qalanın qapıları o qədər dardır ki, üç at qoşulmuş arabanı qapıdan keçirmək üçün yan atı açmalı olduq. Şəhərin Şimal qapıları yanında böyük bazar,

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
	2. <i>Düşüncə və hislərin təqdim edilməsi</i> Yazı bədii nümunə olduğundan təsvir edilən məkan haqqında müəllif öz düşüncə və hislərini oxucu ilə paylaşımı? 3. <i>Oxucunun irəliyə doğru istiqamətləndirilməsi</i> Oxucu təsvir edilən əşya və hadisəyə doğru istiqamətləndirilibmi? Məsələlərin ardıcılığı əşyaların yerləşməsi baxımından müəyyənənə, ya hadisələrin əhəmiyyətliyi baxımından düzülüb?	Şərq memarlıq üslubundan daha çox Qərb memarlıq üslubuna yaxın, daha doğrusu, Avropasayağı tikilmiş binalar və sağ tərəfdə xristian kilsəsi vardır (<i>Ardıcılıq – ümumidən xüsusiyyət</i>). Bizi birbaşa M.Piqulevskinin iqamətgahına apardılar. O, qapının ağzında bizi salamladı, lakin evə dəvət edə bilmədi. Çünki evində iki azərbaycanlı qadın qonağı vardı. Müsəlman dini qadınların yad kişilər yanında üzü açıq oturub söhbət etməsinə yol vermir. Bu yandan da bizə uzun səfərdən sonra yuyunub, rahatlanmaq vacib idi. Bizi öz adamlarından biri ilə yaşayacağımız «Avropa klubu»na yola salan M.Piqulevski yuyunub-rahatlandıqdan sonra onunla nahar etməyimizi xahiş etdi. Xristian kilsəsinin yanında şəhərin ən mənzərəli yerlərindən birində yerləşən bu klubun salon və otaqlarını mənim sərəncamıma vermişdilər. 2. Göstərilən qonaqpərvərlik üçün söz tapa bilmirəm. Bircə onu deyə bilərəm ki, bütün yolboyu bizə göstərilən qonaqpərvərlik gözlədiyimizdən də üstün idi. 3. Yuyunub-rahatlanmaq üçün M.Piqulevskinin bizə çox vaxt verməsinə ürəkdən sevinirdik. Lakin yenicə yuyunmuşduq ki, Piqulevski özü iki faytonla arxamızca gəldi. Azərbaycanlı xanımlar öz milli və dini qanunlarını pozaraq mütləq məni görmək istəyirdilər. Biz hazırlaşana qədər M.Piqulevski gözlədi. O, gözəl adam idi. Onun haqqında bir neçə kəlmə deməyə dəyər. O, Bakının həm bələdiyyə, həm polis rəisi, həm də hakimi idi. Bu ucaboy, enlikürək adamın qırx yaşı vardı. Əynində rus forması, başında azərbaycanlı papağı vardı. Xəz papağını gözlərinin üstünə elə basmışdı ki, alışıb-yanan və gülümsəyən gözlərini güclə görmək olurdu. Gözlərindən səmimilik oxunurdu. Dolu sifəti, mirvari kimi ağ dişləri, gözəl dodaqları gözləri ilə tamamilə həmahəng idi (<i>Ardıcılıq – insan təsvirində başdan-ayağa – təşbeh</i>). Fransızca bir kəlmə də bilmirdi. Rusca isə elə aydın, elə ifadəli danışır ki, nə demək istədiyini tamamilə başa düşürdük. Onun sifətindən xoşbəxtlik yağır. Elə bil Babil qülləsinin dağıldığı gündən bu günə qədər alimlərin yaratmaq arzusunda olduğu beynəlxalq əlifbanın ilk hərifləri ni bu xoşbəxt adam kəşf etmişdi (<i>Yer, mübaliğə</i>).

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
<i>III. Nəticə</i> Təsvirləri yekunlaşdırmaqla yazının başa çatdırılması	1. <i>Gözəl bir sonluğun verilməsi</i> Əsas fikir yenidən vurğulanıbmı? Təsvir etdiyiniz əşya və hadisə ilə bağlı fikirlər tamamlanıbmı?	Faytonlara əyləşib M.Piqulevskinin iqamətgahına gəldik. Mən onun üz-gözündəki sevinci indi anladım. Onun on altı yaşında gül kimi zərif və gözəl qızı, otuz iki-otuz dörd yaşında, anadan çox öz qızının bacısına oxşayan çox cazibədar bir qadın əlimizi sıxaraq bizi salamladı (<i>Təşbeh, say</i>). Ailənin iki-üç uşağı vardı (<i>Fakt, say</i>). Heç vaxt ağrı-acı dadmamış bu ailə həyatın pillələriylə dərdsiz-qəmsiz irəliləyirdi. Səbirsizliklə gözləndiyimiz, hörmətlə qəbul olduğumuz bu məclisdə bizi görmək istəyən iki azərbaycanlı xanım və onlardan birinin – gənc xanımın əri də iştirak edirdi. Çadra örtmüş bu xanımların biri Qarabağın axırcı xanı Mehdiqulu xanın arvadı, o biri qızı idi (<i>Yer, ad</i>). Anaya qırx, qızına isə iyirmi yaş vermək olardı. Hər ikisi milli geyimdə idi. Qəşənglikdən daha çox bahalı olması ilə seçilən nazik paltarda cazibədar görünən gənc xanımın yanında iki uşağı da vardı. Anası kimi milli geyimdə olan üç-dörd yaşlı qız uşağı maraq dolu, böyük, qara gözlərini bizdən çəkmirdi. Beş-altı yaşlı oğlan uşağı isə nənəsinin dizinə sıxılmış və sövq-təbii ilə kiçik əlini belindən asılan xəncərin üstünə qoymuşdu (<i>Ardıcılıq – insan təsvirində başdan-ayağa</i>). Mən mat qalmışdım. Bu, fransız qadınının uşağın oynamasına icazə verə biləcəyi oyuncaq xəncər deyildi, oğlanın belindəki əsl iti xəncər idi. Azərbaycanlı qadınlar üçün bu birinci uşaq oyuncağı hesab olunurdu. Gənc xanımın həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyev ürəyəyatan, gözəl insanlarla yolda baş çəkdiyimiz Andreyevo kəndində anadan olmuşdur (<i>Yer, ad</i>). Otuz beş yaşlı Xasay xan qədd-qamətli idi. Alışıb-yanan gözlərində nəsə bir narahatlıq duyulurdu. Qapqara saqqalı onun dişlərini daha ağ göstərirdi. Başına qıvrıq quzu dərisindən tikilmiş gözəl papaq qoymuşdu. Uzun, qara çərkəzi çuxa geyinmişdi. Çuxaya qızıl sapla naxış vurulmuş, yaxasında ətrafı qızıl və gümüşlə haşıyılmış iki patron-daş, belində saf qızıldan olan gözəl kəmər vardı. Kəmərdən fil sümüyü və qızılla işlənmiş zərif bir

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
		xəncər asılmışdı. Əynindəki şalvar İran qumaşından tikilmişdi. Dağlılar arasında dəbdə olan qumaş şalvarı dizdən aşağı sıxmışdı. Fransızca parisilərdən heç də pis danışmayan Xasay xan ləyaqətli adam idi. Mən onun mədəniyyətinə, ağılına, fransızca təmiz danışmağına heyran qalmışdım (<i>Ardıcılıq – insan təsvirində başdan-ayağa</i>). 1. Xanımlar əvvəlcədən nahar etmələrinə baxmayaraq, məclisi tərk etmədilər. Onlar bizim söhbətimizə diqqətlə qulaq asırdılar. Deyilənləri onlara hərdənbir Xasay xan tərcümə etsə də, nahar başlandıqdan qurtarana qədər dilmancımız M.Piqulevskinin gözəl qızı idi.

Aleksandr Düma. «Qafqaz səfəri: Bakı»
(*Təsviri xarakterli bədii əsərlərin quruluşu:*
əsin hissələrinin müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. A.Dümanın «Qafqaz səfəri» əsərindən «Bakı» parçasını hissələrə ayırır, plan tərtib edir (1.1.3.). 2. Əsərdə bədii ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.). 3. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 4. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim dərslikdə verilən əlaqələndirmə məqsədli şərhə yaradıcı yanaşaraq dərsin sisteminə dərk etməkdə şagirdlərə yardım edir. Onlara ötən il təsviri xarakterli bədii nümunələrin quruluşunu müəyyənləşdirdikləri, həmin əsərlərin giriş, əsas hissə və nəticəsində əhəmiyyət verilən məsələləri araşdırdıqları xatırladılır. Onların bir daha yadına salınır ki, oxuduqları mətnin növü və onun quruluşu haqqında məlumatlılıqları onun məzmununun dərk edilməsində və ideyasının müəyyən edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu səbəbdən də oxunu təşkil edərkən mətnin quruluşuna əhəmiyyət verilir. Şagirdlər beşinci sinifdən üzərində işlər apardığınız iki cədvəli qarşılaşdırıb, onlar arasında əlaqələri müəyyənləşdirsinlər deyə, tapşırıq üzrə təlim fəaliyyətinə cəlb edirlər.

Tapşırıq 2. Əsəri bir daha oxu, mətnin quruluşunu müəyyən etməklə müvafiq xanələrdə qeydlər apar.

Cədvəl 19

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
I. Giriş – Təsvir ediləcək əşya və ya hadisə ilə tanışlıq; – Əsas fikirle əlaqə yaradan məqamların təqdim edilməsi.	1. Oxucunun hazırlanması Təsvir edilən əşya və ya hadisə haqqında oxucuda maraq doğuran cümlələr varmı? 2. Əsas fikrin təqdim edilməsi Əvvəlcədən əsas fikrə zəmin yaradılıbmı? Mətnə əsas fikirle əlaqəsi olmayan məsələlərə yer verilməyib ki? Təsvir ediləcək məsələlər barədə oxucuda ilkin təəvvürlər yaradılıbmı?	
II. Əsas hissə – Müxtəlif məqamların təsviri (bədii, hiss, fakt); – Düşüncələrin və hisslərin əks etdirilməsi; – Əşya, hadisə, insan və məkana bağlı təsvirlərin ardıcılıq (uzaqdan yaxına və ya əksinə; ümumdən xüsusiyyətdən ümumiyyətdən) və ya əksinə; insan təsvirində başdan-aşağı və ya əksinə (və s.), yaxud əhəmiyyətli bəxmdən müəyyənləşdirilməsi.	1. Təsvir ediləcək məsələlərin müəyyən edilməsi və sıra ilə düzülməsi Əsərdə bədii ifadə və təsvir vasitələri ilə yanaşı, həm də hisslərin və faktların təsvirinə yer verilibmi? Məsələlər haqqında danışılıb, yoxsa onların necə olduğu sözlə göstərilib? «Otağın təmiri köhnə idi» – kimi deyilib, ya «Döşəmənin rəngi bir çox yerlərdə getmişdi. Namişlikdən divar kağızları qopub geriye qatlanmışdı» – kimi təqdim edilib? Nümunələr göstər. 2. Düşüncə və hisslərin təqdim edilməsi Bu bədii nümunədə müəllif təsvir edilən məkana haqqında öz düşüncə və hisslərini oxucu ilə paylaşılıbmı?	

68

Əvvəlki iki dərsdə qruplaşdıqları kimi şagirdlər yenidən qruplaşdırılır. Mövzu ilə bağlı ilk iki dərsdə aparılan araşdırmaların nəticələrini əks etdirən təqdimatlar şagirdlərə verilir.

Əvvəlki iki dərsdə şagirdlərin qrup işlərinin nəticələri olan təqdimatların saxlanılması tövsiyə edilmişdir. Bu dərslər zamanı apardıqları işlərin nəticələri qruplara qaytarılır və onlara mətnləri qarşılaşdırmaq və onlar arasındakı əlaqələri müəyyən etmək tapşırığı verilir.

Şagirdlərin sizə gətirəcəyi cavablar təqribən növbəti səhifədə təqdim edilən kimi olmalıdır. Burada hər iki cədvəldə əlaqəli məsələlər eyni rəngə boyanmışdır. Əlaqəsi müəyyən edilməyən məsələlər isə olduğu kimi saxlanılmışdır.

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
	3. Oxucunun <i>irəliyə doğru istiqamətləndirilməsi</i> Oxucu təsvir edilən əşya və hadisəyə doğru istiqamətləndirilibmi? Məsələlərin ardıcılığı əşyaların yerləşməsi baxımından müəyyən olub, ya hadisələrin əhəmiyyətliyi baxımından düzülüb?	
III. Nəticə Təsvirləri yekunlaşdırmaqla yazının başa çatdırılması.	1. <i>Gözlə bir sonluğun verilməsi</i> Əsas fikir yenidən vurğulanıbmı? Təsvir etdiyin əşya və hadisə ilə bağlı fikirlər tamamlanıbmı?	

Təsviri xarakterli bədii nümunələrin quruluşunun müəyyənləşdirilməsində, onun giriş, əsas hissə və nəticəsində əhəmiyyət verilən məsələlərin aşkarılmasında müəyyən təcrübə var. İndi sən iki cədvəl qarşılaşdıracaq və onlar arasında əlaqələri müəyyən edə bilərsiniz.

Təpşiriq 3.

1. 18 və 19-cu cədvəlləri qarşılaşdır. Hər iki cədvəldə əlaqəli məsələləri müəyyən et və qarşılarında sənə karandaşla «+» işarəsi yaz. Bir cədvəldə verilməmiş, digər cədvəldə öz əksini tapmayan məsələlərin qarşısında isə «-» işarəsi yaz. Cədvəllər arasında əlaqəlilik səviyyəsinə dair təqdimat et. Nəticədə yeni öyrəndiyin sözlərdən istifadə et.

2. Nəticə və onun əlaqəli üzləri ilə bağlı parçanı təkrar ifadəli oxu.

Müəlliflə tanışlıq

Aleksandr Duma

Fransız yazıçısı Aleksandr Duma Azərbaycanı gəzərək Şamaxıda da olmuşdur. Bu barədə Duma yazır: «... Şamaxıda mənə, Avropanın uzaq diyarından gəlmiş qonağa göstərilən ehtiram və hörmətli ifadə etmək üçün söz tapmaqda çətinlik çəkirdim». Azərbaycan, onun təbiəti və insanları yazığının ürəyində dərin izlər qoyur. «Nə olaydı, mənə bir də bu yerlərə gəlmək qismət olaydı!» – deyir.

69

1) Təqdimat zamanı fəal şagirdlərin həmişə qrup işini təqdim etməsi, aşağı fəallıq nümayiş etdirən şagirdlərdə arxayınlıq hissi yaradır. Belə şagirdlər tapşırığın icrası prosesində də passiv iştirak edirlər.

2) Şagirdin təqdimat bacarığı qiymətləndirmə meyarının bir maddəsi kimi daim holistik qiymətləndirmə sxemində öz əksini taparsa, onun ünsiyyət mədəniyyətinin davamlı inkişafı təmin edilir. Təqdim edən şagird aşağıda qeyd edilən məqamların nəticə üçün əhəmiyyətli olduğu barədə hər dəfə məlumatlandırılır:

- səs tonu;
- auditoriya ilə təması, göz kontaktı, təbəssüm, jest və mimika;
- qrupun hazırladığı təqdimat vərəqi ilə sinif şagirdləri arasında vasitəçilik, inandırıcılıq.

Ev tapşırığı verilir. XIX əsrin Bakısı haqqında təsviri yazını oxudunuz. XXI əsrin Bakısını təsvir etmək məqsədilə esse yazın (3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.).

Stimullaşdırma məqsədilə növbəti dərsdə 3 şagirdi qalib elan etməyi unutmayın.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Əsəri hissələrə ayırır					
2.	Bədii təsvir vasitələrinin rolunu aydınlaşdırır					
3.	Fikirlərini əsaslandırır					
4.	Fikirlərini obrazlı ifadə edir					
5.	Birgə fəaliyyət					
6.	Təqdimat					

Cədvəl 1	
TƏSVİRİ XARAKTERLİ ƏSƏRİN QURULUŞU	
Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər
<i>I. Giriş</i> — Təsvir ediləcək əşya və ya hadisə ilə tanışlıq — Əsas fikirlə əlaqə yaradan məqamların təqdim edilməsi	<i>1. Oxucunun hazırlanması</i> Təsvir edilən əşya və ya hadisə haqqında oxucuda maraq doğuran cümlələr varmı? <i>2. Əsas fikrin təqdim edilməsi</i> Əvvəlcədən əsas fikrə zəmin yaradılıbmı? Mətnə əsas fikrlə əlaqəsi olmayan məsələlərə yer verilməyib ki? Təsvir ediləcək məsələlər barədə oxucuda ilkin təsəvvürlər yaradılmışdır mı?
<i>II. Əsas hissə</i> — Müxtəlif məqamların təsviri (bədi, hiss, fakt) — Düşüncələrin və hislərin əks etdirilməsi — Əşya, hadisə, insan və məkanla bağlı təsvirlərin ardıcılıq (uzaqdan yaxına və ya əksinə; ümumidən xüsusiyyə və ya əksinə; insan təsvirində başdan-ayağa və ya əksinə və s.), yaxud əhəmiyyətlik baxımından müəyyənləşdirilməsi	<i>1. Təsvir ediləcək məsələlərin müəyyən edilməsi və sıra ilə düzülməsi</i> Əsərdə bədi ifadə və təsvir vasitələri ilə yanaşı, həm də hislərin və faktların təsvirinə yer verilibmi? Məsələlər haqqında danışılıb, yoxsa onların necə olduğu sözlə göstərilib? «Otağın təmiri köhnə idi» kimi deyilib, ya «Döşəmənin rəngi bir çox yerlərdə getmişdi. Nəmişlikdən divar kağızları qopub geriye qatlanmışdı» kimi təqdim edilib? Nümunələr göstərin. <i>2. Düşüncə və hislərin təqdim edilməsi</i> Bu bədi nümunədə müəllif təsvir edilən məkan haqqında öz düşüncə və hislərini oxucu ilə paylaşımı? <i>3. Oxucunun irəliyə doğru istiqamətləndirilməsi</i> Oxucu təsvir edilən əşya və hadisəyə doğru istiqamətləndirilibmi? Məsələlərin ardıcılığı əşyaların yerləşməsi baxımından müəyyənləşib, ya hadisələrin əhəmiyyətliyi baxımından düzülüb?
<i>III. Nəticə</i> Təsvirləri yekunlaşdırmaqla yazının başa çatdırılması	<i>1. Gözəl bir sonluğun verilməsi</i> Əsas fikir yenidən vurğulanıbmi? Təsvir etdiyiniz əşya və hadisə ilə bağlı fikirlər tamamlanıbmı?

! Hər iki cədvəldə məlumatların eyni rənglə göstərilməsi onlar arasında əlaqəni əks etdirir.

OXU PROSESİ	
Oxudan əvvəl	
1.	Fikrini bir yerə cəmləşdir. Mətnin başlığını oxu.
2.	Fikirləş: «Bu barədə indiyə qədər nə oxumuşam, nə eşitmişəm, hansı televiziya verilişinə tamaşa etmişəm. Yəni «Mən bu barədə nə bilirəm?»
3.	«Bu mətni nə üçün oxuyuram? Bildiklərimdən əlavə daha nələri öyrənmək maraqlı olardı?» – deyə oxu məqsədini müəyyən et.
4.	Başlıq və yarımbaşlıqlara, şəkillərə, həmçinin digər diqqət cəlb edən məqamlara ötürü nəzər sal.
5.	Əldə etdiyən bu ilkin məlumatlara əsasən çalış ki, mətnə nədən bəhs olunduğu barədə əvvəlcədən fərziyyələr irəli sürəsən. Həmin fərziyyələri qeyd et.
Oxu zamanı	
1.	Oxu prosesində qarşılaşdığın tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdır ki, müəllifin fikrini tam şəkildə anlaya biləsən.
2.	Oxu zamanı əsərdə yazıcının nə demək istədiyini (əsin əsas ideyasını) müəyyən etməyə çalış.
3.	Mətnin necə təşkil edildiyinə fikir ver. Bəzən mətnə əvvəlcə hadisələrin baş vermə səbəbləri verilir, sonra isə həmin hadisələrin nə ilə nəticələndiyi göstərilir. Bəzən də hadisələr əhəmiyyətlik baxımından düzülür: əvvəlcə daha əhəmiyyətli məsələlər, sonra az əhəmiyyətli məsələlər gəlir. Yaxud əksinə olur. Bunları bilmək sənə əsas ideyanı (fikri) dəstəkləyən kiçik fikirlərin müəyyən edilməsində kömək edir.
4.	İmkan olduqca əsərdəki hadisələri özünün və ya yaxınlarının həyatında baş vermiş hadisələrlə əlaqələndir.
5.	Əgər nəyisə anlamadığını və ya səhv oxuduğunu hiss etsən, dayan. Yenidən oxu.
6.	Mətnəki fikirlərin qrafikini və ya cədvəlini dəftərə çəkməyə çalış.
Oxudan sonra	
1.	Mətni oxudun. Dəqiqləşdirilməsinə və ya genişləndirilməsinə ehtiyac hiss etdiyən məsələləri müəyyənəşdir. Onlarla bağlı mətnə bir daha nəzər sal.
2.	Yazıcının haqqında danışılan məsələyə münasibəti barədə nəticələr çıxart.
3.	Dəqiqləşdir: «Yazıçı bu əsərdə oxucusuna nə demək istəyirdi?»
4.	O, nəzərdə tutduğu fikri ifadə edə bilibmi? Nəyə görə belə düşünürsən?
5.	Oxunu uğurla təşkil edə bildinmi? Özünü qiymətləndir (ən yüksək, yüksək, yaxşı, orta, zəif).

Biz nə öyrəndik?

Xəlil Rza Ulutürk. «Gerbimiz – qəlbimiz»

1. Şagirdlərə «Oxu testləri üzrə işin təşkili» təlimatı ilə bir daha tanış olmaq üçün vaxt verilir. Fərdi şəkildə tapşırıqları yerinə yetirmək üçün testlər şagirdlərə təqdim edilir.

TEST

1. Bənddə hansı bədii təsvir və ifadə vasitələri verilmişdir?

*Qabaran tunc köksümüzdür qalxanımız, sipərimiz,
Əvvəl-axır qıracağız qart düşmənin belini biz.
Alovlarda, çovğunlarda daim yaşa dolasıyıq,
Od yurdunda od tükənsə, özümüz od olasıyıq.*

A. Təşbeh, bədii sual	B. Epitet, mübaliğə, bədii sual
C. Təşbeh, epitet, mübaliğə	D. Təşbeh, epitet, bədii sual

2. Mətnə verilmiş «ərz» sözünün mənası nədir?

- A. Dəniz B. Yer C. Od D. Göy

3. Bəndin hansı misralarında bədii təsvir və ifadə vasitəsi işlənmişdir?

*Yalnız qızıl alovlarla bəzəmədik gerbimizi
Aləm üçün, bəşər üçün məşəl tutduq qəlbimizi.
Dedik: Bu Yer kürəsində nə qan, nə bir məzar olsun,
Məzarlara gül qoymayaq, cahan özü gülzar olsun!*

- A. 1 və 2-ci misralarda
B. 1 və 3-cü misralarda
C. 3 və 4-cü misralarda
D. 2 və 4-cü misralarda

4. Mətnin növünü müəyyənləyiniz:

- A. Nəqli B. Təsviri C. Mühakimə D. Məlumatlandırıcı

5. Misraların hansında epitet işlənmişdir?

- A. Göy rəngimdə türklük yaşar – millətimin amalıdır
B. Qızıl sünbül soraq verir, xırman-xırman bərəkətdən
C. Sən şəkil yox, nəfəsimdən, axan qansan varlığımda
D. Vətənimə can verməli mənim əzmim, mənim işim

6. Şeirin 2-ci bəndində verilmiş «əzm» sözünün mənası nədir?

- A. Ehtiyat B. Qətiyyət C. Güc D. Ucalıq

7. Aşağıdakı misralarda hansı bədii təsvir və ifadə vasitələri verilmişdir?

*Cavan palıd mən özüməm, kökü ərzin mərkəzində,
Kökü burda, budaqları xan Arazın o üzündə.*

- A. Epitet, bədii sual B. Təşbeh, bədii sual
C. Təşbeh, mübaliğə D. Epitet, mübaliğə

8. «Gerbimiz – qəlbimiz» şeirinin əsas mövzusu ilə bağlı fikri müəyyənləşdir:

- A. Bayrağımızdakı rənglərin mənasından danışılır.
B. Xalqımızın tarixindən danışılır.
C. Dövlətimizin müasirliyindən söhbət açılır.
D. Dövlətimizin rəmzi olan gerbimizdən danışılır.

9. Aşağıdakı misralarda hansı təsvir vasitəsi və fakt əlaqələndirilmişdir?

*Səkkizguşə ulduzumda səkkiz cənnət qapısı var,
Yalnız oğul qeyrətiylə açılacaq bu qapılar.*

- A. Təşbeh, say
B. Epitet, yer
C. Təşbeh, ad
D. Epitet, tarix

10. «Gerbimiz – qəlbimiz» şeirinin ideyası ilə bağlı fikri müəyyənləşdir:

- A. Gerbimiz millətimizin tarixidir.
B. Gerbimiz mərd oğulların gücü, qüvvəsidir.
C. Gerbimiz müqəddəs məmləkətin bərəkətidir.
D. Gerbimiz xalqımızın şərəf və vüqarıdır.

Tapşırıq 1. Əsərin əsas ideyasını müəyyən et.

«Gerbimiz – qəlbimiz» mətni üzrə testin doğru cavabları:

1 – C 2 – B 3 – A 4 – B 5 – B 6 – B 7 – C 8 – D 9 – A 10 – D

2. Əsərdə nəyin təsvir edildiyini göstərin. İstifadə edilən təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən edin. Əlaqələndirilmiş təsvir vasitələrinə aid nümunələri seçib yazın.

Abzas, bənd	Nümunə	Təsvir və ya ifadə vasitəsinin növü
<i>Bədii təsvir vasitələri</i>		
1-ci, I misra	Sən şəkil yox, nəfəsimdən, axan qansan varlığında	təşbeh
2-ci, III misra	Cavan palıd mən özümə, kökü ərzin mərkəzində	təşbeh
3-cü, I misra	Səkkizguşə ulduzumda səkkiz cənnət qapısı var	təşbeh
3-cü, III misra	Qızıl sünbül soraq verir, xırman-xırman bərəkətdən	epitet
5-ci, I misra	Yalnız qızıl alovlarla bəzəmədik gerbimizi	epitet
<i>Bədii ifadə vasitələri</i>		
2-ci, IV misra	Kökü burda, budaqları xan Arazın o üzündə	mübaligə
5-ci, II misra	Aləm üçün, bəşər üçün məşəl tutduq qəlbimizi	mübaligə
<i>Təsvir edilən hiss (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma)</i>		
<i>Faktların (şəxs, zaman, məkan) təsviri</i>		
1-ci, II misra	Hansı rənglər çiçəklənir gör üçrəngli bayrağında	say
<i>Əlaqələndirilmiş</i>		
4-cü, I misra	Qabaran tunc köksümüzdür qalxanımız, sipərimiz	epitet, təşbeh
4-cü, IV misra	Od yurdunda od tükənsə, özümüz od olasıyıq	epitet, mübaligə

Dərslikdəki yardımçı suala dair nümunə

Bənddəki hansı misraları bədii sual şəklində istifadə etmək olar?

Yaşıl rəngim – yaşıl bahar, müsəlmanlıq
timsalıdır,
Göy rəngimdə türklük yaşar – millətimin
amalıdır.

Yaşıl rəngim – yaşıl bahar, müsəlmanlıq
timsalımı?
Göy rəngimdə türklük yaşar – millətimin
amalımı?

3. Əsərin quruluşunu müəyyənləşdirin.

Plan	Nəzərə alınmalı məsələlər	Mətnlə bağlı qeydlər
I. Giriş — Əsas fikirlə əlaqə yaradan məqamların təqdim edilməsi	1. <i>Oxucunun hazırlanması</i> Təsvir edilən əşya və ya hadisə haqqında oxucuda maraq doğuran cümlələr varmı? 2. <i>Əsas fikrin təqdim edilməsi</i> Əvvəlcədən əsas fikrə zəmin yaradılıbmı? Mətnə əsas fikirlə əlaqəsi olmayan məsələlərə yer verilməyib ki? Təsvir ediləcək məsələlər barədə oxucuda ilkin təəvvürlər yaradılıbmı?	1. Sən şəkil yox, nəfəsimdən, axan qansan varlığında. Hansı rənglər çiçəklənir gör üçrəngli bayrağında. 2. Yaşıl rəngim – yaşıl bahar, müsəlmanlıq timsalıdır, Göy rəngimdə türklük yaşar – millətimin amalıdır. Qırmızılıq – simvoludur çağdaşlığın, yüksəlişin, Vətənimə can verməli mənim əzmim, mənim işim.
II. Əsas hissə — Əşya, hadisə, insan və məkanla bağlı təsvirlərin ardıcılıq (uzaqdan yaxına və ya əksinə; ümumidən xüsusiyyə və ya əksinə; insan təsvirində başdan-ayağa və ya əksinə və s.), yaxud əhəmiyyətlik baxımından müəyyənləşdirilməsi	1. <i>Təsvir ediləcək məsələlərin müəyyən edilməsi və sıra ilə düzülməsi</i> Əsərdə bədii ifadə və təsvir vasitələri ilə yanaşı, həm də hisslərin və faktların təsvirinə yer verilibmi? Məsələlər haqqında danışılıb, yoxsa onların necə olduğu sözlə göstərilib? «Otağın təmiri köhnə idi» kimi deyilib, ya «Döşəmənin rəngi bir çox yerlərdə getmişdi. Nəmişlikdən divar kağızları qopub geriye qatlanmışdı» kimi təqdim edilib. Nümunələr göstərin. 2. <i>Düşüncə və hisslərin təqdim edilməsi</i> Bu bədii nümunədə müəllif təsvir edilən məkan haqqında öz düşüncə və hisslərini oxucu ilə paylaşımı? 3. <i>Oxucunun irəliyə doğru istiqamətləndirilməsi</i> Oxucu təsvir edilən əşya və hadisəyə doğru istiqamətləndirilibmi? Məsələlərin ardıcılığı əşyaların yerləşməsi baxımından müəyyənləşib, ya hadisələrin əhəmiyyətliyi baxımından düzülüb?	Cavan palıd mən özüməm, kökü ərzin mərkəzində (<i>təşbeh</i>) Kökü burda, budaqları xan Arazın o üzündə (<i>mübaligə, məkan</i>) Səkkizguşə ulduzumda səkkiz cənnət qapısı var (<i>təşbeh, say</i>) Qızıl sünbül soraq verir, xırman-xırman bərkətdən (<i>epitet</i>) Ərzə bəhrə-bar gedəcək bu müqəddəs məmləkətdən. Qabaran tunc köksümüzdür qalxanımız, sipərimiz (<i>epitet, təşbeh</i>) Əvvəl-axır qıracağız qart düşmənin belini biz. Alovlarda, çovğunlarda daim yaşa dolasıyıq, Od yurdunda od tükənsə, özümüz od olasıyıq (<i>epitet, mübaligə</i>) Ardıcılıq (uzaqdan yaxına)
III. Nəticə Təsvirləri yekunlaşdırmaqla yazının başa çatdırılması	1. <i>Gözəl bir sonluğun verilməsi</i> Əsas fikir yenidən vurğulanıbmı? Təsvir etdiyiniz əşya və hadisə ilə bağlı fikirlər tamamlanıbmı?	Yalnız qızıl alovlarla bəzəmədik gerbimizi, Aləm üçün, bəşər üçün məşəl tutduq qəlbimizi. Dedik: – Bu Yer kürəsində nə qan, nə bir məzar olsun, Məzarlara gül qoymayaq, cahan özü gülzar olsun!

Yazaq, yaradaq: yazıya hazırlıq

Təlim məqsədi

1. Essenin planını tərtib edir (1.1.3.).
2. Essədə istifadə edəcəyi bədii ifadə və təsvir vasitələrini tərtib edir (1.1.5.)
3. Essenin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
4. Mətni zənginləşdirmək üçün faktları müəyyən edir (3.1.1.).
5. Mövzu ilə bağlı fikirlərini ardıcılıqla təqdim edir (3.1.3.).

Müəllim şagirdlərə xatırladır ki, 12 noyabr tarixində bütün demokratik cəmiyyətimiz Konstitusiya Gününü, 17 noyabr tarixində isə xalqımız Dirçəliş Gününü qeyd etdi. Bu tarixi günlər hər bir azərbaycanlı üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Elm adamlarımız həmin günləri tarixi əhəmiyyəti baxımından araşdırır. Sənət adamlarımız da bu günlərə özlərinin ən gözəl sənət əsərlərini həsr edirlər. Bu günlər haqqında nə bilərsiniz? (*İlkin bilik*) Daha nə bilmək istərdiniz? (*Öyrənmək istədikləri məsələlər*) Bu barədə hansı əsərləri oxumusunuz, televiziya, internet səhifələrində nə görmüsünüz? (*Əlaqələndirmə*) Şagirdlərə xatırladırlar ki, ötən dərs ilində onlar bir çox esse nümunələri yaradıblar və esse yazıya verilən tələblərlə tanışdılar. Hər ehtimala qarşı şagirdlər dərsləyin «Əlavə» bölməsində esse yazı haqqında məlumatla tanış olmağa cəlb edirlər.

YAZAQ, YARADAQ: YAZIYA HAZIRLIQ, YAZI, QARŞILIQLI YOXLAMA, TƏQDİMAT

Məktəbli dost! Sən ibtidai siniflərdə inşa, esse yazmışsan. Ötən il isə bu nümunələri yazmağı daha yaxşı öyrəndin. Sən artıq bilirən ki, esse ədəbiyyatda bir janr olub, müəllifin hər hansı mövzu ilə bağlı düşüncələrini və hislərini şərh edən kiçik bədii nümunədir. Onun dili həm obrazlıdır, həm də danışq dilinə yaxındır. Yəqin, unutmamısan ki, təsviri esse yazmazdan əvvəl ətrafdakı əşya və hadisələri diqqətlə müşahidə etmək, fikirlərin ifadəsi zamanı isə müxtəlif bədii təsvir vasitələrindən istifadə etmək lazımdır. Bu dərs ilində təsviri esse yazı haqqında bilik və bacarıqlarını daha da artıracaq, yeni-yeni nümunələr yaradacaqsan.

Unutmamısan ki?!

Bütün uğurla yazılmış nümunələr kimi, təsviri esse də quruluş baxımından düzgün tərtib edilməlidir. Esse yazıya giriş hissə ilə başlanır. Burada sən təsvir etdiyin əşya, hadisə, insan və ya məkana öz münasibətini bildirirən.

Əsas hissədə təsvir edilən subyektin səciyyəvi cəhətləri müxtəlif təsvir vasitələrinin yardımı ilə təqdim edilir. Əgər sən insanı təsvir edirsənsə, esseyə daha üç abzas daxil etməlisən. Birinci abzasda insanın gəlişi, ikinci abzasda onun şəxsiyyəti, əsas xüsusiyyətləri, üçüncü abzasda isə marağı və istedadından söz açmalısən.

Essenin noticə hissəsində mövzu ilə bağlı müəllifin təəssüratları təqdim edilir və fikirləri əsaslandırılır.

Təsviri yazıda təsvir vasitələrindən istifadəyə xüsusi əhəmiyyət verilir. Yazıda təşbeh və epitetlərdən, habelə faktlardan is-

72

İndi isə təqdim edilən şəkilləri müşahidə edib verilən mövzuları əhatə edən təsviri esselərinizi yazacaqsınız. Bu fəaliyyəti qruplarda yerinə yetirəcəksiniz. Hansı qrupda vəzifə bölgüsü düzgün aparılmasa və kimsə vəzifəsiz qalsa, bu, tərəfimizdən nəzərə alınacaq.

Şagirdlər qruplarda iş apardıqca müəllim onların fəaliyyətini izləyir, dərslərdə verilən göstərişlərə əməl edilib-edilmədiyinə, müşahidə etdikləri şəkillərə əsasən qeydlərin dəqiq və hərtərəfli aparılmasına nəzarət edir. Prosesdə müşahidə etdikləri ilə bağlı qeydlər aparır.

tifadə olunsay, təsvir edilən subyektlərdə daha ətraflı fikir yaranır.

Subyektlərin xarici görkəmini və səciyyəvi cəhətlərini təsvir edərkən onun yaxşı və pis, yaxud oxşar və fərqli cəhətləri qruplaşdırılır. Oxşar cəhətləri təsvir edərkən «həmçinin», «eləcə də», «bundan əlavə» açar sözlərdən istifadə etmək olar. Ziddiyyətli cəhətləri təsvir edərkən isə «eyni zamanda», «buna baxmayaraq», «bununla yanaşı» və s. kimi ifadələr işlətmək olar.

YAZIDAN ƏVVƏL

Təpşiriş 1.

Dərslərə daxil edilən şəkillərdən istifadə etməklə, yaxud mövzuya uyğun gələn digər rəsmlərdən, fotosəkillərdən və s. yararlanmaqla insanın təsvirinə geniş yer verilmiş əsə yaz. Yazında şəkildə gördüyün əşya, insan və məkanı da təsvir etməyə çalış.

«Dostlar»

73

Şagirdlər apardıqları müşahidələrə, araşdırdıqları mənbələrdən əldə etdikləri məlumatlara əsasən essenin ideyasını yaradan kiçik fikirləri müəyyən edir və bunun əsasında essenin planını tərtib edirlər. Nəzərdə tutulmuş ideyanı qüvvətləndirmək və fikirləri obrazlı ifadə etmək üçün bədii ifadə və təsvir vasitələrinə aid nümunələr tərtib edilir.

Bu proses «karusel» üsulu vasitəsilə həyata keçirilərsə, bütün qruplar digər qrupların yaratdığı təsviredici esseni oxuya və qarşılıqlı bəhrələyə bilirlər.

Şagirdlər qrupda hazırladıqları esse planları yoldaşlarına təqdim edirlər. Müzakirə zamanı yoldaşlarının fikirlərini dinləyirlər. Faydalı hesab edilən fikirlərdən yararlanırlar. Təvsiyələr verilir. Meyarlar üzrə qiymətləndirilir.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Essenin planını tərtib edir					
2.	Ünsiyyət mədəniyyəti					
3.	Fərqli fikirlərə hörmətli olması					
4.	Fikirləri aydın və ardıcıl ifadə etməsi					
5.	Təqdimat					

Yazaq, yaradaq: yazı, qarşılıqlı yoxlama

Təlim məqsədi

1. Fikirlərini plana əsasən ardıcılıqla təqdim etməklə esseni yazır (1.1.3.).
2. Tərtib etdiyi bədii ifadə və təsvir vasitələrindən essədə istifadə edir (1.2.3).
3. Essenin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4, 3.1.2.).
4. 1–1,5 səhifə həcmində təsvir xarakterli esse yazır (3.1.3).
5. Janr xüsusiyyətini müəyyən edir (1.1.4).

Şagirdlər bundan əvvəlki dərstdə qruplaşdırıldıqları tərkibdə yəni-dən qruplaşdırılır. Müəllim uğurlu hesab etdiyi bir esse nümunəsi oxuyur. Sonra şagirdlər tərtib etdikləri plan əsasında esseni yazırlar. Müəllim diqqətli olmalıdır ki, şagirdlər essenin ideyasını kiçik fikirlər vasitəsilə qura bilsinlər. Lazım gəldikdə onlara istiqamət və tövsiyələr verir. Bu yazı yoxlama deyil, öyrədici xarakter daşıyır. Odur ki proses də öyrədici olmalıdır. Mətnə bədii təsvir vasitələrinə, hiss və faktların təsvirinə, bədii ifadə vasitələrinə yer verilməsinə də diqqət edin. Ən mühümü isə odur ki, şagirdlər təsviri esse ilə nəqli esseyə verilən tələbləri qarışdırmasınlar.

Şagirdlər 1–1,5 səhifə həcmində esse yazmalıdırlar.

«Məktəbdə»

YAZI PROSESİ

Tapşırıq 1.

1. Tapşırığın hər bir bəndinə əməl etməklə esseni yaz.
2. Öz müşahidələrinə əsasən topladığın məlumatları qruplaşdır. Onlara başlıq ver. Bu başlıqlar yazacağın essenin əsas ideyasını təşkil edəcək kiçik fikirlərdir. Sonra həmin kiçik fikirləri ardıcılıqla ifadə et.
3. Fikirlərini ifadə edərkən düşün:
 - Hansı təsvir vasitələri fikirlərimin daha yaxşı çatdırılmasına kömək edər?
 - Gördüklərimi canlı çatdırmaqda hansı hisslərin (görmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma) təsviri mənə kömək edər?

75

№	Təqdimat mədəniyyəti				
1.	Siniflə təmas				
2.	Göz kontaktı				
3.	Təbəssüm				
4.	Jest və mimika				
5.	İnandırıcı nitq				

Essenin təqdimatı

Təlim məqsədi

1. Mətni faktlarla və sitatlarla zənginləşdirir (3.1.1.). 2. Ümumi rəyə gəlmək bacarığı nümayiş etdirir (2.2.1.). 3. Yazdığı esseni təqdim edir (3.1.3., 2.1.2.).

Şagirdlər yazını bitirdikləri zaman «Essenin yoxlanması üzrə I cədvəl»ə əsasən yoxlama və təkmilləşdirmə işlərinə başlanır. Onlar dərsin sonuna qədər bu prosesi davam etdirirlər.

Növbəti dərstdə şagirdlər «Essenin yoxlanmasının II cədvəl»i üzrə iş aparırlar. Düzəliş və təkmilləşdirmə işləri başa çatandan sonra qruplar artıq hazır esseni yoldaşlarına təqdim edirlər.

YAZILMIŞ TƏSVİRİ MƏTNİN YOXLANMASI, TƏQDİMƏTİ

Yazı zamanı, adətən, yol verdiyin səhərlər!

Yazıda başlıca fikrin olmaması. Esseni yazarkən bütün diqqət oxucuya çatdırmaq istədiyin bir əsas fikrə yönəlməlidir. Bəzən şagirdlər mətnə mümkün qədər çox təsvir vasitələri daxil etmək üzərində düşünürlər. Bu zaman başlıca fikir nəzərdən qaçırılır, kiçik fikirlər əlaqələndirilmir və təsadüfi xarakter daşıyır.

Çoxsaylı təyinlərdən istifadə. Təsvir edilən əşya, insan, məkan, yaxud hadisə ilə bağlı öz fikir və hisslərini ifadə etmək əvəzinə, çoxlu sayda əhəmiyyətsiz təyinlər işlədilir.

Mənfi xüsusiyyətləri təsvir edərkən ehtiyatlı olmaq. Bu zaman söz seçimində diqqətli olmaq lazımdır. Məsələn: «Arzu çox əsəbi adamdır», – deməkdənsə, «Yoldaşları çox zaman Arzunun əsəbi olduğunu görürdü» kimi demək olar.

Təpəşir 1.

Yazdığın esseni həm məzmun, həm də mətnin təşkili baxımından yoxlamaq üçün 20-ci cədvəldən istifadə et.

Qeyd: Cədvəlin sol sütunundakı suallar mətnin məzmunu və təşkili üzrə aparılmış işi qiymətləndirməyə imkan verir. Orta sütundakı məsləhətlər problemlərin aşkar edilməsində sənə ən yaxşı bələdçidir. Hər hansı dəyişiklik etmək istədikdə isə sağ sütunda verilən üsul və texnikalar yardımçın olacaq.

77

Müəllim əvvəlcədən hazırlayıb çap etdiyi 3–5 sertifikatla qalib qrupun şagirdlərinin adını, soyadını, atasının adını yazıb, tutduğu yeri göstərərək, sinifdə təntənəli şəkildə onlara təqdim edir. Bu, sertifikat almış şagirdlərin gələcəkdə siniflərarası «Ən yaxşı təsviri esse» məktəb müsabiqəsini keçirmək üçün bir zəmindir. Sertifikat nümunəsi təqdim edilir.

Qeyd: Hörmətli müəllim, siz bundan daha yaxşı sertifikat nümunəsi hazırlaya bilərsiniz.

SERTİFİKAT

təltif edilir _____
mövzusunda Ən yaxşı təsviri esse yazdığına görə

Müəllim _____

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Essenin ideyası					
2.	Essenin dilinin obrazlılığı					
3.	Təsviri essenin quruluşu					
4.	Fikirlərin ardıcılığı					
5.	Essenin həcmi					
6.	Təqdimat mədəniyyəti					

«Dostlar»

«Sərhədimi qoruyuram»

«Hər şey vətəndaş üçün»

«Məktəbdə»

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

Kimdir əlil

Kamal Turan. «Üç nəfərin imtahanı»
(Bədii əsərlərdə nəqletmə)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Əsərləri məzmun və ideyalara uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.)
3. Mətnləri hissələrə ayırır (1.1.3.).
4. Mətnlərin mövzusunun ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnilir (1.2.2.).

A

Verilmiş məlumata yaradıcı yanaşmaqla motivasiya məqsədlərində istifadə edə bilərsiniz.

– Uşaqlar, siz ötən dərs ili nəqletmə xarakterli bədii nümunələr haqqında xeyli maraqlı məsələlər öyrənmisiniz. Belə mətnlərin səciyyəvi cəhətləri haqqında nə deyə bilərsiniz? (*İlkin biliklər*) Nəqletmə xarakterli bədii nümunələr haqqında daha nələr öyrənmək istərdiniz? (*Sual*) Siz təqdim edilən iki mətni oxuyacaqsınız. Bunlar «Kimdir əlil» və «Üç nəfərin imtahanı» mətnləridir. Siz həyatda, televizorda əlil insan görmüsünüz? (*Əlaqələndirmə*) Bu gün də biz bu barədə oxuyacağıq. Çünki bu gün 3 dekabr Beynəlxalq Əlillər günüdür. Siz həmin mətnləri oxuyacaq, onlar arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edəcəksiniz (*Oxunun məqsədi*).

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ

«KİMDİR ƏLİL»
KAMAL TURAN. «ÜÇ NƏFƏRİN İMTAHANI»
(BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ NƏQLETMƏ)

Nə öyrənəcəksən?

• Nəqletmə xarakterli bədii mətnlərin oxusunun və yazısının təşkilinə dair bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirəcəksən.

Məktəbli dost! Boş vaxtında digər oylanca növləri ilə yanaşı, televiziya, yaxud internet səhifələrində maraqlı bir film izləməkdən imtina etməzsən, elədirmi? Sən cizgi, bədii filmlərə tamaşa edərkən oylanmaqla yanaşı, müxtəlif məsələlərə bağlı həyat dərsi də alırsan. Təsəvvür et ki, 60–70 il əvvəl nə televizor, nə də internet var idi. Bu gün mövcud olan oylanca növlərinin əksəriyyəti də o zaman yox idi. Bos əsrlərlə insanlar boş vaxtlarını necə keçiriblər, necə oylanıblar?

O zaman oxu və yazı bacarıqları olmayan, lakin yaxşı hafizəsi və nəqletmə bacarıqları olan insanlar eşitdiklərini başqalarına danışmışlar. Səvadi olanlar isə yazılı bədii nümunələri oxuyaraq digər insanlara nəql etmişlər. Qədim dövrlərdən başlayaraq nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər, sonralar ayrı-ayrı yazıçı və şairlər tərəfindən qələmə alınmış əvəzsiz nəqletmə xarakterli bədii nümunələr möhtəbər ehtiyatdan yararlanmışdır. Belə əsərləri oxuyan oxucu həm oylanır, oxuduğu əsərdən zövq alır, həm də məlumatlanır.

Sən elm və texnologiya erasının sakinlərindənə. Bu gün mövcud texnologiyalar daha təkmil, onlardan istifadə daha rahat ola bilər. Amma bütün bunlar oxunun və oxudan alınan bədii zövqün əhəmiyyətini azalda bilməz. Bir hekayəni oxumaqla onun əsasın-

81

Şagirdlər oxunun təşkili qaydalarına riayət etməklə cütlərdə mətnlərin oxusuna cəlb edilir. Oxu zamanı tanış olmayan sözlərlə qarşılaşdıqda onların mənasını lüğətdən tapın və mətnin lüğətini tərtib edin. Bu, təqdimata əlavə ediləcək.

Dərs prosesində xüsusi fəallıq nümayiş etdirən şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Qrup işlərinin nəticəsi isə holistik qiymətləndirmə cədvəli üzrə qiymətləndirilir.

Cütlərdə oxunun təşkili ilə bağlı müəllim təlimat verir: əvvəlcə cütlüyün birinci tərəfi birinci mətni oxuyur. İkinci tərəf həmin mətnin xəritəsini tərtib edir. Sonra cütlüyün ikinci tərəfi ikinci mətni oxuyur. Birinci tərəf ikinci mətn üzrə dinlədiyinə əsasən digər xəritəni yerinə yetirir.

Mətnlərin ideyalarının müəyyən edilməsi də tapşırığın tərkib hissəsi kimi şagirdlərə təqdim edilir.

KİMDİR ƏLİL

Əlil deyəndə ağılınıza əlsiz-qolsuz, danışa, görə bilməyən insanlar gəlir. Amma xəstəlik və ya əmək qabiliyyətini itirən, həmçinin anadangəlmə fiziki qüsurlu şəxslər də əlil hesab edilir.

Əlil insanlar xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlardır. Bəzən elə olur ki, insanlar haradasa bir əlil görəndə onu barmaqla göstərir, ətrafına yığıb baxır, müşahidə aparırlar. Biri onun halına acıyır, digəri yardım etmək istəyir. Ancaq elə insanların çarəsiz hesab edilməsi doğru deyil. Bu, çox xoşagəlməz bir haldır. Əlil insanlar olduqları vəziyyətdə belə həyatın müxtəlif sahələrində yüksək nəticələr əldə edə bilirlər.

Əlillik insanları cəmiyyətdən təcrid olunmuş hala gətirir. Onlar həddindən artıq utancaq olurlar, insanların arasına çıxmaqdan çəkinirlər. Lakin fiziki əlil hələ mənəvi əlil deyil. Əslində, bunlar zahirən əlillikdir. Gerçək əlillər iradəsiz, aciz, yaşamaq üçün hər cür cəhdə, zəhmətə, çalışqanlıqdan imtina edənlərdir. Gerçək əlillik başqasına yük olmaqdır və bu haldan xoşlanmaqdır. Görəsən, belələri əlləri, ayaqları, dili, gözü, qulağı və s. sağlam yarandığına görə nə qədər şükür etməli olduqlarını anlaşırlarmı? Özlərinə və ətrafdakilərə faydalı ola bilmək üçün nə qədər geniş imkanları olduğu barədə fikirləşirlərmə? Ya sağlam və gümrah olduqları üçün qürur duyurlar? Belələri varsa, onda o insanlar əsl əlildir – mənəvi əlil.

Paralympiyatçı İlham Zəkiyev Beynəlxalq yarışlarda Azərbaycanın şərəfini qoruyur

83

Şagirdlər mətnlərin xəritələrini tərtib edirlər. Həmçinin hər iki mətnə qarşılaşdıqları tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətdən müəyyən edirlər. Həmin sözlər də təqdimata əlavə edilir. Hansı qrup lüğətin tərtibi baxımından daha çox və dərin araşdırmalar aparıbsa, qiymətləndirmə zamanı bu nəzərə alınmalı və xüsusilə qeyd edilməlidir. Xəritənin son elementi olan əsərin süjetinin müəyyən edilməsində də diqqətli olun. Görün şagirdlər mətnlərdən birinin nəqli olmadığını təxmin ediblərmə?

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğət tərtibi					
2.	İfadəli oxu					
3.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
4.	Mətnin hissələrə ayrılması					
5.	Təqdimat					

Kimdir əlil
Kamal Turan. «Üç nəfərin imtahanı» əsərləri üzrə iş

Təlim məqsədi

1. Mətnlərin hissələrini qarşılaşdırır (1.1.3.). 2. Mətnlərin mövzusuna və ideyasına əsaslandırılmış münasibət bildirir (1.2.4., 3.1.2.). 3. Bədii əsərləri janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir (1.2.1.). 4. Öyrəndiyi yeni sözləri müzakirələrdə, təqdimatlarda istifadə edir (2.1.1.). 5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.). 6. Ümumi rəyə gəlmək bacarığını nümayiş etdirir (2.2.1.).

Bundan əvvəlki dərstdə iki əsər üzərində şagirdlərin araşdırmalar apardıqları onlara xatırladılır. Araşdırmalar zamanı nə aşkar etdiniz? (*Mətnlərlə bağlı mövcud biliklər alınır.*) Bu əsərlərlə bağlı daha nələri öyrənmək istərdiniz? (*Versiyalar yazılır. Bu, dərsin motivasiya mərhələsinin sual vermə bölməsidir.*) Göründüyü kimi, mətnlər üzrə xeyli tədqiqat aparmısınız. Bu gün siz hər iki mətnin xəritələrini qarşılaşdıracaq, onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirəcəksiniz. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün siz qruplarda fəaliyyət göstərəcəksiniz.

Mətnlərin ideyalarına münasibət bildirmək üçün şagirdlərə müvafiq şərait yaradılır. Şagirdlərin münasibətinə ümumiləşdirmə aparılan zaman istinad edilir.

ÜÇ NƏFƏRİN İMTAHANI

Sənə, bu hələyədə nədən bəla edilir?

Qədim vaxtlarda üç adam var idi. Bunlardan birinin bütün bədənini dəri xəstəliyinə tutulmuşdu. Digərinin bütün saçları tökülmüşdü. Üçüncünün isə gözləri görmürdü. Bu vəziyyət onlar üçün ciddi çətinliklər törədirdi. Çünki insanlar onlardan daim uzaq gəzirdilər. Haqq-təala əvvəlcə dəri xəstəliyi olan adama bir mələk göndərdi. O vaxt bu adam bir ağacın altında oturmuşdu və için-çin ağlayırdı. Mələk ona yaxınlaşdı:

— Hazırda ən çox istədiyin şey nədir? Bu xəstəlikdən xilas olmaq və insanlar arasında əvvəlki etibarını qazanmaq istəyirsənmi? — deyə sual etdi.

— Son məni bu dərddən qurtara bilərsən ki?

— Mən Allahın mərhəmət edib sənə göndərdiyi bir mələyəm.

Dediklərimi Allahın icazəsi ilə edə bilərəm.

— Elədirsə, bu xəstəlikdən xilas olmaq, gözəl və hamar dəriyə sahib olmaq istəyirəm. İnsanları məndən uzaqlaşdıran bu halımı düzəltməsin istəyirəm.

Mələk «Bismillah» deyərək adamın bədənində toxundu və adamın xəstəliyi birdən-birə yox oldu. Həmin adam sevincindən az qala uçacaqdı. Mələk onun bu sevincini görüb:

— İnsanlara möhtac olmayacaq qədər var-dövlət sahibi olmaq istəyirsənmi?

O, sevinclə:

— Bəli, — dedi.

— Necə var-dövlət istəyirsən?

— Dəvə istəyirəm. Çünki dəvə burada ən qiymətli heyvandır.

Mələk ona tezliklə bəlası olacaq bir dəvə verdi:

— All! Sənin üçün xeyirli olsun!

Sonra mələk dördü olan başqa bir adamın yanına getdi. Bu adamın saçlarının hamısı tökülmüşdü. Çox kədərli görünürdü. Zibilliyin konarında oturub yeməyə bir şey axtarırdı. Mələklər başının üzərində uçuşur, o isə əlini başına aparıb qovmağa bəla say göstərmirdi. Mələk ona yaxınlaşdı:

— Səni bu hələdən qurtarmağımı istəyirsənmi?

— Çox yaxşı fikirdir. Amma sən bunu edə bilərsənmi?

— Mən mələyəm, sənin yanına bu iş üçün göndərilmişəm.

— Elə isə çox gözəl saçlar istəyirəm.

84

Hayatda bəla insanların rastlaşdığıdır?

Sən bu haqla nə fikirləşirsən?

Oxu bitəndən və xəritələr işləndəndən sonra hazır xəritələr qarşılaşdırılır və Venn diaqramına əsasən müqayisə aparılır. Mətnlərin oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edilir. Cütlər bir qrupda birləşib (2 cüt birləşib kiçik qrup, 3 cüt birləşib böyük qrup yarada bilər) gəldikləri nəticələri qarşılaşdırır, müzakirə edir və son variantı hazırlayırlar.

Qrup üzvləri mətnlərin ideyaları üzərində birlikdə düşünür və gəldikləri qərarı işçi vərəqə əlavə edirlər. Qrup təqdimatları dinlənilməzdən əvvəl qiymətləndirmə meyarı cədvəlindəki 1-ci meyar şagirdlərə bir daha xatırladılır. Mətnə qarşılaşdıqları və mənasını aydınlaşdırdıqları yeni sözlərin nitqdə istifadəsinin lüğət ehtiyatının zənginləşməsində mühüm rol oynadığı qeyd edilir. Təqdimatlar qiymətləndirilərkən həmin məsələyə xüsusi diqqət yetiriləcəyi onların nəzərinə çatdırılır. Şagirdlər təqdimata münasibət bildirir, fikir mübadiləsi edilir.

vardı. Qoyunlarını özü güdür, onlarla özü məşğul olurdu. Mələk ona da kasıb bir adam surətində görünür:

– Mən kasıb bir yolçuyam. Neçə gündür yollardayam. Sığınacaq bir yer, bir qışıq isti yemək tapmadım. Sənə gözəl bir bəxş edən və bu qədər mal verən Allah xətrinə mənə bir qoyun versən, çətin günlərim sona çatır, mən də sənə dua edərdəm.

– Düz deyərsən. Mənim əvvəllər gözüm görmürdü. Allah gözələmə nur, özümə çoxlu mal verdi. Ey qərib adam, bir halda ki Allah adına istəyirsən, onda bir deyil, istədiyin qədər qoyun sənindir, yerdə qalan mənə bəxşdir. Çünki bunların hamısı Allahın mənə verdiyi nemətdir.

– Malların mübarək olsun. Allah sənə birgə üç adamı imtahan etdi. Səndən başqa hər ikisi keçmişini yaddan çıxarıb malları ilə takəbbürə qapıldılar, – mələk dedi.

Dəvə sahibinin o hərəkətindən sonra dəvalarına yoluxucu xəstəlik düşdü. Sürülər bir-bir tələf oldu. Özü də yenidən köhnə xəstəliyinə tutuldu.

İnək sahibinin də axırı bədbəxt yoldaşının ki mi oldu. Bir gün qaçqara buludlar çəmənlərin üstünü aidi. Şiddətli yağış yağdı və qabağına gələn hər şeyi silib-süpürən selə çevrildi. İnək sürüləri suda boğuldu. Bu anı fəlakət qarşısında adam dəli oldu və saçları birdən-birə töküldü. Yeni köhnə xəstəliyinə tutuldu. Sonra onu yenə zibilliklərdə yemək axtaran gördülər.

Kamal Turan

Tapşırıq 2.

1. Əsərdən öldü etdiyin nəticələri «Qarşılaşdırma-müqayisəetmə» sxemində əsasən müqayisə et. Qənaətlərini yoldaşlarınla müzakirə et. Nitqdə öyrəndiyin yeni sözlərdən istifadə et. 2. «Oxudan sonra» təlimatı üzrə oxu fəaliyyətini yekunlaşdır.

Tapşırıq 3. Mətnə müəlliflərə aid nümunələr seç.

Tapşırıq 4. Bu əsərdə son hansı janrlara məxsus xüsusiyyətləri müşahidə etdin?

Müəlliflə tanışlıq

Kamal Turan

Müasir türk yazıçısı Kamal Turanın hekayələrində həyatı dərinlən dərk etmək üçün zəngin material vardır. Onun hekayələri insani ən müqəddəs dəyərlərə – Tanrıya bağlıdır. Kamal Turan sübut etməyə çalışır ki, həyatda hər kəs öz əkdüyü bığa-cəkdir. Yazıçının hekayələri sanki qaranlıqlara işıq saçır, insani həyata bağlıdır.

87

Müəllim dərsi ümumiləşdirərkən şagirdlərin nəzərinə bir daha çatdırılır ki, 3 dekabr Beynəlxalq Əlillər günüdür. Əslində, bütün insanların bir-birinə qayğıkeş və həssas olması çox vacibdir. Amma xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara həssaslıq göstərmək, onların qayğısına qalmaq hər bir insanın mənaevi borcudur. Əks təqdirdə, gördüyünüz kimi, insanlar özləri bir vaxt halına biganə qaldığı insanların yaşadığı acını yaşamalı olurlar. Bu, dünyanın yazılmamış qanunlarından. Müəllim şagirdlərə həmişə həssas və qayğıkeş olmağın sevincini yaşamağı arzu edir.

Dərs prosesində xüsusi fəallıq nümayiş etdirən şagirdlər fərdi şəkildə qiymətləndirilir. Qrup işlərinin nəticəsi isə holistik qiymətləndirmə cədvəli üzrə qiymətləndirilir.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Yeni sözlərdən nitqdə istifadə					
2.	İdeyaya münasibət					
3.	Mətnin hissələrinin qarşılaşdırılması, müqayisəsi					
4.	Əsərlərin müqayisəsi					
5.	Təqdimat mədəniyyəti					
6.	Ümumi rəyə gəlmə					

Tapşırıq

Köməyə ehtiyacı olan insana yardım etməyin vacibliyi haqqında nəqli esse yazın (3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.).

3 ən yaxşı esse müəllifini stimullaşdırmağı unutmayın.

Məmməd Namaz. «Həminin günəşi»
(*Nəqli mətnin oxusunun təşkili: proqnozlaşdırma*)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Əsas obrazlara münasibət bildirir (1.2.2.).
3. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
4. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Siz artıq ötən ildən nəqli mətnlərin oxusu zamanı növbəti mərhələdə baş verəcək hadisələri proqnozlaşdırmış, oxu zamanı da həmin proqnozlarınızın doğru olub-olmadığını yoxlamısınız. – Kim deyə bilər proqnozlaşdırma nədir? O sizə nə üçün lazımdır? (*İlkin biliklər*) Öz təcrübənizdən çıxış edərək deyiniz, sizlərdən hansınız hər zaman daha dəqiq proqnozlar verirsiniz? İndi gəlin birlikdə bir proqnozlaşdırma ilə bağlı tapşırıq yerinə yetirək.

Müəllim əsəri ucadan oxuyur. Şagirdlər kitabdakı cədvəli dəftərlərinə çəkirlər. Müəllim yeri gəldikcə suallar verir və proqnozlaşdırma üçün şərait yaradır. Şagirdlər proqnozları ucadan səsləndirmədən dəftərlərinə yazırlar. Oxu davam etdikcə ikinci sütunda mətndəki variant yazılır.

Oxu bitəndən sonra müəllim şagirdlərə sual verir: «Uşaqlar, indi siz bildinizmi Fidan mahnının sözlərini nə üçün dəyişmişdi?» Cavab alandan sonra: «Sizcə, nəyə görə bu gün biz məhz bu əsər üzrə iş apardırıq?» – deyərək soruşur. Şagirdlərin fikirləri dinlənir.

HAMININ GÜNƏŞİ

Bakıda məktəblilərin mahnı festivalı keçirilirdi. Burada Sumqayıtdan gəlmiş Fidan adlı balaca, arıq, qarayanız bir qız da çıxış etməli idi. Mahnı festivalında dahi rəhbər də iştirak edirdi və bu, balaca müğənnini çox həyəcanlandırmışdı. (*Sənə, dahi rəhbər nə üçün uşaq festivalında iştirak edirdi?*) Həm də Fidan dahi rəhbərin ən çox xoşladığı mahnını oxuyacaqdı. (*Sənə, bu hansı mahnı olacaq?*) Bu, Azərbaycanın xalq şairi Məmməd Arazın sözlərinə bəstələnmiş «Dünya sən, dünya mənim» mahnısı idi.

Fidan səhnəyə çıxdı. O elə ürəkdən, elə gözəl oxudu ki, dinləyənlər hamısı qalxıb onu ayaqüstə alqışladılar.

Mahnının nəqarəti belə olmalı idi:

Dünya sən,
Dünya mənim,
Dünya heç kimin...

Amma Fidan mahnının nəqarətini dəyişib oxudu:

Dünya sən,
Dünya mənim,
Dünya həminin. (*Fidanın yerinə ol-
saydın, sən bunu necə dəyişərdin?*)

Çalışmalar yekunlaşdırılıb,
oxudan sonra fəaliyyətləri yerinə

Müəllim ya İKT vasitəsilə Milli lider haqqında elektron material nümayiş etdirir, ya da texniki imkanlar məhdud olduqda şagirdlərlə birlikdə bu barədə söhbət aparır, Milli liderin anım gününü xatırladır. Bundan sonra tapşırığın icrası davam etdirilir.

Heydər Əliyev yerindən qalxıb səhnəyə çıxdı. Fidanı qucaqlayıb üzündən öpdü. Bu an kimsə rəhbərin adından qızıcığa gözəl bir gül dəstəsi verdi. Rəhbər soruşdu:

(Sənə rəhbər ondan nə soruşdu?)

– Sənin adın nədir?

Qız utana-utana dilləndi:

– Adım Fidandır.

– Haradan gəlmisən, qızım?

– Sumqayıtdan gəlmişəm, – qız dedi.

– Fidan, bəs mahnının sözlərini niyə dəyişmişən? Məncə, axı orda sözlər başqa kürdür.

– Mahnının sözlərini bilirəm, sözləri mən özüm dəyişdim. *(Qız nə üçün mahnının son misrasını dəyişib oxudu?)*

– Niyə?

– Belə yaxşıdır! Mən istəyirəm ki, dünya hamının olsun: günəş kimi, bahar kimi və... – Fidan balaca əlləri ilə rəhbərin boynunu qucaqladı: – Və sizin kimi!

Məmməd Namaz

yetirilir. Şagirdlər əsərin ideyası üzərində düşünürlər.

Qarşılıqlı qiymətləndirməyə şərait yaradılır. Hər şagird proqnozlaşdırma apardığı cədvəli yanındakı yoldaşları ilə dəyişir və fərqli rəngdə qələmlə qarşılıqlı yoxlama aparılır. Lövhəyə verilən cədvəl çəkilir. Hər sual səsləndirilir. Şagirdlər proqnozları oxuyur. Dəyərləndirilir və şagirdin adı müvafiq xanaya qeyd edilir.

Müzakirələr zamanı yalnız istedadlı, fəal şagirdlərin məsələyə münasibət bildirməsi ilə kifayətlənməyin. Bu proses həm də təlimdə çətinlikləri olan, fikrini ifadə etməkdə problemlərlə qarşılaşan şagirdləri aktivləşdirmək üçün çox əhəmiyyətlidir.

Sıra №-si	Ən dəqiq proqnoz	Ən yanlış proqnoz
1.	Şagirdlərin adı	
2.		
3.		
4.		

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətlə iş					
2.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
3.	Obrazlara münasibət					
4.	Ümumi rəyə gəlmə					

«Ağıllı uşaq»
(Azərbaycan xalq nağılı)
(Nəqli məntnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.). 2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 3. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 4. Əsərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.). 5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

– Uşaqlar, kim deyər, siz ağıllı uşaqlarsınız? Cavab alınır. «Nə üçün sən özünü ağıllı hesab edirsən?» (Konkret şagirdə müraciət edilir.) Özünü ağıllı hesab etməyə nə də (əgər beləsi varsa) müraciət edilir: «Sən nə üçün özünü ağıllı hesab etmirsən?» Deməli, sizcə, ağıllı uşaq necə olmalıdır? (İlkin biliklər) Daha ağıllı olmaq üçün nə etmək lazımdır? (Sual vermə) Heç olubmu ki, siz ağıllınızın köməyi ilə ailə üzvlərinizin, dostlarınızın hər hansı probleminin həllinə yardım edəsiniz? (Əlaqələndirmə) Cavablar dinləniləndən sonra müəllim: «Gəlin bir ağıllı uşaq haqqında nağıl oxuyaq. Görək o nə edib ki, insanlar onun haqqında nağıl qoşub, bir-birinə danışsınlar».

Əsərdə üç başlıca obraz var: oğlan, qoca, padşah. Əsəri oxuyarkən oğlan və qoca haqqında verilən bütün məlumatlara diqqət edin. Onlar necə görünürdü? Cəmiyyətdə davranışları necə idi?

«AĞILLI UŞAQ»
(Azərbaycan xalq nağılı)
(NƏQLİ MƏNTLƏRDƏ OBRAZLAR VƏ
ONLARIN BAŞLIQA XÜSUSİYYƏTLƏRİ)

Gəlin düşünək!

Aşağıda təqdim edilən iki məqama diqqət et. Onlar arasında oxşar və fərqli cəhətlər üzərində düşün. Fərziyyələrini qeyd et. Yoldaşlarınla müzakirə et:

- Bədii əsərdə insanın təsviri;
- Bədii əsərdə obrazın təhlili.

Tapşırıq 1.

1. Oxuya hazırlıq işləri apar. Əsəri oxu. Oxuyarkən diqqət et: bu əsərdə insanın təsvirinə yer verilmisdimi?
2. 12–13-cü cədvəllərdən istifadə etməklə (səh. 43,44) qoca və oğlan obrazlarının xarici görkəmləri və ictimai varlıq olaraq səciyyəvi cəhətlərinin təhlili ilə bağlı qeydlər apar.

AĞILLI UŞAQ
(Azərbaycan xalq nağılı)

Biri var idi, biri yox idi, keçmiş zamanlarda bir xan var idi. Xan hər dəfə bir bəhanə ələyib yan-yörədəki kəndləri, şəhərləri talan eləyir, əhalinin var-yoxunu olından alırdı. Xan yaşadığı şəhərə bitişik bir kənd var idi. Oranı tutmaq çox çətin idi, çünki kənddə dünyagörmüş, ağıllı qocalar xanın hiylələrinə hər dəfə cavab verir, onu məğlub edirdilər.

Günlərin birində xan öz adamlarını başına yığıb həmin kəndi tutmaq üçün tədbir istədi. Xanın baş məsləhətçisi dedi:

– Nə qədər ki həmin kənddə ağıllı, dünyagörmüş adamlar var, oranı tutmaq çətin olacaq. Yaxşısı odur ki, əvvəlcə onları bəhanə ilə aradan götürək, sonrasındadır.

Xan bu təklifi bəyəndi, elə həmin günü öz adamlarını yanına çağırtdırıb tapşırıq verdi ki, nə təhər olur-olsun, gedib o kəndin başlıca adamlarını, qocalarını aldadıb bura gətirəsiniz.

92

Qrupla oxu iş forması seçilir. Sınıf ya 4, ya 6 qrupa bölünür. Qruplardan 2, yaxud 3-ü oğlan obrazını, digər 2–3-ü qoca obrazını araşdırırlar. Təqdimat zamanı uyğun fəaliyyətləri yerinə yetirən qrupların təqdimatları qarşılaşdırılacaq.

Şagirdlərdən biri oxuyur, digərləri diqqətlə dinləyib cədvələ uyğun göstəriciləri müəyyənləşdirirlər. Başqa bir şagird isə bərabər müəyyənləşdirilən səciyyəvi cəhətləri cədvələ daxil edir. İş prosesində vəzifələr dəyişə də bilər. Qruplarda vəzifə bölgüsünün aparılmasına xüsusi nəzarət edin. Əsərin oxusu zamanı kimin məzmun və ideyaya görə ifadəli oxuduğuna diqqət edin. Qeydlər aparın və həmin şagirdi fərdi stimullaşdırın.

Əhməd xanın şərtlərini qocaya söyləyib ondan kömək istədi. Qoca əlini alına qoyub bir qədər fikirləşdi. Sonra sualların cavabını necə tapmağı Əhmədə öyrətdi. Axırda dedi:

— Oğul, birəz sirri mən bilmirəm, görək onu özün tapasan. O da xanın hansı heyvanı xoşlamasındır. Bunun üçün birəz çarə var, görək bir yolla xanın şəhərinə keçəsən, çox ehtiyatla, tədbirlə bu sirri öyrənsən. Əhməd dedi:

— Elə bu saat gedirəm həmin sirri öyrənməyə.

Əhməd qocadan çox razı qaldı. Evdən çıxıb getmək istəyəndə həyətdə bir qoca arvadın ocaq qalmaq üçün çör-çöp yığıdığını gördü. Bu, qocanın bacısı idi. Qocanın bacısından başqa, heç kimsəsi yox idi. Əhməd dedi:

— Ay qarı nəyə, bu çör-çöpü neynəyirsən?

Qarı dedi:

— Oğul, odunumuz qurtarıb meşəyə gedənimiz yoxdu, odur ki çör-çöp yığıram.

Qara rəngdə verilmiş sözün mənasını izləyib tap.

Əhməd qaridan balta, bir də çatı istədi. Qarı götürüb verdi. Əhməd gedib meşədən bir yekə şələ odun qırdı, çatı ilə bağlayıb qocanın həyatına töküb getdi.

Əhməd gedə-gedə ürəyində fikirləşirdi, görsün nə yolla xanın sirrini öyrənsin. Elə ki şəhərin kənarına çatdı, gördü hər yüz addımdan bir əli qılınclı gözətçilər dayanıb, onların yanından keçmək mümkün deyil. Amma bir qədər kənarda xanın qoyun sürüsü göy çəmənlikdə otlayır, qoyunlar gah bu tərəfə, gah o tərəfə keçirlər. Əhməd bunu görüb kəndə qayıtdı. Kəndlərdəki çobanın yanına gedib, əhvalatı ona danışdı. Xahiş elədi ki, qoyunun birini kəssin, dərisini bütöv çıxarıb versin ona.

Çoban nə üçün Əhmədin bir əsəri ilə qoyunu kəsib dərisini ona verirdi?

Çoban beş daqiqənin içində bir yekə qoçu kəsib dərisini bütöv çıxartdı. Əhməd dərinə bir dəsmala büküb düz gəldi xanın sürüsü otlayan yera. O bir ağacın altında qoyunun dərisinin içinə girib başladı iməkləyə-iməkləyə sürüyə tərəf getməyə, cold özünü verdi qoyunların arasında, gedib bir xeyli aralıda dəridən çıxdı, dərinə qatlayıb büküdü yenə dəsmala. Əhməd baxıb gördü, uzaqda sürünün çobanı göy otun üstündə uzanıb çoban

Nə vaxt qocalara, kimsəsiz insanlara kömək etmişəm? Bu zaman hansı hadisələri keçirirsən?

Təqdimatlar dinlənən zaman uyğun fəaliyyətli qruplar bir-birinin təqdimatları ilə bağlı rəy və təkliflərini bildirirlər. Ehtiyac yarandığı halda dəqiqləşmələr də aparılır.

Şagird stimullaşdırılarkən təlim məqsədində nail olunması nəzərdə tutulmuş bacarıqlardan çıxış edin. Stimullaşdırma aşağıda qeyd edilən yollarla həyata keçirilə bilər:

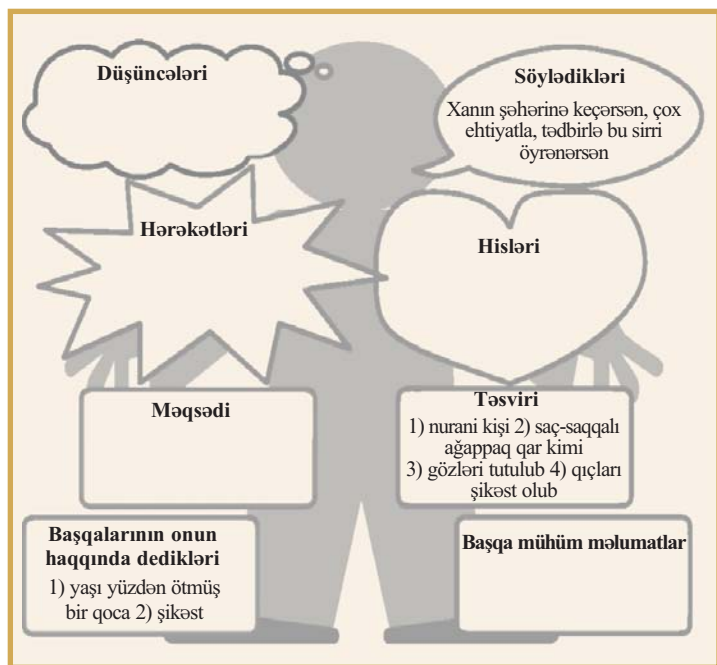
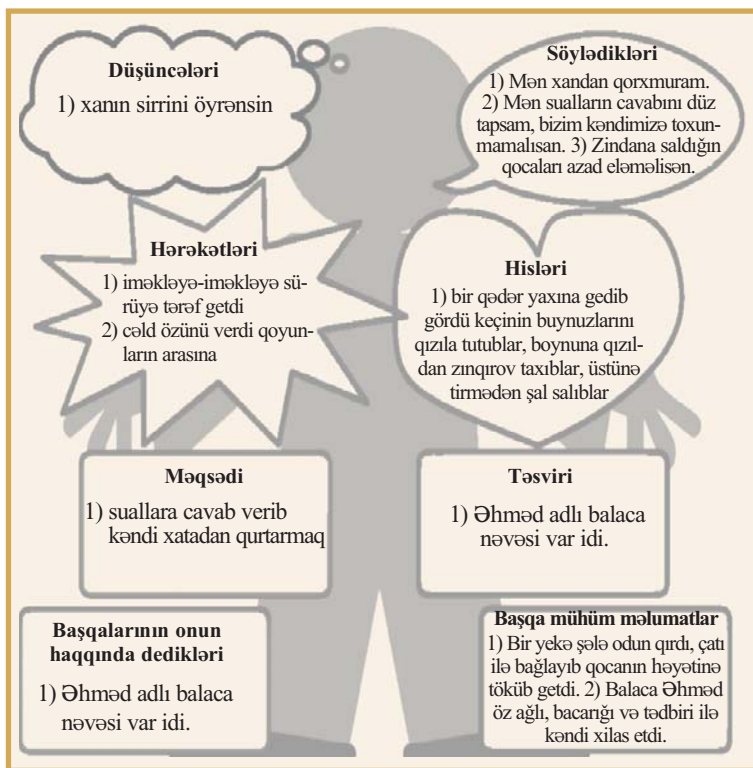
1. Xoş sözlər
2. Valideynə təşəkkür məktubu
3. Gündəliyində «bu gün çox fəal idim», «afərin, belə davam et», «yaxşı fərziyyələr müəyyən edirsən», «müzakirələrdə çox fəal-sən» və s. yazmaqla
4. Kiçik bir hədiyyə, karandaş, döş nişanı və s. verməklə
5. Yoldaşlarının alqışı
6. Sınıf rəhbərinə şagird barədə məlumat çatdırmaqla

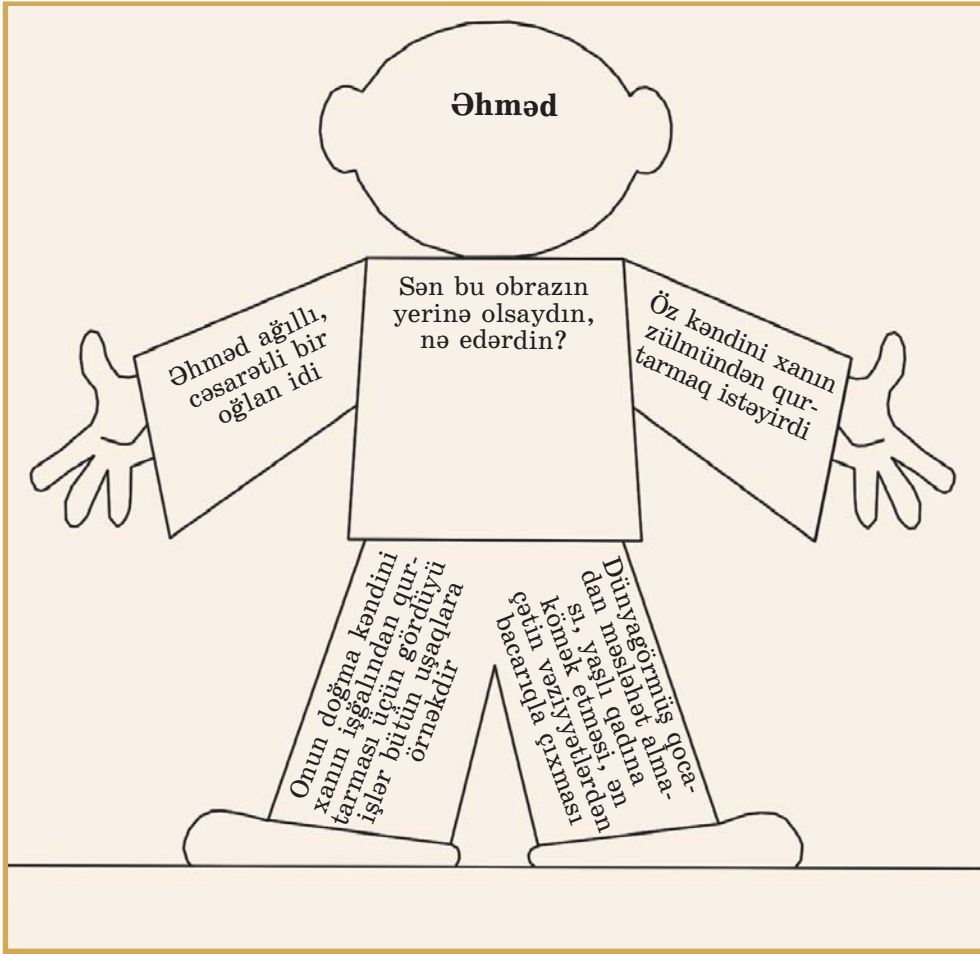
Qrup işləri qiymətləndiriləndən sonra kollektiv şəkildə oxudan sonra fəaliyyəti yerinə yetirilir. Əsərin ideyası üzərində düşünülür.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətlə iş					
2.	Obrazlara münasibət					
3.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
4.	Vəzifə bölgüsü					
5.	Müzakirələrdə fəal iştirak					

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Qoca	Oğlan
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması		e) ağıllı b) Həmin gecə Əhməd səhərə kimi yata bilmədi, çox fikirləşdi, suallara cavab tapa bilmədi, axırda yadına düşdü ki, bu işdə böyüklərdən məsləhət almaq lazımdır. c) Xan gördü, uşaq çox hazırcavabdır. c) Balaca Əhməd öz ağılı, bacarığı və tədbiri ilə kəndi xilas etdi.
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zərəfatcıl, ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı		a) Məşədən bir yekə şələ odun qırdı, çatı ilə bağlayıb qocanın həyatına tökdü. d) Ağacın altında qoyunun dərisinin içinə girib başladı iməkləyə-iməkləyə sürüyə tərəf getməyə. d) Cəld özünü verdi qoyunların arasına. d) Mən sualların cavabını düz tapsam, bizim kəndimizə toxunmamalısan, bir də zindana saldığın qocalarımı zı azad eləməlisən, tapa bilməsəm, nə istəyirsən elə.
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü		
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti		
Müəllifin bunlara münasibəti			

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Qoca	Oğlan
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları g) duruşu h) yerışı, digər hərəkətləri	i) yaşı yüzdən ötmüş bir qoca e) nurani kişi e) şikəst olduğu üçün c) saç-saqqalı ağappaq qar kimi c) gözləri tutulub e) qıçları şikəst f) əlini alına qoyub	a) balaca h) qoçaq idi
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahnı oxuyarkən, zarı-yarkən, qışqırarkən və s.) necə eşidildi		
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduğu b) toxunma tərzı: əl verib görüşən zaman əli möhkəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu d) kobud, ya zərif olduğu e) insanın güclü, ya zəif olduğu f) isti, soyuq olması		
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu		
Müəllifin bunlara münasibəti			

«Ağıllı uşaq»
(Azərbaycan xalq nağılı)
(Nəqli məntnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri)

Təlim məqsədi

1. Bədii əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.). 2. Əsərin qəhrəmanının təsviri və təhlili arasında fərqi izah edir (1.2.2.). 3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.). 4. Müzakirələr zamanı ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir (2.1.1., 2.1.2.). 5. Bədii nümunələri janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edir (1.2.1.).

– Uşaqlar, siz keçən dərs «Ağıllı uşaq» nağılını oxudunuz. Əsərdə başlıca obrazlardan olan oğlan və qocanın həm xarici görkəmi, həm də cəmiyyətdə davranışı baxımından necə təsvir edildiyini araşdırdınız. Müəllim şagirdlərə müraciət edir: «Uşaqlar, kim deyər, daha hansı əsərdə qoca və oğlan obrazları ilə qarşılaşmışınız?» Cavablar dinlənilir. Müəllim bir daha bildirir:

– Siz təsviri xarakterli əsərləri öyrənəndə «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» əsərindəki qoca və oğlan obrazlarını da beləcə araşdırmışdınız. İndi gəlin dəftərlərimizdə həmin obrazların yazıçı tərəfindən necə təsvir edildiyinə bir daha nəzər salaq. İki əsərdəki qoca və oğlan obrazlarını qarşılaşdıraraq müqayisə edək.

Müəllim «Ağıllı uşaq» nağılında oğlan obrazını araşdıran qruplara hər iki əsərdəki oğlan obrazını, qoca obrazını araşdıran qruplara isə hər iki əsərdəki qoca obrazını qarşılaşdırmaq tapşırığı verir.

Adamlar dedilər:
– Bala, xan səni gören kimi deyəcək ki, yəqin, mənə elə salıblar, bu kənddə bir adam tapmadılar ki, mənəim yanıma uşaq-muşağı göndərdilər.

Əhməd dedi:

– İstədiyim heyvanları verin, dalısiynan işiniz yoxdur. Camaat gördü ki, başqa əlac yoxdur, bir hündür boylu dəvə tapıb Əhmədi mindirdilər üstünə, bir keçinin də boğazına kəndir bağlayıb ucunu verdilər Əhmədə. Əhməd almaları da götürüb başladı xanın şöhrətinə tərəf yol getməyə. Xanın adamları Əhmədi apardı-lar saraya. Xan Əhmədi gören kimi qəzəbləndi, istədi onu zindana saldırsın, amma keçini görüb fikirləşdi ki, suallarının birini tapıblar, görək o birilərinə necə cavab verəcəklər. Odur ki dedi:

– Bala, mən demişdim ki, yanıma göndərdiyiniz adam mən-dən hündür olmalıdır. Mən görək onunla danışanda aşağıdan yu-xarı baxım. Bəs buna niyə əməl eləmədiniz?

Əhməd dedi:

– Xan sağ olsun, məgər görmürsünüz ki, mən dəvənin üstün-də sizdən çox hündürdəyəm, özü də aşağıdan yuxarıya mənə baxıb danışırınsız, elə siz deyəndir də.

Xan dedi:

– Axı sən dəvədən düşsən, mənəim dizimdən də aşağıda dayana-rsan.

Əhməd dedi:

– Mən niyə dəvədən düşürəm ki, səndən də aşağıda duram. Xan gördü uşaq hazırcavabdır. Odur ki dedi:

– Bala, di almaların sirtini de görək.

Əhməd dedi:

– Xan sağ olsun, sizin şortiniz olan kimi mənəim də şortim var. Əmr eləyin, camaatı yığsınlar şöhr meydanına, orada alma-ların sirtini açib deyim.

Xan nə qədər elədi ki, burada da, oğlan razı olmadı, xan dedi:
– Sən ki belə tərslik eləyirən, almaların sirtini düz deyə bil-məsən, boynunu vurduracağam.

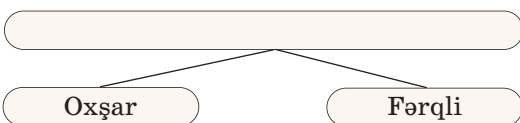
Əhməd dedi:

– Mən razıyam.

96

Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün «Qarşılaşdırma-müqayisəetmə» cədvəlindən istifadə edilir.

QARŞILAŞDIRMA – MÜQAYİSƏETMƏ

Müəllim sinfə sualla müraciət edir: «Uşaqlar, siz iki mətndə oğlan və qoca obrazlarını qarşılaşdırdınız. Deyə bilərsinizmi, bu əsərlərdən hansında oğlan, ya qoca obrazı daha dərin, dəqiq və əhatəli təsvir edilmişdir?» Cavablar alınır. «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» əsərindən parça təsviri xarakterli olduğundan orada təsvirlər daha əhatəlidir. Bu da mətnlərin fərqli məqsədlərindən irəli gəlir. Birinci mətndə məqsəd insanı, məkanı olduğu kimi oxucunun təsəvvüründə canlandırmaq, ikinci mətndə isə məqsəd baş vermiş hadisəni danışmaqdan ibarətdir.

Bəli, xan əmr verdi, şəhər meydanında taxt quruldu, camaat hamısı ora yığıldı. Xan da bir dəstə adamla meydana getdi.

Əhməd irəli yeriyib dedi:

– Xan sağ olsun, mən sualların cavabını düz tapsam, bizim kəndimizə toxunmamalısan, bir də zindana saldıqın qocalarımızı azad etməlisən, tapa bilməsən, nə istəyirsən, elə.

Xan söz verdi ki, şortlrlə razıdır. Əhməd bir qab su istədi, o saat gətirdilər. O, almaların üçünü də suya saldı. Almaların biri çökdü suyun dibinə, ikincisi qaldı suyun ortasında, üçüncüsü isə lap suyun üzündə üzdü.

Əhməd dedi:

– Birinci, buiki təzə alma olduğu üçün canı şirəlidir, ağırdır, odur ki çökdü qabın dibinə. İkinci alma keçənildir, bir qədər suyunu çəkib, quruyub deyə, suyun ortasında qalıb, üçüncü alma isə üç il bundan əvvəldir. O, tamam suyunu çəkib, yüngülləşib, ona görə də suyun üzündə üzür.

Xanın adamları gördülər, Əhməd düz dedi. Odur ki qaldılar məəttəl. Xan fikrini dəyişmək istədi, amma gördü ki, onda camaatın arasında hörmətdən düşəcək, əlacı kəsildi, qocaları zindandan azad elədi. Kəndə toxunmayacağına söz verdi.

Əhməd qocaları da götürüb öz kəndlərinə qayıtdı. Kənd camaatı bu şad xəbəri eşidib Əhmədin qabağına çıxdı. Ona «afərin» deyib, alqış etdi.

Əhməd
nəqəstənləyib,
həzretəsalib
sona nə
öyrətdi?

Balaca Əhməd öz ağılı, bacarığı və tədbiri ilə kəndi xilas elədi. Göydan üç alma düşdü. Biri nağıl söyləyənin, biri məsləhət verən qocanın, biri də Əhmədin.

Tapşırıq 2.

1. Çingiz Aytmatovun «Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş» əsərindən parçanı əvvəlki dərslərdə oxumusan. Qoca Orqan və oğlan obrazlarının xarici görkəmi və ictimai vəziyyətinin təsviri ilə bağlı araşdırmalar aparmısan. «Ağıllı uşaq» nağılndakı kəndin kənarında yaşayan qoca və kəndi xilas etmək istəyən oğlan obrazlarını da həmin qaydada tədqiq et.

2. **Düşün:** bu obrazlardan hansının səciyyəvi cəhətləri təsvir edilmiş, hansı haqqında ümumi məlumat verilmişdir?

A Müəllim sxemin İKT varsa, əksini lövhəyə salır, yoxdursa, ya lövhəyə çəkir, ya da əvvəlcədən çəkdiyi böyük kağızı lövhədən asır. Həmin sxem üzrə sinfdə kollektiv iş aparılır. Kollektiv iş zamanı ünsiyyət mədəniyyətinə riayət edilməsinə diqqət yetirilir. Obrazın təhlili sxemi bütün siniflə icra olunur:

- hər kəs danışanı dinləsin;
- bir-birinin sözünü kəsməsin;
- səs tonuna diqqət etsin;
- fərqli fikirlərə hörmət etsin;
- yeni öyrəndikləri sözləri nitqdə istifadə etsin.

Müəllim obrazın təsviri və təhlili üzrə aparılan işin fərqi üzərində şagirdləri bir daha düşünməyə sövq edir. Onlara aydınlaşdırılır ki, təsvir edərək gördüklərimizi olduğu kimi əks etdiririksə, təhlil edərkən ayrı-ayrı məqamlardan qənaətlərə gəlirik. Məsələn, insanın söylədiklərindən nəyi müəyyən edirik? (*düşündüklərini*) Hərəkətlərindən nəyi aydınlaşdırırıq? (*məqsədlərini*) Görünüşündən, davranışından daha nəyi müəyyən etmək olar? (*keçirdiyi hisləri*) və s. müəyyən edirik.

Beləliklə, təsvir və təhlil arasında fərqli cəhətlərin dərk edilməsi üzərində iş aparılır.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Təsvir və təhlil arasında fərqi izahı					
2.	Obrazın davranış və əməllərinin şərhı					
3.	Müqayisəetmə					
4.	Müzakirələrdə fəallıq					
5.	Ünsiyyət mədəniyyəti					

«Ağıllı uşaq»
(Azərbaycan xalq nağılı)
(*Nəqli məntnlərdə obrazlar və onların başlıca xüsusiyyətləri*)

Təlim məqsədi

1. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir (2.1.1.).
2. Əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.).
3. Əsərin qəhrəmanının təsviri və təhlili arasında fərqi izah edir (1.2.2.).
4. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnilir (2.2.1.).
5. Əsərin ideyası üzrə müzakirələr zamanı əsaslandırılmış münasibət bildirir (1.2.4., 3.1.2.).

Müəllim şagirdləri əsərlə bağlı əvvəlki dərslərdə hansı işlərin aparıldığı üzərində düşünməyə sövq edir: əsər oxundu, oradakı başlıca obrazlar haqqında, onların görkəmi, cəmiyyətdə rolu və digər məsələlər barədə imkan daxilində (nəzərə almaq lazımdır ki, mətn təsviri deyil, nəqli xarakter daşıyır) məlumat toplandı. Bu dərstdə biz həmin məlumatlardan bəhrələnərək obrazlar haqqında qənaətlərə gəlməyin yollarını öyrənəcəyik. «Bunu bacarmaq sizə nə üçün lazımdır, uşaqlar?» Müəllim bu sualla uşaqları təlim məqsədi üzərində düşünməyə sövq edir: «Mən bu məsələni nə üçün öyrənirəm? Bu mənim nəyimə gərəkdir?» Bu, şagirdə ona görə lazımdır ki, o, həyatda qarşılaşdığı insanları müşahidə edərək, onların görkəmi, cəmiyyətdə davranışları və s. kimi məlumatlardan həmin insanlar haqqında təhlillər aparsın və qərarlar qəbul etsin: «Bu insanla münasibətləri hansı müstəvidə qurmaq lazımdır?»

Tapşırıq 3.

1. Əsərdəki başlıca obrazlar haqqında (oğlan, qoca) artıq sənə tanış olan sxem üzrə məlumat topla.
2. Əldə etdiyin məlumatları yoldaşlarınla müzakirə edərək öyrəndiyin yeni sözlərdən nitqində istifadə et. Fərqli fikirlərə diqqətlə yanaş.

NÜMUNƏ

Təsviri xarakterli mətnlərdə obrazın *fərdi, özünəməxsus cəhətləri* təsvir edilir. Oxucu həmin insanın «şəklini» gözləri önündə bu və ya digər formada canlandırır bilər. Məsələn: *Onlardan ən yaşlısı — qəhvəyi sıfətli, arıq, iri hülqumlu, üz-gözünü, ələksüsu da boynunu dərin qat-qırıq basmış, iri, kələ-kötür alları çat-qat olmuş qoca qayığın arxa tərəfində oturub çubuğunu ağır-ağır sümürərək sükanı idarə edirdi.* Nəqlətmə xarakterli bədii nümunələrdə obraz haqqında danışılarkən onun *ümumi cəhətləri* haqqında məlumat verilir. Məsələn:

98

Şagirdlərə yaradıcı tətbiqetmə imkanları verilir. Yaradıcı tətbiqetmə zamanı şagirdlərin işlədikləri vərəqləri alıb, yoxlayıb, onların portfoliosuna daxil edirsiniz. Bu, şagirdlərin inkişafının izlənməsində yardımçınız olacaq. Formativ qiymətləndirmənin analitik qiymətləndirmə sxemindən istifadə etməklə şagirdin inkişaf dinamikasını müəyyən edəcək və nəzarətdə saxlayacaqsınız.

Şagirdlər əvvəlki dərslərdə olduğu tərkibdə qruplara bölünürlər. Bu ona görə lazımdır ki, obraz haqqında əvvəlki dərslərdə topladıqları məlumatlardan çıxış edərək qənaətlərə gələcəklər. Hər kəsin öz apardığı tədqiqatın üzərində işini davam etdirməsi baxımından qrup üzvlərinin dəyişməz olmasına diqqət etmək lazımdır.

Əhməd şəhər tezdən durub həmin qocanın yanına getdi. Gördü bir nuranlı kişidir. Saç-saqqalı ağappaq qar kimi, gözləri tutulub, qıçları şikəst olub, yerindən tərpənə bilmir. Göründüyü kimi, qocanın saç-saqqalının ağ olması, ayaqlarının tutulması və gözlərinin görməməsi kimi xüsusiyyətləri əksər ixtiyar qocalara şamil etmək olar. Amma bütün qocaların rəngi qəhvəyi, sifəti arıq, əlləri kələkötür olmur.

Tapşırıq 4.

1. Obrazlar haqqında əldə etdiyiniz məlumatlardan çıxış edərək obrazları təhlil et.

99

A

Şagirdlərə dərslərdə verilən sxemi iş vərəqinə çəkmək tapşırılır. Amma həmin sxemdəki sualları köçürmək deyil, onlara cavabları müvafiq damalara daxil etmək tövsiyə edilir. Bütün şagirdlərin qrup müzakirələrində fəal iştirak etməsinə diqqət edilməlidir. Bunun qiymətləndirmə meyarı olduğu elan edilir. Bütün qrup üzvlərinin razılığı olmayınca heç bir qərar iş vərəqinə yazılmır. Bu təlimat şagirdlərin bir-birini inandırmaq üçün daha tutarlı arqumentlər gətirməsi baxımından əhəmiyyətli bir addımdır.

Dərs prosesində xüsusi fəallıq göstərən şagirdlərin adları qeyd edilir və onlar müxtəlif üsullarla stimullaşdırılır.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Obrazın səciyyələndirilməsi					
2.	Təsvirə əsasən təhlilin aparılması					
3.	Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
4.	İdeyaya münasibət bildirmə					
5.	Fərqli fikirlərə hörmət					

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Dənizçi oğlan Kirisk	Əhməd
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxduğu məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	b) tələş keçirirdi b) zəhmli ağsaqqalın acığını tutdurmamaq üçün özünü güclə saxlayırdı b) həyəcandan burun pərələri körük kimi qalxıb-yatır, üzünə xəfif çillər çıxırdı a) yerindən qalxmaq, avar çəkənləri tələsdirmək, dəniz heyvanlarını ovlayacaqları adalara tez çatmaq üçün kürəklərdən yapışmaq d) qəlbini coşdurən sevinc və qürur	b) Həmin gecə Əhməd səhərə kimi yata bilmədi, çox fikirləşdi, suallara cavab tapa bilmədi, axırda yadına düşdü ki, bu işdə böyüklərdən məsləhət almaq lazımdır. c) ağıllı c) Xan gördü uşaq çox həzircavabdır. c) Balaca Əhməd öz ağılı, bacarığı və tədbiri ilə kəndi xilas etdi.
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zarafatçı, ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı	a) altdan-altından böyüklərə baxır a) cüllüt kimi başını o tərəf-bu tərəfə çevirirdi d) səbirsizlikdən yerində qurcalanırdı	a) Məşədən bir yekə şələ odun qırdı, çatı ilə bağlayıb qocanın həyatına tökdü. d) Ağacın altında qoyunun dərisinin içinə girib başladı iməkləyə-iməkləyə sürüyə tərəf getməyə. d) Cəld özünü verdi qoyunların arasına d) Mən sualların cavabını düz tapsam, bizim kəndimizə toxunmamalısan, bir də zindana saldığın qocalarımızı azad etməlisən, tapa bilməsən, nə istəyirsən elə.
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandı-ğı əşya c) əyləncə növü		
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	b) ovçuluq peşəsinə alışırdı a) peşəkar ovçularla ova gedir b) dəniz ovçusu həyatına başlamalı idi	
Müəllifin bunlara münasibəti		Ağıl–göydən, səriştə–uşaqlıqdan. Çörək gətirməyən oğul nəslə yüküdür.	

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Dənizçi oğlan Kirisk	Əhməd
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları g) duruşu h) yerışı, digər hərəkətləri	i) 11-12 yaşlarında c) qaragözlü h) kayakın lap burnunda oturmuşdu c) sağlam, qarabuğdayı yanaqları qıpqırmızı olmuşdu c) vəcdə gəlmiş, fərəhnaq, saf uşaq gözləri	a) balaca h) qoçaq
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahnı oxuyarkən, zaryarkən, qışqı-rarkən və s.) necə eşidildiyi		
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduğu b) toxunma tərzı: əl verib görüşən zaman əli möhkəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu d) kobud, ya zərif olduğu e) insanın güclü, ya zəif olduğu f) isti, soyuq olması		
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu		
Müəllifin bunlara münasibəti			

İNSANIN İCTİMAİ VARLIQ OLARAQ TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Qoca Orqan	Nurani kişi
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	c) günəş şüasını əks etdirən sulara baxmaq üçün gözünü qıymaq	
Davranışı	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, ya utancaq olması c) zarafatçı, ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı	c) gülümsəmək istədi, lakin xəfif təbəssümü gizlətdi c) zəhmli ağsaqqal	
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü	a) çubuğunu ağır-ağır sümürmək	
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	a) qayığın sükanını idarə edir c) qayığın hərəkətlərinə kor-koranə istiqamət vermək	
Müəllifin bunlara münasibəti			

İNSANIN XARİCİ GÖRKƏMİNİN TƏSVİRİ			
İctimai varlıq	Göstəricilər	Qoca Orqan	Nurani kişi
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları g) duruşu h) yerışı, digər hərəkətləri	c) qəhvəyi sifətli e) arıq, iri hülqumlu c) saç-saqqalı çallaşmışdı, ağarmışdı c) çal qaşları c) yaşaran, qan sağılmış gözlər f) gözlərini adəti üzrə qıymaq e) baxışları hərərət saçırđı	i) yaşı yüzdən ötmüş bir qoca e) nurani kişi e) şikəst olduđu üçün c) saç-saqqalı ağappaq qar kimi c) gözləri tutulub f) əlini alnına qoyub
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahmı oxuyarkən, zarı-yarkən, qışqırarkən və s.) necə eşidildiği		
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduđu b) toxunma tərzi: əl verib görüşən zaman əli möhkəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduđu d) kobud, ya zərif olduđu e) insanın güclü, ya zəif olduđu f) isti, soyuq olması	d) iri, kələ-kötür əlləri a) boynunu dərin qat-qırış basmış c) əlləri çat-çat olmuş	
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətidən irəli gələn qoxu		
Müəllifin bunlara münasibəti			

Sinifdən xaric oxu
Nizami Gəncəvi. «Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti»

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Şeiri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərdə bədii ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir (1.2.4., 3.1.2.).
5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (1.2.2.).

Yaxşı olar ki, məktəbdə belə bir ənənə yaradasınız: sinifdən xaric oxu dərsləri kitabxanada və ya kompüter laboratoriyasında keçirilsin. Çalışın ki, sinifdən xaric oxu məqsədilə dərsliyə daxil edilmiş bədii nümunə yeganə oxu materialına çevrilməsin. Dərsin təsadüf etdiyi tarixi gün, bayram, təbiətdə baş verən hadisələr sinifdən xaric oxu zamanı müraciət edəcəyiniz mövzunu müəyyənləşdirməkdə yardımçınız ola bilər.

Sinifdən xaric oxu dərslərində hansı əsərə müraciət edilsin deyər, bir sual qarşısında qalarkən bu dərsin heç bir tarixi günə təsadüf etmədiyi aşkar ola bilər. O zaman bu günlərdə öyrənilən bacarıqlar üzrə iş baxımından əlverişli şərait yaradan, şagirdin yaş səviyyəsinə uyğun olan istənilən bədii nümunəyə müraciət edə bilərsiniz.

**OVÇU İLƏ İTİN VƏ TÜLKÜNÜN
HEKAYƏTİ**

Tez görən, uzaqgörən, usta bir ovçu vardı,
Gəzib biyabanları, ov yerini tapardı.

Bəd bir iti vardı ki, çəviklikdə şir, aslan,
Günəş şüalarını ceyran belində tutan.

Kərgədan tük salardı boynunun qüvvəsindən,
Çöl eşşəyi dişindən, dağ kəli zərbəsindən.

Yolçuluqda ovçunun dostu, arxadaşıydı,
Çox işinə yaramış vofalı yoldaşıydı.

Gecə keşik çəkən it gündüz ömrə müntəzir,
Görərdin ki, onunçün qida gəzir, yem gəzir.

Bir gün aslan ovçunun yox oldu aslan iti,
Ovçunun göz yaşları ciyərlərini didi.

Bildi ki, dərd alından qanə dönsə də ürək,
Ciyərini dişində tutub tab etmək görək!

Ovçu dözdü, səbrinin misqal boyda arpası,
Bəlkə, bir dirham qədər xeyir gətirdi azı.

Ovçunun qarşısına bir tülkü çıxdı lapdan,
Dedi: — Səbir etmək olmaz, sən ey səbirli insan!

Eşitdim ki, eşsiz qüdrət, hünər yolçusu,
Dünyadan köçüb gedib... Nə qəm, başın sağ olsun!

Bir anda yaxalardı yüz cüyürü, ceyranı,
Oldu zirəkliyin, cəldliyin qurbanı.

Bilirəm, sənün üçün bu dərd hər şeydən betər,
Ovladığın qəm-kədər sənə iki ay yetər.

216

Sinifdən xaric oxu dərsləri öyrənilmiş məsələlərin digər mətnlər üzrə tətbiqinə şərait yaratmaqla yanaşı, şagirdlərin dünya görüşünü genişləndirir və bu dərslər keçirilərkən şagirdin marağı nəzərə alınır. Fəsilələr və ya tədris vahidləri boyu öyrənilmiş bacarıqların tətbiqinə geniş imkan verən əsərlər seçilib əlavə oxu bölməsinə daxil edilmişdir.

Kitabxanadakı ədəbiyyatdan istifadə etməzdən əvvəl şagirdlərin kitabxananın üzvü olmasını təmin edin. Bu sahədə məktəb kitabxanaçısı ilə yaxından əməkdaşlıq etməlisiniz.

Bu əsərdə it və tülkü obrazları qarşılaşdırıla, onlara şagirdlərin münasibətləri müzakirə edilə bilər.

Qalx, bu ovdan kabab çək, ver könül ziyafəti,
Dərisi dərvişlərin, ətə ovçu qisməti.

Bilirəm, çox yemədən dadlı, ləzzətli xörək,
Bir də yağlı tülkülər əlinə keçməyəcək.

Yağlıyıq, yavanıqımı? Düşündürür heç səni,
Süfrəmizdən çəkmisən iştahının əlini.

Nə yaxşı ki uzağam daha sənin torundan,
Nə yaxşı ki azadəm şikarından, darından.

Sirdaşından ayrısən, bəs bu nə cür vəfadır?
Qəm yemirsən... bəs nədən ciyərlərin yaradır?

Ovçu dedi: — Doğacaq... hamilədir bu geco,
Qəmim birçün günlükdür, keçib gedər indico.

Bircə bundan şadam ki, bu ölümlü dünyada,
Sevinc, kədər həmişə bir-birini qovmada.

Bu boş, fani dünyada, bu dəyişən qalıbda,
Xidmət, sərvət, səltənət elə gedib-gəlib də.

Hər şey keçib gedəcək: həm Ay, ulduz, həm fələk,
Rahatlıq da, möhnət də bir gün sona yetəcək.

Bir əzca şadlanıram dərdim, qəmim olanda,
Çünki sevinc müjdəsi gətirir qəm cahanda.

Bu qəmdən Yusif kimi mən beləyə uğradım,
Fəqət qurd deyiləm ki, dərddən dərimi yırtım.

Ey tülkü, şad olma ki, mənə dağ çəkdi fələk,
Hələ sonintək şikar əlimə çox düşəcək.

Ovçu bunu deyərək yollar toza büründü,
Toz pərdəsi dalından cəsür köpək göründü.

217

Əvvəlcədən işinizin keyfiyyətli təşkili üçün kitabxanada olan ən yararlı bədii nümunələri müəyyənləşdirməlisiniz. Uşaqlara lazımi tövsiyələr vermək zərurəti yaranan zaman siz onların suallarına cavab vermək iqtidarında olmalısınız. Odur ki problem baxımından bir gün əvvəl kitabxanada araşdırmalar aparın və müvafiq qeydlər götürün.

Kitabxanada oxunu müxtəlif iş formalarında təşkil edə bilərsiniz: fərdi, cütlərdə, qruplarda, kollektiv.

Xeyir və şəər, tənbel və çalışqan, elmlı və elmsiz, iradəli və iradəsiz və s. kimi qarşılaşdırma imkanı verən obrazlarla zəngin bədii nümunələr bu dərstdə oxunub müzakirə edilərsə, indiyə qədər əldə edilən bacarıqların (ideyanın, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi, rolunun aydınlaşdırılması, hadisələrin ardıcılığının, süjet xəttinin, mətnin elementləri xəritəsinin hazırlanması və s.) müxtəlif əsərlər üzrə iş şəraitində möhkəmləndirilməsi təşkil və təmin edilə bilər.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	İdeyaya əsaslandırılmış münasibət bildirir					
2.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
3.	Əməkdaşlıq					
4.	Nitq bacarığı					

Nəriman Süleymanov. «Birinci cığır»
(Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.). 2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 3. Əsərdəki obrazları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.). 4. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Qış tətildən dönmüş şagirdlərlə «Tətili necə keçirdiniz?» mövzusunda qısa söhbət aparıldıqdan sonra dərslər elə bu mövzuda olacağı deyilir: «Gəlin qışda baş verən bir hadisə haqqında oxuyaq. Görək qış tətildə başqa uşaqların başına hansı hadisələr gəlib? Sizin bu hadisələrə münasibətiniz çox maraqlıdır».

Müəllim davam edir: «Uşaqlar, biz bu müddət ərzində bədii əsərləri həm təklikdə, həm cütlikdə, həm də qruplar formasında oxumuşuq. Yoldaşlarımızla birgə oxumağın üstünlükləri var. Heç olubmu ki, bir şeyi başqasına başa salanda özünüzdən də əvvəlkindən daha yaxşı başa düşdüyünüzü hiss edəsiniz? Bu, doğrudan da, belədir. Odur ki gəlin bu əsəri cütlərlə oxuyaq». (Belə söhbətlər şagirdlərə birgə fəaliyyətin əhəmiyyətini dərk etməkdə yardım edir, onların ictimailəşməsinə dəstək verir.) Cütlərdə oxu şagirdlərin yalnız ictimai bacarıqlarının deyil, həm də dinləmə bacarıqlarının inkişafına xidmət edir.

Obrazın təhlili zamanı müəllifin obraz haqqında əsərə daxil etdiyi fakt və məlumatlar seçilib ayrılır, onlar üzərində düşünlüb nəticələr çıxarılır.

Obrazla bağlı fakt və məlumatlar nə qədər uğurlu **təsvir edilirsə** (təsviri xarakterli mənlərdə) və ya onun **haqqında danışılarsa** (nəqli xarakterli mənlərdə), təhlil imkanı da o qədər geniş olur.

Tapşırıq 5.

1. Bədii nümunələri janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə et, öyrəndiyin yeni sözlərdən nitqində istifadə et. Fərqli fikirlərə diqqətli yanaş.

2. 3-cü cədvəla əsasən (səh. 19) «Oxudan sonra» təlimatını yerinə yetir.

Yaradıcı təbiiqetmə:

Əlavə oxu materiallarından marağına uyğun olan bir mətni oxu. Təqdim edilmiş iş vərəqindən istifadə etməklə əsas obrazı təhlil et.

NƏRİMAN SÜLEYMANOV. «BİRİNCİ CİĞİR»
(ƏSƏRDƏKİ OBRAZLARIN BAŞLICA XÜSUSİYYƏTLƏRİ
BAXIMINDAN MÜQAYİSƏSİ)

Bozi bədii nümunələrdə obrazlar xarici görünüşü, ictimai vəziyyəti baxımından incəlikləri ilə təsvir edilir. Bəzilərində isə obrazların iştirakı ilə baş verən hadisələr haqqında danışılır. Son artıq təsviri xarakterli mənlərdə təsvir edilən, nəqli xarakterli əsərlərdə haqqında danışılan obrazları araşdırmağın yollarını bilirsen. Son, həmçinin obrazların xüsusiyyətlərini ümumiləşdir-məklə onlar haqqında mühakimələr də yürütməyi öyrənmisən. İndi isə bir əsərdə iki obrazın təhlili ilə bağlı zəruri fəaliyyətləri yerinə yetirəndən sonra onlar haqqında gəldiyin qanunları qarşılaşdıracaq, mühakimələrini əsaslandıracaqsan. Bu, insanların xüsusiyyətlərindən çıxış edərək onlar haqqında qanunla gəlmək, münasibətini düzgün qurmaq üçün əhəmiyyətli həyatı bacarıqdır. Elə əsərlər var ki, orada obrazlar dəqiqliklə təsvir edil-mir. Sadəcə onlar haqqında danışılır. Beləliklə, obrazlar oxucuya müxtəlif şəkildə təqdim edilə bilər.

100

Cütlərlə oxu üsulu ilə əvvəlki dərslərdə si-nifdə işlər aparılıb. Cütlükdə şagirdlər oxuya hazırlıq işləri aparır və oxu prosesi başlanır. Birinci tərəf oxuyur, ikinci tərəf onu diqqətlə dinləyərək tapşırıq 1-də verilən «obraz haqqında məlumat» sxemi üzrə iş aparır. Sonra vəzifələr dəyişir.

Cütlərdən hər iki tərəf oxunu başa çatdırır. «Oxu zamanı» prosesində yerinə yetirilməli idraki fəaliyyətlər mətnin kənarlarındakı yardımçı sualların vasitəsilə tənzimlənir. Oxu bitəndən sonra cütlərdəki tərəflərin ayrılıqda topladıqları məlumatlar bir araya gətirilir. Onlar cütlükdə məlumatları qarşılaşdırır, müzakirə edirlər. Fərqli fikirlər üzərində düşünür, ortaq məxrəcə gəlirlər. Vahid təqdimat hazırlayırlar.

BİRİNCİ CİGİR

Sanca, söhbət
həmişə cığır-
dan gedir?

Südəbə xala həmişə səhər tezdan durar, uşaqları qalxanadək lazım olan işləri görür, onlar üçün çay-çörək hazırlayırdı.

Bu səhər də hamıdan qabaq oyandı. Qalxmaq istədi, amma gördü canı ağrıyır, durmağa da həvəsi yoxdur. Bildi ki, xəstələnib. Yerinin içində astadan öz-özünə danışdı:

– Mən durmasam, iş aşmaz. Gedim bulaqdan su götürüm. Çay qoymaq lazımdır. Hələ uşaqlar öl-ülzərinə də yuyacaqlar.

Sən demə, evdə qoca nəyə oyaq imiş.

– Ay Südəbə, yaman qar yağıb, – dedi, – öynini qalın elə.

Canında üşütməsi olan Südəbə xala dedi:

– Tərs kimi özüm də xəstələnmişəm.

– Eləse, durma yerindən! – qoca nəyə Südəbə xalanın qalxmasına etiraz etdi.

– Bas evin işi necə olsun?

– Maşallah yekə uşaqlardır. İndi onları qaldıraram. Hərəsi bir işin qulpundan yapışar. Mən özüm də evdə...

Südəbə xala razılaşub yerinə uzandı. Qoca nəyə durub geyindi. Sonra nəvələrindən birinin çarçapısına yaxınlaşdı və onu dümsüklədi:

102

Təqdimatlar dinlənilir.

Yanlış olduğunu bildiyiniz fikirlərə özünüz münasibət bildirməyin. Həmin fikirləri sinfin müzakirəsinə yönəldin:

«Daha kim bu fikirdədir?»

Əgər bu fikirdə olan başqaları da varsa, onlar da dinlənilir. Sonra müəllim: «Bu fikrə fərqli münasibəti olan var?» – deyər soruşur. Həmin fikirlər də dinlənilir. Fikrin yanlış və ya doğru olduğuna əminlik yaratmaq üçün şagirdləri daha dərinlən düşündürən kiçik suallardan istifadə edilir.

Oxudan sonra fəaliyyəti üzrə iş aparıb şagirdləri əsərin ideyası üzərində düşündürməyi unutmayın.

Bu əsərin oxusunda əsas məqsəd obrazların qarşılaşdırılması olduğundan dinləyən tərəf iki, üç obraz baxımından sxem üzrə iş aparır.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətlə iş					
2.	İfadəli oxu					
3.	Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
4.	Obrazların səciyyələndirilməsi					
5.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
6.	Fərqli fikirlərə hörmət					
7.	Janr xüsusiyyətinə görə fərqləndirmə					

Nəriman Süleymanov. «Birinci cığır»
(Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətləri baxımından müqayisəsi)

Təlim məqsədi

1. Əsərdəki obrazları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.).
2. Yeni sözlərdən təqdimatlarda istifadə edir (2.1.1.).
3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim şagirdlərə müraciət edərək əsər üzərində hansı fəaliyyətlərin aparıldığını soruşur. Cavab alır (*İlkin biliklər*).

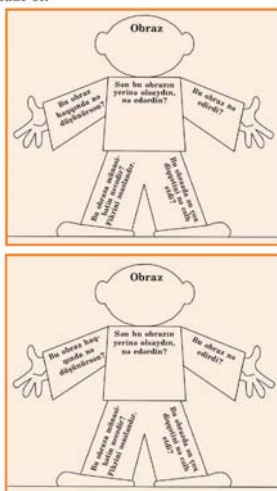
Bəli, biz əsərdəki obrazlar haqqında məlumatlar topladıq, bəzi qənaətlərə də gəldik. İndi isə deyin, daha hansı işləri aparmaq istərdiniz? Cavablar alınır (*Öyrənmək istədikləri*). Müəllim bildirir ki, biz məlumat toplayırıq, təhlillər edirik ki, qənaətlərə gələk, mühakimələr yürüdək, elədirmi? *Əks halda ya məlumat toplamaq, ya təhlillər aparmaq bizim nəyimizə gərək olardı?*

Şagirdlər təlimatlandırılır ki, keçən dərs obrazlarla bağlı üzərində məlumat topladıqları və təhlillər apardıqları sxemlərdən istifadə edəcəklər. Həmin obrazların əməl və davranışları barədə mühakimələr yürüdəcəklər (*Öyrənmənin məqsədi müəyyən edilir*).

Təpşiriq 2.

1. Övvəlki dərsdə oxuduğun əsərin obrazları haqqında məlumat toplamısan. Həmin məlumatlara bir daha nəzər sal. Təqdim edilən sxemlərdən istifadə etməklə əsərin obrazlarını davranış və əməllərinə görə səciyyələndir. Onlar haqqında əsaslandırılmış mühakimə yürüt. Gəlidiyin qənaətləri yoldaşlarınla müzakirə et, onların diqqətəlayiq fikirlərindən yararlan.

2. Əsərdə və sxemdə qarşılaşdığın yeni sözlərdən təqdimatlarında istifadə et.

104

Əsərdəki obrazları xüsusiyyətləri baxımından müqayisə etmək əhəmiyyətli həyatı bacarıqdır. İnsanları hər hansı xüsusiyyəti baxımından fərqləndirməklə, onlarla münasibəti necə quracağınız haqqında düşünərkən bu bacarıqlar yardımçınız olacaqdır.

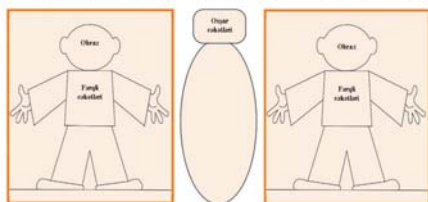
A

Şagirdlər ikinci tapşırığın icrasına başlayırlar. Bu dəfə artıq obrazlar haqqında əldə olan məlumatlardan çıxış edərək onların xüsusiyyətləri ilə bağlı mühakimələr yürüdürlər.

Tapşırıq 3.

Sən artıq əsərdəki obrazların davranış və amallarına görə səciyyəvi cəhətlərini müəyyənləşdirmisən. Obrazları həmin cəhətlər baxımından qarşılaşdır.

Bu zaman «Qarşılaşdırma-müqayisəetmə» formasından (cədvəl 6, səh. 22) istifadə et və təqdim edilən sxem üzrə iş apar.

Tapşırıq 4.

1. Çıxardığın nəticələri yoldaşlarınla müzakirə et. Əsaslandırılmış fikirləri nəticələrinə əlavə et.

2. Müzakirə edərkən obrazlı sözlərdən və ifadələrdən nitqində istifadə et.

Tapşırıq 5.

«Oxudan sonra» təlimatını yerinə yetir: oxuduğun mətni qiymətləndir:

- Əsər hansı janrdadır yazılmışdır? Fikirlərini əsaslandır.
- Fikirlər dəqiq ifadə edilmişdir? Ümumiyyətlə, fikrin ifadəsi səni qane edirmi?
- Oxuduqlarını ətrafında baş verən hadisələr və digər oxuduğun mətnlərlə əlaqələndir.
- Oxuduğun mətn üzərində düşün. Bu əsərdən hansı qənaətə gəlmək olar?
- Mətnin sonunda nə kimi dəyişiklik etmək istədin?

105

B

Üçüncü tapşırığın icrası şagirdlərdən hər obrazla bağlı gəldikləri qənaətləri qarşılaşdırmaq və müqayisə etmək kimi fəaliyyət tələb edir. Bunun üçün də qarşılaşdırma-müqayisəetmə cədvəlindən istifadə etməyə istiqamətləndirilir.

Cütlər son sxem üzrə gəldikləri qənaətləri yoldaşlarına təqdim edir, hər iki və ya üç obraza münasibətlərini bildirir, fikirlərini əsaslandırırlar.

Ev tapşırığı verin. «Siz ailədə hansı vəzifəni daşıyırsınız? O kiçik dövlətdə sizin məsuliyyətləriniz varmı? Bir dəfə öz vəzifənizi yerinə yetirən zaman hansı hadisə baş verdi?» Bu barədə nəqli esse yazın (3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.).

Şagirdlərin müəlliflə tanışlığına şərait yaradılır. İKT-nin imkanlarından istifadə etməklə müəllif haqqında PP təqdimatı edilə bilər.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Yeni sözlərdən nitqdə istifadə					
2.	Obrazların səciyyələndirilməsi					
3.	Müzakirələrdə fəal iştirak					
4.	Əməkdaşlıq					

Nizami Gəncəvi. «Yaralı bir uşağın dastanı»
Mirmehdi Seyidzadə. «Əqrəb və Çanaqlı bağa»
(Təsviri və nəqli xarakterli əsərlərdə obrazların təqdim edilməsində
oxşar və fərqli cəhətlərin qarşılaşdırılması)

Təlim məqsədi

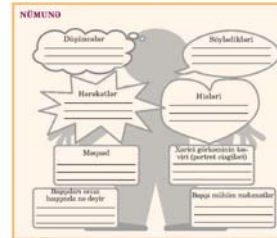
1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Bədii əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.).
3. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 4. Fikirlərini əsaslandırmaq üçün əsərdən sitatlar gətirir (3.1.1.). 5. Bədii əsərləri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir (1.1.4., 1.2.1.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (1.2.2.).

Müəllim şagirdlərdən hansı tarixi günün yaxınlaşdığını soruşur. Cavab alandan sonra bu gün haqqında nə düşündüklərini sual edir: «Sizcə, bu gün xalqımızın tarixinə necə daxil olub?» Uşaqların cavablarından «qəhrəmanlıq salnaməsi kimi», «azadlıq mübarizəsi kimi», «müstəqillik mücadiləsi kimi» və s. variantlar təqdir edilir. «Matəm kimi», «kədərli gün kimi» fikirlərinə sətirləti ismaric göndərilir. Əlbəttə, bu gün bizim igid oğullarımız həlak olsalar da, bu, Azərbaycan xalqının öz iradəsini və azadlığını nəyin bahasına olursa-olsun alacağını bildirdi. Bu səbəbdən bu gün bizim xalqın tarixində qürur duyduğumuz bir gündür.

İllərlə özünü bizə «qardaş» elan edənlərin törətdiyi qırğınlar bizi daha dərin düşünməyə sövq edir.

NİZAMI GƏNCƏVİ. «YARALI BİR UŞAĞIN DASTANI»
MİRMƏHDİ SEYİDZADƏ. «ƏQRƏB VƏ ÇANAQLI BAĞA»
(TƏSVİRİ VƏ NƏQLİ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRDƏ OBRAZLARIN TƏQDİM
EDİLMƏSİNDƏ OXŞAR VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİN
QARŞILAŞDIRILMASI)

Sən artıq hər hansı bir əsərdə iki obraz haqqında məlumat toplamayı, onlar arasında mühakimə yürütməyi və qarşılıqlı müqayisə etməklə onlara əsaslandırılmış münasibət göstərməyi öyrənmisən. Bu dərisdə isə sən bu fəaliyyəti bir qədər fərqli şəkildə həyata keçirəcəksən. Ayrı-ayrı əsərlərin qəhrəmanlarını təqdim edilən xüsusiyyətlər baxımından araşdıracaq, olanda etdiyin məlumatlar arasında onlar haqqında fikirlər yürüdəcəksən. Sonra həmin fikirləri qarşılaşdırıb müqayisə edəcəksən. Həcm baxımından daha geniş, süjet baxımından daha mürəkkəb əsərlərdəki obrazları bu şəkildə qarşılaşdırmaq və onlar barədə müqayisəli mühakimə yürütmək sənəin ölələndirmək bacarığını daha da inkişaf etdirə bilər.

əsərdəki əsas obrazları müəyyən et.

3. Əsərdəki obrazların təsvirində səciyyəvi cəhətləri və gəldiyin qənaətləri sxemə daxil et.

Təpşiriq 1.

1. Nizami Gəncəvin «Yaralı bir uşağın dastanı» və Mirmehdi Seyidzadənin «Əqrəb və Çanaqlı bağa» başlıqlı hər iki əsərini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar.

2. Yardımcı sualları cavablandırmaqla bədii nümunələri oxu. Hər iki

107

İnsanlar gərək hər dost deyənə, həqiqətən, dost olub-olmadığını yoxlasın. Elə olur ki, dost seçərkən səhvlərə yol verilir, bunun çox gözlənilməyən nəticələri ola bilər. Bu gün biz sizinlə iki əsər oxuyacağıq. Söhbətimizi oxudan sonra davam etdirəcəyik.

Əsəri oxumaq üçün sinif iki yarımqrupa bölünür. Birinci yarımqrup bir əsəri, ikinci yarımqrup digər əsəri oxuyur.

Hər yarımqrup özü də iki qrupa bölünür. Hər qrup bir obrazı araşdırmaqla birinci iki qrup bir əsərdəki obrazları, o biri iki qrup isə digər əsərdəki obrazları araşdırır (dərslərdə təqdim edilən sxem üzrə).

Sonra bir əsər üzrə araşdırma aparən iki qrup birləşir. 2-ci tapşırığa verilən cədvəl üzrə araşdırılmış obrazları qarşılaşdırıb onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etmək üçün aşkar etdikləri məlumatları və gəldikləri qənaətləri cədvələ daxil edir və bir yekun təqdimat hazırlayırlar.

YARALI BİR UŞAĞIN DASTANI

Sənə, bu hekayətdə sübhət nədən gələcək?

Dostlarını dər günündə itələyən etməsənmi?

Sənə, burada bədi təsvir, yoxsa bədi ifadə vasitəsi işlənilmişdir?

Oğlunun həvəsini necə qiymətləndirirən?

Azad böyümüşlər cərgəsindən bir uşaq
İki-üç həmyaşılla çölə çıxdı kefi çağ.
Elə ki yola düşdü bu uşaq, birdən-birə,
Yüyürərkən ayağı sürüşdü, döydi yerə.
Elə bərk yıxıldı ki, sındı birdən ayağı,
Qırılmışdı çox yaman varlığının dayağı.
Uşağın yaşdılar batdılar bundan qəmə,
Hey çarə axtardılar bu qəmə, bu matəmə.
Onu sevən bir uşaq dedi: «Çarə var gərəkə,
Gəlir onu quyunun lap dibində gizlədək.
Ta ki bir gündüz kimi olmasın aşkar bu sirr,
Atasından xəcalət çəkmək yaxşı deyildir».
Ordakı uşaqlardan uzaqgörən bir nəfər
Şikəst olmuş uşağın düşməniydi müxtəsər.
Bu halı ölçüb-biçdi, sonra düşündü bir az,
Öz-özünə dedi ki, bu sirr gizlində qalmaz.
Mən ki həmin uşağın bir düşməniyəm, demək,
Bu işi eşidənlər, yəqin, məndən biləcək.
Uşağın atasına gedib tez verdi xəbər,
O da gəlib oğluna çarə gördü birtəhər.
Hər kimdə ki vardısı, ağıllıq cövhəri,
O bacarır hər işi, parlar onun gövhəri.
Fələklərin bəndini açar ancaq o qoçaq
Ki, basə bilsin onun başına bir gün ayaq.
Fələyin az-çoxuna göz yuman gündən bəri,
Nizaminin işləri keçmişdir fələkləri.

Nizami Gəncəvi

Hər yarımqrup öz araşdırdığı əsərdəki obrazlar barədə təqdimat edir. Fikirlərini əsərdən sitat və faktlar göstərməklə əsaslandırır.

Şagirdləri hər hansı məsələ ilə bağlı fikirlərini əsaslandırmağa sövq edin. Əgər şagird oxuduğu əsərdə ayrı-ayrı məsələlərə münasibət bildirərkən mövqeyini dəstəkləməyi bacarmırsa, oxuduğundan nəticə çıxara bilmərsə, bu o deməkdir ki, oxu üçün ayrılmış vaxt səmərəsiz sərf edilmişdir. Bu dörd fəaliyyət oxu prosesinin sonunda yerinə yetirilməli vacib fəaliyyətdir: 1) əsaslandırmaq; 2) münasibət bildirmək; 3) dəstəkləmək; 4) nəticə çıxarmaq.

İşçi vərəqlər yanaşı asılır. İki əsərdəki obrazların oxşar və fərqli cəhətləri müzakirə edilir.

108

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə					
2.	Obrazların əsas xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi					
3.	İfadəli nitq					
4.	Fikrini sitatlarla əsaslandırma					
5.	Müzakirə mədəniyyəti					

Nizami Gəncəvi. «Yaralı bir uşağın dastanı»
Mirmehdi Seyidzadə. «Əqrəb və Çanaqlı bağa»
(Təsviri və nəqli xarakterli əsərlərdə obrazların təqdim edilməsində
oxşar və fərqli cəhətlərin qarşılaşdırılması)

Təlim məqsədi

1. Obrazları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.). 2. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 3. Yeni sözlərdən nitqdə istifadə edir (2.1.1.). 4. Bədii əsərləri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir (1.2.1.). 5. Müzakirələr zamanı ümumi rəyə gəlmək bacarığı nümayiş etdirir (2.2.1.).

Müəllim üçün məlumat

İnsanlar müxtəlif yollarla öyrənirlər. Elə şagirdlər var ki, onlar əsəri oxuyanda və ya hər hansı bir məsələni araşdıran zaman əvvəlcə onun hissələrini müəyyən edir, sonra onu tam şəkildə təsəvvür edə bilir. Elə şagirdlər də var ki, onlar məsələni birinci dəfədən tam şəkildə fəhm edir. Bu səbəbdən qabaqcıl pedaqoqlar birinciləri – «ağac insanlar», ikinciləri – «meşə insanlar» adlandırırlar. Bu dərstdə də araşdırmalar xüsusidən ümumiyyə doğru irəliləyib. Hər bir ağac haqqında aparılan araşdırmalar meşə haqqında təsəvvür yaradır.

ƏQRƏB VƏ ÇANAQLI BAĞA
(Təmsil)

«Dostluq»
dostluqda,
nə bəş,
düşünən?

Sən onların
dostluquna
nəce baxırsan?

Girmişdi Əqrəb bağa,
Gəlib Çanaqlı bağa
Əqrəblə sirdaş oldu.
Dost oldu, qardaş oldu.
İki öziz, mehriban
Yoldaş bağda bir zaman
Birlikdə yedi, içdi,
Günləri çox şən keçdi.
Bir gün qopdu bərk tufan.
Külək dostları bağdan
Götürüb çox şiddətlə
Atdı geniş sahila.
Əqrəb dedi: — Dostum, sən
Üzüb çaydan keçərsən,
Mən burda qalaram tək.
Səndən ayrılırmı ürək,
Olmuşuq yaxın həmdəm,
Qəlbimi sıxar dörd, qəm.
Bağa dedi: — Dostum, gəl,
Mən arxama albəol,
Çaydan keçirim səni.
Burax yersiz qüssəni,
Gedək başqa bir bağa.
Aldı mehriban Bağa
Arxasına Əqrəbi.
Bir az yol gedən kimi
Əqrəb səndi dostunu.
Duyaraq Bağa bunu
Dedi: — Ay üzü qara,
Dost-dosta vurur yara?
Əqrəb dedi: — Əzizim,
Qara olsa da üzüm,
Sənəmaq məndə adətdir,
Sənəma bu, ədavətdir.
Baş vurdu suya Bağa
Söylədi: — Əqrəb qağa,

Sənə, Bağa
dostumun
sözünü
nəce cavablandıracaq?

Dostlarının ağır
günələrində
onlara dəstək
olmusamı?

Sənə, Əqrəb
düşünür hərəkət
etdimi?

109

Müəllim şagirdlərə müraciət edir: «Siz ötən dərs iki yarımqrupa ayrıldınız. Hər yarımqrup bir əsərdəki obrazları araşdırdı və nəticələrini təqdim etdi». Bu dərstdə isə kollektiv şəkildə aparılan iş davam etdiriləcək. Müəllim tapşırıq 3-də verilən cədvəli lövhəyə çəkir və ya İKT olan siniflərdə proyektor vasitəsilə lövhədə əks etdirir. Yarımqrupların ötən dərs apardıqları tədqiqatların nəticələri olan iş vərəqləri (obrazlar araşdırılan sxemlər) yenidən lövhədən asılır. Bu ona görə lazımdır ki, şagirdlər bir-iki gün əvvəl araşdırdıqları hər hansı məqamı unuda bilərlər və mühakimə yürüdərkən həmin məqamı nəzərdən qaçırlar.

Kollektiv müzakirələr nəticəsində şagirdlər hər bir obraz haqqında mühakimələr yürüdürlər. Hər irəli sürülən fikir müzakirə edilir. Fikirlər fakt və sitatlarla əsaslandırıldıqdan sonra müvafiq xanaya daxil edilir. Beləliklə, hər iki əsərdəki əsas obrazlar haqqında (yaralı uşağa dost olan və dost olmayan oğlanlar, yaxud digər əsərdəki Çanaqlı bağa ilə Əqrəb) cədvəl 23-dəki beş suala cavab verilir.

Şagirdlərdən hər hansı birinin məsələ ilə bağlı müstəqil fikir yürütməsi və öz fikrini müdafiə etməsi müəllim tərəfindən yüksək qiymətləndirilməlidir. Belə fikirlər hörmətlə qarşılanmalıdır. Həmin məsələnin kollektiv müzakirəyə çıxarılması həm təlim, həm də tərbiyə baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Cədvəl 24

Xüsusiyyətlər	I əsər		II əsər	
	I obraz	II obraz	I obraz	II obraz
Sədaqətli				
Ədalətli				
Yalançılıq				
Məhəbbət				

Yaradıcı təbiiyyət:
Oxuduğun bədii nümunə üzrə aşağıdakı fəaliyyətlərdən birini yerinə yetir:
– Əsəri oxuyarkən gözələrin qarşısında canlanan obrazlardan birinin şəklini çəkməyə çalış;
– Plastilindən bəyənədiyin obrazlardan birinin görkəminə bənzər fiqur yap;
– Həmin obrazı əks etdirən aplikasiya hazırla;
– Əsərin məzmunundan çıxış edərək kiçik bir hekayə yaz.

Bunu bilməlisən!
Təmsil – tənqidi-satirik mövzularda yazılmış əsərlərə deyilir. Çox vaxt nəzlə yazılır, lakin nəzlə yazılmış təmsillərə də rast gəlinir. Təmsil həmçə yığcam olur, allegorik və nəsihətəməsəciyyə daşıyır.
Azərbaycan ədəbiyyatında A.Bakıxanov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani, A.Səhhət, H.Ziya və b. yaradıcılığında təmsilin gözəl nümunələrinə rast gəlinir.

Müəlliflə tanışlıq

Nizami Gəncəvi
Azərbaycanın görkəmli şair və mütəfəkkiri olmuşdur. Gəncə mədrəsələrində təhsil almış, şəxsi mütaliə sayəsində orta əsr elmlərini mükəmməl öyrənmişdir. Ömrü boyu Gəncədə yaşamış, saray şairi olmuşdan qətiyyətlə imtina etmiş, hələ də zəhməti ilə dolanmışdır. O, xalqın istək və arzularını, müdrik fikirlərini yüksək sənət dili ilə ifadə etmişdir. Şərq ədəbiyyatı tarixində Nizami Gəncəvi ilk dəfə olaraq qadını yüksək insani keyfiyyətlərə malik ültə varlıq kimi təsvir etmişdir. Şairə görə yalnız əməkçi insan hörmət və məhəbbətə layiqdir. Nizami Gəncəvi həm də böyük vətənpərvər idi. Onun bütün əsərlərində öz xalqına böyük məhəbbəti aydın görünür. Dahi şairin əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dilinə tərcümə olunmuşdur.

Bu mərhələ bitəndən sonra müəllim şagirdləri hər iki əsərdəki obrazları qarşılaşdırıb onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etməyə dəvət edir.

Şagirdlər əsərlərin ideyası üzərində düşünməyə sövq edilir. Onlar, həmçinin əsərləri janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edirlər. Əsərlərdən biri mənzum hekayə, digəri təmsildir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Yeni sözlərdən nitqdə istifadə					
2.	Obrazların xüsusiyyətlərini əlaqələndirmə və fərqləndirmə					
3.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
4.	Janr xüsusiyyətlərinin müqayisəsi					
5.	Ümumi rəyə gəlmə					

Sabir Əhmədli. «Dərs»

(Nəqletmə xarakterli əsərlərin quruluşu: mətnin hissələri.

Nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.). 2. Əsərin hissələrinə başlıq verir, planını tərtib edir, onların ardıcılığını müəyyən edir (1.1.3.). 3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.). 4. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).

– Uşaqlar, yanvar ayının xalqımız tarixinə azadlıq uğrunda mübarizə ayı kimi daxil olması barədə çox oxumuş, televiziya da bu hadisələrlə bağlı videomateriaları çox izləmişik. Bu gün isə biz bu məsələyə tamamilə başqa nəzər nöqtəsindən baxacağıq. O gün sizin kimi məktəbli uşaqlar nə edirdilər? Hansı hissləri yaşayırdılar? Cavablar dinlənilir (*İlkin biliklər*). Həmin günlərdə məktəblilərin həyatında baş verən hadisələr haqqında daha nələri bilmək istərdiniz?

Həmin gün, sizcə, onların yaddaşında necə həkk olub? (*Əlaqələndirmə*) Gəlin Sabir Əhmədlinin «Dərs» əsərini oxuyaq, görək yazıçı həmin hadisələri bizə hansı ardıcılıqda təqdim edir (*Oxu məqsədi müəyyən edilir*).

Şagirdlər (əsərdə baş verən hadisələrin sayı qədər) qruplara bölünür. Müəllim hadisələr baxımından hissələrə ayrılmış mətnin hər hissəsini bir qrupa verir. Bu parçanı oxuyub ona başlıq verməyi xahiş edir. Qruplarda oxu zamanı müəllim əsərdən parçanın ifadəli oxumasına nəzarət edir. Yeri gəldikcə oxuyan şagirdlərə ifadəli oxu ilə bağlı düzəlişlər verir.

Müəlliflə tanışlıq

Mirmehdi Seyidzadə

Mirmehdi Seyidzadə Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli uşaq şairi kimi tanınır. O, uşaqlar üçün şeirlər, nağıllar, təmsillər yazmışdır. Əsərlərinin əsas mövzusu – vətənə məhəbbət, dostluq, sadəlik kimi müsbət keyfiyyətlər təşkil edir. Şeirlərində insanın vətənpərvərlik duyğularını, saf məhəbbətini tərənnüm etmişdir. Şair uşaqları təbiət və canlı aləmlə yaxından tanış etmək məqsədilə xalq nağıllarına tez-tez müraciət etmişdir. Onun nağılları uşaqlar tərəfindən həmişə rəğbətlə qarşılanmış, maraqla oxunmuşdur. Şair təmsillərində də uşaqlar üçün əhəmiyyətli məsələlərə toxunub, müxəlləfin əxlaqi və tərbiyəvi olmasına fikir verib. Mirmehdi Seyidzadə tərcüməçi kimi də tanınmışdır. O, rus və Avropa ədəbiyyatının uşaq şairi nümunələrini dilimizə tərcümə etmişdir. Bəstəkarlar şairin şeirlərində musiqi bəstələmişlər.

SABİR ƏHMƏDLİ. «DƏRS»

(NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN QURULUŞU: MƏTNİN HİSSƏLƏRİ. NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRDƏ HADİSƏLƏRİN ARDİCILIĞININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Nə öyrənəcəksən?
• İdeyanın müəyyən edilməsi mexanizmlərindən istifadə etməklə əsərin ideyasını müəyyənləşdirəcəksən.

Məktəbli dost! Əsərin hissələrini müəyyən etməyin nə qədər əhəmiyyətli bir bacarıq olduğunu aşağı siniflərdə qazandığın təcrübədən bilirən. Muxtəlif oxu fəaliyyətlərini yerinə yetirərkən həmin bacarıqlardan kifayət qədər bəhrələnmisən. Bu bacarıq oxuduğun əsərin məzmun və ideyasını sistemli dərək etməkdə sənə yardımçı olub. İndi isə həmin bacarıqları daha da inkişaf etdirmək istiqamətində işlər aparacaqsan.

112

Müəllim dərslikdən istifadəyə icazə vermir. Şagirdlər onlara verilən əsərdən parçanı oxuyur və ona başlıq verirlər. Bütün qruplar fəaliyyəti başa çatdırandan sonra qrup liderləri gəlib hadisələrə verdikləri başlıqları lövhəyə yazırlar. Sonra ayrılıqda görüşür və hər kəs öz hadisəsi haqqında digər liderlərə məlumat verir. Ehtiyac duyulduqda liderlər hadisələrə verilən başlıqları müzakirə edib dəqiqləşdirmələr də apara bilirlər. Qrup liderləri öz qruplarına qayıdıb hər başlıqla bağlı hadisəni qısa şəkildə yoldaşlarına danışır.

Şagirdlər öz qruplarında hadisələrdən hansının birinci, hansının ikinci olduğu üzərində düşünürlər. Hər qrup öz təxmini hadisələr ardıcılığı sxemini seçir (dərslərdə onlara üç sxem təqdim edilir), həmin sxemi iş vərəqinə çəkir və başlıqları həmin sxemə daxil edir. Qruplar öz variantlarını lövhəyə asır.

Keçən dərs ilindən bilirsiniz ki, nəqli mətnlər giriş, əsas hissə və nəticə şərhində bir neçə hadisənin ardıcılığını düzəltməsi ilə yaranır. Oxuduğun bədii nümunələrdə hadisələri müəyyən etmiş, onların hansı ardıcılıqla düzəldiyini müəyyən edə bilərsiniz. Təcrübədən bilirsiniz ki, əsərdə hadisələrin ardıcılığı ilə bağlı məlumatlılığın onun məzmununun nəqli işini də xeyli asanlaşdırır.

Təpşiriq 1.

1. Sabir Əhmədlinin «Dərs» hekayəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. İlk məlumatlardan çıxış edərək əsərdə hadisələrin ardıcılığını və aşağıdakı sxemlərdən hansına uyğun gəldiyini müəyyən edə bilərsiniz. Hadisələrin ardıcılığına uyğun gələn sxemi dəftərinə çək və müvafiq qeydlər apar.

2. Nəticələrini yoldaşlarınızla müzakirə et, diqqətləyi fikirlərdən yararlan, öyrəndiyin yeni sözlərdən nitqində istifadə et.

Yaranmış problem

Hadisə 1

Hadisə 2

Hadisə 3

Hadisə 4

Təpşiriq 2. Əsəri oxu. Əsərdə hadisələrə başlıq ver və uyğun gələn hadisələrin ardıcılığı sxemini tərtib et.

113

Tədqiqatlar növbəti dərsdə də davam etdiriləcəyindən və şagirdlərə özünüqiymətləndirmə imkanlarının yaradılması nəzərdə tutulduğundan təqdimatlar qiymətləndirilmir. Amma qrupların təqdimatları alınır və saxlanılır. Gələn dərs hər qrupun nəticəsi son doğru variantla müqayisə ediləcəkdir.

Növbəti dərsdə araşdırmaların davam etdiriləcəyi bildirilir və dərs başa çatır.

Qrup daxilində ayrı-ayrı şagirdlərin fəaliyyəti qiymətləndirilə bilər. Bu zaman qiymətləndirmə meyarlarından çıxış edilir.

Qrup üzvləri ilə bağlı qərarlar verərkən metodik vəsaitin 32–40-cı səhifələrində verilmiş təlimata əsasən aparılan tədqiqatdan çıxış edilməlidir.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	Hissələrə başlıq verir					
3.	Əməkdaşlıq					
4.	Ümumi rəyə gəlmə					

Sabir Əhmədli. «Dərs»

*(Nəqletmə xarakterli əsərlərin quruluşu: mətnin hissələri.
Nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi)*

Təlim məqsədi

1. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 2. Əsərin hissələrinə başlıq verir, planını tərtib edir, onların ardıcılığını müəyyən edir (1.1.3.). 3. Müzakirələr zamanı ümumi rəyə gəlir (1.2.2.).

– Uşaqlar, biz ötən dərstdə Sabir Əhmədlinin «Dərs» əsərində hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi üzrə işlər apardıq. Bu gün bu istiqamətdə araşdırmalarımızı davam etdirəcəyik. İndi isə gəlin birlikdə əsəri əvvəldən sona qədər oxuyaq. Kollektiv şəkildə ucadan oxu keçirilir. Ayırı-ayrı hissələri fərqli şagirdlər oxuyur. Oxuduqca hər hadisəyə başlıq verilir və ardıcıl şəkildə lövhəyə yazılır. Oxu başa çatana qədər bu proses davam etdirilir.

Baş verən hadisələr qruplaşdırılır. Ola bilər ki, üç hadisə bir böyük hadisənin tərkib hissəsidir. Bu baxımdan müzakirələr davam etdirilir. Şagirdlərə müraciət olunur: «Uşaqlar, burada hansı hadisələr bir-biri ilə məzmun, hadisələrin baş verdiyi məkan və s. baxımından daha çox əlaqəlidir? Gəlin onları müəyyənləşdirək».

DƏRS

(İxtisarla)

Məktəbin direktoru çıxışda, pilləkən başında dayanıb gözünü darvazaya dikmişdi. Sınıflar boşdu, yaxın evlərdən beş-on şagird gəlmişdi, onlar da eləcə dəhlizdə, həyətdə gəzib harasa itdilər.

İçəridə bir neçə müəllim vardı, budur, ikisi də gəldi. Rəng-ruhları qaçmışdı. Orası aydındır, niyə. Hər iki müəllim üst qapıdan gəldi. On-on beş dəqiqə qabaq orada, Şərifzadə küçəsinin Kiyev prospekti ilə kəsişdiyi yerdən avtomat atəşi qopmuşdu. Nəqliyyat işləmirdi, avtobus yox idi, deməli, piyada gəliblər.

– Nə atışma idi? – direktor soruşdu.

Müəllimin dilli-dilavəri söylədi:

– Tankdan atırdılar, tankın üstündə soldatlar vardı. Yerdə də atırdılar. Kimə atırdılar, nə üçün atırdılar, bilmək olur ki?! Bir «Jiquli» ötdü, onu vururdular, yoxsa küçədə kimisə...

– Hara gəldi, atırlar, – bu biri müəllim dedi.

– Heç ağılıma gəlməzdi. Gündüzün gü-nortasında bu qudurmuşlar... belə iş tutarlar. Bir də gördük, lap yaxınlığımızda **şilədi**lər. Qaçıb birtəhər yaxındakı evin blokuna girmişik, neçəsi dükanə, mağazaya soxuldu.

– Xətər yetirmədi?

– Vallah, bilmədik. Ötüb getdilər, biz də evlərin arası ilə qorxa-qorxa gəlmişik... Lap quduzlaşdı. Ağına-bozuna baxmadan atəş açılar. Qurtarmadı, qırdılar, ürəkləri soyumadı?

Direktor çönüb getdi və sifariş göndərərək məktəbə gətirdiyi müəllimlərin bu hala düşməyində özünü təqsirkar bilsə də, üstünü vurmadı. Müəllimlər direktorun ardınca içəri keçdilər.

Direktor «dars davamiyyət» adı altında bir ayaqüstü yığıncaq keçirəndə, iki rəfiqədən biri dilləndi:

– Nəqliyyat işləmir. Yollar qarışıqdır. Belə halda körpə uşaqların məktəbə gəlməyi təhlükəlidir.

– Holə atışma da gedir bəzi yerlərdə.

– Alətəvədə bərk atışma olub. Elə ev yoxdur ki, ona bir xə-tər çatmasın. Neçəsini Şəhidlər Xiyabanında dəfn ediblər...

– Məktəb işləməli, dars keçilməlidir. Məsələ belə qoyulmuşdur. Xalqımızın başına müsibət gəlmişdir. Haqsız yərə qan tökülmüşdür. Evlərdə yasdır. Lakin bu bizim ruhumuzu öldürməməlidir.

Hadisələrin qruplaşdırılması üzərində də düşünüldəndən sonra (ola bilər ki, bu əsərdə qruplaşmalar aparmaq mümkün olmasın. Yəni üç sxemdən yalnız ikisində qruplaşdırma mümkündür. Birində isə qruplaşdırma mümkün deyil) əsərdəki hadisələr ardıcılığının «Nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığı sxemləri»ndən hansına uyğun gəldiyi müzakirə edilir və qənaətlərə gəlinir.

Müəllim şagirdlərin ötən dərisdə təqdim etdikləri variantları asır və qrupları hər iki variantı qarşılaşdırmağa cəlb edir. Şagirdlər əsəri tam şəkildə oxumazdan əvvəl səthi məlumatlar əsasında gəldikləri qənaətlərlə əsəri dərinlən araşdırandan sonra müqayisə edir, özlərinin fərziyyə yürütmə, proqnozlaşdırma bacarıqlarını bir daha dəyərləndirirlər. Bunun üçün özünüqiymətləndirmə cədvəli şagirdlərə təqdim olunur.

Axırncı dərsləri keçmədiklər ki, uşaqlar qaranlığa düşməsin. Belə dərslər birəcəsi də həddi.

Çən-çişkilni havada müəllimə öz sinfi ilə birgə çıxırdı. Düşdülər, müəllimə onları böyük işlək yolun o tayına keçirdi, dənə-dənə tapırdı.

Xalqımızın haq-na gətirən bu ağır faciələrdən bələd olan ləka-yədən sən nə öyrəndin?

Alatavda uşaqlar keçmiş dəş karxanasının yerində törənmiş Qanlıgölün yaxınından keçən torpaq çıxırta uzaqlaşdılar. Tez getdilər. Yüngülləşmişdilər. Həm ürəkləri boşalmış, həm də çantalarında gətirdikləri gilizləri, qələ qırıqlarını, dəş mərmiləri buradaca töküüb vermişdilər məktəbə. Direktorun göstərişi vardı: atışmadan nə düşüb, nə qalıbsa, gətirsinlər.

Bir neçə də maşın gəlmişdi məktəbin qapısına. «Moskvıç», «Jiquli»lərin qanadı özlmiş, burnu ovulmuşdu. Salamat olanı da vardı, amma onların da elə içi düşmüşdü. Zədələnmiş qol-qanada, qapıya astar taxılmışdı. Gün otacək, quruyacaqdı. Üstdən öz rəngi çökildə sezişməyəcəkdı.

Sabir Əhmədli

Təpşürq 3. «Oxudan sonra» təlimatını yerinə yetir (cədvəl 3, səh. 19). Yoldaşlarınla müzakirə et: müəllif öz oxucusuna nə demək istəyib? Öyrəndiyin yeni sözlərdən nitqində istifadə etməyi unutma.

Yaradıcı təbiiqetmə:

Əlavə oxu materiallarından marağına uyğun olan nəqlətnə xarakterli bir bədii nümunə oxu. Hadisələrin ardıcılığını müəyyən et. Əsərdə baş verən əhvalatlarda hər hansı dəyişiklik etməklə öz variantını yaz.

Müəlliflə tanışlıq

Sabir Əhmədli

Sabir Əhmədli Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindəndir. Yazıçı əsərlərində xalqın taleyində baş verən acılışırinli hadisələrin bədii təsvirini vermişdir. Onun əsərlərinin ana xəttini müasirlərinin arzu və düşüncələri, mübarizələri təşkil edir. Sabir Əhmədli televiziya müxbirinə 75 yaşıdan sonra həyatının arzularını belə anlatmışdı: «Ürəyim düşünən tapdağında qutan Qorabağım, doğulduğum Cəbrayıl üçün nənsə yarpağı kimi əsir. Ən böyük arzum doğma torpaqlarımızın azad olması, Cəbrayılda ömrümün sonunacan yaşayış, onun torpağına qarışmaqdır...»

118

Nö	Proqnozlaşdırmanın qiymətləndirilməsi	5	4	3	2	1
1.	Hadisələrə verilən başlıqların dəqiqliyi					
2.	Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
3.	Hadisələrin qruplaşdırılması					
4.	Dəqiq sxemləşdirmə					

Şagirdlər oxudan sonra fəaliyyətini yerinə yetirməyə, əsərin ideyası üzərində düşünməyə sövq edilir.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	İfadəli oxu					
3.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
4.	Müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmə					
5.	Obyektivlik					

21 Yanvar səhəri

Yasamal təpəsində tikilmiş ikimərtəbə, eyvanları şüşəbənd məktəb atışma altında qalmasa da, bu məktəbdə çalışan müəllimlərin, orada oxuyan şagirdlərin ev-eşiyi, həyə-t-bacası yaylım atəşlərindən titrəmiş, Alatava yaman günə qalmışdı. Qanlıgölün o tayında yerləşən məhlə ayrı-ayrı ellərdən köçüb gəlmiş ailələrin yurdu idi, özləricə yastı-yapalaq daxmalar quraşdırmış, babatca dolanışıq düzəltmişdilər. Məhlə Salyan kazarması ilə qonşu idi. Şənbə gecəsi başlamış həmlənin odlu bir axını oradan, torpağa gömülmüş təki alçaqda, çökəkde bozaran məhlənin arasından keçmişdi.

Məktəbin direktoru çıxışda pilləkən başında dayanıb gözünü darvazaya dikmişdi. Sınıflar boşdu, yaxın evlərdən beş-on şagird gəlmişdi, onlar da eləcə dəhlizdə, həyətdə girlənib harasa itdilər.

Müəllimli, şagirdli min beş yüzlük bir ailənin himayədarı direktor elə bil üç gün gecə-gündüz saqqıldayan atəşlərin sədasını eşitməmişdi, bu məktəbin də niyə belə boş qaldığı, yüzlərlə doğmasının, çalıb-çağıran oğlan-qızının səsinin kəsilməyi inanılmazdı.

İçəridə bir neçə müəllim vardı, budur, ikisi də gəldi. Rəng-ruhları qaçmışdı. Orası aydındı niyə. Hər iki müəllimə üst qapıdan gəldi. On-on beş dəqiqə qabaq orada, Şərifzadə küçəsinin Kiyev prospekti ilə kəsişdiyi yerdən avtomat atəşi qopmuşdu. Nəqliyyat işləmirdi, avtobus yox idi, deməli, ayaqla gəlirlər.

– Nə atışma idi? – direktor soruşdu.

Müəllimənin dilli-dilavəri söylədi:

– Tankdan atırdılar, tankın üstündə soldatlar vardı. Yerdə də atırdılar. Kimə atırdılar, nə üçün atırdılar, bilmək olur ki? Bir «Jiquli» ötdü, onu vururdular, yoxsa küçədə kimisə...

– Hara gəldi atırlar, – dedi bu biri müəllimə.

– Heç ağlımıza gəlməzdi. Gündüzün günortasında bu qudurmuşlar... belə iş tutarlar. Bir də gördük, lap yaxınlığımızdaca şilədilər. Qaçıb birtəhər yaxındakı evin blokuna girmişik, neçəsi dükana, mağazaya soxuldu.

– Xətər yetirmədi?

– Vallah, bilmədik. Ötüb getdilər, biz də evlərin arası ilə qorxa-qorxa gəlmişik... Lap quduzlaşblar. Ağına-bozuna baxmadan atəş açırlar. Qurtarmadı, qırdılar, ürəkləri soyumadı?

Məktəb direktorunun tələbi

Direktor dönüb getdi və sifariş göndərüb məktəbə gətirdiyi müəllimlərin bu hala düşməyində özünü təqsirkar bilsə də, üstünü vurmadı.

Müəllimlər direktorun ardınca içəri keçdilər.

Otaqlar boşdu, müəllimlərin bir neçəsi alt mərtəbədə, bir qismi üstə – siniflərin qarşısında, dəhlizdə gəzinir, boş sinfə girməyin mənasız olduğunu anlayıb pəncərədən həyətə, məktəbin qarşısından keçən küçəyə, su anbarının üstünü örtmüş, böyük futbol meydançasına bənzəyən çəmənliyə göz dikib qalmışdılar. Məktəbin yüzdən artıq müəllimi, tərbiyəçisi, texniki işçisi vardı. Hər biri şəhərin bir səmtində yaşayırdı. Hər kəs bir soraq yetirirdi, bundan da Şənbə gecəsi Bakının başına nə gəldiyi barədə görüb bildikləri artırdı. Məktəb şagirdlərinin əksəriyyəti Alatava uşağı idi. Onların başına nə gəlmişdi, bircə bunu dürüst bilmirdilər. Ona görə də direktor «dərsə davamiyyə» adı altında bir ayaqüstü yığıncaq keçirəndə, iki rəfiqədən biri dilləndi:

– Nəqliyyat işləmir. Yollar qarışıqdır. Belə halda körpə uşaqların məktəbə gəlməyi təhlükəlidir.

– Hələ atışma da gedir bəzi yerlərdə.

– Alatavada bərk atışma olub. Elə ev yoxdur ki, ona bir xətər çatmasın. Neçəsini Şəhidlər xiyabanında dəfn ediblər...

– Məktəb işləməli, dərs keçilməlidir. Məsələ belə qoyulmuşdur. Xalqımızın başına müsibət gəlmişdir. Haqsız yerə qan tökülmüşdür. Evlərdə yasdır. Lakin bu bizim ruhumuzu öldürməməlidir. Həyat davam edir. Məktəbin işləməməyi nə deməkdir? Respublikada, Bakıda bir çox müəssisələr işi dayandırmışdır. Məncə, bunun yalnız ziyanı ola bilər. Biz, əgər respublikamızın suverenliyinə nail olmaq istəyırıksə, onda var gücümüzlə çalışıb, onun iqtisadiyyatını, kənd təsərrüfatını möhkəmləndirməliyik. Eləcə də bizim məktəb qapıları bağlı qala bilməz. Sabahımız, gələcəyimiz bu gün bizim elm öyrətdiyimiz, tərbiyə verdiyimiz gənclərdən, uşaqlardan asılıdır...

Daha nələr söylədi, amma o danışdıqca yaşlı, cavan, qadın, kişi müəllimlər direktorun öz halını düşündülər. Hamı bilirdi: komendant kəskin şərt qoymuşdu. Bütün maarif müəssisələri, uşaq bağçaları, körpələr evi işə başlamalıdır. Uşaqlar məktəbə gəlməli, bağçaya, körpələr evinə verilməliydi ki, valideynlər zavodlara, dəzgah arxasına getsinlər. Xəbərdarlıq edilmişdi: kim, hansı məktəb işləməsə, Bakı komendantlığı bunu itaətsizlik tək qiymətləndirəcək və həmin məktəb, həmin maarif şöbəsi barədə ölçü götürüləcək.

Direktor komendantın bu göstərişini qabartmasa da, onun boğulub-qaralmağı düşdüğü halın, aldığı əmrin kəskinliyini apaydın çatdırırdı. Doğrusu,

müəllim-tərbiyəçi həmkarlar onlara başçılıq edən direktorun halına da yanırıdılar.

Bir həftədən sonra məktəbdə

İkinci növbənin uşaqlarının gəlişi daha çətindi, axırıncı dərs qaranlığa düşürdü. Gülzar müəllimənin sinfi ikinci növbə idi.

– Sənin uşaqların gəliblər! – dedi direktor, ürəyində müəlliməyə min-nətdarlıq oyandı. Tapşırıq belə idi: söhbət aparın, uşaqları sakitləşdirin. Qaranlığa saxlamayın.

Guya, uşaqlar hamısı birdən itirilərdi, guya, onların bəstəboy, istəkli müəllimələri bir yaygın güllədən ölər, yaralanardı. Bəs niyə soruq tutmayıblar bu neçə gündə? Nə onlar bundan, nə bu onlardan.

Otuz iki uşaqlardan on səkkizi gəlmişdi. Gəlməyənlərin yeri boşdu, sinif, boş qalmış partalar ah çəkirdi elə bil.

– Necə gəldiniz, uşaqlar? – soruşdu müəllimə. Elə bil nə qanlı atışmalar olmuşdu, nə bir həftə məktəbə gəlməmişdilər. Müəllimə həmin geyimində, sual da həmin ahənglə. Ona görə də uşaqlar çaşdılar.

Müəllimə sinfin ən danışqan oğlanına göz qoydu. Hə, bu başlasa, qatıb-qarışdıracaqdı. Amma hamı bilirdi ki, müəllimə onu çox istəyir, həm də sinifdə haqan nə baş versə, Gülzar müəlliməyə çatdıran bax, hamanca bu cı-bıldız Məqsəd olurdu.

– Mən, Aydın, Sənubər bir gəlmişik, müəllimə.

– Sakitlikdirmi, sizin məhlədə?

– Müəllimə, müəllimə! Bizim qapının lap ağzında... bir tank dayanıb.

– Bəs, Sona niyə gəlməyib? – müəllimə Məqsədlə bir partada oturan qızı soruşdu.

Kimsə dilləndi, qəhərdənmi, qorxudanmı sinfə göz dolandırdı. Məqsəd dil-dodağı təpimiş halda tezəcə dedi:

– Onun... müəllimə, Sonanın qardaşı ölüb!

İlk partada təkcə öyləşmiş Zivər soruşdu:

– Siz Şəhidlər xiyabanına getməmisiniz, müəllimə? Sonanın qardaşını orada dəfn ediblər. Şəkli də qəbrinin üstündə.

Bundan sonra hamı susdu. Müəllimənin indi ağlına gəldi; onun uşaqlarının əgər yaxın bir kəsi həlak olmuşdusa, ya elə hamının, xalqın dərdinə şərik olmaq rızası ilə gərək içəri gircək bir dəqiqə sükutla ayağa qalxıb dayana idilər. Bax bu, düz olardı.

İndi müəllimə başqa boş partalara baxmaqdan çəkinir, soruşmaqdan yayınırdı.

– Qədirin də əmisi Tiflis prospektində tankın altında qalıb, – dedi Məqsəd. – Geri qanrılıb arxasındakı boş partaya vurdu əlini.

– Qaraxəbər! – pıçıldadı Məqsədin sağındakı oğlan. O da Alatavadandı, Məqsədin çatdırdığını da, bəlkə, ondan yerli-yataqlı bilirdi. Amma bu məqamda, hamının kədərli, yaşlı olduğu bir vaxtda Məqsədin yenə özünü gözə soxmağından acıqlanmışdı.

– Otur aşağı! – deyib, acıqlandılar. Çökdü partaya.

Uşaqlar baxdılar müəlliməyə, müəllimə qaldı nə desin. Balacaların ürəkləri dolu idi, gözləri uşaq qəlbinin çəkə bilməyəcəyi ağrıdan, qorxudan böyüyüb, eləcə donuqlaşmışdı. Dindirsen, qan ağlayacaqlar. Bəs onda necə olsun? Elə et ki, müəllimə, onların qubarı azalsın. Sən adicə bir şeydən söz aç, qoy uşağın ürəyinə dolmuş qorxu-hürkü səngisin.

– Uşaqlar!..

Təmizlik komissiyasının başçısı – Əfsanə lap arxadakı partadan ayağa qalxdı. Ağır, azdanışan qızdı, sinifdə hamı onu sayırdı.

– Müəllimə! – dedi, – qəzetlər düz məlumat vermir. Yalnız Bakıda ölənlərin sayı üç yüzdən çoxdur! Komendant gizlədir. Atam deyir, əgər toqquşmada ölənlərin sayı yüzdən artıq olsa, gərək bu işə BMT-də baxılsın.

Məqsəd tezcənək yerindən atıldı:

– Mən öz gözümlə görmüşəm, müəllimə. Bizim... atamla voyentorqa getmişdik. Gördüm, – uşağın gözləri kəlləsinə çıxdı, dil-dodağı pöştləndi, onsuz, nitqi aydın deyildi, indi də lap pəltəklədi – bizim qonşu məhlədən... uşaq, balaca oğlan çıxdı eşiyyə... o yanda bir tank dayanmışdı. Onun yanından bir qıpqırmızı soldat avtomatdan atdı. Uşağın atası qışqırır haray saldı. Oğlan yıxılmışdı, güllə dəymişdi. Kişi yerdən daş götürdü, qışqıra-qışqıra yüyürdü soldatın üstünə... soldat onu da vurdu. Sonra müəllimə... kişinin arva... uşağın anası səs eşidib özünü eşiyyə atdı. Gördü orada kişi də yıxılıb uşağın yanına. İkisi də ölmüşdü, vallah, Allaha and olsun, müəllimə!.. Anası dəli kimi yüyürdü. Onlara çatanda... bir güllə də ona vurdular. Dəyəndə yıxılmadı, yerində fır-fır fırlandı. Sonra o da üzüstə düşdü onların üstünə...

Sinifdə 20 Yanvar sərgisi

– Müəllimə, atam canı, and olsun Allaha, öz gözümlə gördüm! Yalan demirəm. Niyə yalan deyirəm? Budur... – deyib çantasını dartışdırdı. Əlini soxub oradan qəzetə bükülmüş bir şey çıxartdı. Bir əlin gücü çatmadı, iki əlilə yapışdı; çantaqarışq, birlikdə götürüb partadan çıxdı. İcazəsiz cumdu müəllimənin masasına. Əllərini soxub bürməni çıxartdı, taqqlı ilə qoydu sinif jurnalının üstünə.

Hamı boylandı, müəllimə ehmalca qəzet bükülüsünü araladı, açdı.

– Bu nədir, Məqsəd?

– Bunları tankdan atırdılar! Hə, bizim küçədə çoxdur. Eləsi vardı, qana bulanmışdı. Onu gətirmədim. Evdə neçəsi var. Məhlədən yığmışıq.

Doğrusu, tankların daş atmağı müəlliməyə də uydurma təki gəldi.

Alatavadan başqa uşaq Məqsədin köməyinə çatdı:

– Atırdılar, düzdür. Bizim məhlədə də divarlara dəyib deşmişdi.

Bir qarış uzunlu, biləkdən yoğun lülə-daşdı. İki başdan mişarla kəsilməmişdi. Müəllimə onu tərپətdi, qaldırmaq istədi, ağırdı. Bir daş parçasını tək əllə qaldıra bilməyəcəyindən utanıb, ikiəlli də qaldırmadı. Həmar daş lüləsi təkər təki masa üstə dığırlandı, Məqsəd yenidən atılıb daşı saxladı. Düşsə, bircə adamın ayağına toxunsa, sındıracaqdı. Çox ağırdı, elə bil, içinə qurşun doldurmuşlar.

– Müəllimə! Onu mən gətirmişəm... – bilirdi, müəllimə nigarandı. Məqsədin bu ağırlıqda daşı çantasına qoyub, uzun yolu piyadaca gətirməkdə məqsədini soruşacaqdı. Bu uşaq soruşmazdan cavab verəndi – ... sərgimizə qoyacayıq!

Hə, məktəbdə hər sinfin sərgi guşəsi vardı. Tapdıqları, düzəltmələri maraqlı əşyaları oraya qoyur, saxlayırdılar.

– Bir də müəllimə, mən bir bayatı yazmışam.

– Get əyləş, – dedi müəllimə. Məqsəd daş mərmisini masanın üstə qoyub qayıtdı yerinə.

Qanlı Yanvar soraqları

– Uçastkovumuzu da öldürüblər, müəllimə!

Müəllimə istədi desin bilirəm. Bayaq kimdənsə eşitmişdi.

Uşaq elə bil qəsdən, bir də söylədi:

– Bizim məktəbə gəlirdi, ha! Kök kişi idi. Buraya baxırdı, bizim məktəb onun sahəsi idi.

– Müəllimə, bilirsiniz, necə olub?... Bir oğlan keçirmiş. Soldat yaxınlaşıb qabağını kəsib. Avtomatın qundağı ilə elə vurub ki, oradaca yığılıb yerə. Sahə müvəkkili öz maşınında ötürmüş oradan. Saxlayıb maşını, düşüb gəlib. Görüb... soldat deyib, niyə vurdun onu?! Soldat avtomatı çevirib, uçastkovunun da ortasından... iki güllə vurub.

– Dünən olub, müəllimə.

Müəlliməni qınamırdı uşaqlar, bilməyə bilərdi. Amma əgər bu qətl dünən baş vermişdisə, deməli, müəllimə anlamalıydı ki, xata sovuşmayıb.

Axırıncı dərsləri keçmədilər ki, uşaqlar qaranlığa düşməsin. Belə dərsin bircəsi də bəsdə.

Çən-çiskinli havada müəllimə öz sinfi ilə birgə çıxdı. Düşdülər, müəllimə onları böyük işlək yolun o tayına keçirdi, dönə-dönə tapşırdı.

Alatavada uşaqları keçmiş daş karxanasının yerində törənmiş Qanlıgölün yaxınından keçən torpaq cığırda uzaqlaşdılar. Tez getdilər. Yüngülləşmişdilər. Həm ürəkləri boşalmış, həm də çantalarında gətirdikləri gilizləri, qəlpə qırıqlarını, daş mərmiləri buradaca töküüb, vermişdilər məktəbə. Direktorun göstərişi vardı: atışmadan nə düşüb, nə qalıbsa, gətirsinlər.

Bir neçə də maşın gəlmişdi məktəbin qapısına. «Moskviç», «Jiquli»lərin qanadı əzilmiş, burnu ovulmuşdu. Salamət olanı da vardı, amma onların da elə içi düşmüşdü. Zədələnmiş qol-qanada, qapıya astar yaxılmışdı. Gün ötcək, quruyacaqdı. Üstdən öz rəngi çəkiləndə sezilməyəcəkdi.

Sinifdən xaric oxu Aşıq Ələsgər. «Görəkdi»

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Şeiri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərdə bədii ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən öyrəndiyi yeni sözlərdən, obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.1., 2.1.2.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Biz artıq insanın xarici görkəmi, ictimai varlıq olaraq davranış və əməllərinin təsviri zamanı hansı məsələlərə diqqət etməyin lazım olduğunu öyrənmişdik. İndi bu sinifdən xaric oxu dərində öyrəndiklərimizi xatırlayacaq və tətbiq edəcəyik. Bu bacarıq gündəlik həyatımızda insanları qiyabi tanıyan zaman bizə lazım olan çox əhəmiyyətli bacarıqlardır. Bu gün sizinlə birlikdə insanın təsvirinə yer verilmiş bədii nümunələri araşdıracağıq.

1) Mövcud bilikləri müəyyən etmək üçün suallar:

1. İnsanın xarici görkəmi təsvir edilərsə, o zaman hansı səciyyəvi cəhətlərinə diqqət yetirilməlidir?
2. Bəs insan ictimai varlıq olaraq təsvir edilərsə, o zaman hansı cəhətlərə əhəmiyyət verilməlidir?

2) Əlaqələndirmə sualları:

Sizcə, bu bacarıqlar bizim nəyimizə gərəkdir? Bu bacarıqları harada istifadə edə bilərik? (*Uşaqların fərziyyələri yazılır və ya dinlənilir.*)

SİNİFDƏNXARİC OXU

GÖRƏKDI

Aşıq olub diyar-diyar gözənin,
Əvvəl başda pürkamalı görəkdi.
Oturub-durmaqla ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu görəkdi.

Xalqa həqiqətdən mətləb qandırır,
Şeytani öldürə, nəfsin yandırır,
El içində pak otura, pak dura,
Dalışınca xoş sədəli görəkdi.

Danışdığı sözün qiymətin bilə,
Kəlməsindən ləli gövhər süzülə,
Məcəzi danışa, məcəzi gülə,
Tamam sözü müəmmalı görəkdi.

Arif ola, eyham ilə söz qana,
Naməhrəmdən şəm eyləyə, utana,
Saat kimi meyli haqqa dolana,
Doğru qəlbi, doğru yolu görəkdi.

Ələsgər haqq sözün isbatın verə,
Əməlin mələklər yaza dəftərə,
Hər yanı istəsə, baxanda görə,
Təriqətdə bu sevdalı görəkdi.

Aşıq Ələsgər

211

3) Oxu məqsədinin müəyyən edilməsi üçün sual:

– Bu gün oxuyacağımız əsərlərdə görək bunlardan hansı ilə qarşılaşacağıq?

Müəllim bu dərsi kitabxanada keçə bilər. Sınıfdə keçərsə, şagirdlərə xatırladılır ki, onlar kitabxanadan insanın təsviri ilə bağlı əsərlər seçib gətirməlidirlər. Şagirdlər gətirdikləri əsərlərin sayı qədər qrup və ya cütlərə bölünür. Dərsliyə daxil edilmiş Aşıq Ələsgərin «Gərəkdi» qoşmasını da nəzərdən qaçırmayın. Hər qrup və ya cütlük əsəri oxuyub, orada təsvir edilən insan obrazını dərslərdə verilən cədvəllərdən biri, yaxud hər ikisi üzrə araşdırır və nəticələri əks etdirən təqdimat hazırlayır. Təqdimat hazırlığına başlamazdan əvvəl şagirdlərə xatırladılır ki, onların fikirlərini ifadə edərkən öyrəndikləri yeni sözlərdən istifadə etməsinə və fikirlərini obrazlı ifadə etməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Şagirdlərə izah edilir ki, öyrəndikləri yeni söz və ifadələr, habelə bədii təsvir və ifadə vasitələri, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Müəlliflə tanışlıq

Aşiq Ələsgər

Azərbaycan xalq şeirinin ən böyük nümayəndələrindən Aşiq Ələsgər bir sıra görkəmli aşıqlardan dərsləşmiş, özü də sonralar gələn aşıqlara güvəli təsir göstərmişdir. Hələ kiçik yaşlarından tez-tez müxtəlif məclislərə gedən aşıq dərvişlərin nağıllarına, aşıqların dastanlarına həvəslə qulaq asır. Güclü yaddaşı olduğundan eşitdiyi söhbətlərin hamısını hafızasında saxlayaraq, heç bir çətinlik çəkmədən başqalarına danışardı. O, aşıq yaradıcılığının bütün sahələrinə müraciət etmiş və Azərbaycan ədəbiyyatında böyük iz buraxmışdır. Görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğun öz çıxışlarının birində belə demişdir: «Hansı mövzuya əl atıram, hansı daşı qaldırıram altında Dədə Ələsgərdən bir nişanə görürəm». Aşiq Ələsgərin səsi, nəfəsi kimi, zahirı görkəmi də aşıqlıq sənəti üçün biçilmişdi. Müasirlərinin dediyinə görə o, ucaboy, etnikü-rək, bədəncə sağlam, güvəvətli imiş. Qara gözləri, qalın çatma qolları, dolu sifəti, tri burnu varmış. Səzi sol əli ilə çalar, sağ əlini pərdələr üzərində gözdürür, zil nazik səsi ilə qox şirin və mələkətli oxuyarmış.

QURBAN BAYRAMI (Həbəyə)

Mən babamın yeganə nəvəsi idim. Atam Qarabağ savaşında şəhid olmuşdu. Babam bu qanlı savaşda oğlunu itirib mənə tapmışdı. Atam şəhid olanda mən iki yaşındaymışam. Mən atamın yoxluğunu beş yaşında olanda başa düşdüm. Babam hərdən mənim olimdən tutub kondimizin məscidinə aparardı. O, orada tay-tuşları ilə söhbət edəndən sonra məscidin minarəsinə çıxardıq. Babam alimdən bərk-bərk yapışardı ki, minarənin dolama pilləkənlərindən yuxılmayım. Minarənin başına çatanda babam xeyli tövşüyördü. Mənim də alıma təşəbbüsləri. Babam dəsəməli çıxarıb alımdakı tərli silirdi.

— Bura Allahın evidi, — deyirdi, — müqəddəsdür, böyüyəndə tez-tez gəlib ibadət edərsən.

— Niyə, baba?

— Çünki Allah ona sədaqətli olan insanları çox sevir, — deyərək babam köks ötürürdü. Sonra babam səssizcə dayanıb gözləri yaşa-

Əsərin sayı çoxdursa, təqdimata artıq vaxt saxlamaq lazımdır. Bu iki məsələ baxımından əhəmiyyətlidir:

I. Şagirdlər daha çox insan təsvirinə yer verilmiş əsərlərlə tanış olur və insanın təsvirində mümkün imkanları müşahidə edirlər.

II. Tədqiqat əhatəli və geniş olduğundan təqdimatçılara kifayət qədər vaxt lazımdır ki, fikirlərini çatdırmağa bilsinlər.

Əsərin ideyası, təsvir vasitələri və onların əsərdə rolunun araşdırılması tapşırığın tərkib hissəsidir.

Ev tapşırığı: «Yaxşı şagird necə olmalıdır?» mövzusunda təsviri esse yazın. İstedadı olanlar bu mövzuda təsviri xarakterli şeir də yazıb bilər. (3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.)

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətdən istifadə					
2.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
3.	Obrazın təsvirinin araşdırılması					
4.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
5.	Təsvir vasitələrinin rolunun şərhli					
6.	Qoşma haqqında məlumat					
7.	Nitqdə yeni sözlərdən istifadə					

«Xan sarayı» əfsanəsi
(Nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.). 2. Əsərin hissələrinə başlıq verir, planını tərtib edir, onların ardıcılığını müəyyən edir (1.1.3.). 3. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 4. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 5. Yoldaşları ilə ümumi rəyə gəlir (2.2.1.). 6. Əsərin janr xüsusiyyətini müəyyənləşdirir (1.1.4.).

– Uşaqlar, əvvəlki dərslərdə biz sizinlə Sabir Əhmədlinin «Dərs» əsərini oxuduk və həmin hekayədə baş verən hadisələrin ardıcılığını müəyyən etdik. Sizcə, nəqletmə xarakterli əsərlərdə hadisələrin hər hansı ardıcılıqda təqdim edilməsi çoxmu vacibdir? Hadisələr ardıcıl təqdim edilməsə, nə olar? Cavablar dinlənilir.

– Bundan əvvəlki dərstdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən etdik, doğrudurmu? Hadisələrin ardıcılığını dəyişsək, nə baş verərdi? Cavablar dinlənilir.
Müəllim şagirdləri məsələ üzərində daha dərinlən düşünməyə istiqamətləndirir.

İndi gəlin «Xan sarayı» əfsanəsini oxuyaq, görək həmin əsərdə hansı hadisələr baş verir. Diqqətli olaq, görək yazıçı həmin hadisələri bizə hansı ardıcılıqda təqdim edir. (*Oxu məqsədi müəyyən edilir*)

Şagirdlər mətnin fərdi, sakit oxusuna cəlb edirlər. Oxu zamanı onlar dərsləyin əlavə bölməsində verilən «Hadisələrin ardıcılığını müəyyən edərkən» təlimatına əməl edirlər. Həmin təlimatdan çıxış edərək şagirdin oxuyub-oxumadığını, tapşırıqları yerinə yetirib-yetirmədiyini nəzarətdə saxlaya bilərsiniz. Diqqətli olun ki, verilmiş doqquz bəndli təlimatı şagirdlər yerinə yetirərək oxusunlar.

«XAN SARAYI» ƏFSANƏSİ
(NƏQLETMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRDƏ HADISƏLƏRİN
ARDICILIGININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Tapşırıq 1.

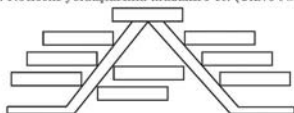
1. «Xan sarayı» əfsanəsini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Yardımcı sualları cavablandırmağa, əsəri düşünərək oxumağa çalış. Mətnəki hadisələri və onların ardıcılığını müəyyən et. Əlavə №2-dən (səh. 229) istifadə etməklə hadisələri adlandır.

XAN SARAYI
(Əfsanə)

Şəki xanı bir gün ustası yanına çağıraraq deyir:
– Qocalmışam, istəyirəm adımı əbədiləşdirən bir saray tikdirəm. Görək dünyada ona bərabər ikinci bir saray tapılmasın.

Sıraların arasında gəzir, qeydlər aparmayan şagird gördükdə (onlar hər hissəyə başlıq verməlidirlər) səbəbini araşdırır, ehtiyac olduqda lazım olan dəstəyi verirsiniz. Oxu başa çatandan sonra şagirdlər qruplaşdırılır. Şagirdlər hadisələrin ardıcılığı ilə bağlı apardıqları qeydlərlə birlikdə qruplarda fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Hadisələrə verdikləri başlıqları müzakirə edir, verilən iş və-rəqində sxem çəkir, müəyyənləşdirdikləri başlıqları sxemdəki **A** xanasına daxil edirlər. Yalnız bundan sonra onlar dərsləyin əlavə bölməsindən əsərin süjetinin xüsusiyyətlərinə dair təlimatın oxusuna cəlb edirlər. Təlimatdan çıxış edərək gördükləri işə tənqidi yanaşır, ehtiyac yarandıqda hazırladıqları iş və-rəqində düzəlişlər aparırlar.

Xan ustaya istehza ilə gülür:
– Yaradan alləri kəsirmişən, onlar bir də qurub-yaratmayacaq.
Qoca usta onların ağrısını unudur, xandan betər istehza ilə gülür:
– Sənə elə gəlir ki, mənim allərini kəsmişən. Amma buna sən-in gücün çatmaz. İndi mənim allərim şagirdlərimdədir. Məndən sonra onlar qurub-yaradacaqlar.
– Görək ovvələ dilini kosuydım, son-
ra allərini. Gec də olsa, səhvimi düzəldərim.
Xan böyük, tarixi abidələr yaradan bir sənətkarı öldürtdürür.
2. Süjetin beş hissəsinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla əsər-dəki hadisələri süjet xətti üzrə yerləşdir. Nəqli mətnin süjetini tərtib et. Nəticəni yoldaşlarınla müzakirə et. (Əlavə №4, səh. 230)

Bunu bilməlisən!

Əfsanə – müasir ağılın, düşüncənin uydurma, fantastika kimi qəbul etdiyi qeyri-adi hadisələrin təsvir edilməsidir. Əfsanələrdə insan quşa, heyvana, səma cisimlərinə çevrilir, dağlar, çaylar, çiçəklər dil açır danışır.

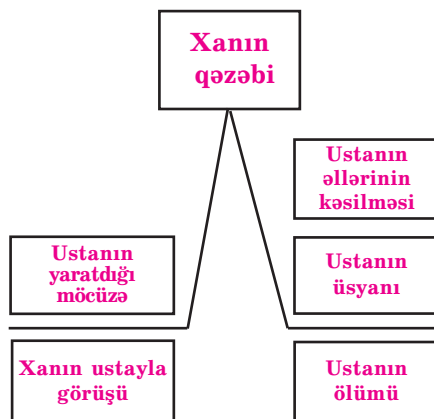
Təpşiriq 2.

- «Oxudan sonra» fəaliyyətini yerinə yetir (cədvəl 3, səh. 19).
- Əsəri fakt və sitatlarla zənginləşdir:
 - hansı məqama əlavə etməyin mümkün olduğunu müəyyənləşdir;
 - əlavə edəcəyiniz söz və ifadəni bir tərəfi yapışqanlı kiçik qeyd vərəqinə yaz;
 - vərəqi əsərdə münasib bildiyin yeri yapışdır;
 - əsa-rin janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərək fikrini əsaslandır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Əlavə oxu materiallarından öz marağına uyğun olan nəqletmə xarakterli bədii nümunələrdən birini seç. Əsəri oxu. Yuxarıda təqdim edilən sxem üzrə əsərin süjetini müəyyənləşdir. Sınıfdə əldə etdiyiniz bilik və bacarıqları möhkəmləndirmək məqsədilə dər-s-dənkanar vaxtda müstəqil şəkildə öyrənməni davam etdir.

121

Qrup təqdimatları dinlənilir, nə-ticələr kollektiv müzakirə edilir. Şagirdlər oxudan sonra fəaliyyə-tinə cəlb edirlər. Qrup işlərinin nəticələri qiymətləndirilir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətlə iş					
2.	Hadisələrin müəyyən edilməsi					
3.	Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi					
4.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
5.	Janr xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi					
6.	Ümumi rəyə gəlmə					

Mir Cəlal. «Dərsimi yaz» və Zəhid Xəlil. «Zeynalabdin»
(*Nəqlətmə xarakterli əsərlərin elementlərinin müəyyən edilməsi*)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Süjetli bədii nümunəni hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir (1.1.3.).
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.).
5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən yararlanır (2.2.1.).
6. Dialogda və təqdimatlarda öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir (2.1.1.).

– Uşaqlar, sizin neçə yaşınız var? Siz gənc hesab edirsiniz? Siz yeniyetmə hesab edirsiniz. Amma tezliklə siz də Azərbaycan gənclərinin sırasına qoşulacaqsınız. Amma bu heç də o demək deyil ki, 2 fevral tarixində qeyd edilən Azərbaycan Gənclər Günü hələ sizə aid deyil. Siz ölkəmizin gələcəyisiniz. İnsan gənc yaşından öz üzərində çalışmalıdır, hər hansı bir ixtisasa, peşəyə sahib olmalıdır ki, sonrakı dövrdə həm öz ailəsi üçün, həm də ətrafdakılar üçün faydalı olsun və mənalı ömür yaşasın. Bu gün iki əsər oxuyacağıq. Nəqli xarakterli bədii nümunənin elementlərini müəyyən edəcəyik. Bu bacarıq istənilən hadisəni sistemli nəql etməkdə sizə yardım edəcək. Biz iki gəncə bağlı olan hadisələri qarşılaşdırarkən əsərləri həm də elementləri baxımından müqayisə edəcəyik.

**MİR CƏLAL. «DƏRSİMİ YAZ» VƏ
ZƏHİD XƏLİL. «ZEYNALABDİN»**
(*NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN ELEMENTLƏRİNİN
MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ*)

Nəqli mətnlərin, əsasən, beş elementdən ibarət olduğunu artıq bilirən. İndi isə həm ötən dərslərlə öyrəndiklərin, həm də bu dərslərdə yeni nail olduğun bilik və bacarıqlarını tətbiq etməklə maraqlı bir bədii nümunənin elementlərini müəyyən edəcəksən. Son həm də ayrı-ayrı mətnlərin xarakterlərini qarşılaşdırmaqla müqayisə edəcəksən, onlar arasında oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edə bilərsən. Bu bacarıqlar əsərin mahiyyətini dərk etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Tapşırıq 1.

1. Mir Cəlalin «Dərsimi yaz» və Zəhid Xəlilin «Zeynalabdin» başlıqlı əsərlərini oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Əsəri oxu.
2. 25-ci cədvəldən istifadə etməklə mətnin elementlərini müəyyən et.

Cədvəl 25

Əsər	Obraz	Hadisənin baş verdiyi zaman və məkan	Problem	Problemin həlli	Mövzu	Süjet
I əsər						
II əsər						

122

Sınıf 4 qrupa bölünür. Şagirdlərə istiqamət verilir ki, onlar nəqlətmə xarakterli əsərlərin elementləri ilə bağlı təlimatlarla bir daha tanış olmaq istəsələr, həmin məlumat «Əlavə» bölməsinə daxil edilmişdir.

Qruplar işi başa çatdırdıqdan sonra eyni əsəri araşdıran iki qrup birləşir və nəticələr müzakirə olunur. İki qrupun araşdırmalarının nəticələrindən bir ortaq variant hazırlanır. Müəllim bu prosesdə müzakirələrin gedişinə diqqət yetirməlidir. Dəyərləndirmə aparmalıdır. Şagirdlər daha səmərəli fikirləri qəbul etməyə hazırdırlarmı, ya özləri yaradıblar deyə zəif variantların saxlanması inadçılıq nümayiş etdirirlər? Bu məqam qrup qiymətləndirmələri aparılan zaman nəzərə alınmalıdır.

Bir əsəri oxuyan iki qrupun işinin nəticələrinin müzakirəsi başa çatandan sonra onlar müəllimin lövhəyə çəkdiyi və ya asdığı cədvəl əsərin elementləri ilə bağlı gəldikləri qənaətlərini daxil edirlər. Bu cədvəl dərslikdə təqdim edilmişdir. Cədvəl vasitəsilə əsərlərin elementlərinin müqayisəsi asanlaşır.

Dərs hazırlamağa gələndə də Tofiq özünü xoşbəxt gördü: hesabını bir bacı, yazısını başqası, coğrafiyasını o birisi hazırlayıb dərsə yola salırdı. Uşaq elo öyrəndi ki, müəllimin dediyi tapşırıqları bacılmasına təhlil verib sahər də hamısını hazır istəyirdi. Bəzən də hökmünü dürişt yerinə yetirməyəndə hirsələnir, qışqırırdı:

- Ay qız, Lələ, götür mənim dərslərimi yaz!
- Bənövşə, sən də məsələləri hazırla!
- Yasəmən də elo misalı toplaşın, niyə durmusunuz, tez olun!

Tofiqin anası hər kəsədən əvvəl qızları danılayırdı:

- Ay yaramazlar, aman-zaman bir qardaşdır, onun üroyini niyə qırırsınız, götürüb dərsləri hazırlasınız! Di tez olun, gedin qardaşınızın dərslərini hazırlayın!

Qızlar, doğrudur, bilirdilər ki, bu dərslər Tofiqə verilib, ondan soruşulacaq, onun özü hazırlamalıdır. Ancaq qardaşlarının xətrinə, analarının xahişinə bu işlərə boyun əyirdilər. Aşağı sınıflarda Tofiqin dərslərdən kütlüyünü, tənbelliyini biləndən sonra anasına xəbər verdilər, məsuliyyəti boyunlarından adtdılar.

124

Oxudan sonra fəaliyyətinə cəlb edilən şagirdlər əsərlərin ideyası üzərində düşünməyə sövq edirlər. Əsərlərə janr xüsusiyyətləri baxımından da diqqət yönəldilir.

Növbəti səhifədəki şəkillərdən qrup işində istifadə edin.

İki qrup bir əsəri oxuyur, digər iki qrup isə o biri əsəri. Əsər oxunmazdan əvvəl oxuya hazırlıq işlərinin aparılması tövsiyə edilir. Oxu zamanı qruplar əsərin elementlərini əks etdirən xəritə üzərində iş aparırlar.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğət üzrə iş					
2.	İfadəli oxu					
3.	Əsərin hissələrə ayrılması					
4.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
5.	Fikirlərdən yararlanır					
6.	Nitqində yeni sözlərdən istifadə					

ZEYNALABDİN
(İxtisarla)

Elə bil ki nəhəng bir təndir baş üstünə çevirmişdilər. Göydən günün şüaları ovozuna nəhəng alov dilləri uzanırdı. Zeynalabdinə elə gəlirdi ki, bu saat Bibiheybət mədənli od tutub yanacaq və onu söndürmək üçün Xəzərin suyunu əndərsən də, xeyri olmayacaq. Hər tərəfdə torpaq qapqara idi. Elə bil gecənin bir parçası Abşeronə çökmüş, onu əbədi zülmətə çevirmək istəmişdi. Uzaqlarda görünən kiçik dağmalardan çıxıb harasa tələsən adamlar da qapqara idi və onları beləcə qaraldan neftdən ümid gözləyirdilər.

Adamlar hər gün təzə bir xəbər soracağı ilə yuxudan ayılırdı. Elə bil Zeynalabdinin özü də hər gün Bibiheybətdə şərikli aldığı bu torpaqdan neft çıxacağı ümidi ilə yaşayırdı. Sahardan axşamcaq quyunun içində əlşir, amma bir şey çıxmırdı. Dünən şərriki çıxıb getdi.

— Bu yerdən heç su da çıxmaz. Havayı özümüzü əziyyətə salmışıq.

Zeynalabdin bəre pul tapıb şərrikinin haqqını verdi, onu yola saldı. İndi torpağı verdiyi pullar da, quyu qazmağa cəhdəyi xərc də, özünün əziyyəti də havayı gedirdi. Qulağını quyuya dirdi ki, görsün oradan bir hənirt gəlirmi. Amma oradan səs-zad gəlmirdi.

Zeynalabdin qara bir daşın üstündə oturub ötən günlərini ya-da saldı. Atası Tağı kişi hələ on il əvvəl ona öz yanında işləməyi təklif etmişdi:

Sən sevdinin sənət varmı?

— Gəl yanımda pınaçilik elə. Sağ olsun camaatı, bizi birtəhər dolandırır.

— Yox ata, mən bənna olmaq istəyirəm. Əlim-ayağım sağ, qolumda da gücüm. Nə üçün pınaçı olma-
lıyam?

Atası Zeynalabdinin tərsliyini bilirdi. Dediindən dönməyə cəhdə. Buna görə də dillənmedi.

Anası Anaxanın öləndən sonra atası evlənməmişdi və təzə arvadından beş uşağı olmuşdu. Kişinin vəziyyətinin ağırlığını Zey-

Deyə bilərəmmi, bu həlakətdə nədən sübbət gedəcək?

Burada hansı bədi ifadə vəsitəsi işləmişdir?

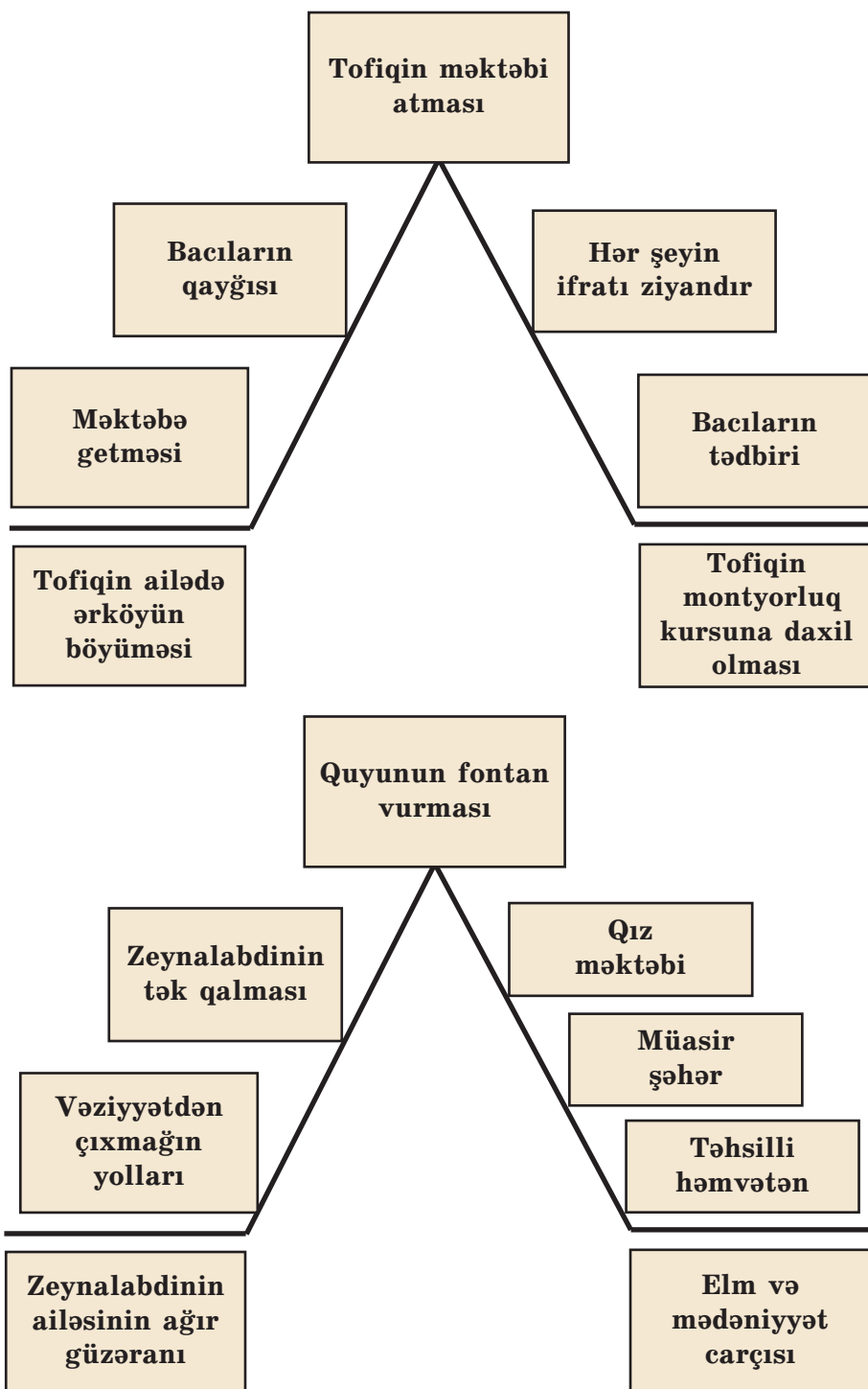
Qara hərfilə verilmiş sözların mənasını lüğətdən tap.

Bu xalq hikmətinin mənasını hər milyonçu başa düşməz. Zeynalabdin deyirdi ki, yeni bu evi özüm üçün tikmərim ha. Mən dünyadan köçəndən sonra xalqıma lazım olacaq. O, haqlı imiş, indi bu evdə Azərbaycan tarixi muzeyi yerləşir. Dünyanın hər tərəfindən gələn qonaqlar içəri giren kimi əvvəlcə heyvətlə bu gözəl binanın quruluşuna baxır, sonra ayaqlarına xüsusi ev ayaqqabıları geyinirlər ki, onun gözəl döşəməsinə xarab etməsinlər.

İndi isə sənə qız məktəbinin tarixini danışım. Bu bina 1898-ci ildə tikilməyə başladı. 1900-cü ilə hazır oldu. Amma bu vaxtca Zeynalabdin Həcc ziyarətinə getmişdi. Bakının 150 kilometrliyindən Şollar su kəmərinə cəhdirmişdi. Çox-çox işlər görmüşdü və üç dəfə Qız məktəbi açmaq barədə yuxarılara müraciət etmişdi. Amma imperator III Aleksandr bu işə razılıq verənməmişdi. Elə ki III Aleksandr ömrünü sız bağışladı və II Nikolay taxta çıxdı, Hacı Zeynalabdin Tağıyev fürsəti itirmədən Nikolayın arvadı Aleksandra Fyodrovna-yə bahalı bir hədiyyə göndərdi, bunun üstündən az bir vaxt keçəndən sonra Nikolaydan xəbər etdi ki, Bakıda qız məktəbi açmasına icazə versin. Onu da bildirdi ki, həmin məktəbə Aleksandra Fyodrovnanın adı verilecək.

Əsər	Obraz	Hadisənin baş verdiyi zaman və məkan	Problem	Problemin həlli	Mövzu	Süjet
I əsər	Tofiq	İndiki və gələcək zaman hörmətli bir ailə	Ailədə övladla münasibətlərin düzgün qurulmaması	Montyorluq sənətinin öyrənilməsi həyatda özünə bir yol seçdi	Ailədə tərbiyənin düzgün qurulmasından bəhs olunur	
II əsər	Zeynalabdin	Yay, Bibiheybət	Ailənin maddi vəziyyətinin ağırlığı			

İvan Krılov. «Ağac»
(*Nəqlətmə xarakterli əsərlərin nağıl edilməsi, nəticələrin çıxarılması*)

Təlim məqsədi

1. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2). 2. Öyrəndiyi sözləri müzakirələrdə istifadə edir (2.1.1.). 3. Süjetli bədii nümunəni hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir (1.1.3.). 4. Təmsilin janr xüsusiyyətini müəyyənləşdirib digər əsərlə müqayisə edir (1.1.4., 1.2.1.). 5. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır (1.2.4., 3.1.2.). 6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

– Uşaqlar, biz ötən dərs ilində də şahidi olduğumuz hadisələri olduğu kimi çatdırmağın bəzi hallarda çox böyük əhəmiyyət daşıdığı barədə söhbət açmışdıq. Bu haqda nə bilirik? (*İlkin biliklər*) Bir hadisəni olduğu kimi nəql etmək üçün hansı məsələlərə əhəmiyyət vermək lazımdır? (*Sual vermə*) Elə hadisələr olar ki, onların baş vermə ardıcılığının düzgün təqdim edilməsi bir insanın şərəfini, ləyaqətini, hətta həyatını xilas edə bilər. Sizcə, bu necə hadisələr ola bilər? (*Əlaqələndirmə*) Haqqında oxuduğun, yaxud şahidi olduğun hadisənin nəql edilməsi ciddi bilik və bacarıqlar tələb edir. Bu bacarıqlarımızı daha da inkişaf etdirmək üçün maraqlı bir əsər üzərində iş aparacağıq. (*Oxu məqsədi*)

İVAN KRİLOV. «AĞAC»
(NƏQLƏTMƏ XARAKTERLİ ƏSƏRLƏRİN NAĞIL EDİLMƏSİ, NƏTİCƏLƏRİN ÇIXARILMASI)

Şahidi olduğun hadisəni olduğu kimi çatdırmaq və müsahibində tam təsəvvür yaratmaq əhəmiyyətli həyatı bacarıqdır. Bunu edə bilmək üçün yalnız zəngin söz ehtiyatına malik olmaq kifayət deyil. Fikrini təşkil etmək, mərhələ-mərhələ müsahibinə çatdırmaq müəyyən bilik, bacarıq tələb edir. Sən ötən dərs ilində sadə bədii nümunələr üzərində belə fəaliyyətlər yerinə yetirmisən. Bu il daha mürəkkəb bədii nümunələr üzərində həmin bacarıqlarını tətbiq edəcəksən. Nəqləmə zamanı hadisələrə əsaslandırılmış münasibət bildirəcək, gəldiyin qənaətləri yoldaşlarınla bölüşəcəksən.

Təqdim 1.
Təqdim edilən sxemə əsasən nəqlətməni oxuduğun əsər üzrə müvafiq ardıcılıqla təşkil et.

Əsərdə hadisələr _____	(məkanlarda)
_____	(zamanlarda) baş verir.
Əsərdəki əsas obrazlar _____	
Hadisələr ondan başlanır ki, _____	
Əsərdə əsas ziddiyyət _____	
Əhvalat belə oldu ki, _____	
Sonra _____	
Daha sonra _____	
Sonda _____	
Ziddiyyət belə həll olur ki, _____	

133

Sınıf dörd-beş qrupa bölünür. Müəllim təmsilə dair növbəti səhifədə təqdim edilən şəkilləri şagirdlərə verir. (Hər qrupa 1 dəst). Şəkildə hansı hadisə haqqında danışıldığını müəyyən etməyi tapşırır. Şagirdlər şəkilləri məntiqə əsasən ardıcıl düzürlər. Yanlışlıqlar olarsa, müəllim müdaxilə etmir. Kitabdan da istifadəyə icazə vermir. Şagirdlər ardıcıl düzdükləri şəkillərə əsasən nağıl qururlar. Şəkilləri xətlə iki hissəyə bölmüş cədvələ yapışdırıb, onun yanında nağılın uyğun hissəsini yazırlar.

İş başa çatandan sonra təmsilin kollektiv oxusu aparılır. Oxu prosesində qrup üzvləri öz iş vərəqlərinin doğru tərtib edilib-edilmədiyini üzərində düşünürlər və düzəlişlər aparırlar. Düzəlişlər aparıldıqdan sonra qruplar əsərin nəqlinin təşkili üçün dərsliyə daxil edilmiş iş vərəqini yerinə yetirirlər. Tərtib etdikləri iş vərəqi üzrə əsaslandırma, münasibət bildirmə, dəstəkləmə və nəticə çıxarma ilə bağlı dərslərdə verilən göstərişlərə əməl etməklə nağıl edirlər.

Tapşırıq 2.

Tərtib edilmiş işçi vərəq üzrə aşağıdakı məqamları nəzərə almaqla nağıl et.

Əsaslandırmaq: əsərdə baş verənləri əsaslandıraraq danışmaq (osoro istinadlar, əsərdən sitatlar);

Münasibət bildirmək: onlardan nəyin doğru, nəyin yanlış olması ilə bağlı fikirlər yürütmək;

Dəstəkləmək: doğru hesab etdiklərini əsərdən nümunələr gətirməklə və ya şərhlər verməklə dəstəkləmək;

Nəticə çıxarmaq: buradan hansı qənaətə gəldiyini bildirmək.

Tapşırıq 3. 1. Təmsil və nağılın oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənəndir. 2. İdeya və məzmununu müəyyənəndirdikdən sonra yenidən ifadəli oxu.

Müəlliflə tanışlıq

Ivan Krilov

Ivan Andreyeviç Krilov teatrda opera tamaşasına baxırdı. Yanındakı kürsüdə əyləşənin musiqisəvar olduğunu anlamaq çətin deyildi. O, teatrda yalnız olmadığının unudub, tamaşa başlayandan bəri ifaçılarla birlikdə oxuyurdu. Cəna yığılmış Krilov sakitcə:

– Bəbirçilik! – dedi.

– Bu söylədiyiniz mənə aiddir? – yanında əyləşən oxumağını saxlayıb ondan soruşdu.

– Siz necə belə düşünürsünüz, – Krilov cavab verdi, – bu səhnədəki cəmlərə aiddir, onlar sizi dinləməyə mane olurlar.

I.A.Krilovun yaradıcılıq rus təmsilinin zirvəsi səviyyəsinə yüksəlmişdir. Onun təmsillərinin böyük tərtibçi əhəmiyyəti vardır. O, atalar sözü, nağıl və məsəllərdən məharətlə faydalanmış və əsərləri rus ədəbi dilinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. I.A.Krilovun əsərləri bir sıra dillərə tərcümə olunmuşdur. Təmsilləri Azərbaycanca da geniş yayılmışdır.

Mətnin kollektiv oxusu keçirilərkən diqqətli olun ki, mətnləri həmişə eyni şagirdlər oxumasınlar. Əgər belə hallar müşahidə etsəniz, fəallıq göstərməyən şagirdləri oxuya cəlb edin. Hər bir şagirdə oxumaq imkanı verilsə, bu onların məsuliyyətini artırır və oxu bacarıqlarının inkişafına şərait yaradar.

Şagirdlər kollektiv şəkildə «Oxudan sonra» fəaliyyətini yerinə yetirirlər. Bu zaman əsərin ideyası üzərində düşünülür. Bədii nümunənin hansı janra aid olduğu müzakirə edilir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğət üzrə iş					
2.	İfadəli oxu					
3.	Əsərin hissələrə ayrılması					
4.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
5.	Səmərəli fikirlərdən bəhrələnmə					
6.	Əsərin janra görə müqayisəsi					

Qrup işinin təşkili üçün tövsiyə edilən şəkillər vəsaitə 6 nüsxədə daxil edilmişdir. Hər qrupa 1 dəst şəkil verməklə təlim fəaliyyətini təşkil edin.

«Çahargah əfsanəsi» (Müstəqil iş)

Təlim məqsədi

1. Süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir (1.1.3.).
2. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
3. Bədii əsərdəki başlıca fikri anladığını nümayiş etdirir (1.2.4.).

Müstəqil iş hər bir şagirdin nailiyyətini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Belə işlər şagirdin bilik və bacarıqlarının kompleks şəkildə dəyərləndirilməsinə imkan yaradır. Şagirdlərin fəaliyyətindəki problemlərin nəzərə alınması və həmin istiqamətdə işlərin aparılması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Şagirdlərə elan edilir ki, əgər iki şagirdin bir-birindən köçürdüyü aşkar edilərsə, hər iki şagirdin nəticəsi ləğv ediləcəkdir. Bu elanla şagirdin müstəqil düşünmək və çalışmaq baxımından potensialının maksimum dərəcədə səfərbər edilməsinə nail olacaqsınız.

«ÇAHARGAH ƏFSANƏSİ» (MÜSTƏQİL İŞ)

Tapşırıq

1. Oxuya hazırlıq aparmaqla əsəri oxu. Təqdim olunan sxemdən istifadə etməklə əsərin elementlərini müəyyənəldir:

«ÇAHARGAH ƏFSANƏSİ» (Əfsanə)

Deyə bilərsiniz, bu əfsanədə niyə, bəzən nədən gedir?

Qədim zamanlarda bir alim yaşayırdı. O öz gözəl eməlləri ilə xalqın rəğbətini qazanmışdı. Alimin sorğu yaşadığı ölkənin hökmdarına da çatır. O, saraya cəlb etmək məqsədilə alimi çağırırdı və öz

Müəllim aşağıdakı qaydada müstəqil iş təşkil edə bilər. Məktəbin maddi-texniki bazası imkan verirsə, «Əsərin elementlərini əks etdirən xəritə»nin və «Nəqlətməni təşkil etmək» üçün istiqamətləndirici cədvəlin kserosurəti şagirdlərin sayı qədər artırılır və müstəqil çalışmaqdan ötrü onlara təqdim edilir. Adlarını, soyadlarını yazmaq üçün vərəqdə yer müəyyən edilir. Məlum olduğu kimi, bu iş vərəqləri hər şagirdin portfoliosunda saxlanacaqdır.

Məktəbin maddi-texniki bazası imkan vermədiyi halda şagirdlər cədvəlləri adi şagird dəftərinə çəkməklə iş aparırlar. Birinci sxemi çəkmək o qədər çətin olmasa da, ikinci cədvəli çəkmək şagirdlərdən xeyli vaxt apara bilər. Odur ki onlara dərsliyin «Əlavələr» bölməsinə daxil edilmiş cədvəllərdən istifadə edərək dəftərlərində iş aparmaq tövsiyə edilir.

yanında qalması ona təklif edir. Alim qərara gəlmək üçün möhlət istəyir, hökmdar alimə üç gün möhlət verir.

Vaxt yetisəndə alim saraya gəlir və hökmdara deyir:

– Böyük hökmdar, sizin saray üçün dərin, dərkəli alim lazımdır. Mən isə onların səviyyəsində dayanı bilmirəm. Bu sözləri deyib alim qayıdır. Öz xeyirxah işləri ilə yenidən xalqa kömək etmək istəyir.

Alimin cavabı, dıbaqlığı, açıq sözü hökmdarı hirsəndirir. Şah səxavətinin, firavan saray həyatının qiymətləndirilməməsi ni nankorluq hesab edir.

Hökmdar vəzirə yanına çağırır ondan alimin hərəkətlərini tədbirlə cavab verilməsini tələb edir.

Vəzir deyir:

– Alimin əvvəlcə cahilliyini sübut edib xalqın gözündən salmaq lazımdır.

Vəzirin niyyəti çətin suallarla alimi çıxılmaz vəziyyətə salıb xalqın gözündə kiçiltmək idi. Sualları hazırlamaq üçün vəzir qırx gün möhlət istəyir. Qırx gün keçdikdən sonra suallar hazır olur.

Hökmdar adamları meydana toplayır. Alimi çağırırlar. Hər şey hazır olur. Alim təmkinlə hökmdarı dinləyir.

Hökmdar alimə deyir:
– Sən öz **əllaməliyinizlə** xalqı aldadırsan, sən heç də alim deyilsən. Sənə vəzirin suallar hazırlayıb. Sən bu suallara cavab versən, alimliyini sübut etmiş olacaqsan.

Alim cürətli deyir:

– Buyurun, suallarınızı verin.

Hökmdar vəzirinə işarə edir. Vəzir suallara başlayır:

– Ulu dağın başından buraxılmış bir qoz Zümzümə bulacağına qədər neçə dəfə fırlanar?

Alim gülə-gülə deyir:

– Mən sualın cavabını verməyə hazıram. Siz isə Ulu dağdan Zümzümə bulacağına qədər olan yolu nə qədər olduğunu, dağın nə qədər məlii olmasını, bir də qozun həcmi deyin.

Camaat alimin cavabını alqışlayır. Hökmdar və vəzirə alimlə bacarmayacaqlarını görüb məyus olurlar. Artıq sual vermək fikrindən vaz keçirlər, biabır olmaq istəmirlər.

Sənə, alim hökmdarın təklifinə razı olacaqsın?

Bundan sonra hansı hədəflərin baş verəcəyini deyə bilərəmsən?

Lügətdən istifadə etməklə sözün mənasını müəyyənleyirlər.

137

Ev tapşırığı verilir. Əsəri Z.Xəlilin «Zeynalabdin» hekayəsi ilə janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edin və inşa yazın (3.1.2., 3.1.1., 3.1.3.).

Müstəqil iş olduğundan fərdi iş üsulunu seçmək məsləhətdir. Müstəqil iş hər bir şagirdin mühüm məsələləri hansı səviyyədə etdiyini, şagirdlərin təlimində hansı problemlərin olduğunu müəyyən etmək imkanı verir. Müəllim problemi ona görə aşkar etmir ki, şagirdi danlasın, yaxud onu nədəsə günahlandırсын. Müəllim boşluqları aşkar edir ki, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görsün. Tədbirlər müxtəlif xarakterli ola bilər:

- şagirdin mənavi-psixoloji problemləri ilə bağlı (ailədə, sinifdə və ya dostları ilə);
 - müəllimin pedaqoji-psixoloji yanaşmalar baxımından şagirdlə münasibətdə nəzərdən qaçırdığı məqamlar, yaxud yol verdiyi nöqsanlarla bağlı;
 - metodikada problemlərlə bağlı;
 - həmçinin şagirdlərin fiziki-fizioloji problemləri ilə bağlı və s.
- Müstəqil iş aparmaq mövcud vəziyyəti açıq şəkildə görməyə imkan verir.

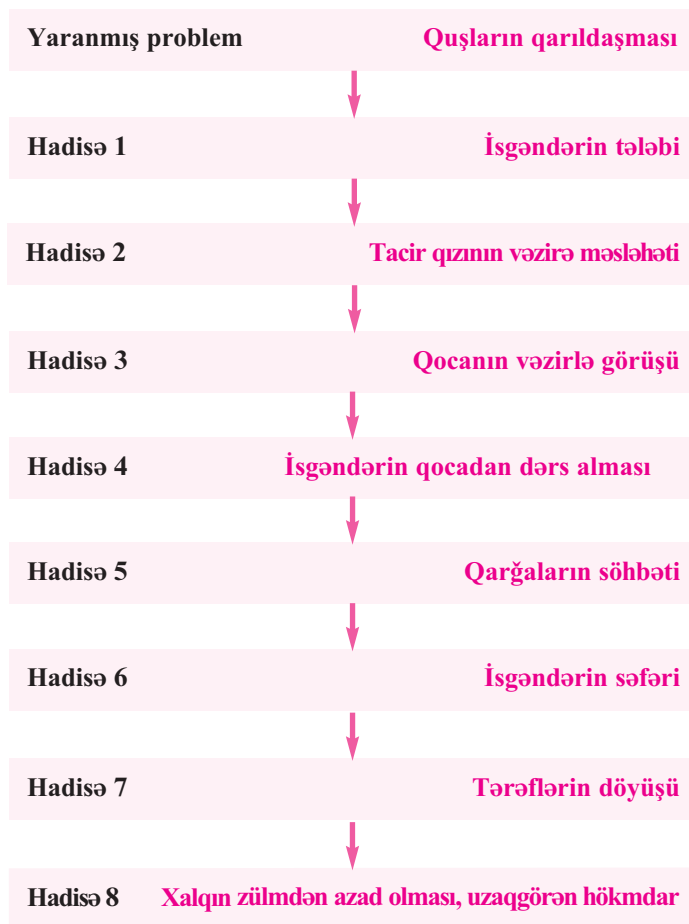
Müstəqil işin nəticələrinin sinif jurnalına daxil edilməsi hər bir şagirdin nəticələrini nəzarətdə saxlamaq baxımından faydalıdır. Qiymətləndirmə diaqnostik qiymətləndirmədə təqdim edilən nümunə kimi aparıla bilər (səh. 70–71).

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Əsərin hissələrə ayrılması					
2.	Məzmunun yığcam nəqli (yazılı)					
3.	Fikrin ifadəsi					

KSQ
«İsgəndər quş dili öyrənir»
(Azərbaycan xalq nağılı)

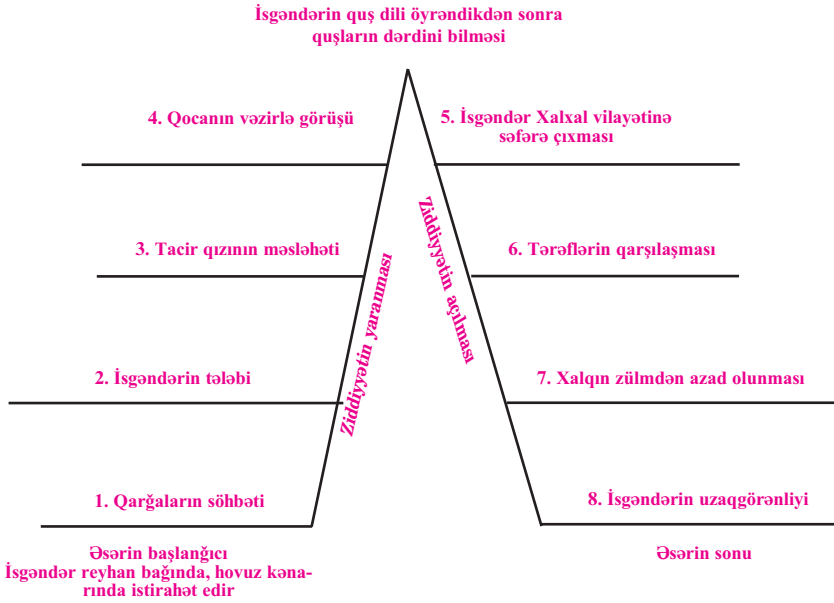
Əsər oxunur. Verilən tapşırıqlar yerinə yetirilir.

1. Əsərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin.
2. Əsərin süjet xəttini müəyyənləşdirin.
3. Əsərin elementlərini müəyyən edin.
4. Əsərin ideyasını şərh edin.

Şagirdin adı, soyadı _____ Əsərin adı «İsgəndər quş dilini öyrənir» (Azərbaycan xalq nağılı)

Müəllifin adı _____

Hadisələrin baş verdiyi məkan və zaman Səhər tezdən, hovuz kənarı, Xalxal vilayəti	Mətnə əsas obrazlar İsgəndər, vəzir, tacir qızı, qoca, Bəq pəhləvan	Mətnin mövzusu İnsanlar üçün dil öyrənməyin vacibliyindən danışılır.
Mətnə problem (ziddiyyət) Ədalət, zülmkarlıq	Mətnin hissələri 1. Quşların qarışması 2. İsgəndərin tələbi 3. Tacir qızının məsləhəti 4. Qocanın vəzirə görüşü 5. İsgəndərin qocadan dərslər alması 6. Qarğaların söhbəti 7. İsgəndərin səfəri 8. Tərəflər arasında döyüş 9. Xalqın zülmədən azad olması, uzaqqörən hökmdar	Digər qeydlər

TEST

(«İsgəndər quş dili öyrənir». Azərbaycan xalq nağılı)

1. Mətnə hadisələrin ardıcılığını müəyyən edin:

1. Quşların qarışdırılması, İsgəndərin tələbi
2. Tacir qızının vəzirə məsləhəti, qocanın İsgəndərə yol göstərməsi
3. İsgəndərin qocadan dərs alması, qarğaların söhbəti
4. İsgəndərin Xalxal vilayətinə səfəri, vəzirin meşədə qoca ilə görüşü
5. Xalqın zülmədən azad olması, uzaqgörən hökmdar

A. 1,3,5 B. 2,4,5 C. 1,3,4 D. 1,2,4

2. Mətnin növünü müəyyənə bilərsiniz:

- A. Nəqli
- B. Təsviri
- C. Mühakimə
- D. Məlumatlandırıcı

3. Mətnə verilmiş *qaravaş* sözünün mənasını tapın:

- A. Tərbiyəçi
- B. Keşikçi
- C. Qulluqçu qadın
- D. Dost

4. Əsərdə bu hadisə baş vermir:

- A. İsgəndərin tacir qızı ilə görüşü
- B. İsgəndərin Xalxal vilayətini zülmədən qurtarması
- C. Quşların şikayət etməsi
- D. İsgəndərin quş dilini öyrənməsi

5. İsgəndər vəzirdən nə tələb etdi?

- A. Xalxal vilayətinə getməyi
- B. Quş dilini öyrənməyin yolunu tapmağı
- C. Tacir qızından məsləhət almağı
- D. Bəliq pəhləvanla döyüşməyi

6. Mətnə verilmiş «*dəsgah*» sözünün mənasını tapın:

- A. Böyük iş, təşəbbüs, qeyri-adi mənzərə, birgə iş
- B. Tamaşa, hərəkət, oyun
- C. Tədbir, əyləncə, təşəbbüs
- D. Kələk, tamaşa, oyun

7. İsgəndər nə üçün quş dili öyrənmək istəyirdi?

- A. Dil öyrənmək istəyirdi
- B. Qarğaların dərdinə çarə tapmaq istəyirdi
- C. Yeni torpaqlar əldə etmək istəyirdi
- D. Tacir qızına kömək etmək istəyirdi

8. İsgəndər qarğaların qarılmaşmasını eşidəndə hansı hisləri keçirirdi?

- A. Qəzəb
- B. Qorxu
- C. Ümid
- D. Kədər

9. Mətnə verilmiş: «Dünyada hər dili bilmək min padşahlığa dəyər» – sözləri kimin tərəfindən deyilir?

- A. Qocanın
- B. İsgəndərin
- C. Tacir qızının
- D. Bəliq pəhləvanının

10. İsgəndər Bəliq pəhləvanı məğlub etməklə nəyə nail oldu?

- A. Xalqın əmin-amanlığına
- B. Xərac almağa
- C. Xalqı öz əsarəti altına aldı
- D. Torpaqlarını genişləndirdi

«İsgəndər quş dili öyrənir» mətni üzrə testin doğru cavabları:

1 – A 2 – A 3 – C 4 – A 5 – B 6 – A 7 – B 8 – B 9 – B 10 – A

Nəqli essenin yazısına hazırlıq: mətnin elementlərinin yaradılması

Təlim məqsədi

1. Yazının planını tərtib edir (1.1.3.). 2. Obrazların səciyyəvi cəhətlərini müəyyən-
ləşdirir (1.2.2., 3.1.1.) 3. Əsərin ideyasını müəyyən edir (1.2.4., 3.1.2.). 4. Əsərlə
bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.,
3.1.3.). 5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən yararlanır (2.2.1.).

– Uşaqlar, bilirsiniz ki, dünya yara-
nandan xeyirlə şərlə, yaxşılıqla pislik,
mərdliklə namərdlik, ədalətlə əda-
lətsizlik mübarizədədir. Biz cəmiyyə-
yətdə yaşayırıq. Əfsuslar olsun ki,
ətrafımızda olan insanların hamısı
xoşniyyət, xeyirxah və ədalətsevər
olmur. Elə hallar olur ki, biz ədalət-
sizliklə üz-üzə qalıyıq. Demokratik
bir cəmiyyətin vətəndaşı kimi ədalət-
in təmin edilməsində hər bir vətə-
ndaş dövlətimizə dəstək olmalı və
öz vətəndaşlıq borcunu yerinə yetir-
məlidir. Siz həyatınızda hər hansı
bir ədalətsizliklə üz-üzə qalmısınız-
mı? Əgər siz belə hadisələrlə qarşı-
laşmamısınızsa, o zaman ailə üzv-
ləriniz, dostlarınız düşdükləri vəziy-
yətə ədalətin təmin olunmasına
necə nail olublar? Bu gün həmin
hadisə haqqında kiçik bir nəqli esse
yazacağımız.

Yazıdan əvvəl aparılacaq işlərlə
bağlı dərslikdə şagirdlərə təlimat-
lar verilmişdir. Bu istiqamətdə on-
ların fəaliyyətinin təşkilinə şərait
yaradın. Yazıya hazırlıq da yazı-
nın aparılması kimi fərdi iş forma-
sında həyata keçirilir. Bu dərstdə
şagird yazacağı essenin element-
lərini tərtib edir.

NƏQLİ ESSENİN YAZISINA HAZIRLIQ: MƏTNİN ELEMENTLƏRİNİN YARADILMASI

Məktəbli dost! Sən nəqli essenin yazı-
sına verilən tələbləri bilirən və ödəmə
ilində sənəndən cəsarətli olmağı tələb edən
bir hadisə ilə bağlı essələr də yazmışan.
Belə mətnlərin, əsasən, beş elementdən ibar-
ət olduğunu da artıq bilirən. Nəqli esse
yazın zaman bu elementlərin nəzərə alın-
ması zəruridir. Bu dərstdə bütün xüsusi-
yönlərini nəzərə almaqla nəqli esse yaz-
cağsan.

Tapşırıq.

1. Sən həyatda: ailə üzvlərinin, yoldaşlarının, qonşularının
münasibətində ədalətsizliyin şahidi olmusanmı? Ədaləti bərpa et-
mək üçün nə etmişən? Bu hadisə barədə bir esse yaz.

2. Yazıya başlamazdan əvvəl hazırlıq işləri apar:

Qeydlər aparmaq üçün zəruri məsələləri unutmadan ki?
– Hadisələr harada və nə zaman baş verir;
– Hadisələrin əsas iştirakçıları kimlər olacaq?
Bu elementi sən artıq əvvəlki yazıya hazırlıq mərhələsin-
də işləmişən. Həmin qeydlərini nəzərə al;
– Essədə nədən bəhs ediləcəyi barədə qeydlər götür. Nə-
dən bəhs edildiyini aydınlaşdırarkən essenin mövzusunun
müəyyən etmiş olacağını;
– Oxucunun diqqəti hansı problemə və onun həllinə yönəl-
dəcək? Bu problem nəyə görə sənə üçün əhəmiyyətlidir?
– Essenin süjet xəttini necə təsvir edirsən? Bu ele-
menti də sən yazıya hazırlıq mərhələsində artıq işləmişən.
Tərtib etdiyin həmin nümunəyə bir daha nəzər sal. Hər han-
sı dəyişiklik, yaxud təkmilləşmə işlərinə ehtiyac duyularsa,
yerinə yetir. Bundan sonra həmin qeydləri elementlərdən
biri kimi daxil et.

145

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Plan tərtibi					
2.	Obrazların səciyyəvələndirilməsi cədvəli					
3.	Mövzu və ideyanın müəyyənələndirilməsi					
4.	Yoldaşlarınızın fikirlərindən yararlanın					

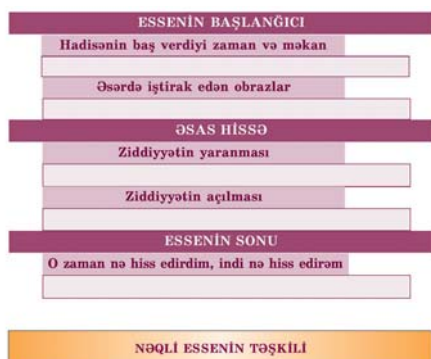
Nəqli essenin yazısının təşkili

Təlim məqsədi

1. 1–1,5 səhifə həcmində nəqli esse yazır (3.1.3.). 2. Yazını faktlarla zənginləşdirir (3.1.1.). 3. Müzakirə zamanı yoldaşlarının fikirlərindən yararlanır (2.2.1.; 3.1.2.).

Yazının təşkili ilə bağlı dərslikdə verilən tövsiyələrdən yararlanmaqlarını təmin edin.

Yazıdan sonra şagirdlərin öz yazılarını və yoldaşlarının yazılarını mübadilə edib qarşılıqlı yoxlaması üçün müvafiq şərait yaradın. Şagirdin qarşılıqlı məsləhətləşmələrdən bəhrələnməsi, işin keyfiyyətinin yüksəldilməsi özü də öyrənmənin davam etməsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Təpşiriq 1. Ədalətsizliyə qarşı mübarizəni əks etdirən hadisə ilə bağlı qeydlər aparmısan. Həmin qeydlər əsasında hadisəni yazılı nəql et. Bunun üçün əvvəlcə esseni planlaşdır:

- Yazıya hazırlaşarkən apardığın qeydlərdən çıxış edərək essenin xəritəsini tərtib et;
- Yazının planını tut;
- Həmin hadisəyə maraqlı və cəlbəedici giriş ver;
- Qaralamada ilkin variantını yaz;
- Açar sözlərdən, indiyə qədər öyrəndiyin yeni sözlərdən yerli gəldikcə istifadə et;
- Yerli gəldikcə dialoqlara yer ver;
- Düşündürücü bir nəticə ilə esseni başa vur.

Təpşiriq 2. Yazdığın esseni yoldaşlarınla müzakirə et. Onların fikirlərini nəzərə almaqla essədə təkmilləşdirmə işləri apar.

146

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu dərslərdə aparılan yazı işi yoxlayıcı deyil, öyrədici xarakter daşıyır.

Yazıdan sonra iki mərhələdə yoxlama aparılır. Birinci mərhələdə essədə istifadə edilmiş məlumatlar, fikir ardıcılığı, insanın planı yoxlanılır. Ehtiyac yaransa, təkmilləşdirmə işləri gedir. Qaydalar baxımından yazı yoxlanılır. Həmçinin orfoqrafik, qrammatik səhvlər aradan qaldırılır. Öz yazılarını verilən təlimata əsasən yoxlamaq kimi bir təlim fəaliyyəti özünüqiymətləndirmə yolu ilə şagirdin tənqidi təfəkkürünün inkişafına səbəb olur.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
2.	Ümumi rəyə gəlmə					
3.	Essenin yazısı					
4.	Təqdimat mədəniyyəti					

Sinifdən xaric oxu «Tülkü ilə qurd» (təmsil)

Təlim məqsədi

1. Öyrəndiyi sözləri müzakirələrdə istifadə edir (2.1.1.). 2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 3. Süjetli bədii nümunəni hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir (1.1.3.). 4. Haqqında danışılan əsərin janr xüsusiyyətini müəyyənləşdirir (1.1.4.). 5. Əsərin ideyasını müəyyən edir (1.2.4., 3.1.2.). 6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Bundan əvvəlki dərslərdə sinifdən xaric oxu dərsinin keçirilməsi ilə bağlı müvafiq tövsiyələr verilmişdir.

Qeyd edilmişdir ki, bu dərslərin məktəb kitabxanasında və ya kompüter laboratoriyasında keçirilməsi məqsəduyğundur. Şagirdlər verilən mövzulara aid digər bədii nümunələr də əldə edə bilərlər. Bu sinifdən xaric oxu dərsi üçün tövsiyə edilən bədii nümunə «Tülkü ilə qurd» təmsilidir. Amma bu, yeganə oxu materialı olarsa, həmin dərsin digər dərslərdən heç bir fərqi müşahidə edilməz.

TÜLKÜ İLƏ QURD (Təmsil)

Qış düşmüşdü. Hər yeri qar örtmüşdü. Qurd payızdan hər tadarükü görüb, azuqəni evinə toplamışdı. Amma tülkü tadarük-zad görməmişdi.

Açıdan qarnı curuldaydı. Tülkü qurdun mağarasının qapısına getdi, qapıdan baxdı, gördü qurdun kefi kökdü, ocağın qırağında oturub dən alır. Tülkü qurda dedi:

— Ay qurd lələ, soyuqdan ölürom, mənə evinə burax, isinin.

Qurd dedi:

— Səninlə mənimki tutmaz. Açıgım tutar, səni yeyərəm.

Tülkü yalvar-yapış elədi. Qurdun ona rəhmi gəldi, evinə buraxdı. Tülkü ocağın qırağında oturdu. Bir az söhbət elədilər. Qurd yuxulub yatdı. Tülkü bərk acmışdı. Yerdən durub evi axtarmağa başladı. Gördü evdə bir küpə yağ, bir boşqab da halva var. İstədi yesin. Öz-özünə dedi: «Birdən qurd ayıq olar, mənə tiki-tiki elər». Tülkü gedib qapını taqıldatdı. Qurd yuxudan oyayıb dedi:

— Qapını taqıldadan kimdi?

Tülkü ona cavab verdi:

— Qonşun çolaq dovşandı, səni qonaq çağırır.

Qurd dedi:

— Mənim bərk yuxum gəlir, getmirəm.

Qurd başını yerə qoyub yatdı. Tülkü baxdı, gördü qurd lap bərk yatıb. Gedib yağın halvanı yedi, gəlib yatdı. Qurd tezdən yerindən durdu, istədi halvanı götürüb yesin. Gördü halva yoxdu, yağı yemək istədi, gördü o da yoxdu. Tülkünün üstünə qışqırıb dedi:

— Yağ, halvanı sən yeməsin? Səni tiki-tiki eləyəcəyəm.

Tülkü and-aman eləyib dedi:

— Mən yeməmişəm.

Qurd onun sözünə inanmadı. Tülkü ona dedi:

— Ocağın qırağında yataq. Hansımız yağ, halvanı yeyibse, oda tərəf olan yerinin yağ, əriyəcək.

Qurd razı oldu. Hər ikisi böyrü oda tərəf uzandı. Tülkü gözlədi, qurd yuxuya getdi. Tez ayağa qalxdı, küpədə qalan yağ

219

Məlumdur ki, minlərlə gözəl bədii nümunələr var ki, onların hamısını dərsliyə daxil etmək bu və ya digər səbəblərdən mümkün deyil. Amma şagirdlər eyni dərstdə qarşılıqlı şəkildə bir-birlərini bədii nümunələrlə tanış edə bilərlər. Bu da məhz sinifdən xaric oxu dərslərinin qarşısında duran vəzifədir. Yalnız bu yolla şagirdə kitabxananın fəal istifadəçisi olmağın zövqünü yaşatmaq və anlatmaq olar.

Beləliklə, bu dərs qış fəslinə təsadüf edir və şagirdlər qışla bağlı bədii nümunələrin oxusuna cəlb edirlər. Belə əsərlər arzu olunan haldır ki, nəqletmə xarakterli olsun. Amma əgər şagirdiniz qışa aid gözəl bir təsviri nümunə tapıb onu yoldaşlarına ifadəli oxumaq istəyirsə, onun arzusuna və bədii zövqünə hörmətlə yanaşmaq lazımdır.

gətirdi, qurdun böyrünə sürtdü, yuxılıb yatdı. Bir şər yatandan sonra yuxudan ayıldılar. Böyürlərinə baxdılar, gördülər qurdun böyrü yağlıdı.

Tülkü dedi:

– Yağlı, halvayı özün yemisin, mənəm üstümə atırsan.

Qurd bir söz demədi. Çox hirsəndi. Hirsəndən evdən çıxıb getdi. Ev tülküyə qaldı. Tülkü isti evdə keflə qışı keçirdi.

İKİ QARDAŞ NAĞİLİ

Bir şəhərdə iki qonşu var imiş, biri tacir imiş, o biri əkinçi. Bunların hərəsinin iki oğlu var imiş. Tacirin oğlanları həm fərasətsiz, həm də yaman dəcəl imişlər. Elə işləri, peşələri ona-buna sataşmaq imiş. Amma əkinçinin oğlanları ağıllı, zəhmətkeş, başaşağı imiş. Bu kişinin bütün var-dövləti birçə cüt öküzü var imiş. Kişinin böyük oğlu evli imiş, kiçiyi subay.

Ay dolamır, il keçir, kişi canını oğlanlarına tapşırıb ölür. Ataları öləndən sonra iki qardaş bir müddət bir yerdə dolanırlar. Amma böyük qardaşın arvadı hey ərinin baş-beynini aparıb giley eləyir:

– Qardaşın böyüyüb yekə oğlan olub. Nə vaxtacan biznən bir yerdə qalacaq. Ona də ki, çıxıb getsin. Özüne ayrı yerdə ev-əşik düzəlsin.

Arvad nə qədər deyirdisə,əri qardaşından ayrılmaq istəmirdi. Amma arvad əl çəkmirdi ki, çəkmirdi. Axırda əri olarsız qalıb kiçik qardaşına dedi:

– Qardaş, görürəm bu arvad səni yola verməyəcək, mən də öhdəsindən gələ bilmirəm. Yaxşısı budur gəl səni ayırım, sən də canın rahat olsun. Mən də onun danlağından qurtarım. Arxayın ol, səni ayırsam da, gözüm üstündə olacaq.

Kiçik qardaş razı oldu. Var-yox, atalarından qalan iki öküzləri var idi. Onu da bölüşdülər, hərəsinə biri düşdü. Qardaşlar bir neçə ay ayrı yaşadılar.

Ay dolandı, gün keçdi, əkin əkmək vaxtı gəlib çatdı. Böyük qardaş baxıb gördü bir öküzünən heç bir iş görə bilməyəcək. Əlacı kəsilib gəldi kiçik qardaşının yanına, dedi:

Unutmayın!

Təlimatlar verilirəkən bütün şagirdlərin diqqətinin sizdə olduğuna əmin olun. Hər bir kəsin təlimatı başa düşdüyünə əmin olandan sonra tapşırığın icrasına başlamağı tapşırıq. Əgər tapşırıq şagirdə aydın olmasa, tapşırığın icrası üçün ayrılmış vaxt səmərəsiz istifadə edilmiş olacaqdır.

Dərsin sonunda ən fəal şagirdlər qiymətləndirilir. Ən passiv oxucu şagirdlər isə fəallarla birgə fəaliyyətə cəlb edirlər.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Mövzuya uyğun əsərin müəyyən edilməsi					
2.	İfadəli oxu və ya nəqletmə					
3.	Əsərin ideyasının şərh					
4.	Əsərin janr xüsusiyyəti					

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR-NƏQLETMƏ

Əli Səmədli. «Qanlı bənövşə» (Bədii əsərlərdə təsvir və nəqlətmə)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Mətni ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərdə bədii ifadə və təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir, onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
4. Əsərin ideyasını müəyyən edir (1.2.4., 3.1.2.).
5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).
7. Əsəri janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir (1.2.1.).

Siz artıq bir çox təsviri və nəqlətmə xarakterli bədii nümunələri oxumuş, onları səciyyəvi cəhətləri, quruluşu, dil xüsusiyyətləri baxımından araşdırmısınız. Deyə bilərsinizmi, təsviri xarakterli bədii nümunələrlə bağlı biz nə öyrəndik? (*İlkin biliklər*) (*Alınacaq cavablar: əsərin ideyasını müəyyən etmiş, fikrin obrazlı ifadəsi üçün istifadə edilən müxtəlif növ təsvir və ifadə vasitələrinin əhəmiyyətini aydınlaşdırmış, bu növ bədii nümunələrin quruluşunu öyrənmişik*). Bəs nəqlətmə xarakterli bədii əsərləri oxuyarkən hansı bacarıqlara yiyələndik? (*Məsələn ilə bağlı ilkin biliklər*) (*Proqnozlaşma aparmağın yollarını öyrənmiş, obrazların başlıca xüsusiyyətlərini müqayisələr aparmaqla təhlil etmiş, habelə ayrı-ayrı əsərləri qarşılaşdırmaqla müxtəlif parametrlər üzrə onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etmişik*).

Sən artıq bir çox təsviri və nəqlətmə xarakterli bədii nümunələri oxumuş, onları səciyyəvi cəhətləri, quruluşu, dil xüsusiyyətləri baxımından araşdırmısən. Təsviri xarakterli əsərlərin ideyasını müəyyən etmiş, fikrin obrazlı ifadəsi üçün istifadə edilən müxtəlif növ təsvir və ifadə vasitələrinin əhəmiyyətini aydınlaşdırmış, bu növ bədii nümunələrin quruluşunu öyrənmişən. Sən, həmçinin nəqlətmə xarakterli bədii əsərləri də oxuyarkən proqnozlaşma aparmağın yollarını bilirsən. Obrazların başlıca xüsusiyyətlərini müqayisələr aparmaqla təhlil etmiş, habelə ayrı-ayrı obrazları qarşılaşdırmaqla müxtəlif parametrlər üzrə onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən etmişən.

Elə düşünmək doğru olmazdı ki, bədii nümunələr yalnız nəqlətmə, yaxud təsviri xarakterli olmalıdır. Hər iki növ mətnlərin xüsusiyyətlərini özündə daşıyan bədii nümunələr say-sız-hesabsızdır. Bu fəsildə sən belə bədii nümunələrə tanış olacaq, təsviri və nəqlətmə xarakterli mətnlərin xüsusiyyətlərinin həmin əsərlərdə öz əksini necə tapdığını öyrənəcəksən.

ƏLİ SƏMƏDLİ. «QANLI BƏNÖVŞƏ» (BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ TƏSVİR VƏ NƏQLETMƏ)

Tapşırıq 1.

1. Əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri apar. Düşündürücü suallara cavab verməklə əsəri oxu.
2. **Düşün:** bu bədii nümunə təsviredici, ya nəqlətmə xarakterlidir?

147

Elə düşünmək doğru olarmı ki, bədii nümunələr ya yalnız nəqlətmə, ya da yalnız təsviri xarakterli olmalıdır? (*Sualın qoyuluşu*) (*Cavablar dinlənilir*). Bu dərstdə «Qanlı bənövşə» əsərinin oxusu zamanı bu sualın cavabını araşdıracağıq. (*Oxu məqsədinin müəyyən edilməsi*).

Kitabınızı açın. Bir dəqiqə vaxtınız var. Əsərin birinci, sonuncu abzaslarını oxuyun, şəkillərinə baxın və kitabınızı örtün. Verdiyiniz vaxta ciddi riayət edin. Sual verin: «Sizcə, bu əsərdə nədən söhbət gedir?» Cavabları alın. Münasib cavablardan birindən başlayaraq: «Bəli, uşaqlar, bu günlərdə biz görünməmiş bir faciənin ildönümünü qeyd edəcəyik. Kim deyər bu hansı faciədir? Xocalı soyqırımını – oxuyacağımız əsər də məhz bu barədədir», – deyin. Şagirdlərin diqqətini bu tarixi günə cəlb edin.

QANLI BƏNÖVŞƏ

Deyə bilərənmə, bu hekayədə söhbət nədən gedir?

Zərif buğecəki kimi qorxunc yuxu görməmişdi. Həmişə üzünə gülümsəyən, onu xoş sözlərlə dindirən Siranuş xala yuxuda acınno sifətində onu boğurdu. Suren dayının əlində tutduğu iti qılncından damla-damla qan süzülürdü. Bu qan onun üst-başına və ən çox da gözlərinə çilənmişdi. Əlində qan süzülən qılınca olan Suren dayının gözləri qan süzülən qılncından çox-çox qorxunc görünürdü. Onların qızları olan Süsən və Rozanın əlləri, ətəkləri daşla dolu idi. Həmişə də Siranuş xalanın əlində boğulan Zərifin başına yağdırmağa hazır idilər. Bütün bu dəhşətlərin hamısına dözmək olardı, təkcə Zərifin səsi çıxıb, «Ana!» – deyə çağırmasıyla. Yaxşı ki, qızcağız yuxudan tez ayıldı. Yoxsa ürəyi partlayacaqdı. Gözünü açanda özünü qan-tər içində gördü. Bu ozaq və işgəncənin yuxu olduğuna sevindi, heç kimi səslemədi. Bilirdi ki, səhərlər ata-anası onu yuxuda qoyub işə gedirlər. Yatağından qalxmaq istədi, ancaq qalxa bilmədi. Elə bil üstünə daş qalxmışdılar. Acı-ağrıdan əl-qolunu tərəpə bilmirdi. Handan-hana özünü ələ alıb yatağından qalxdı.

Qara rəngdə verilmiş sözlərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdır.

Günəş çoxdan çıxmışdı. Havada yazın nəfəsi duyulurdu. **Əşikdə** sərcələrin civiltisindən qulaq tutulurdu. Əşiyə çıxdı ki, əl-üzünü yuyub, toyuqlarına don səpsin. Əlini eyvanın qırağındakı **lüləklə parça** aparanda gördü ki, bombəşdur. Axı anası səhərlər onu doldurub qoyur ki, qızı əl-üzünü yusun. Gördü ki, yer yaşıdır, kimsə onun suyunu yerə boşaldıb. Parça doldurmaq üçün həyata düşəndə gördü ki, atasının dünən akdiyi qızılqıl kollarını kimsə sıdırıb, özib. Əl-üzünü yuyub anbardan bir **sini** don götürüb toyuqları **düdüldü**. Toyuqlar gəldi. Ancaq Lari xoruzla Papaqlı fəro gözüne dəymədi. Axtardı-axtardı, tapa bilmədi. Çay-pörəyini yeyib küçəyə çıxdı. Süsəngilin **doqqazına** yanaşdı. Süsənlə Roza, iki bacı həyatda oynayırdılar.

Sürin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdır.

– Süsən, ay Süsən! Süsən, ay Süsən! Zərifin beş addımlığında olan nə Süsən, nə də Roza ona hay verdilər. Zərif həyata keçdi, onlara yanaşdı. – Bizim Lari xoruzla Papaqlı fəro sizin həyata gəlməyib?

Bir nəfər istedadlı, bir nəfər çətinliyi olan uşağı cütlərdə birləşdirməklə şagirdləri oxuya cəlb edin. Zəif şagird mətni oxuyur. İstedadlı şagird faktları aşkar etdikcə onu saxlayır, faktları göstərir, qeydlər aparır və oxunu davam etdirirlər. Müəllim cədvəli böyük formatda lövhəyə çəkir. Cütlərdən xahiş edir ki, hər cütdən bir nəfər gəlib müxtəlif məsələlərlə bağlı aşkar etdiyi faktı cədvələ daxil etsin. Hər cüt bir fakt daxil edə bilər. Yazılmış faktı təkrar yazmaq olmaz.

Cədvəl üzrə iş başa çatandan sonra kollektiv müzakirə başlanır. Əsərdə həm nəqli, həm də təsviri mətnin səciyyəvi cəhətlərinin olduğu vurğulanır. Bu səbəbdən belə mətnlərə nəqli-təsviri mətnlər deyilir.

Oxudan sonra fəaliyyəti yerinə yetirilir. Şagirdlər əsərin ideyası üzərində düşünməyə sövq edilir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Yeni sözlərin nitqdə istifadəsi					
2.	İfadəli oxu					
3.	Bədiifadə və təsvir vasitələrinin müəyyən edilməsi					
4.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
5.	Ümumi rəyə gəlmə					

Cabir Novruz. «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam»
«Ana rəhmi» əfsanəsi
(Təsviri və nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin
oxşar və fərqli cəhətləri)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Şeiri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
4. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (1.2.2.).

–Uşaqlar, biz artıq neçə müddətdir ki, sizinlə təsviri xarakterli və nəqletmə xarakterli bədii nümunələri oxuyur, onların xüsusiyyətlərini öyrənirik. Deyə bilərsinizmi, təsviri xarakterli mətn deyərkən nə başa düşürsünüz? *(Cavablar alınır, qeydlər aparılır)* Bəs nəqletmə xarakterli mətnlər haqqında nə deyə bilərsiniz? *(Cavablar alınır)* *(İlkin biliklər)* Uşaqlar, heç düşünmüsünüzmü ki, bu iki mətn növü arasında hansı oxşar və fərqli cəhətlər var? *(Sual vermə)* Kim təsviri xarakterli əsərlərə aid bir nümunə göstərər? Bəs nəqletmə xarakterli əsərə aid? Bu gün biz iki bədii nümunə ilə tanış olacağıq. Oxuyarkən diqqət edək: bu nümunələr nəqletmə xarakterlidir, ya təsviri? Fikirlərinizi bildirərkən onları əsaslandırmağınız: Nə üçün belə düşünürsünüz? *(Oxu məqsədi)*

**CABİR NOVRUZ. «MƏN BİZİM ANALARI GÜNƏŞLƏ
TƏN TUTURAM»
«ANA RƏHİMİ» ƏFSANƏSİ
(TƏSVİRİ VƏ NƏQLETMƏ XARAKTERLİ BƏDİİ NÜMUNƏLƏRİN
OXŞAR VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏRİ)**

Tapşırıq 1.

Əsərləri oxumazdan əvvəl oxuya hazırlıq işi apar. Düşünərək oxumaq üçün təqdim edilən yardımçı sualları cavablandırmaqla əsərləri oxu.

Bu girdə
nədən
bəhs edilir
bilər?

**MƏN BİZİM ANALARI GÜNƏŞLƏ
TƏN TUTURAM**

Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam,
Onlara gül çələngi məhəbbətdən tuturam,
Əlvan qövsü-qüzehdən min cür rəng istəyirəm
Onlara od verirəm üroyimin odundan.
Əvladların adından, oğulların adından
Əyilməz analara əylmək istəyirəm.

Burada hansı
ifadə vasitəsi
var?

Bu miflər
son-
da hansı
hissələri
oyatdı?

Söz qoşmaq istəyirəm ən cavan analara,
Ömrünü bizə verib qocalan analara,
Bizə laylalarıyla xoş həyat verənlərə,
Bizə tale bəxş edib, bizə ad verənlərə,
Toyumuzu görəndə yüz il gəncənlərə,
Qadın adlı xilqətə, ana adlı bəşərə,
Sevgi dolu mahnılar oxumaq istəyirəm,
Nə qədər ki səsim var, oxumaq istəyirəm.

Oğulları döyüşdən geri dönməyənləri,
Fəqət ürəklərində ümid sönməyənləri,
Bir gecədə saçını ağappaq hörənləri,
Bir gözyüzlə ağlayıb, birilə gülənləri,
Keçmiş qanlı davadan hər gün söz salanları,
Gəlməz oğulları, nəvəsiz qalanları
Əvlad məhəbbətilə isitmək istəyirəm,
Ürək hərəkətilə isitmək istəyirəm.

Sən bu barədə
nə
dişüünsən?

154

– Uşaqlar, tanış olacağımız mətnlərdən birincinin adı «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam», ikincinin adı isə «Ana rəhmi»dir. Hər iki əsərdə nədən bəhs edilir? Kimin haqqında söz açılır? *(Cavablar alınır)* Deyə bilərsinizmi, bu gün biz nəyə görə məhz bu mövzuda bədii nümunələrə müraciət edirik? Uşaqlardan cavab alınır və təsdiq edilir. Bəli, bu günlərdə biz əziz analarımızın bayramını qeyd edəcəyik. Odur ki gələn analar haqqında oxuyaq, həyatımızda onların rolu haqqında düşünək.

Əvvəlcə oxuya hazırlıq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün şagirdlərə (fərdi şəkil-də) 5 dəqiqə vaxt verilir. İşin təşkili proseduru şagirdin yadından çıxıbsa, o, dərslıkdəki «Oxudan əvvəl» cədvəlinə (dərslıkdə səh. 16) yönəldilir. Bu mərhələ başa çatandan sonra sinif şagirdlərin sayından asılı olaraq 2 və ya 3 böyük qrupa bölünür. Hər böyük qrup 2 yarımqrupa ayrılır. Böyük qruplardakı yarımqruplardan biri əfsanəni, ikincisi isə şeiri «Oxu zamanı» cədvəlini (dərslıkdə səh. 17) yerinə yetirməklə və yardımçı sualları cavablandırmaqla oxuyur. Oxu başa çatandan sonra «Oxudan sonra» (dərslıkdə səh. 19) fəaliyyəti yerinə yetirilir.

Bu mırırlar sən-də hansı hısları oyadı?

Mən bizim analara həyat səsi deyirəm,
Bir ümman dərınlıyı, dağ zirvəsi deyirəm.
Hər əzabə tab edən, hər zəhmətə qatlaşan,
Torpaq ilə döyüşdə tunclaşan, poladlaşan,
Qəbarlı əlləriylə bizə şöhrət gətirən,
Şərəfli ad gətirən, sonsuz hörmət gətirən
O əlləri qızıla mən tutmaq istəyirəm,
Onların heykəlini yaratmaq istəyirəm.

Mən bizim anaları Güneşlə tən tuturam,
Onlara gül çələngi məhəbbətdən tuturam,
Əlvən qövsü-qüzəhdən mın cür rəng istəyirəm
Onlara od verirəm üroyimin odundan.
Əslimizin adından, nəslimizin adından
Əyliməz analara öylmək istəyirəm.

Bu gərıdan sən na öyrəndin?

Cabir Noeruz

Sənə, əfsanədə nədən bəhs edılı hıslar?

ANA RƏHİMİ
(Əfsanə)

Natəvan oğlu Mehdiqulu ilə qızı Xanbikənin əlindən tutub səyir çıxmışdı. Yazın yaxşı vaxtı idi. Yal-yamacın tamaşasından doymaq olmurdu. Qarlı qüzeylərin ağılayan, güllü güneylərin gülən günləri idi. Bulaqların, çayların qah-qah çəkən, uğunub gedən anları idi.

Birdən onların qarşısına bir atlı çıxdı. Qucağında da bir əlik. Ovçu tıfəng-tapançalı, yay-oxlu, qılınc-qalxanlı, şahqatarlı idi. Atıdan endi.

Sən nəce, Natəvanı tanıyırmısan?

Natəvanı yaxşı tanıyırdı. Onun qəzəllərini az özərləməmiş, kefinin kök vaxtı dərələrdə, meşələrdə avazla az oxumamışdı.

— Xanım, — dedi, — bugünkü ovum sizin qismətinizdir. Uşaqlar ol-ayağı bağlı əliyə qorxa-qorxa yaxınlaşdılar, əllərini ehtiyatla toxundurdular. İlk təmasdan dıksinən əlik tumara tez yadı, xoşhallandı. Ölümlə vahiməsi yağlı gözələrindən çəkildi. Çapa-ladı, sanki Natəvandan imdad istədi, onu köməyə çağırdı: «Əl-qolumu aç, — dedi — mən də anayam, mən də balalarımın yollar-

155

Oxu başa çatandan sonra yarımqruplar öz qruplarında birləşir, oxuduqları ayrı-ayrı əsərlər haqqında qarşılıqlı fikir mübadiləsi edir, işlənməmiş cədvəllərdən çıxış edərək biri digərini sistemli şəkildə məlumatlandırır. Beləliklə, fərqli əsərləri oxuyan yarımqruplar qrupda birləşib bir-birini məlumatlandırır ki, bu da şagird-şagird öyrətməsinin təşkili baxımından əhəmiyyətli fəaliyyətdir. Çünki insanlar öyrədən zaman daha yaxşı öyrənir.

Təqdimatlar aşağıdakı kimi aparılır: I qrup birinci əsər haqqında məlumatı təqdim edir («Oxudan əvvəl», «Oxu zamanı», «Oxudan sonra» cədvəllərindən çıxış edərək), ikinci qrup ikinci əsər haqqında məlumatı təqdim edir. III qrup ekspert qrupdur. I və II qrupların əsər haqqında məlumatlarındakı boşluqları göstərir və onlarla bağlı şərhlər verir. Qruplar qiymətləndirilir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətlə iş					
2.	İfadəli oxu					
3.	Müzakirələrdə ümumi fikrəgəlmə					
4.	Təqdimat					

Cabir Novruz. «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam»
«Ana rəhmi» əfsanəsi
(Təsviri və nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətləri)

Təlim məqsədi

1. Əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.). 2. Öyrəndiyi yeni sözlərdən müzakirələrdə istifadə edir (2.1.1.). 3. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 4. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (1.2.2.).

– Uşaqlar, keçən dərs qruplarda ayrı-ayrı əsərləri oxuduq, sonra bir-birimizə oxuduğumuz əsərdə nədən bəhs edildiyi, yazıçının nə demək istədiyi haqqında danışdıq. Sizcə, biz nə üçün belə etdik? *(Cavablar alınır)* *(İlkin bilik)* Bəli, hamımız hər iki əsərlə yaxından tanış olduq. Sizcə, bu bizə nə üçün lazımdır? *(Cavablar alınır)* Müəllim davam edir: «Biz bu əsərləri oxuyub onları dəyərləndirməliyik: bu əsərlərdən hansı nəqli, hansı təsviri xarakter daşıyır? Hansı əsəri oxuyan zaman onun hansı mətn növünə aid olduğunu müəyyən etmək həmin mətnin quruluşundan çıxış edərək öz oxu strategiyamızı qurmaqda bizə yardımçı olar?

İndi gəlin yenə ötən dərsdəki tərkibdə qruplara və yarımqruplara bölünək».

da qalan gözlərini özlərinə yığmaq, həsrətli gözlərinin sel yaşlarını qurutmaq istəyirəm».

Natovan baxıb gördü ki, ana əlikdir, süd verən vaxtdır. Ovçuya dedi:

– Əliyin əl-ayağını aç, balaları yolunu gözləyir.

Ovçu pərt oldu. Dınmadı. Uşaqlar anasının otoyını sarmaşdılar:

– Yox, ana, – dedilər, – qoy evimizə aparaq, biz onu saxlamaq istəyirik.

Natovan çox dedi, uşaqlar az eşitdi. Ayaqlarını yerə döyə-döyə zar-zar zarıdılar, yalvardılar. Ana gördü ki, əmrilə, hökmilə nə əliyi onların əlindən ala biləcək, nə də balalarının üreyini sındırmağa dilindən var gələcək. Oturdu. Uşaqların hərəsini bir dizinin üstünə alıb onlara maraqlı, təsirli bir əhvalat danışmağa başladı:

– İnşitlin söhbətidir. Siz onda lap balaca idiniz. Sizi yatırırdım. Bax, o dağın dalına ağıdım ki, qantəpər çiçəyi yığım, götürüb beşiyinizin başından asım. Qantəporin ətri uşağın üzünə lələngi gətirir, otaq, ev düz bir həftə müşk-ənbər qoxuyur... Bir də gördüm, meşədən bir dəstə atlı çıxdı. Atlarını çapdılar. Üstümü aldılar.

Barmaqlarımda qızıl üzüklər, biləyimdə bilərziklər, qulağında qiymətli sırğalar, boynumda boyunbağı, belimdə gümüş kəmərdi. Bu quldurlar mənə meşəyə aparıb öldürmək istədilər. Sonra da daş-qasımlı soyub aparacaqdılar. Axı kəsik baş dilsiz olar... Mənə xeyli sürütdülər. Qulağıma sizin səsiniz gəldi. Elə bildim, oyanmışınız, mənə çağırırsınız, sizə hay verməmişəm. Ağlaya-ağlaya, «ay anal» deyib mənə çağıra-çağıra çöllərə düşmüşünüz. Dartındım, quldurların əlindən çıxdım. Özümü qayalardan ata-ata qaçdım. Gəlib gördüm siz, doğrudan da, yetim quzu kimi mələyirsiniz, səsiniz dağlara ün salıb. Mənim balalarım, bu əlik də anadır, balaları var, görmürsünüzmü, südlüdür? Siz istərsinizmi, əliyin balaları yetim qala?

Uşaqların hərəsi bir yandan Natovana sarmaşdılar:

– Yox, ana, – dedilər, – yox, yox!..

Ovçu əliyin əl-ayağını ağıb buraxdı. Uşaqlar onun qaçmağına baxa-baxa sevinirdilər.

156

Təsviri əsəri (şeyri) oxuyan yarımqruplar birinci tapşırığı, nəqli əsəri oxuyan yarımqruplar ikinci tapşırığı yerinə yetirməyə cəlb edilirlər. Şagirdlərin qruplarda yerinə yetirəcəyi iş dərslikdəki tapşırıqlarda mədələrlə aydın verilmişdir.

Tapşırıqların icrası başa çatandan sonra yarımqruplar öz qruplarında birləşir və yerinə yetirdikləri tapşırığın nəticələri barədə əvvəlki kimi qarşılıqlı məlumat mübadiləsi aparırlar.

Birlikdə əldə etdikləri nəticələri təsviri mətnin və nəqli mətnin tərtibinə verilən tələblərlə əlaqələndirirlər. Şagird-şagird öyrətməsi başa çatandan sonra qruplar qrup təqdimatı hazırlayırlar.

Keçən dərs ekspertlik edən qrup təsviri mətnlə bağlı yerinə yetirilmiş tapşırığın nəticələrini təqdim edir. Keçən dərs təsviri mətnlə bağlı məlumat verən qrup bu dərs ekspertlik edir. Beləliklə, vəzifə dəyişikliyi baş verir və bütün şagirdlərin hər bir məsələ üzərində dərindən düşünməsi üçün şərait yaradılır.

Tapşırıq 2. «Oxudan sonra» təlimatına riayət et (cədvəl 3, səh. 19).

Yardımcı təbiiqetmə:

Azərbaycanda bitən bir neçə dərman bitkisi haqqında məlumat topla, onları təsvir et.

Tapşırıq 3.

1. İnsanlar hər hansı bir işi görərkən qarşılarına müəyyən məqsədlər qoyurlar. Sənə, bu əsərlər yazılarkən müəlliflərin məqsədi nədən ibarət olub?

2. Cabir Novruzun «Mən bizim anaları Günəşlə tan tuturam» şeirindən çıxış edərək aşağıda təqdim edilən suallara cavab ver.

– Müəllif əsərin əvvəlində oxucunun diqqətini cəlb edən, marağına səbəb olan hansı məqamlara toxunub?

– Şair nəyi (insan, məkan, əşya və hadisəni) təsvir edib? Onların sosiyyavi cəhətlərini necə təqdim edib?

– Müəllif oxucuda hansı əhvali-ruhiyyəni yarada bilib?

– Şair əsəri həyatla əlaqələndirmək üçün nə edib?

3. **Düşün:** bu cavablar təsviredici mətnin sosiyyavi cəhətləri ilə necə əlaqəlidir?

Tapşırıq 4. «Ana rəhmi» əfsanəsindən çıxış edərək aşağıda təqdim edilən suallara cavab ver.

– Əsərdəki obrazların məqsədlərini, düşüncələrini, hislərini, maraqlarını, dünyagörüşünü, ictimai vəziyyətini müəyyən et.

– Əsərdə dialoqlara yer verilibmi? Dialoq kimlərin arasında baş verir və nə məqsəd daşıyır?

– Dialoqlarda obrazların söhbəti hansı zamanda baş verir?

– Əsərdə hər hansı təsvirə yer verilibmi? Bu təsvir ümumi xarakter daşıyır, yoxsa obrazın sosiyyavi cəhətlərini incəlikləri ilə əks etdirir?

Düşün: bu cavablar nəqletmə xarakterli mətnin xüsusiyyətləri ilə necə əlaqəlidir?

Tapşırıq 5.

1. Cabir Novruzun «Mən bizim anaları Günəşlə tan tuturam» şeirinin dil xüsusiyyətlərini aşağıda təqdim edilən suallara əsasən araşdır:

Təqdimatlar dinlənilir və nəticələr qiymətləndirilir.

Ev tapşırığı: «Bir dəfə anamla (nənəmlə, bibimlə, xalamla) qonaq getmişdik». Mətnin ardını yazın. Getdiyiniz evi, oradakı insanları təsvir edin. Mətnə əsas ideyanı kiçik fikirlərlə ifadə edin. Bədii təsvir faktlarına və hislərin təsvirinə yer verin. Həmin evdə baş verən hadisələri yazaraq nəql edin. (3.1.1., 3.1.2., 3.1.3.)

Təqdimat etmək üçün şagirdlərin hazırladıqları iş vərəqlərini saxlayın. Gələn dərs onlar üzərində iş nəzərdə tutulub.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
2.	Nitqində yeni sözlərdən istifadə					
3.	Müzakirələrdə ümumi fikrə gəlmə					
4.	Əməkdaşlıq					

Cabir Novruz. «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam»
«Ana rəhmi» əfsanəsi
(Təsviri və nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin oxşar
və fərqli cəhətləri)

Təlim məqsədi

1. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 2. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnin (2.2.1.).

Biz artıq iki dərstdir ki, «Ana rəhmi» (*əfsanə*) və Cabir Novruzun «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam» əsərlərini araşdırdıq. Gəlin bir daha düşünək: «Ana rəhmi» əfsanəsində əsas məqsəd nədir və «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam» şeirini yazan şair oxucusuna nə demək istəyir? (*Cavab dinlənilir*) Necə bilirsiniz, məqsədlərin fərqli olmasının əsərlərin səciyyəvi cəhətlərinə təsiri varmı? (*Cavablar dinlənilir*) (*İlkin bilik*) Sizcə, əsəri yaradarkən müəllifin məqsədi əsərə daha hansı məsələlər baxımından təsir edir? (*Sual vermə*) Həyatda da belədir. Məqsədlərimiz fəaliyyətlərimizə, münasibətlərimizə və bir çox digər məsələlərə təsir edir. (*Əlaqələndirmə*)

Bu gün həmin əsərlər üzərində araşdırmalarımızı davam etdirəcəyik.

- Əsərdə ana haqqında danışılır, yoxsa onun necə olduğu oxucunun gözləri qarşısında canlandırılır? Fikirlərini əsaslandır.
- Bunun üçün müəllif hansı söz və ya söz birləşmələrindən istifadə etmişdir?
- Əsərdə hansı məqamlar əsas fikrin çatdırılmasına xidmət edir?
- Şeirdə müəllif hisslərin (əzizlik, sevgi, qorxu, dad, toxunma) təsvirini yer veribmi? Cədvəl 11-ə bax, təqdim edilən göstəricilərdən hansının ananın xarici görkəmində nəzərə alındığını müəyyən et.
- Şair hansı bədii təsvir (təqəbbül, epitet), yaxud ifadə vasitələrindən (mübaligə, bədii sual) istifadə etmişdir?
- Oxucunu təsvir edilən «məkanə aparmaq», «insanla görüşdürmək» üçün hansı feillərdən və isimlərdən istifadə edilmişdir?
- 2. Bu sual və cavablara əsasən təsviri xarakterli bədii nümunələrin dil xüsusiyyətlərini müəyyən et.

Tapşırıq 6.

1. «Ana rəhmi» əfsanəsi ilə bağlı digər məqamları aşağıda təqdim edilən suallara əsasən araşdır:
- Əsərdə hadisələr hansı zamanda baş verir və neçənci şəxsin dilindən söylənilir?
- Əsərin bir parçasında hadisələr I şəxsin dilindən danışılır. Həmin parçanı bir daha oxu. Obrazın hissləri və düşüncələri sənə hansı təəssüratları yaradır?
- Müəllif fikirlərini ifadə edərkən hansı cümlə quruluşuna (sədo, mürekkəb) üstünlük verib?
2. Bu sual və cavablara əsasən nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin dil xüsusiyyətlərini müəyyən et.

Tapşırıq 7. Cabir Novruzun «Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam» şeiri və «Ana rəhmi» əfsanəsi üzrə iki dərstdir ki, verilən suallara cavab hazırlamısan. Həmin cavabları 27-ci cədvəllə qarşılaşdır. Uyğun gələn məqamları müəyyənləşdir. Uyğun gəlməyənlərlə bağlı yoldaşlarınla müzakirə apar.

158

Görək ki, müəllifin fərqli məqsədi əsərə daha hansı məsələlər baxımından təsir edə bilər. (*Öyrənmə məqsədi*)

Tapşırıqların icrası başa çatandan sonra təqdimatlar dinlənilmədən yarımqruplar öz qruplarında birləşir və nəticələrini qarşılaşdıraraq onların təkmilləşdirilməsi üzrə işlər aparırlar. Bu işlər də başa çatandan sonra artıq şagirdlər həm təsviri, həm də nəqletmə xarakterli bədii nümunələri məqsədi, səciyyəvi cəhətləri, dil xüsusiyyətləri baxımından araşdırmış olurlar. Əvvəlki dərstdə üzərində tədqiqatlar apardıqları iş vərəqləri qruplara qaytarılır. Müəllim şagirdləri 3-cü tapşırığın icrasına sövq edir. Bu zaman şagirdlər iki dərs ərzində apardıqları tədqiqatların nəticələrini verilən cədvəllə qarşılaşdıracaqlar.

Cədvəl 27

Təsviri matnlar	Nəqli matnlar
Məqsədi	
İnsan, məkan, əşya və hadisə dair aydın təəssürat yaratmaqla oxucunu öyləndirmək, düşündürmək.	Oxucunu öyləndirmək, öyrətmək, məlumatlandırmaq, hər hansı məsələyə onun münasibətini formalaşdırmaq, dəyişmək.
Səciyyəvi cəhətləri	
- oxucunun diqqətini cəlb edir; - insan, məkan, əşya və hadisənin səciyyəvi cəhətlərini təqdim edir; - müəyyən əhvali-ruhiyyə yaradır; - yazını həyat hadisələri ilə əlaqələndirir.	- obrazlar məqsədləri, düşüncələri, hissləri, maraqları, dünyagörüşü, ictimai vəziyyəti müəyyən edilmiş fərd kimi təqdim edilir; - dialoglar daxil edilir; - dialoglarda zaman keçmişdən indiki və ya gələcək zamanlarda dəyişə bilər; - ümumi təsvirlərə yer verilir.
Mətnin tərtibində əhəmiyyət verilməli digər məsələlər	
- insan, məkan, əşya, hadisə haqqında danışılır, onun necə olduğu göstərilir; - xüsusi söz ehtiyatlarından istifadə edilir; - ancak o məqamlardan söz açılır ki, həmin məqam əsas fikrin çatdırılmasına xidmət etsin; - hislər (sejtmə, görmə, qoxu, dad, toxunma) təsvir edilir; - bədii təsvir vasitələrindən istifadə edilir; - oxucunu təsvir edilən «məkan aparmaq», «insanla görüşdürmək» üçün təsirli feillərdən və dəqiq seçilmiş ismlərdən istifadə edilir.	- Əsasən, keçmiş zamanda III şəxsin dilindən yazılır; - İndiki zamanda I şəxsin dilindən də yazılan nümunələrə rast gəlmək olur. Bununla yazıçı oxucusunu yaratdığı obraza daha da yaxınlaşdırır. Oxucu əsərin qəhrəmanının duyğu və düşüncələrini hiss edir; - Fikrin ifadəsində hansı cümlə quruluşuna üstünlük verilir; - Bəli matnlərdə üstünlük ismlərə, feillərə verilir.

159

Beləliklə, hər iki bədii nümunə dərslərdəki cədvəldə verilən parametrlər baxımından qarşılaşdırılır.

Bu zaman hər qrup fəaliyyətini özünüqiymətləndirmə ilə yekunlaşdırır. Şagirdlər iki dərslərin tədqiqatlarının nəticələrini müqayisə apardıqları prosesdə özləri dəyərləndirirlər. Şagirdlərdən xahiş edilir ki, verilən cədvəl üzrə öz fəaliyyətlərini hər meyar baxımından qiymətləndirsinlər.

Şagirdlər ötən dərstdə olduğu kimi qruplar və yarımqruplara bölünürlər. Hər yarımqrup əvvəlki dərslərdə araşdırdıqları əsərlə bağlı tapşırıq 1 və 2 üzrə verilən göstərişlərə əsasən tədqiqatlarını davam etdirir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Əsərlərin məqsədləri arasında fərq					
2.	Əsərlərin səciyyəvi cəhətlərinin fərqi					
3.	Əsərlərin dil xüsusiyyətlərinin müqayisəsi					

«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu
(Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirilik və nəqletmə
xüsusiyyətləri)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.). 2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim lövhədən bir mənzərə şəkli (mümkün qədər geniş ölçülü) asır və ya İKT vasitəsilə monitora nümayiş etdirir. Sual verir: «Burada nə görürsünüz? Gəlin bu gördüyümüzü təsvir edək». Şagirdlər mənzərəni təsvir edirlər. Sizin bu kiçik mətniniz necə mətn adlana bilər? *(Cavablar alınır)* Müəllim bir qədər kənarda bir hadisəni əks etdirən ikinci şəkli asır. Bu cizgi filmə illüstrasiyalar ola bilər. «Uşaqlar, sizcə, bu şəkildə hansı hadisə baş verir?» *(Cavablar alınır)* Uşaqlar həmin hadisə ilə bağlı şərhlər verirlər. Müəllim hadisə ilə bağlı şəkli götürüb mənzərə şəklinin üzərinə qoyur: «Uşaqlar, bu hadisə bu məkanda ola bilər?» *(Cavablar alınır)* Müəllim uşaqların fikirlərini təsdiqləyir: «Əlbəttə ki, ola bilər».

«KOROĞLU» DASTANINDAN «DÜRATIN İTMƏYİ» QOLU
(TƏSVİRİ-NƏQLİ BƏDİİ NÜMUNƏLƏRDƏ TƏSVIRILIK VƏ NƏQLETMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ)

Tapşırıq 1.

1. Oxuya hazırlıq təlimatını yerinə yetir. Düşünərək oxunu təmin edən yardımçı suallara cavab verməklə əsəri oxu.

DÜRATIN İTMƏYİ
(Dastan)

Deyə bilərsinizmi, bu dastanda nədən bəhs edilir?

Yenə də yaz ayları gəlmişdi. Çənlibeldə başqa bir aləm var idi. Hər tərəf al-yaşla bürünmüşdü. Elə idi, elə idi ki, gül güllü, bülbül bülbüllü çağırırdı. Necə deyirlər, lalələr bənövşələrə göz vururdu. Sıldırım qayalarda xınalı köklilər qaqqıldayırdı. Bülbüllər Koroğlunun səsinə sas verirdi. Çənlibelin atəklərində ot adamboyu qalxmışdı. Koroğlunun ipə-sapə yatan, qoruq-qaytaq bilməyən ayğırını ilxı ilə göy ota buraxmışdı. Koroğlu bu yaz Düratı da ilxıya qatdırmışdı.

Dürat ola, çöl ola, xam dəli ayğır ola. Olmuşdu dəlisov bir şey. Day bir at ilə yola getmirdi. Çəpikləşirdi, qapışırdı, vururdu. Day, o necə deyirlər, ilxını götürmüşdü başına, eləmişdi **ləlik-gıryan**.

Qara rəngdə verlini əsərin mənasını lüğətdən istifadə etməklə aydınlaşdır.

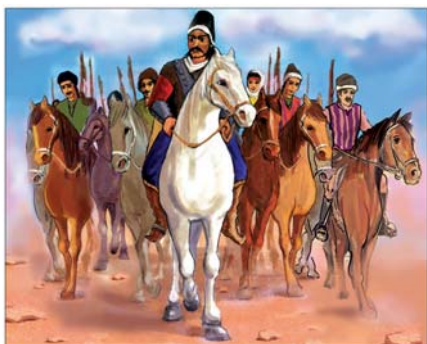
Yenə də günün bir günündə Düratın nədinciliyi tutdu. Atların birini vurdu, birini qatdı, axırda hamısını qabağına qatdı, Çənlibeldən aşağı töküb qovmağa başladı. İlxının ağzı düşdü çöllü bərrü-biyabana. Gethaget, gethaget, ilxı dağlar aşdı, düzlər keçdi, yamaclar dırmandı, enişlər endi, gəlib Bəllicədə Qara xan deyilən bir xan var idi, onun qoruğuna doldu. İndi eşit Qara xandan.

Qara xan özəzil bir xan idi. Çox az adam tapırdı ki, onun olından sinədəyli olmasın. Özü də yaman tamahkar idi. Kimdə bir yaxşı şey görsəydi, ya xoşla, ya hiylə ilə, ya da ki bunların heç birisi baş tutmuşanda zorla tutub olından alardı. Day camaat onun olından zinhara gəlmişdi. Hər yerdə özünü elə göstərirdi ki, guya, İran padşahının qohumudur. Odur ki qorxudan heç kəs ona bir söz deyə bilmirdi.

161

Müəllim şagirdlərə müraciət edir: «Biz öyrənmişdik ki, nəqletmə xarakterli əsərlərin elementlərindən biri də... Kim o elementləri sadalaya bilər? *(Cavablar alınır)* Bəli, məkan və zamanın göstərilməsidir. Əgər biz hadisənin baş vermə məkanını qeyd edərkən həmin məkanın incəliklərinə qədər təsvir etsək, o zaman bu əsər nəqli olur, ya təsviri?» *(Sual vermə)* Cavablar dinlənir. «Deməli, bu əsərdə həm nəqletmə var, həm də təsviretmə. O zaman bu əsər hansı xarakteri daşıyır?» Uşaqlardan cavab alınır: «Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunə adlanır».

Həm Azərbaycan, həm də dünya ədəbiyyatında belə əsərlər saysız-hesabsızdır. Bu gün nəqli-təsviri xarakterli bədii nümunə üzərində müxtəlif məsələləri bir neçə dərs araşdıracağıq. Bu hansı əsər ola bilər? (*Uşaqlar dərsləyə baxıblarsa, bu cavab səslənə bilər.*) Nə üçün məhz «Koroğlu» dastanından bir parça öyrənirik? Müəllim səslənən fikirləri dinləyir. Onun çatdırmaq istədiyi fikirlə əlaqəli fikir varsa, həmin fikirdən başlayır. «Mart ayı bizim üçün bayramlar ayı hesab edilir. Bu ayda hansı bayramlarımız var? (*Beynəlxalq Qadınlar Günü, Novruz bayramı, bu ayda, demək olar ki, hər çərşənbə axşamı da bayram kimi qeyd edilir.*)»

Elə ki Koroğlunun ilxısı gəlib onun qoruğuna doldu, nökarlar gəlib əhvalatı Qara xana xəbər verdilər, Qara xan o saat hökm elədi ki, ilxını haylayıb götürsünlər.

Qara xanın adamları ilxını aparmaqda olsunlar, sənə kimdən deyim, Koroğludan.

Burada hansı cəhat var ki nəgildə ona rəuət gəlmək olmaz?

Koroğlu Çənlibəldə idi. Ələmqulu xanın yanından qayıdandan sonra hələ bir səfərə-zadə getməmişdi. Bir də ilxıçı başlovlu gəldi ki, bəs ilxı itib. Koroğlu əvvəl-əvvəl buna əhəmiyyət vermədi. Elə ki eşitdi ki, bəs Dürat da itib, qəzəbləndi. Elə bir nəvə çəkdi ki, bütün Çənlibel titrədi. Dağlar, dağlar səs-səsa verdi. Dəlilər hamısı tökülüb gəldilər.

Aldı Koroğlu nə dedi:

Hoydu, dəlilər, hoydu, oğullar, Hardasa Düratım, tapılsın görək!.. Aman çəksin olimizdən yağılar, Muxənnət obası çapılsın görək!..

Mühəlləfinin rolini aydınlaşdır.

162

Bu sevincimizlə yanaşı, mart ayında bizim bir hüzn-kədər günümüz də var (*31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü*). Xalqımız qonaqpərvər, duz-çörəkli olduğundan tarixən belə kədərli hadisələrlə də üz-üzə qalıb. Amma bu vəziyyətdən xalqı çıxaran qəhrəman oğullarımız da hər zaman olub. Məhz bu səbəbdən bu günlərdə elə bir əsər öyrənəcəyik ki, orada həm bizim adət-ənənələrimiz əks etdirilsin, həm xalqımızın rifahı üçün döyüşən oğullarımızdan söz açılsın (*Əlaqələndirmə*). İndi dərsləyinizi açın, oxuya hazırlaşın ki, oxuya başlayaq. Şagirdlər səh. 16-dakı cədvəl üzrə iş aparır. Kollektiv oxu başlanır. Şagirdlər növbə ilə oxuyurlar. Tanımadıqları sözlərin mənasını lüğətdən aydınlaşdırırlar. Yardımçı suallar cavablandırılır. Oxu zamanı aparılması lazım olan fəaliyyətlər də nəzərdən qaçırılmır. Oxu başa çatandan sonra kollektiv şəkildə «Oxudan sonra» fəaliyyəti (səh.19) cədvəl üzrə yerinə yetirilir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğətlə iş					
2.	İfadəli oxu					
3.	Müzakirədə fəallıq					

«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu
(Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirilik və nəqletmə xüsusiyyətləri)

Təlim məqsədi

1. Əsərdə bədii ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
2. Əsərin janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir (1.1.4.).
3. Öyrəndiyi yeni sözlərdən bədii əsərlərlə bağlı diskussiya və təqdimatlarda istifadə edir (2.1.1.).
4. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
5. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Biz ötən dərs «Koroğlu» dastanını birlikdə oxuduq. Dastan xoşunuza gəldimi? Deyə bilərsinizmi, dastan nədir? Bu əsərin nümunəsində siz dastanın hansı cəhətlərini müşahidə etdiniz? (*İlkin biliklər*) (*Təxmini cavablar alınır.*) Müəllim şagirdlərin variantlarını ümumiləşdirməklə onları dərsliyə yönəldir. Dastan haqqında ucadan oxunur. «Nə fikirləşirsiniz, dastan nəqletmə xarakterlidir, ya təsviredicidir?» (*Sual vermə*) Fikir-lər dinlənilir. Cavab ala bilməsəniz, kiçik suallar verin: «Burada hər hansı hadisə baş verirdimi? Burada problem var idimi və onun həll edilməsi üçün hər hansı bir işlər görülürdümü? Burada məkan təsviri var idimi? Bəs insan təsviri? (*Əvvəl öyrəndikləri ilə əlaqələndirmə*) Müəllim suallarını ümumiləşdirir: «Gördüyünüz kimi, burada həm nəqletmə, həm də təsviri xarakterli əsərlərin xüsusiyyətləri vardır. O zaman dastan təsviredici xarakter daşıyır, ya nəqletmə xarakteri? Dastan bir janr olaraq həm nəqletmə, həm də təsvir-edici xarakter daşıyır. Gəlin birlikdə əsəri bu məsələ baxımından dərin-dən araşdıraq». Şagirdlər qruplara bölünürlər.

Durub mard meydanda göstərrəm hümar,
Qənimlər nərəmdən eyləyər həzər,
At üstə sağ-sola işlədək şəşpər,
Qəşən qayalara səpilsin görək!..

Qəç igit yalıyar özü öz qanını,
Koroğlu, hər yana işlər fərmanın,
İndi bəy, paşanın, xotkarın, xanın,
Dərisinə saman töpilsin görək!..

Dəli Mehtər tez atlandı. Dəlilərdən, mehtarlardan da bir neçə-sini yanına alıb ilxını axtarmağa getdi. Amma sən de ki, ilxi ha-yanda idi? İlxi odu Qara xanın qoruğunda, Dəli Mehtər axtarır Çənlibelin kövsənələrini. Hər yeri bir-birinə vurdular. Dağı-daşı oldən-ayaqdan saldılar. Axırda kor-peşman Çənlibəle qayıtdılar. Koroğlunun dərdi bir idi, oldu min. Dəlilər başladılar ona ürək verib yosutmağa ki:

— Ay Koroğlu, niyə bu qədər coza-fəza eləyirsən? İlxi, gö-rəsən, ağzı hayana düşüb, çıxıb gedib. İtməyəcək ki? Harada olsa tapılacaq. Qorxudan kim sən ilxına gözünün ucu ilə baxa bilər?

Dəlilər çox dedilər, Koroğlu az eşitdi. Nə qədər elədilər, yo-sumadı ki, yosumadı. Elə olmuşdu, elə olmuşdu ki, acığından bığlarını gəmirirdi. Nigar gördü yox, Koroğlu soyumaq bilmir. Elə bil ki yanıms kürodür, getdikcə qızır. Axırda dedi:

— Ay Koroğlu, hirs-ləndənə soyumaq bilmirsən. İndi nə olub axır? İlxi, itib, tapılar da...

Koroğlu Nigarın cavabında aldı görək nə dedi:

Nigar, Düratın itməyi
Yandırır moni, yandırır...
Əməyim zaya getməyi
Yandırır moni, yandırır...

Alınım-daki qalın qatlar,
Düşmən gör-sə, bağrı qatlar,
Candan öziz **bəddöy** atlar
Yandırır moni, yandırır...

Qara rəngdə verilmiş
sətrin mənasını
ilgədən istifadə
etməklə aydınlaşdır.

163

Tapşırıq 3-ü yerinə yetirmək üçün sinif 6 qrupa bölünür.

Dərslikdəki cədvəldə təqdim edilən üç mə-sələdən hər birinin icrasına 2 qrup cəlb edilir:

I–IV qruplar – əsərin məqsədi

II–V qruplar – əsərin səciyyəvi cəhətləri

III–VI qruplar – əsərin dil xüsusiyyətləri

Qruplarda araşdırmalar başa çatandan sonra uyğun mövzuları araşdıran 2 qrup birləşir, gəldikləri nəticələr müzakirə edilir. Vahid təqdimat hazırlanır. Şagirdlərin təqdimatları dinlənildikdən «Təqdimat etmək mədəniyyəti» parametrlərinə diqqət edin.

Sinəmin düyünü, dağ,
Müxənnət, meydan açmağı,
Mən dəliyə satmağı
Yandırır məni, yandırır...

Yaradan höyuma yetə,
Bu müşkül mələhim bitə,
Dürat da Qratdan ötə,
Yandırır məni, yandırır...

Koroğlu yam, deyim düzü:
Saymam əlini, yüzü,
Hərçayının təbə sözü
Yandırır məni, yandırır...

Sanca, Koroğlu
hanı tədirləri
görəcək?

birin nədi, onu de!

Koroğlu sazı döşünə basıb, bir dəfə dəlillərə baxdı, dedi:

İndi bir mərd dəli görək,
Tapsın mənim Düratımı.
Bəslənəndə quzu kimi,
Miniləndə kür atımı.

Kışnayıb meydanda gəzən,
Hərdən sağa-sola süzən,
Düşmanın başını üzən,
Bir əsrəmiş nər atımı.

Həmişə olan gücündə,
Şəspər atla üstündə,
Hünər göstərib dar gündə,
Düşürməyən ər atımı.

Koroğlu yam, yol güdərəm,
Düşman bağrını didəram,
Atlannam, özüm gedəram,
Çəkin mənim Qratımı!..

Söz tamama yetdi. Nigar dedi:
– Yaxşı da... Axır acıqlanmaqdan, dodaqlarını çeynəməkdən ki bir şey çıxmıyacaq. Tədbirin nədi, onu de!

Vaxtdan səmərəli istifadə çox əhəmiyyətli bir keyfiyyətdir. Bu baxımdan sinifdə müvafiq tərbiyə işi aparılması zəruri hesab edilir. Müəllim tapşırığın icrası üçün optimal vaxt ayırmalı, şagirdədən də həmin vaxt çərçivəsində işin icrasını gözləməlidir. Bu, 45 dəqiqə vaxtın səmərəli istifadəsi ilə nəticələnir. Verilmiş vaxt çərçivəsində tapşırığın yerinə yetirilməsi ayrıca meyar kimi holistik qiymətləndirmə sxeminə daxil edilə bilər.

Müəllim təqdimatları ümumiləşdirir: – Dastan, həqiqətən, həm təsviri, həm də nəqli mətnin xüsusiyyətlərini daşdığından belə mətnlər nəqli-təsviri mətnlər adlanır.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Bədii ifadə və təsvir vasitələrindən istifadənin rolunun şərh					
2.	Nitqində yeni öyrəndiyi sözlərdən istifadə					
3.	Müzakirələrdə fəallıq					
4.	Janr xüsusiyyətlərinin şərh					

«Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu
(Təsviri-nəqli bədii nümunələrdə təsvirilik və nəqletmə xüsusiyyətləri)

Təlim məqsədi

1. Əsərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.).
2. Əsərdə bədii ifadə və təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
3. Əsərin ideyasını müəyyən edir (1.2.4., 3.1.2.).
4. Dastanı hissələrə ayırır, plan tərtib edir (1.1.3.).
5. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
6. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim şagirdlərə müraciət edir: «Uşaqlar, biz sizinlə «Koroğlu» dastanının təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunə olduğunu araşdırdıq və əmin olduq ki, bu, həqiqətən də, belədir. İndi gəlin əsəri təhlil edək. Əsəri təhlil etmək üçün hansı məsələlərə yer verməliyik? (*İlkin biliklər*) Hansı məqsədlər baxımından əsəri hissə-hissə araşdırmalı və nəticələrə gəlməliyik?» (*Cavablar alınır*) (*Sual vermə*)

- Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi;
- Bədii ifadə və təsvir vasitələrindən istifadə;
- Əsərdə başlıca obrazın təsviri və bu göstəricilərdən çıxış edərək təhlili;
- Əsərin quruluşu;
- Əsərin elementləri.

Biz əvvəlki dərslərimizdə bu fəaliyyətləri yerinə yetirməyin yollarını öyrənmişik, doğrudurmu? (*Əlaqələndirmə*)

Sınıf beş qrupa bölünür. Hər qrupa bir tapşırıq verilir. Tapşırıqların bu şəkildə bölünməsi sizə imkan verir ki, bir dərstdə əsərin müxtəlif məsələlər baxımından təhlilini aparasınız.

Nərim davada, qızın nər,
Dünyada göstərdim hünər,
Boyandı elimdə gəspər
Qana, deyim, Telli Nigar!

Müənnətin üzü gülməz,
Namard dostun qədrin bilməz.
Koroğlu hünəri gəlməz
Sana, deyim, Telli Nigar!

Bunu bilməlisən!

Dastan şifahi xalq ədəbiyyatının həmcə ən böyük janrıdır. Dastandakı əhvalat nəsrə söylənir və yeri gəldikcə mövzu ilə bağlı seir parçaları da verilir. Dastanlarda müəyyən bir dövrdə baş vermiş əhvalat həyatı həqiqət kimi söylənir. Dastanlarda bözən faktlar şişirdilir, mübaligədən çox istifadə olunur. Burada bözən əfsanəvi və sehrli qüvvələr də iştirak edir. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında onlarca dastan var. Dastanları ideya-mövzu cəhətdən iki qrupa bölmək olar:

- qəhrəmanlıq dastanları;
- məhəbbət dastanları.

Qəhrəmanlıq dastanlarında xalq içərisindən çıxmış igid oğul və qızların azadlıq, haqq, ədalət uğrunda mübarizəsi təsvir olunur.

Tapşırıq 2. «Okudan sonra» təlimatı üzrə iş apar (cədvəl 3, səh. 19). Müzakirələr zamanı öyrəndiyin yeni sözlərdən nitqində istifadə et.

Tapşırıq 3.

1. Təsviri-nəqletmə xarakterli bədii nümunələrin səciyyəvi cəhətlərini nəzərə alaraq oxuduğun dastanı 28-ci cədvəldən istifadə etməklə araşdır. Aşkar etdiyin xüsusiyyətlərlə bağlı qeydlərini apar. Onların faydalı fikirlərindən yararlanmaqla işinin keyfiyyətini yüksəlt.

2. Nəticələrini yoldaşlarınla müzakirə et. Bu əsərin təsviri, ya nəqletmə xarakterli olduğunu müəyyən et.

170

Düşünmək olar ki, şagirdlər əsəri bütün məsələlər baxımından təhlil etmirlər. Bu dərstdə hər şagird qrupu «əsərin tam təhlili» kimi bir problemin bir hissəsini yerinə yetirməklə ümumi işə öz töhfəsini verdi. Təqdimat edərkən yoldaşlarını öyrətdi və onların da təqdimatından öyrəndi.

Növbəti dərstdən başlayaraq bir əsər hər kəs tərəfindən tam təhlil ediləcək.

Qrup təqdimatlarının bütün şagirdlər tərəfindən diqqətlə dinlənilməsi dərsin ən əhəmiyyətli mərhələsidir. Şagird apardığı tədqiqatların nəticəsində əldə etdiyi yeni məlumatları yoldaşları ilə mübadilə edir. Bu zaman tədqiqat aparan şagird və ya şagirdlər qrupu tədqiqatlarının nəticələri haqqında digər yoldaşlarına məlumat verirlər. Beləliklə, onları öyrədir və onların da düşündürücü suallarından bəhrələnilir. Bunun üçün təqdimatlar eyni zamanda alınır ki, bir şagird təqdimat edərkən digərləri başqa işlə məşğul olmasınlar.

Hamının diqqətinin təqdimatçıda olmasını təmin etmək üçün müəllim ən narahat uşaqların yanında durmalıdır. Təqdimatçıdan bir qədər uzaq durmaqla onun səsinin tonunun da ucalığını elə tənzimləyir ki, danışan şagirdin səsi sinifdəki hər şagird eşidir.

Cədvəl 28

Təsviri-naqli mətnlər	
Məqsədi	
Oxucunu – öyləndirmək; – öyrətmək; – məlumatlandırmaq; – hər hansı məsələyə onun münasibətini formalaşdırmaq; – hər hansı məsələyə onun münasibətini dəyişdirməkdir.	
Bu zaman haqqında danışılan insan, məkan, əşya və hadisənin səciyyəvi cəhətlərinə dair dolğun təsvirlər oxucuda zəngin təəssüratlar yaradır.	
Səciyyəvi cəhətləri	
– Hadisənin baş verdiyi zaman və məkan göstərilir; – Burada baş verən hadisəyə oxucunun diqqətini cəlb etmək üçün təsvirlərə geniş yer verilir; – İnsan məqsədləri, düşüncələri, hisləri, maraqları, dünyagörüşü formalaşmış bir fərd kimi təqdim edilir; – Onun xarici görkəmi və ictimai vəziyyəti təsvir edilir; – Məkan, əşya və hadisələrin səciyyəvi cəhətləri təqdim edilir; – Oxucuda müəyyən əhvali-ruhiyyə (kədər, sevinc, mübarizə, özünəlik və s.) yaradır; – Obrazlar dialoqa daxil olur; – Əsərdə bir və ya bir neçə problem yaradılır ki, sonra müəyyən yollarla həmin problemlər öz həllini tapır. Beləliklə, təsviri-naqli xarakterli mətnlərdə beş elementin olması təmin edilir (hadisənin baş verdiyi zaman və məkan; obrazlar; əsərin mövzusu; ziddiyyət (problem); süjet)	

171

Tapşırıqları yerinə yetirmək üçün həmin mövzulara uyğun cədvəllər və sxemlər şagirdlərə təqdim edilir.

Qrup təqdimatları qiymətləndirilir.

Ev tapşırığı: «İsgəndər quş dili öyrəni» nağılını bir daha oxuyun. «Koroğlu» dastanı ilə janr xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edin (1.2.1.).

Məs.: Obrazı araşdıran qrup onun xarici görkəmini, ictimai rolunu təsvir edib, bundan sonra həmin obraz haqqında mühakimələr yürütməlidir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Hər qrup öz tapşırığının icra keyfiyyəti baxımından qiymətləndirilir					
2.	Qarşılıqlı qrup qiymətləndirilməsi də aparıla bilər					
3.	Tapşırığın icrası üçün ən əhəmiyyətli məqamlar meyar kimi götürülür					
4.	Obrazların səciyyələndirilməsi					

TEST

1. Aşağıdakı abzasdan əlaqələndirilmiş təsvir vasitələrini müəyyənəldirin:

Bizim kəndin yaz axşamları gözəl olur. Kəndimizin yarım kilometrliyindən axan Quruçay şırıldayır, elə bil ki axıb gəldiyi qalın meşələrdən bizə qərribə əfsanələr hekayət edir. Qurbağalar aramla səslənir. Evimizin arxasındakı zəmidə isə bir turac dalbadal oxuyur.

- A. Yer, görmə
- B. Yer, eşitmə
- C. Tarix, yer
- D. Say, eşitmə

2. Mətnin növünü müəyyənəldirin:

- A. Nəqli-təsviri
- B. Təsviri
- C. Mühakimə
- D. Nəqli

3. Mətnə verilmiş «sapand» sözünün mənasını tapın:

- A. Ox
- B. Kəsici alət
- C. Daş atmaq üçün qədim silah
- D. Qamçı

4. Aşağıdakı cümlədə hansı bədii təsvir vasitəsi hisslərlə əlaqələndirilmişdir?

Daş qoyub atanda tapança kimi şaqqıldayırdı.

- A. Epitet, dad
- B. Təşbeh, eşitmə
- C. Epitet, qoxu
- D. Təşbeh, toxunma

5. Mətnə hadisələrin ardıcılığını müəyyənəldirin:

- 1. Zəmidə oxuyan turac, ovçuluğa maraq
- 2. Turacın yaralanması, Quruçayın səsi
- 3. Həsənin inadı, ana turacın fəryadı
- 4. Nənənin yardımı, eşidilməyən nəğmə

- A. 2, 4 B. 1, 3, 4 C. 1, 2, 4 D. 1, 2, 3

6. Mətnə verilmiş «heybə» sözünün mənasını tapın:

- A. Xurcun
- B. Yol çantası
- C. Torba
- D. Zənbil

7. Aşağıdakı cümlədə hansı təsvir vasitələri əlaqələndirilmişdir?

Turac bir qədər havaya millənib, sonra qurğuşun kimi yerə düşdü.

- A. Epitet, say
- B. Təşbeh, yer
- C. Epitet, ad
- D. Təşbeh, ad

8. Mətnə hansı hadisələr baş vermir?

- A. Uşaqlar quşcuğaza kömək etdilər.
- B. Zəmidən turac səsi eşidilirdi.
- C. Uşaqlar Quruçayın şırıltısına tamaşa edirdilər.
- D. Körpə bala anasına baxıb hey civildəyirdi.

9. Quşcuğazın körpə balasına baxan Həsən hansı hisləri keçirirdi?

- A. Qorxu
- B. Sevinc
- C. Qəzəb
- D. Təəssüf

10. Əsərin nəticəsində bu hadisə baş vermir:

- A. Uşaqlar turac ovuna hazırlaşırlar.
- B. Yaralı turac ürkək nəzərləri ilə bizə baxırdı.
- C. Yaz gecəsi yenə öz əfsanəsini söyləyirdi.
- D. Evimizin arxasındakı zəmidən daha turac nəğməsi eşidilmirdi.

«Zəmidə bir turac səslənirdi» mətni üzrə testin doğru cavabları:

1 – B 2 – A 3 – C 4 – B 5 – B 6 – A 7 – D 8 – C 9 – D 10 – A

Sinifdən xaric oxu. «İki qardaş» (nağıl)

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını aydınlaşdırır. (1.1.1.)
2. Öyrəndiyi sözləri müzakirələrdə istifadə edir. (2.1.1.)
3. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur. (1.1.2.)
4. Süjetli bədii nümunəni hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir. (1.1.3.)
5. Əsərin ideyasını müəyyən edir, fikirlərini əsaslandırır. (1.2.4; 3.1.2.)
6. Əsərin janr xüsusiyyətini müəyyənləşdirir. (1.1.4.)
7. Yoldaşları ilə ümumi rəyə gəlir. (2.2.1.)

Tədris olunan əvvəlki dərslərimizdən sinifdən xaric oxu dərslərinin keçirilməsi ilə bağlı tövsiyələrlə artıq tanışsınız. Bu sinifdən xaric oxu dərsi üçün tövsiyə edilən bədii nümunə «İki qardaş» nağılıdır. Mənəvi zənginliyi və fiziki kamilliyi özündə birləşdirən kamil şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillər sırasında mütaliənin xüsusi yeri vardır. Zəngin ideya mənbəyi olan kitab insan tərbiyəsinin əvəzsiz vasitəsidir. Kitablər tarixi keçmişi öyrənməyə, müasirliyi düzgün qavramağa və gələcəyi qabaqcadan görməyə yardımçı olur. Məhz ona görədir ki, tarixin bütün dövrlərində bəşəriyyətin ən qabaqcıl, mütəffəkir şəxsiyyətləri həm bilik mənbəyi olan kitaba, həm yazılı abidələrimizi mühafizə edən kitabxanaya, həm də insan mənəviyyatını zənginləşdirən mütaliəyə yüksək qiymət vermiş, cəmiyyətdə onların hər birinin rolunu layiqincə dəyərləndirmişlər.

İKİ QARDAŞ NAĞILI

Bir şəhərdə iki qonşu var imiş, biri tacir imiş, o biri ökinci. Bunların hərəsinin iki oğlu var imiş. Tacirin oğlanları həm fərasətsiz, həm də yaman dəcəl imişlər. Elə işləri, peşələri ona-buna satmaq imiş. Amma ökincinin oğlanları ağıllı, zəhmətkeş, başaşağı imiş. Bu kişinin bütün var-dövləti birca cüt öküzü var imiş. Kişinin böyük oğlu evli imiş, kiçiyi subay.

Ay dolandır, il keçir, kişi canını oğlanlarına tapşırıb ölür. Ataları öləndən sonra iki qardaş bir müddət bir yerdə dolanırlar. Amma böyük qardaşın arvadı hey ərinin baş-beynini aparıb giley eləyir:

— Qardaşın böyüyüb yekə oğlan olub. Nə vaxtacan biznən bir yerdə qalacaq. Ona də ki, çıxıb getsin. Özünə ayrı yerdə ev-əşik düzəlsin.

Arvad nə qədər deyirdisə, əri qardaşından ayrılmaq istəmirdi. Amma arvad əl çəkmirdi ki, çəkmirdi. Axırda əri ələcsiz qalıb kiçik qardaşına dedi:

— Qardaş, görürəm bu arvad səni yola verməyəcək, mən də öhdəsindən gələ bilmirəm. Yaxşısı budur gəl səni ayırım, sən də canın rahat olsun. Mən də onun danlağından qurtarım. Arxayın ol, səni ayırısam da, gözüm üstündə olacaq.

Kiçik qardaş razı oldu. Var-yox, atalarından qalan iki öküzləri var idi. Onu da bölüşdülər, hərəsinə biri düşdü. Qardaşlar bir neçə ay ayrı yaşadılar.

Ay dolandı, gün keçdi, əkin əkmək vaxtı gəlib çatdı. Böyük qardaş baxıb gördü bir öküzünən heç bir iş görə bilməyəcək. Əlacı kəsilib gəldi kiçik qardaşının yanına, dedi:

220

Tövsiyə 1. Müəllim bir dər əvvəl qabaqlayıcı tapşırıq da verə bilər. Şagirdlər məktəb kitabxanasından, internetdə elektron kitabxanalardan mövzu ilə bağlı bədii nümunələr əldə edə bilərlər.

Hər ehtimala qarşı dərsləyin «Əlavə oxu» bölməsinə sinifdən xaric oxu materialı daxil edilmişdir.

Tövsiyə 2. Şagirdlərin hamısının məktəb kitabxanasının üzvü olmasına nəzarət edin. Sınıfdən xaric oxu dərslərində onların kitabxanada işləməsinə tapşırın. Ümumiyyətlə, bu dərslərin kitabxanada keçirilməsi daha məqsəduyğundur. Lakin belə hallarda müəllim əvvəlcədən mövzu ilə bağlı kitabxanada hansı ədəbiyyatın olduğunu özü araşdırmalıdır ki, dərslərin vaxtı yalnız əsər axtarmağa sərf edilməsin.

Tövsiyə 3. Şagirdlər artıq onlarca əsəri ideyasının, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin, quruluşunun müəyyən edilməsi kimi məsələlər baxımından araşdırmış, zəruri bilik və bacarıqlara yiyələnmişlər. Odur ki, əsərin təhlili üzrə iş apararkən bu məsələləri nəzərə alın.

— Qardaş, indi əkin vaxtı gəlib, bir öküzünə nə sən iş görə biləcəksən, nə mən, gəl birlikdə ökib-becərək, nə götürsək, tən yarı bölürük.

Kiçik qardaş razı oldu. Həmin gündən iki qardaş arpanı, buğdanı ökib, biçib döydülər. Hərəsi öz payını taya kimi bir yerə yığdılar. İstədiklər evə daşıdılar, gördülər qaranlıq düşüb. Hərə öz taxılının yanında uzanıb yatdı ki, səhər açılında işıq gözü durub daşıyırdı. Böyük qardaş yuxuya gedəndən bir az sonra kiçik qardaş durub öz-özünə borkdən dedi:

— Bu heç insafdan deyil, böyük qardaşın arvad-uşağı var. Külfəti böyükdü, amma mən təkom. Taxılı da tən yarı bölmüşük. Görək mən çox hissəsini böyük qardaşıma verəydim.

Oğlan sözünü qurtarıb küreyi aldı əlinə, öz arpa-buğdasının yarısını tökdü qardaşının payının üstünə. Sonra yenə yığılıb yatdı. İndi də böyük qardaş yuxudan ayıldı. O da ucadan öz-özünə dedi:

— Heç insaf deyil. Mən taxılı kiçik qardaşımdan tən yarı bölmüşəm. Əvvəla, mən haqsızlıq eləyib onu ayırdım. Sonra da öküzünü verməseydi, mənə kömək eləməseydi, bu qədər taxılı hardan ala bilərdim.

Bu qardaş da küreyi əlinə alıb öz arpa-buğdasının tən yarısını kiçik qardaşının payının üstünə tökdü. Sonra da yığılıb yatdı.

Qardaşlar səhər yuxudan ayılıb görürlər ki, taxılının üstü qızılınan doludur. Onlar bu işə məəttəl qalırlar. Öz aralarında götür-qoy eləyirlər ki, bəlkə, bizi şəraizə salmaq üçün qızilları bura töküblər. İstəyirlər ki, qızilları götürməsinlər. Baxıb görürlər ki, taxıl tayasının üstündə bir kağız var. Kağızı açıb oxuyurlar: «Ey Allahın təmiz ürəkli bəndələri, mən bilərəm ki, siz bu qızilları aparmaq istəməyəcəksiniz, qorxmayın, aparın. Öz malınız kimi halaldı. Gecə sizin hər ikinizin səhərinə, elədiyiniz işi gözümmən gördüm. Bu iş mənə çox xoş gəldiyinə görə bu qızilları sizə bağışlayıram. Aparın, halal xoşunuz olsun». Kağızı oxuyandan sonra qardaşlar taxıl və qızilları yığışdırıb apardılar evlərinə. Özlərinə gözəl imarət tikdilər.

Qonşu tacirin oğlanları bunların bu cəh-cəhalını görüb paxıllıqları tutdu. Tacirin böyük oğlu atasının nə qədər var-dövləti var idisə, hamısını qumara, kef-damağa verib, xərcəyib qurtarmışdı. O, bir gün atasının yanına gəlib dedi:

Tövsiyə 4. Şagirdlərə qeyd edilən tapşırığı verin:

1. Nağıl haqqında məlumat vermək üçün onun xəritəsini hazırlayın.

2. Nağılda əsas ideyanı müəyyən edin və münasibət bildirin.

3. Fikrin obrazlı ifadəsi üçün istifadə olunan bədii ifadə və təsvir vasitələrinə bir neçə nümunə göstərin.

4. Əsərin quruluşunu müəyyən edin.

Dərsin sonunda ən fəal oxucuları qiymətləndirin. Bu da şagirdlərə bir stimül verir. Onların kitaba olan sevgisini daha da artırır. Bəzən şagirdlər özlərini əsərin qəhrəmanına bənzətməyə çalışır. Mütaliə bir növ həyat dərslidir. Şagirdlərin həm şifahi nitqini, həm də onların mühakimə yürütmə bacarığını formalaşdırır.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğət üzrə iş					
2.	İfadəli oxu və ya nəqlətmə					
3.	İfadəli oxu və ya nəqlətmə					
4.	Əsərin janrı xüsusiyyətləri					

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»
*(Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş:
 əsərin oxusu üzrə iş)*

Təlim məqsədi

1. Lügətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.). 2. Əsəri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.). 3. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən yeni öyrəndiyi sözlərdən istifadə edir (2.1.2.). 4. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim müxtəlif yollarla şagirdlərin ilkin bilikləri haqqında məlumat toplaya bilər.

I. Dədə Qorqudun şəklini asıb: «Bu kimin şəklidir?» – soruşa bilər

II. «Dədə Qorqud» filmindən bir fraqment nümayiş etdirə bilər: «Bu hansı filməndir?»

III. İKT olmayan sınıfdə «Dədə Qorqud» filminə bəstələnmiş, Yalçın Rzazadənin ifa etdiyi mahnını maqnitofon, DVD, əl telefonu vasitəsilə səsləndirə bilər. «Bu mahnını eşidəndə yadınıza nə düşür?» və s.

**«KİTABI-DƏDƏ QORQUD» DASTANINDAN
 «BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY»
 (TƏSVİRİ-NƏQLİ XARAKTERLİ BƏDİİ NÜMUNƏNİN TƏHLİLİ ÜZRƏ İŞ)**

Təpşiriq 1.

1. Oxuya hazırlıq təlimatını yerinə yetir (cədvəl 1, sah. 16).
2. Əsəri proqnozlaşdırmaqla oxu.

Proqnoz	Əsərdə verilən variant

BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY

Bir gün oğuzların yurdlarına düşmənin basqını etdi. Onlar gəcəyə qorxub köçdü. Qaçıb gedərkən Aruz qocanın körpə oğlu düşüb yolda qaldı, bir şir tapıb götürdü, bəslədi...

Bir müddətdən sonra oğuz camaatı yenə yurduna qayıtdı. Oğuz xanın ilxıcısı gəlib xəbər gətirdi. Dedi: «Xan, qamışıqdan bir şir çıxır, sıçrayıb qaçmağı adam kimidir, atı vurub-basır, qanını sümürür».

Aruz dedi: «Xan, bu, bəlkə, yerimizdən qaçanda düşüb itən körpə oğlumdur?» Boylar atlandılar. Şirin yatağı üzərinə gəldilər. Şiri qaçırıb oğlanı tutdular. Aruz oğlanı evinə gətirdi. Sadıq etdilər. Yemək-icmək oldu. Amma oğlanı nə qədər saxlayıb-ovundurdularsa, durmadı, şirin yataq yerinə qaçdı. Yenidən tutub gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəldi. Dedi: «Oğlum, sən insansan. Heyvanla həmsöhbət olma. Gəl yaxşı atlar min, yaxşı igidlərlə birgə çap! Böyük qardaşının adı Qıyan Səlcikdir, sənin adın Basat olsun! Adını mən verdim, yaşını Allah versin!»

Dədə Qorqud haqqında nə bilirsiniz?

175

İlkin biliklər alındıqdan sonra: «Bu əsər haqqında daha nələri bilmək istərdiniz?» – sualını verin. Cavablar alındıqdan sonra əsər haqqında danışın: «Bu əsər xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsidir. Xalqımızın qədim mədəniyyətini, adət-ənənələrini əks etdirən, dəyəri heç nə ilə ölçülməyən sərvətidir. Bu əsər torpaqlarımıza sahib çıxmaq istəyənlərə qarşı silahımızdır. (Əlaqələndirmə). Bu günlərdə biz «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanından «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»u oxuyacaq, əsərin tam təhlili üzərində bir neçə dərs iş aparacağıq».

Şagirdlər əsərin oxusuna başlamazdan əvvəl oxuya hazırlıq işləri aparırlar. Mətnin oxusuna hazırlıq işləri bitəndən sonra kitabların örtülməsi xahiş edilir. Bu, şagirdlərə hadisələri proqnozlaşdırma şəraiti yaratmaq baxımından zəruridir. Oxu kollektiv formada proqnozlaşdırmaqla keçirilir. Müəllim nəzərə almalıdır ki, əsərin həcmi bir qədər böyükdür. Odur ki proqnozlaşdırma aparmaq üçün şagirdlərə müraciət edərkən vaxt itkisinə yol verməməyə çalışmalıdır.

götürüb yeri çırpdı. Dedi: «Oğlan, qurtuldunmu?» Basat dedi: «Tanrım qurtardı». Topagöz dedi: «Ay oğlan, al bu barmağım-dakı üzüyü barmağına tax, sonə ox və qılınc kar eyləməsin». Basat üzüyü alıb barmağına keçirdi. Topagöz dedi: «Oğlan, üzüyü alıb taxdınımı?» Basat dedi: «Taxdım». Topagöz Basatın üzərinə atılıb, xəncərlə vurub-kəsdi. Basat sıçrayıb kənardə durdu, gördü ki, üzük yenə Topagözün ayağı altına düşüb qalıb.

Topagöz dedi: «Qurtuldunmu?» Basat dedi: «Tanrım qurtardı». Topagöz dedi: «Oğlan, o günbəzi görürsənmi?» Dedi: «Görürəm». Topagöz dedi: «Mənim xəzinəm var. Get möhürlə, o qocalar götürməsinlər!» Basat günbəzin içinə girdi. Gördü ki, qızıl, gümüş yayılmışdır. Topagöz dedi: «İndi elə vurum ki, günbəzlə bir yerdə darımadığın olasan». Basat: «Lailaho ilallah, Mə-

180

Proqnoz	Əsərdə verilən variant

Əvvəlcədən şagirdləri proqnozları verməyə yönəldən sualları tərtib edib, bir başlığı yapışqanlı kiçik dəftərxana vərəqinə yazıb mətnin müvafiq hissələrinə yapışdırın ki, oxu zamanı o suallar üzərində şagirdləri düşündürmək nəzərinizdən qaçmasın.

Oxudan sonra fəaliyyətinin yerinə yetirilməsinə tələsmək lazım deyil. Çünki bir neçə dərs əsərin üzərində araşdırmalar aparılacaq. Araşdırmalardan sonra şagirdlər oxuduqları materiallarla bağlı gəldikləri nəticələri dəqiqləşdirə biləcəklər.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Lüğət üzrə iş					
2.	İdeya məzmununa uyğun oxu					
3.	Yeni sözlərdən istifadə					
4.	Müzakirələrdə fəal iştirak					

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»
(*Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş:*
ideyanın müəyyən edilməsi)

Təlim məqsədi

1. Əsərin ideyasını müəyyən edir (1.2.4., 3.1.2.). 2. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

İdeyanın müəyyən edilməsi sxemini şagirdlərə təqdim edin: «Uşaqlar, bu sxem sizə tanışdır-mı?» Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. (*İlkin biliklər*) Bu sxem vasitəsilə bir sıra əsərlərin ideyasını müəyyən etmişik. İndi bərabər «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»un əsas ideyasını müəyyən edəcəyik. Hər bir əsərdə oxucuya çatdırılması nəzərdə tutulan ismarıclar var. Oxucu əsəri oxuyarkən o ismarıcları aydınlaşdırmalı və onlardan nəticə çıxarmalıdır. Oxucuların intellektual səviyyələri, ətrafda baş verənlərə münasibəti və s. eyni olmadığı kimi, onların oxuduqları əsərlərdəki ismarıcları aşkar etmək bacarıqları da fərqli ola bilər. İnsanlar bir əsas fikri müəyyən edərkən də fərqli nəticələrə gələ bilərlər.

Qafalı-papaqlı başını kəsməyincə,
Al qanını yer üzünə tökməyincə,
Qardaşım Qıyanın qanını almayınca
Qoyarammı sağ qalasan, — qoymaram!

Təpəgöz bir daha söyləyib demişdir:

Burada
hansı
ifadə
vasitəsi-
nin işlə-
diyini
deyə
bilərsən-
mi?

Ağ saqqallı qocaları çox ağlatmışam,
Ağ saqqallın qarğısını tutdu ola, gözüm səni?
Ağ bircəklili qarıları çox ağlatmışam,
Anaların göz yaşını tutdu ola, gözüm, səni?
Bığ yeri tərlemiş cavanları çox yemişəm,
Cavanlıqlarımı tutdu ola, gözüm, səni?
Əlləri xınalı quzeyğazları çox yemişəm,
Ovucuları-qarışları tutdu ola, gözüm, səni?
Bələ ki mən çəkiyəm gözümün göynəmini!
Heç kimə verməsin Allah göz yükü, göz qəmini!
Gözüm, gözüm, ay gözüm! Yalnız gözüm!

Basat hirslandı, yerindən durub gəldi. Təpəgözü nər dəvə kimi dizi üstünə çökdürdü. Təpəgözün öz qılıncı ilə boynunu vurdu. Başını yayın girişinə taxdı, sürüyə-sürüyə mağara qapısına gəldi.

Bu cümlədə
hansı təsvir
vasitələri işlə-
ndirilmişdir?

Basat Bunlu qoca ilə Yapaqlı qocanı oğuz elinə mustuluqçu göndərdi. Onlar ağ-boz atlar minib çapdılar. Qalın Oğuz ellərinə xəbər çatdı.

At ağzılı Aruz qocanın evinə çapar gəldi. Ona Basatın səvine xəbərini verdi: «Mustuluq! Oğlun Təpəgözü öldürdü!»

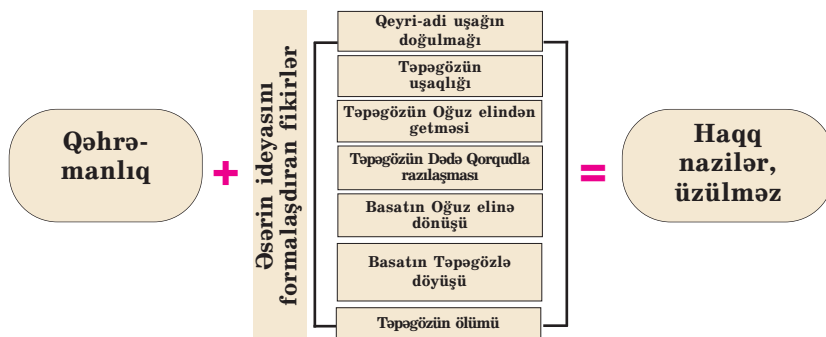
Qalın Oğuz bəyləri yetişdilər. Salaxana qayasına gəldilər. Təpəgözün başını ortaya gətirdilər.

Dədəm Qorqud gəlib sadlıq havası çaldı. Mərd igidlərin başına nə gəldiyini dedi-danışdı. Eləcə də Basata xeyir-dua verdi:

— Qara Dağa yetəndə sən, keçid versin!
Aşqın-daşqın sular keçəsin, keçid versin!
İgidliklə qardaşının qanını aldin!

182

İnsanlar bir məsələyə müxtəlif bucaqlardan baxa bilərlər. Mühüm olan odur ki, onlar həmin məsələyə həqiqəti aşkar etmək arzu və məqsədilə baxsınlar. Düşüncələr arasındakı müxtəlifliyi məhz həqiqəti tapmaq arzusu tənzimləyəcək.

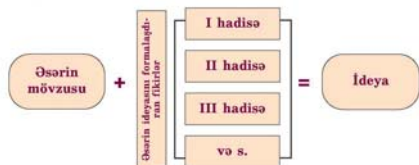
Təpəgözünüzün düşməni tapdığı anda olduğu bir vaxtda bu dastanın sonun üçün hansı təbiiyyəti əla-miyyəti oldu?

Qalın Oğuz böylərini fəlakətdən qurtardın! Qadir Allah üzünü ağ etsin, Basat! – dedi. Sizə də xeyir-dua verək:
– Ölüm gəldikdə sizi pak imandan ayır-masın!
Günahınızı adı əziz Məhəmməd Mustafaya bağışlasın, xan hey!

«BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY» (TƏSVİRİ-NƏQLİ XARAKTERLİ ƏSƏRİN İDEYASININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ)

Məktəbli dost, son təsviri xarakterli bədii nümunələrin ideyasını müəyyən etmək yollarını öyrənmisən. Bilirsən ki, əsərin mövzusu və ümumiləşdirilmiş kiçik fikirlər onun ideyasının müəyyən edilməsində əsas rol oynayır. Nəqli və nəqli-təsviri bədii nümunələrin də ideyası müəyyən edilərkən bu mexanizmlərdən istifadə olunur. Sadəcə, bu əsərlərdə «kiçik fikir» «hadisələr»lə əvəzlənir. Sxemdəki dəyişikliklərlə 1-ci tapşırığı yerinə yetirən zaman tanış olacaqsan.

Tapşırıq 1. İdeyasını müəyyən etmək məqsədilə əsəri bir da-ha nəzərdən keçirt. Bədii nümunəni təşkil edən hadisələri bir-bi-rindən ayıraraq onlara başlıq ver. İdeyanı müəyyənləşdirərkən ve-rilmiş sxemdən istifadə et.

183

Ayrı-ayrı qruplar əsərin ideyasını müəyyən edərkən eyni nəticəyə gəlməyə də bilirlər. Bu sizi narahat etməsin. Fərqli fikirlərin müzakirəsi zamanı hər qrup öz fikrini əsaslandıracaq və yoldaşlarını inandıрмаğa çalışacaq. İnandıra bilmədikdə öz nəticələri üzərində yenidən düşünmək lazım gələ bilər.

Qrup işləri aparılır. Nəticələr təqdim edilir. Müzakirələrdə üstünlüklər və boşluqlar aşkar edilir.

Müəllim dərsi 7 aprel Ümumdünya Sağlamlıq Günü ilə əlaqələndirir. Çox yeməyin başa bəla olduğunu bildirir. Çox yemək arzusu insana nəinki fiziki baxımdan ziyanlıdır, həm də onu ictimai təhlükəli varlığa çevirir. İnsan öz tamahının sahibi olmalıdır ki, həm sağlam, həm də digərlərinə faydalı birisi olsun.

Bu gün gəlin qruplaşdır və artıq oxuduğumuz əsərin ideyasını müəyyən etmək üçün birlikdə çalışaq.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
2.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
3.	Ümumi nəticələrə gəlmə					

**«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»
(Təsviri-naqli xarakterli əsərdə bədii nümunənin təhlili üzrə iş:
obrazların təsviri və təhlili)**

Təlim məqsədi

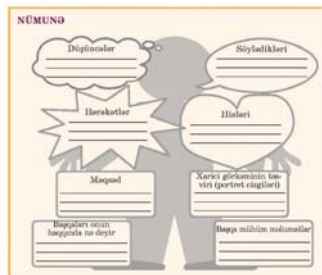
1. Bədii əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.). 2. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.). 3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim obrazların təsviri və təhlili ilə bağlı cədvəl və sxemləri şagirdlərə bir-bir təqdim edir. Təqdim etdikcə onlardan necə yararlandıklarını soruşur: «İndiyə qədər hansı əsərlərdəki obrazları bu cədvəl və sxemlər vasitəsilə araşdırmışsınız? (*İlkin bilikləri müəyyən etmək*) «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»da hansı obrazı araşdırmaq istərdiniz? (*Sual vermə*) Uşaqlar, obrazları bu qədər dərindən təhlil etməyi öyrənəndən sonra onu həyatda necə tətbiq edə bilərsiniz? Bu bacarıqlar sizə necə lazım ola bilər? (*Əlaqələndirmə*)» Cavablar alınır. «İndi isə gəlin obrazın təhlili ilə bağlı bütün öyrəndiklərimizi tətbiq edib Basat və Təpəgöz obrazlarını araşdıraq».

Bütün sxem və cədvəlləri əvvəlcədən komplektləşdirmək, habelə qrupların tərkiblərini müəyyənləşdirmək lazımdır ki, dərslər vaxtı səmərəli istifadə edilsin.

**«BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY»
(TƏSVİRİ-NAQLI XARAKTERLİ ƏSƏRDƏ OBRAZLAR ÜZRƏ İŞ)**

Təpşiriq. Əsərdə obrazların başlıca xüsusiyyətləri barədə məlumat topla, onların xarici görkəminin və ictimai vəziyyətinin təsvirini araşdır. Obrazın xüsusiyyətləri ilə bağlı əsaslandırılmış mühakimələr yürüt.

a) Obrazların başlıca xüsusiyyətləri barədə məlumat topla;
b) Obrazın ictimai vəziyyətinin necə təsvir edildiyini müəyyən et.

İctimai vəziyyət	Göstəricilər	Nümunələr
Şəxsiyyət	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin və ya bədbin olması e) mənafeqçilik və ya güclü olması	
Davranış	a) necə hərəkət etdiyi b) ünsiyyətli, yaxud utancaq olması c) zərərətli və ya həddən artıq ciddi olması d) fərqli şəraitlərdə davranışı	

184

Qrup üzvlərinin masa arxasında yerləşdirilməsi

– təlimdə çətinliyi olan şagirdlər

– istedadlı şagirdlər

Təlimdə çətinliyi olan şagirdlər

Qrup tərkibində uşaqlar əyləşərkən çalışsın ki, çətinliyi olan uşaqlar ən istedadlıların yanında əyləşsinlər. Uşaqların bu cür yerləşdirilməsi hər kəsin müzakirəyə cəlb edilməsinə şərait yaradır.

Sınıf üç qrupa bölünür. Hər qrup iki yarımqrupa ayrılır. Qrupların vəzifələri elan edilir:

I qrup Basat və Təpəgöz obrazlarını xarici görkəmləri və ictimai varlıq kimi təsvir edəcək (*cədvəllərdən istifadə etməklə*);

II qrup Basat və Təpəgöz obrazlarını təhlil edəcək (*müvafiq sxemlərdən istifadə etməklə*);

III qrup Basat və Təpəgöz obrazları ilə bağlı mühakimələr yürüdəcək (*müvafiq sxemlərə əsasən*).

İctimai varlıq	Göstəricilər	Nümunələr
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) oylanca növü	
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	
Müəllifin bunlara münasibəti		

c) Obrazların xarici görkəminin necə təsvir edildiyini müəyyən et.

Hiss üzvləri baxımından	Göstəricilər	Nümunələr
Xarici görkəmi	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözələrinin rəngi d) saç düzümləri e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları g) duruşu h) yerləş, digər hərəkətləri	
Səsi	a) necə danışdığı b) səsini nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (məhni oxuyarkən, zarıyarkən, qışqırkən və s.) necə eşidildiyi	
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, yaxud hamar, zərif olduğu b) toxunma tərz: əl verib görüşən zaman əli möhkəm və ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarıq, yaxud hamar olduğu d) kobud, yaxud zərif olduğu e) insanın güclü və ya zəif olduğu f) əlinin isti, soyuq olması	

185

Qrupları təşkil edən yarımqrupların da vəzifələri elan edilir. I yarımqrup verilən tapşırığı Basat obrazı, II yarımqrup həmin tapşırığı Təpəgöz obrazı baxımından yerinə yetirir. Nəticələri təqdim edirlər.

Əvvəlcə obrazları təsvir edən qrup təqdimat edir. Sonra obrazları təhlil edən qrup təqdimat edir. Sonda isə mühakimə yürüdən qrup təqdimat edir.

Şagirdlərin təqdimatlarını saxlayın. Gələn dərs onlardan resurs kimi istifadə edəcəksiniz.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Obrazlar üzrə iş					
2.	Fikirlərin obrazlı ifadəsi					
3.	Müzakirədə ümumi fikrə gəlmə					

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüğü boy»
*(Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş:
 obrazların təsviri və təhlili)*

Təlim məqsədi

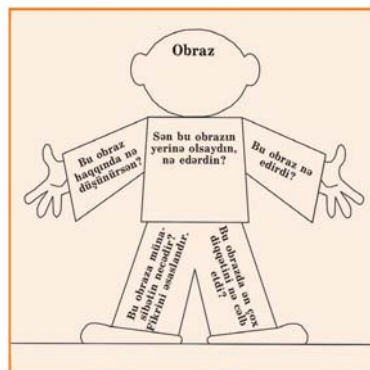
1. Bədii əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir (1.2.2.).
2. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

– Uşaqlar, biz sizinlə ötən dərs Basat və Təpəgöz obrazlarını araşdırdıq. Bəziləriniz onların xarici görkəmlərini və cəmiyyətdə rollarını müəyyənləşdirdiz, bəziləriniz onların müxtəlif səciyyəvi cəhətlərini üzə çıxarıb onlar əsasında təhlillər apardız, bəziləriniz isə ümumi mənzərəni dəyərləndirib onlar haqqında mühakimə yürütdüz.

Bu gün ötən dərsdəki təqdimatlarınızı sizə yenidən qaytarıram. İki yarımqrup birlikdə fəaliyyət göstərəcək. Təpəgöz və Basat obrazlarını araşdırmalar apardığınız məsələ baxımından qarşılaşdıracaqsınız.

Hiss üzvləri baxımından	Göstəricilər	Nümunələr
Qoxusu	a) insandan gələn ötir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ötir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu	
Müəllifin bunlara münasibəti		

d) Obrazların xüsusiyyətləri ilə bağlı əsaslandırılmış mühakimələr yürüt və onları müqayisə et.

186

Bütün sxem və cədvəlləri əvvəlcədən komplektləşdirmək, habelə qrupların tərkiblərini müəyyənləşdirmək lazımdır ki, dərs vaxtından səmərəli istifadə edilsin.

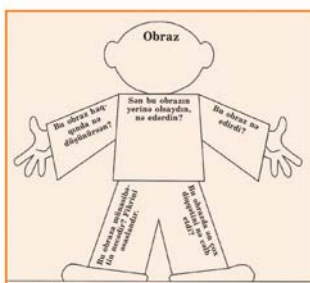
Sinif üç qrupa bölünür. Hər qrup iki yarımqrupa ayrılır. Qrupların vəzifələri elan edilir:

I qrup xarici görkəmləri baxımından və ictimai varlıq kimi təsvir etdikləri Basat və Təpəgöz obrazlarını qarşılaşdırıb oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirəcəklər (*cədvəllərdən istifadə etməklə*);

II qrup təhlil etdikləri Basat və Təpəgöz obrazlarını qarşılaşdırıb oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirəcəklər (*müvafiq sxemlərdən istifadə etməklə*);

III qrup Basat və Təpəgöz obrazları ilə bağlı yürütdükləri mühakimələri qarşılaşdırıb onların fərqli və oxşar cəhətlərini müəyyənləşdirəcəklər (*müvafiq sxemlərə əsasən*).

e) Yürüdülmüş mühakimələrə əsasən obrazları müqayisə et.

187

Yarımqruplarda ötən dərs yerinə yetirilmiş tapşırığın nəticələri qruplarda qarşılaşdırılır və müqayisələr aparılır. Onların oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən edirlər.

Təqdimatlar dinlənilir, problemli məqamlar şagirdlərin müzakirəsinə verilir. Qrup işlərinin nəticələri qiymətləndirilir.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Obrazlar üzrə iş					
2.	Fikirlərin obrazlı ifadəsi					
3.	Müzakirədə ümumi fikrə gəlmə					

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»
*(Təsviri-nəqli xarakterli bədii nümunənin təhlili üzrə iş:
 əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi)*

Təlim məqsədi

1. Əsərdə təsvir və bədii ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir, onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.). 2. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı sözlərdən və öyrəndiyi yeni sözlərdən istifadə edir (2.1.1., 2.1.2.). 3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

– Uşaqlar, biz bir çox əsərlərdə fikrin obrazlı ifadəsi ilə bağlı araşdırma aparmışıq. Deyə bilərsinizmi, fikrin obrazlı ifadəsi üçün hansı vasitələrdən istifadə edilir və biz onlar haqqında nə bilirik? *(İlkin biliklərin müəyyənləşdirilməsi)*

Fikri obrazlı ifadə etmək üçün nə üçün bu təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edilir? *(Sual vermə)* Siz heç evdə, məktəbdə ünsiyyətdə olan zaman təsvir vasitələrindən, ifadə vasitələrindən istifadə edirsiniz? *(Cavablar alınır)* *(Əlaqələndirmə)* Bu gün yenə «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy» üzrə araşdırma aparacağıq. Amma bu gün həmin əsərin dil xüsusiyyətlərini tədqiq edəcəyik.

«BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY»
 (TƏSVİRİ-NƏQLİ XARAKTERLİ ƏSƏRDƏ BƏDİİ TƏSVİR VƏ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİ)

Təpşiriq.

1. a) Əsərdə təsvir və ifadə vasitələrini, hislərin və faktların təsvirini müəyyən et.

Abzas, bənd	Nümunə	Təsvir və ya ifadə vasitəsinin növü
Bədii təsvir vasitələri		
Bədii ifadə vasitələri		
Təsvir edilən hiss (görünmə, eşitmə, qoxu, dad, toxunma)		
Faktların (şəxs, zaman, məkan) təsviri		

b) Əlaqələndirilmiş təsvir vasitələrini müəyyən et.

Hiss və bədii təsvir	
Fakt və bədii təsvir	
Fakt və hissənin təsviri	
Hiss, fakt və bədii təsvir	

188

Mətnin tərtibində əhəmiyyət verilməli digər məsələlər

Göstəricilər	Nümunələr
Əsasən, keçmiş zamanda baş verən hadisələr haqqında danışılır	
Konkret zamanda və məkanda əşya, hadisə, insanı təsvir edərkən feillər və dəqiq seçilmiş isimlərlə yanaşı, sifət və zərflərdən də geniş istifadə edilir	
Hadisələr həm keçmiş zamanda III şəxsin, həm də indiki zamanda I şəxsin dilindən yazılır. Bununla oxucu obraza daha da yaxınlaşdırılır	
Oxucu haqqında danışılan zaman və məkana «aparılır», insanlarla «görsüldürülür»	
Dialog zamanı hadisələr keçmişdən indiyə və ya gələcəyə dəyişilə bilər	

Sınıf beş qrupa bölünür:

I qrup bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyən edir;

II qrup hislərin (görmə, eşitmə, toxunma, qoxu, dad) təsvirini müəyyən edir;

III qrup faktların (ad, say, yer) təsvirini müəyyən edir;

IV qrup bədii ifadə vasitələrini (mübaligə, bədii sual) müəyyən edir;

V qrup əlaqələndirilmiş təsvir vasitələrini müəyyən edir.

2. Mətnin tərtibində əhəmiyyət verilməli digər məsələləri izah et.

Mətnin tərtibində əhəmiyyət verilməli digər məsələlər	
Göstəricilər	Nümunələr
– Əsasən, keçmiş zamanda baş verən hadisələr haqqında danışılır;	
– Konkret zamanda və məkanda əşya, hadisə, insanı təsvir edərkən feillər və dəqiq seçilmiş isimlərlə yanaşı, sifət və zərflərdən də geniş istifadə edilir;	
– Hadisələr həm keçmiş zamanda III şəxs, həm də indiki zamanda I şəxs dilindən yazılır. Bununla oxucu yaradılan obraza daha da yaxınlaşdırılır;	
– Müəllif oxucusunu haqqında danışılan zaman və məkana «aparır», insanlarla «görüşdürür»;	
– Dialoq zamanı hadisələr keçmişdən indiyə və ya gələcəyə dəyişə bilər.	

«BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY»
(TƏSVİRİ-NƏQLİ XARAKTERLİ ƏSƏRİN HİSSLƏRİ: HADİSƏLƏRİN
ARDICILLIĞI VƏ SÜJET)

Təpşiriq 1.

Əsərdə ayrı-ayrı hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmək üçün təqdim edilən modelləri nəzərdən keçirt. Hadisələrin ardıcılığı bu modellərdən hansına uyğun gəlir?

189

Əsərin dil xüsusiyyətləri ilə bağlı öyrəndiklərimizdən çıxış edəcəyik. Əsərdə təsvir vasitələri: təşbeh, epitet; hislərin təsviri: görmə, eşitmə, toxunma, qoxu, dad; faktların təsviri: ad, tarix, say; bədii ifadə vasitələri: mübaligə və bədii sualları müəyyən-ləşdirəcəyik.

Qruplar araşdırmalar aparır, tədqiqatların nəticələrini təqdim edir. Müzakirələr başa çatandan sonra müəllim qrup qiymətləndirmələri aparır.

Araşdırmaların nəticələrini ümumiləşdirir və nəticələri yekunlaşdırır.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi					
2.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
3.	Səmərəli əməkdaşlıq					

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»		
İctimai varlıq	Göstəricilər	Basat
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	d) «Qardaşımdan ayrıldım!», – deyə çox ağladı, zarıladı. d) Atasının əlini öpdü, anasının əlini öpdü d) Ağlaşdılar, hönkürdülər. d) Ox çıxardı, qurşağına keçirdi, qılıncını da qurşandı. d) Çəkmənin boğazını yarıb içindən çıxdı. d) Basat: «Lailahə ilallah, Məhəmmədən – rəsulallah!» – dedi. d) Nər dəvə kimi diz üstünə çökdürdü. a) Süngünü Təpəgözün gözünə elə basdı ki, gözü məhv oldu.
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü	
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	
Müəllifin bunlara münasibəti		

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»

İctimai varlıq	Göstəricilər	Basat
Xarici görmə	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzüümü e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları g) duruşu h) yerışı, digər hərəkətləri	c) Qaranlıq çökmüş gözləri yaşla doldu.
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahnı oxuyarkən, zarı- yarkən, qışqırarkən və s.) necə eşidildiyi	
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduğu b) toxunma tərzı: əl verib görüşən zaman əli möh- kəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu d) kobud, ya zərif olduğu e) insanın güclü, ya zəif olduğu f) isti, soyuq olması	
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu	
Müəllifin bunlara münasibəti		

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»		
İctimai varlıq	Göstəricilər	Təpəgöz
Şəxsiyyəti	a) arzuları və istəkləri b) ehtiyat etdiyi və qorxdığı məqamlar c) ayrı-ayrı problemlərə reaksiyası d) nikbin, ya bədbin olması e) mənəviyyatca zəif, ya güclü olması	a) Uşaqlardan birinin burnunu, birinin qulağını yeməyə başladı. a) Yol kəsdi, adam oğurladı, böyük quldur oldu. d) Bir ağac qoparıb yerindən atdı, əlli-altmış adam həlak etdi. İgidlərin başçısı Qazana elə zərbə vurdu, dünya başına daraldı. d) Əlini-əlinə çalıb qah-qahla güldü. d) Basatı qabağına qatıb tutdu. Boğazından yapışib yatağına gətirdi. Çəkməsinin boğazına soxdu. d) Təpəgöz elə nəyə çəkdi ki, elə hayqırdı ki, dağ-daş əks-səda verdi.
Maraqları	a) xoşladığı məşğuliyyətlər b) maraqlandığı əşya c) əyləncə növü	
İşi, gündəlik fəaliyyəti	a) nə iş görür b) gələcək planları c) gündəlik məşğuliyyəti	
Müəllifin bunlara münasibəti		

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüğü boy»

İctimai varlıq	Göstəricilər	Təpəgöz
Xarici görmə	a) boyu b) çəkisi c) dərisinin, saçlarının, gözlərinin rəngi d) saç düzümləri e) bədən üzvlərinin diqqət cəlb edən digər xüsusiyyətləri f) jestləri və mimikaları g) duruşu h) yerləşmə, digər hərəkətləri	c) Təpəsində bir gözü var idi. e) Gövdəsi adam gövdəsi e) Gözündən başqa ayrı yerdə ət yoxdur. e) Gözü ətdəndir.
Səsi	a) necə danışdığı b) səsinin nəyin səsinə bənzədiyi c) müxtəlif şəraitlərdə (mahnı oxuyarkən, zarı- yarkən, qışqırarkən və s.) necə eşidildiyi	
Toxunarkən	a) dərisinin kobud, ya hamar, zərif olduğu b) toxunma tərzini: əl verib görüşən zaman əli möh- kəm, ya ehtiyatla sıxdığı c) əlinin qabarlı, ya hamar olduğu d) kobud, ya zərif olduğu e) insanın güclü, ya zəif olduğu f) isti, soyuq olması	
Qoxusu	a) insandan gələn ətir, yaxud qoxu b) insanın istifadə etdiyi ətir və ya sabunların qoxusu c) peşəsindən irəli gələn qoxu d) məşğuliyyətindən irəli gələn qoxu e) adətindən irəli gələn qoxu	
Müəllifin bunlara münasibəti		

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»
(Təsviri-nəqli xarakterli əsərin hissələri:
hadisələrin ardıcılığı və süjet)

Təlim məqsədi

1. Əsəri hissələrə ayırır, plan tutur (1.1.3.). 2. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.1., 2.1.2.). 3. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim hadisələrin ardıcılığı sxemlərini şagirdlərə təqdim edir: «Uşaqlar, bu sxemlər sizə nəyi xatırladır?» *Cavab alır.* «Bu sxemlərdən istifadə edib həm bu il, həm ötən il hansı əsərlərdə hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmişik? (*İlkin biliklərin müəyyən edilməsi*) Sizcə, «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»da hadisələrin ardıcılığı bu sxemlərdən hansına uyğun gəlir? (*Sual vermə*) Görürsünüzmü, uşaqlar, siz əsərin ardıcılığı ilə bağlı proqnozlar verirsiniz. (*Əlaqələndirmə*) Amma əsl doğru cavab araşdırmalarımız başa çatandan sonra məlum olacaq. O zaman aydın olacaq ki, kimin proqnozları həqiqətə daha uyğundur».

2. Mətnin tərtibində əhəmiyyət verilməli digər məsələləri izah et.

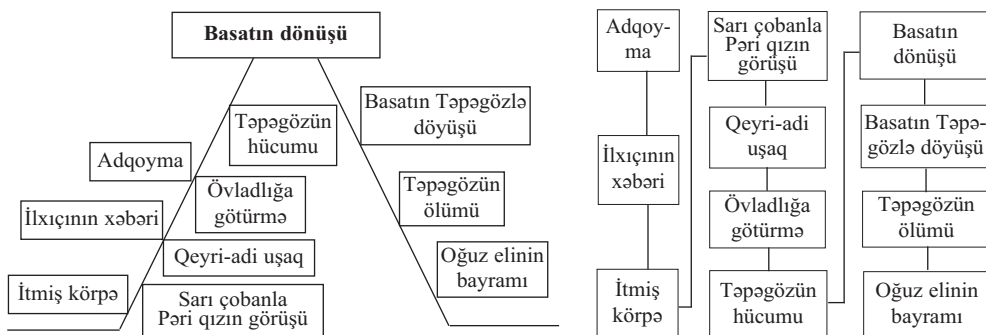
Mətnin tərtibində əhəmiyyət verilməli digər məsələlər	
Göstəricilər	Nümunələr
— Əsasən, keçmiş zamanda baş verən hadisələr haqqında danışılır;	
— Konkret zamanda və məkanda oşya, hadisə, insanı təsvir edərkən feillər və dəqiq seçilmiş isimlərlə yanaşı, sifot və zərflərdən də geniş istifadə edilir;	
— Hadisələr həm keçmiş zamanda III şəxsin, həm də indiki zamanda I şəxsin dilindən yazılır. Bununla oxucu yaradılan obraza daha da yaxınlaşdırılır;	
— Müəllif oxucusunu haqqında danışılan zaman və məkana «aparır», insanlarla «görüşdürür»;	
— Dialoq zamanı hadisələr keçmişdən indiyə və ya gələcəyə dəyişə bilər.	

«BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY»
(TƏSVİRİ-NƏQLİ XARAKTERLİ ƏSƏRİN HİSSƏLƏRİ: HADİSƏLƏRİN
ARDICILIĞI VƏ SÜJET)

Təqqrış 1.

Əsərdə ayrı-ayrı hadisələrin ardıcılığını müəyyən etmək üçün təqdim edilən modelləri nəzərdən keçirt. Hadisələrin ardıcılığı bu modellərdən hansına uyğun gəlir?

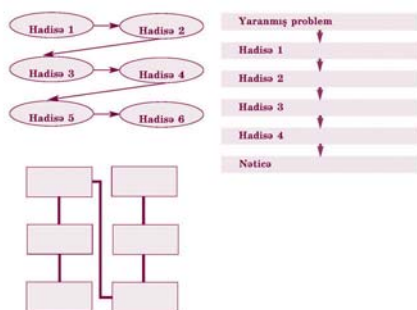
189

Sinif beş qrupa bölünür:

Bütün qruplara eyni tapşırıq verilir: «Əsərdə hadisələrin hansı ardıcılıqla düzüldüyünü müəyyən edin».

Qruplara sxemlərin hər üçü təqdim edilir və ya sxemləri kitablarından bir vərəqə çəkmək xahiş olunur.

Tapşırıq 2. Əsəri təşkil edən ayrı-ayrı hadisələrə başlıq ver. Hadisələrin inkişaf xətti üzrə başlıqları sxemə daxil et.

190

Qrup tərkibində vəzifə bölgüsü aparmaq tövsiyə edilir. Qruplardakı şagirdlərdən bəziləri ardıcıl, bəziləri ziqzaq, bəziləri zəncirvari sxem baxımından araşdırmalar aparır.

Hadisələrin ardıcılığı müəyyən ediləndən sonra onlara başlıq verilir və kollektiv müzakirədə süjet xətti üzrə hadisələrin inkişaf ardıcılığı da müəyyənləşdirilir.

Müəllim vəzifə bölgüsünün aparılmasına meyar müəyyən edir və təlim prosesində onun icrasına nəzarət edir.

№	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi					
2.	Fikrin obrazlı ifadəsi					
3.	Səmərəli əməkdaşlıq					
4.	Vəzifə bölgüsü					

«Kitabi-Dədə Qorqud». «Basatın Təpəgözü öldürdüğü boy»
*(Təsviri-nəqli xarakterli əsərin elementləri
və nəqlətmənin təşkili)*

Təlim məqsədi

1. Dastanı hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir (1.1.3.). 2. Əsərdə bədii ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.). 3. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.1., 2.1.2.). 4. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Müəllim əsərin elementlərini əks etdirən sxemi (*buna əsərin xəritəsi də deyirik*) şagirdlərə təqdim edib soruşur: «Uşaqlar, burada nə görürsünüz? Bu şəkil sizə tanışdır mı?» (*Cavablar dinlənilir*) (*İlkin biliklər*) «Üzərinə araşdırmalar apardığımız «Basatın Təpəgözü öldürdüğü boy»un bu sxem üzrə elementlərini tərtib etmək istərdinizmi?» (*Cavablar dinlənilir*) (*Sual vermə*) Yəqin ki, əsərin elementlərini müəyyən edəndən sonra nəqlətmənin təşkilində o bizə nə qədər yardım edirdi? (*Əlaqələndirmə*) Bu məqsədlə gəlin bu əsərin də elementlərini müəyyən edək».

«BASATIN TƏPƏGÖZÜ ÖLDÜRDÜYÜ BOY»
(TƏSVİRİ-NƏQLİ XARAKTERLİ ƏSƏRİN ELEMENTLƏRİ VƏ
NƏQLƏTMƏNİN TƏŞKİLİ)

Tapşırıq 1. Əsərin xəritəsini tərtib et.

Tapşırıq 2.

1. «Nitqin təşkili» cədvəlinə əsasən əsərin məzmununun yığcam nağıl edilməsinə hazırlaş.
2. «Oxudan sonra» təlimatını yerinə yetir (cədvəl 3, səh. 19).

191

Bu fəaliyyətin yerinə yetirilməsi üçün əgər «Cütlərlə oxu» üsuluna üstünlük versəniz, hər bir şagirdin qarşısında «əsərin xəritəsi» sxemi olsun. Üsula əsasən bir şagird mətni oxumalı, digər şagird verilən sxemə lazım olan göstəriciləri daxil etməlidir. Amma nəzərə alınsa ki, əsərin həcmi xeyli böyükdür, şagirdlər növbə ilə əsəri oxuyar və eyni zamanda bir-birinə qərarları haqqında məlumat vermədən qeydlərini apara bilərlər.

Bu fəaliyyət başa çatandan sonra kollektiv şəkildə əsərin nəqlənməsinin təşkili cədvəli üzərində iş aparıla bilər. Əslində, bu iş vərəqi üzrə yerinə yetiriləcək fəaliyyətlərin əksəriyyəti «əsərin xəritəsi»ndə öz əksini tapır. Sadəcə, bu vərəqin tərtibi nitqin təşkili zamanı qeydlərin aparılması baxımından yararlıdır.

Əsərdə hadisələr _____ (məkanda)
_____ (zamanda) baş verir.

Əsərdəki əsas obrazlar _____

Hadisələr ondan başlanır ki, _____

Əsərdə əsas ziddiyyət _____

Əhvalat belə oldu ki, _____

Sonra _____

Daha sonra _____

Sonda _____

Ziddiyyət belə həll olur ki, _____

Bu dərstdə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy» üzərində ədəbiyyat dərslərində iki il ərzində öyrənilmiş bütün bacarıqlardan çıxış edərək geniş təhlil işi aparıldı. Şagirdlər bir bədii nümunənin təhlili zamanı hansı məsələlərin nəzərdə tutulduğunu kompleks şəkildə dərk edib və bu prosesin iştirakçısı olaraq öyrəndiklərini tətbiq etdilər. Bu genişmiqyaslı təhlilin uğurla başa çatmasında hər bir şagirdin rolunu vurğulamaqla onları təbrik edin. Səy və zəhmətsevərliklərinə görə onlara təşəkkürünüzü bildirin. Xüsusi fəallıq nümayiş etdirən şagirdlərin adlarını çəkməklə onların çalışqanlığının nəzərinizdən qaçmadığını diqqətə çatdırın.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	Əsərin hissələrə ayrılması					
2.	Əsərin planının müəyyən edilməsi					
3.	Əsərin elementlərini əks etdirən xəritənin tərtibi					
4.	Nəqlətmənin təşkili vərəqinin hazırlanması					

LAYİHƏ

Təlim məqsədi

1. Lüğətdən istifadə etməklə tanış olmayan sözlərin mənasını müəyyən edir (1.1.1.).
2. Əsərin ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur (1.1.2.).
3. Əsəri hissələrə ayırır, planını tutur (1.1.3.).
4. Əsərdə bədii ifadə və təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir və onların rolunu aydınlaşdırır (1.1.5., 1.2.3.).
5. Əsərin ideyasını müəyyən edir (1.2.4., 3.1.2.).
6. Əsərlə bağlı fikirlərini bildirərkən obrazlı söz və ifadələrdən istifadə edir (2.1.2.).
7. Müzakirələr zamanı yoldaşlarının fikirlərindən bəhrələnir (2.2.1.).

Layihənin yerinə yetirilməsi üçün sinif 5 qrupa ayrılır və bədii nümunələr üzrə araşdırmalara cəlb edilir. Bunun üçün dərsləyə aşağıda adları qeyd edilən əsərlər daxil edilib:

1. Sevinc Nuruqızı. «Ağabəyim ağa»;
2. Mirzə İbrahimov. «Bağban Rövşən»;
3. Əli Vəliyev. «Nənənin söhbəti»;
4. Hüseyn Abbaszadə. «Barıt iyi»;
5. Əkbər Qocayev. «Tanrının ərməğanı».

Şagirdlər maraqlarına uyğun olan bir bədii nümunəni seçməyə üstünlük verərlərsə, o zaman həmin dərslərin məktəb kitabxanasında keçirilməsi faydalı olar.

LAYİHƏ

I. Yaxşı olardı ki, problemin həllinə nail olmağa imkan verən əsəri özünü müstəqil şəkildə seçsəniz. Oxu qaydalarına əməl etməklə əsəri oxuyasınız. Sonra isə təqdim edilən məsələlər baxımından araşdırmalar aparasınız. Əgər uyğun bədii nümunə tapmaqda çətinlik çəksəniz, növbəti sahifələrdə verilmiş bədii nümunələrdən birini seçib layihə üzərində işləyin.

II. Araşdırmalar apararkən istifadə etdiyiniz bütün iş vərəqlərini, cədvəl və sxemləri qovluqda toplayın. Həmin noticələrdən çıxış edərək adı və ya elektron təqdimat (Power Point və b.) hazırlayın. Tədqiqatlarınızın noticələrini yoldaşlarınıza təqdim edin. Qarşılıqlı dinləmədən sonra qruplardan birinin araşdırmalarının noticələrinə dair rəy-inaşa hazırlayın. Bölgünü elə aparın ki, hər qrupun layihəsinə dair rəy-inaşa yazılmış olsun. Rəyləriniz oxunandan sonra fikir mübadiləsi aparın.

III. Altı qrupa bölünün. Əsərlər nəqləmə-təsviri xarakterlidir.

- Əsərləri proqnozlaşdırma aparmaqla oxuyun.
- Əsərin ideyasını müəyyən edin.
- Əsərdəki obrazların başlıca xüsusiyyətlərini aydınlaşdırın.
- Əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini, hisslərin və faktların təsvirini müəyyən edin.
- Əsərdə hadisələrin ardıcılığını göstərin.
- Əsəri hissələrə ayırın.
- Əsərin elementlərini müəyyən edin və xəritəsini tərtib edin.
- Noticələrinizi əks etdirən təqdimat hazırlayın.

AĞABƏYİM AĞA

Üzü pəncərəyə dayanmış Ağabəyim ağa olındakı zərif tikməli ipək doemalla gözələrinin yaşını sildi. Günəş gəh buludların arxasından çıxıb azacıq özünü göstərirdi, gəh də yenidən bulud arxasına çəkilib gizləndirdi. Günəş yox olan kimi də qapqara bulud layı sakitcə irəliləyərək yamaşıl çəmənin bir parçasına qara kölgə çəkirdi. Ağabəyim ağa diqqətlə günəşlə buludun yerdəyişməsinə seyr edir, özlüyündə bu mübarizəni xeyrlə şərin oyununa bənzədirirdi. Pəncərənin önündəki ağacə qonmuş sərcələr də qara kölgə yaxınlaşanda məyus-məyus ətrafa boylanır, boz quyruqlarını ağa-

193

Qruplar seçdikləri əsər üzərində işləyir və təqdimat edirlər. Hər bir qrup əsərin ideyasını, əsərdə təsviri, obrazları, bədii təsvir və ifadə vasitələrini müəyyən etməlidir. Bütün bu fəaliyyətlərə ümumilikdə 8 saat ayrılır. Saatlardan 4-ü əsər üzərində işləmək, 4 saatı isə təqdimat və layihələr barədə rəylərin bildirilməsi üçündür. Layihə aşağıdakı plan üzrə yerinə yetirilə bilər.

1. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi. 2 saat
2. Əsərdə təsvir. 2 saat
3. Əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələri. 2 saat
4. Əsərdə obrazlar. 2 saat

Qruplara təqdim edilən iş vərəqlərinə aşağıdakı tapşırıqlar yazıla bilər.

I. Əsərin ideyasının müəyyən edilməsi.

1. Əsərin mövzusunun müəyyən edilməsi.
2. Əsərin ideyasını formalaşdıran fikirlər:

- 1-ci fikir:
- 2-ci fikir:
- 3-cü fikir və s.

3. İdeya

cın tilişikli gövdəsinə çırpıb darayırdılar. Günəş görünəndə isə cıkkıldoşa-cıkkıldoşa sanki «günəş gəldi, günəş gəldi», — deyə sevinc müjdəsi yetirir, günəşdə parıldayan dımdıqlarını bir-birinə yaxınlaşdırıb sevincdiklərini anladırırdılar. Ağabəyim ağa gözünün yasını quruda bilməyən tikməli dəsmalını gümüş belbağısının altına keçirib pəncərəni açdı. İpək kimi ovcunda tutduğu çörək qırıntılarını irəli uzatdı.

Sərçələr uçub Ağabəyim ağanın ovcuna qondular. Xanımın kədərli üzünə ani bir sevinc gəldi. Dodaqları təbəssümdən işıqlandı.

Bu vaxt Ağabəyim ağanın qapısını döydülər. İpək əlin içindən həvəslə çörək ovuntuları dənləyən sərçələr səksəndilər. Pırlıdayıb bir göz qırpmında yoxa çıxdılar. Ağabəyim ağa sonuncu tikələrini yeməyib uçan sərçələrin ürəkliyinə güldü. Dəməşq xarasından tikilib, qızılı saplarla işlənib, güləbətinlə bəzənmiş donunu xışıldada-xışıldada qayıdıb masasının arxasına keçdi. Amiranə səslə:

— Buyurun, — dedi.

Gələn İran hökmdarı Fətəli şah idi. O, İbrahim xanın qızı Ağabəyim ağanın həyat yoldaşı idi. Həç vaxt qapını döyməmiş onun otağına girməzdi. Fətəli şah irəli yeridi. Ağabəyim ağanın bir az açılmış bənizi yenə tutuldu. Sanki üzünün günəşi getdi. Qara buludların kölgəsi çəkildi bənizinə:

— Nə əmr edirsiniz?

— Əmr etməyə gəlməmişəm. Əmr edilən kəsin hüzuruna gəlməzlər. Onu hüzurə gətirdilər.

— Şahdan əmr olsaydı, gələrdim.

— İstərdim ki, bu sözləri başqa cür eşidim.

— Təxminən necə?

— Təxminən belə — şahdan əmr olsaydı, sevərdim.

— Şahım, bu böyüklükdə sultanatın tək hakimidiniz. Məgər indiyədək yəqin etməmişsiniz ki, əmrə sevmək olmaz. Qürbətə Vətən həsrəti bütün sevgilərin üzünə kölgə çəkir.

O bunu dedi ki, günəş yenə buludların arxasında gizləndi. Otağa qaranlıq çökdü.

Ağabəyim ağa pəncərəyə yaxınlaşdı. Günəş son şəfəqlərini yığış buludun arxasında gizlənməmişdi:

194

II. Əsərdə təsvir.

1. Məkanın təsviri
2. İnsanın təsviri
 - xarici görkəmi
 - ictimai varlıq kimi

III. Əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələri.

1. Bədii təsvir vasitələri
2. Bədii ifadə vasitələri
3. Təsvir vasitələrinin əlaqələndirilməsi

IV. Əsərdə obrazlar

1. Əsas və köməkçi obrazlar
2. Obrazların əsas xüsusiyyətləri
3. Obrazların qarşılaşdırılması və müqayisəsi

Ehtiyac yaranarsa, şagirdlər müəllimlə məsləhətləşmələr də apara bilərlər. Yaxşı olar ki, dərs kompüter laboratoriyasında keçirilsin. Şagirdlər PP təqdimatlar hazırlamaq və digər məqsədlərlə İKT-nin imkanlarından istifadə etsinlər.

İKT imkanları olmayan siniflərdə şagirdlər qrup təqdimatlarını kağızlar üzərində tərtib edəcəklər. Bunun üçün onlara əvvəlcədən xatırladın ki, gələn dərs flasterlərə, karandaşlara, müxtəlif vəsaitlərə ehtiyac duyacaqlar. Odur ki dərsə gələndə öz əşyalarını gətirsinlər.

Nö	Qiymətləndirmə meyarları	5	4	3	2	1
1.	İdeyanın müəyyən edilməsi					
2.	Obrazların təsviri					
3.	Obrazların təhlili					
4.	Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyən edilməsi					
5.	Hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
6.	Elementlərin müəyyən edilməsi					

Qiymətləndirmə meyarları		5	4	3	2	1
Təsviri-nəqli xarakterli əsərin ideyasının müəyyən edilməsi	Kiçik başlıqların dəqiqliyi					
	Ümumiləşdirmənin aparılması					
Təsviri-nəqli xarakterli əsərdə obrazların təsviri və təhlili	Obrazın təsviri	İctimai varlıq kimi				
		Xarici görkəmi				
	Obrazın təhlili					
	Obrazla bağlı mühakimənin yürüdülməsi					
Təsviri-nəqli xarakterli əsərin dil xüsusiyyətləri	Təsvir vasitələri	Bədii təsvir				
		Hislərin təsviri				
		Faktların təsviri				
		Əlaqələndirilmiş təsvir vasitələri				
	İfadə vasitələri	Mübaligə				
		Bədii sual				
	Əsərin dilinin digər xüsusiyyətləri					
Təsviri-nəqli əsərlərin hissələri: hadisələrin ardıcılığı və süjet	Əsərdə hadisələrin ardıcılığının müəyyən edilməsi					
	Süjetin müəyyən edilməsi					
Təsviri-nəqli əsərlərin elementləri və nəqlətmənin təşkili	Əsərin elementlərinin müəyyən edilməsi					
	Nəqlətmə vərəqinin işlənməsi					

DƏRSLİK KOMPLEKTİNDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Dərslik üçün ədəbiyyat	Əlavə oxu üçün ədəbiyyat	Müəllim vəsaiti üçün mətnlər
1. Rəşid bəy Əfəndiyev. Seçilmiş əsərləri. («Elm tükənməz xəzinədir»). «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, Bakı, 2006, səh. 89–90. http://www.azadliq.info/siyast/31160-qori-seminariyasinin-parlaq-tlbsi-rid-by.html	1. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. («Gərəkdi») «Şərq-Qərb», Bakı, 2004, səh.50. http://az.wikipedia.org/wiki/Aşıq_Ələsgər http://azerdict.com/izahli-luget	
2. «Şah Abbas və iki vəzir». «Cazibə qüvvəsi». «Fərdi İnkişaf» jurnalı http://cazibe.info/ham-vern-hekaylr/63-brtamiz-hekay.html	2. «Tülkü və qurd» (təmsil), Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı (Antologiya) XXI YNE Bakı, 2001, səh.244–245.	
3. Yusif Balasaqunlu. «Qutadqu bilik – səadət gətirən elm». Bakı, 2003, səh.39–41. http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2012/iyun/602.htm	3. Nizami Gəncəvi. «Lider» nəşriyyatı, Bakı, 2004. («Ovçu ilə itin və tülkünün hekayəti»), səh.121–124. http://www.ganca.net/aze/nizami.html	
4. Mikayıl Rzaquluzadə. «Yaz günəşi» («Gözəlliyin keşiyində»). «Gənclik», Bakı, 1977, səh.237–238.	4. Mustafa Çəmənli «Qurban bayramı».	
5. Bəxtiyar Vahabzadə. «Payız düşüncələri» («Qocalar»). «Yazıçı», Bakı, 1981, səh.112–113.	5. Azərbaycan nağılları. V cild («İki qardaş») «Şərq-Qərb», Bakı, 2005, səh.239–244.	
6. Mirvarid Dilbazi. («Müəlimim»). «Yazıçı», 1982, səh 81. http://www.anl.az/down/meqale/azərbaycan/2012/avqust/257446.htm		
7. Çingiz Aytmatov. «Seçilmiş əsərləri» («Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş»). «Öndər» nəşriyyatı, Bakı, 2004, səh. 311–312. http://www.kepeztv.az/?q=%C3%A4%çingiz-aytmatov-0		
8. Abdulla Şaiq. Seçilmiş əsərləri. I cild. («Köç»). «AVRASİYA PRESS», Bakı, 2005.	http://www.clb.az/files/mv/AShaiq.pdf	

9. Əliəğa Kürçaylı. «Vətənə nəğmə çələngi» («Vətən»). «QOLİAF» Nəşriyyat Evi, Bakı, 2011, səh.238–239.	http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2010/dekabr/148350.htm	
10. Məmməd Araz. «Vətənə nəğmə çələngi» («Azərbaycan–dünyam mənim»). «QOLİAF» Nəşriyyat Evi, Bakı, 2011, səh.182–183.	http://www.memmedaraz.az/?menu=142	
11. Hikmət Ziya. «Seçilmiş əsərləri» («Qarabağda»). Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi – «Azərnəşr», Bakı, 1992, səh.7–8.	Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı Bakı, 2007 Rafiq Yusifoğlu. Uşaq ədəbiyyatı, Bakı, 2007	
12. Aleksandr Düma. Fransız ədəbiyyatı antologiyası, I cild. («Qafqaz səfəri: Bakı»). «Şərq-Qərb», Bakı, 2007, səh. 273–278.	http://news.lent.az/news/105756 Reyhan Mirzəzadə	
13. Xəlil Rza Ulutürk. Seçilmiş əsərləri. II cild. («Gerbimiz – qəlbimiz»). «Şərq-Qərb», Bakı, 2005, səh .90.	http://sia.az/az/news/event/303207	
14. http://azadqadin.az/index.php?cstart=2&newsid=5905#.UVmzvpyfDD Kimdir əlil: Kamal Turan. «Gül ətirli hekayələr» («Üç nəfərin imtahanı»). «Xəzər Nəşriyyatı» MMC, səh.115–118.		
15. Məmməd Namaz. «Günəş ömürlü insan» («Hamının günəşi»). Bakı, 2012, səh.10–11.	Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı Bakı, 2007 Rafiq Yusifoğlu. Uşaq ədəbiyyatı, Bakı, 2007	

16. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı (Antologiya «Ağıllı uşaq»). İki kitabda – ikinci kitab, Bakı, 2001, səh.131–135.		
17. Nəriman Süleymanov. «Tək çiçək» («Birinci cığır»). «Gənclik». Bakı, 1979, səh.105–106.	Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, Bakı, 2007 Rafiq Yusifoğlu. Uşaq ədəbiyyatı, Bakı, 2007	
18. Nizami Gəncəvi (şeir: «Yaralı bir uşağın dastanı»). Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. II cild. «Öndər» nəşriyyatı, səh. 29-30. Mirmehdi Seyidzadə. «Xatırlayarsan mənə» («Əqrəb və Çanaqlı bağa»). «Gənclik», Bakı, 1978, səh.140–141.	Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 2007 Rafiq Yusifoğlu. Uşaq ədəbiyyatı, Bakı, 2007	
19. Sabir Əhmədli. Yanvar hekayələri («Dərs»). Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı, 1982, səh.70–71.	http://az.wikipedia.org/wiki/	
20. Azərbaycan xalq əfsanələri («Xan sarayı» əfsanəsi). Bakı, «Yazıçı», 1985, səh. 204–205.		
21. Mir Cəlal. «Şəfəqdən qalxanlar» («Dərsimi yaz»). «Gənclik», 1972, səh. 237–239.	http://www.azadliq.info/gcomponent/content/article/357-kiv/31221-soez-v-qilm-xyant-etmyn-yazc.html	
22. Zəhid Xəlil «Seçilmiş əsərləri» («Zeynalabdin»). Bakı, 2009, səh. 303–310.	http://www.muallim.edu.az/arxiv/2012/17/21.htm	
23. İvan Krılov. («Ağac»). Seçilmiş təmsillər. «Gənclik», Bakı, 1988, səh. 40–41.	http://az.wikipedia.org/wiki/İvan_Krılov	
24. Azərbaycan xalq əfsanələri («Çahargah əfsanəsi»). «Yazıçı», Bakı, 1985, səh.199–201.		

25. Azərbaycan nağılları («İsgəndər quş dili öyrənir»). «TURAN» nəşrlər evi, Bakı, 2003. səh. 221–225.		
26. Əli Səmədli. («Qanlı bənövşə»). «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, Bakı, 1996, səh.25–29.	Qara Namazov. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı, Bakı, 2007 Rafiq Yusifov. Uşaq ədəbiyyatı, Bakı, 2007	
27. Cabir Novruz. «Seçilmiş əsərləri» («Mən bizim anaları Günəşlə tən tuturam»). «Yazıçı», 1982, səh.143–144.	http://www.cabirnovruz.gen.az/heyati.ph	
28. «Yurdumuzun əfsanələri» («Ana rəhmi»). «Gənclik», Bakı, 1976, səh.42–43.		
29. «Azərbaycan dastanları». «Lider» nəşriyyatı. («Koroğlu» dastanından «Düratın itməyi» qolu). Bakı, 2005, səh.239–247.		
30. İlyas Əfəndiyev. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası. III cild («Zəmidə bir turac səslənirdi»). «Öndər» nəşriyyatı, Bakı, 2005, səh. 226–228.	http://az.wikipedia.org/wiki/İlyas_Əfəndiyev	
31. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. (Antologiya) («Kitabi-Dədə Qorqud» dastanından «Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy»). Bakı, 2001, XXI YNE, səh.291–305.		
32. Əkbər Qocayev. «Tarixi şəxsiyyətlər» («Tanrının ərməğanı»). Bakı, 2008, səh.4–18.	http://gundelik-baku.com/index.php?newsid=1083#.Udqo9vrtfNs	
33. Mirzə İbrahimov («Bağban Rövsən»). «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı, 1978, səh.161–164.	http://www.muallim.edu.az/arxiv/2011/39/18.htm 7 Oktyabr 2011 – №39	
34. Əli Vəliyev. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı antologiyası, III cild («Nənənin söhbəti»). «Öndər» nəşriyyatı, Bakı, 2005, səh.184–187.	http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2011/dekabr/223291.htm	
35. Hüseyn Abbaszadə. Azərbaycan sovet uşaq ədəbiyyatı antologiyası («Barıt iyi»). «Gənclik», Bakı, 1976, səh.212–214.	http://www.milli.az/news/culture/153232.html	
36. Sevinc Nuruqızı («Ağabəyim ağa»). «Aspoliqraf », Bakı, 2010. səh.3–6		

Bunu bilməlisiniz!

Hekayə, şeir, təmsil, povest, roman və s. yazılı ədəbiyyatın nümunələridir. Yazılı ədəbiyyatın müəllifi olur.

Hekayədə insan həyatının konkret bir səhnəsi və ya müəyyən bir hadisə yığcam şəkildə təsvir edilir. Burada qəhrəmanların sayı az olur. Hekayələr mövzu cəhətdən müxtəlif olur. Azərbaycan ədəbiyyatında C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, S.S.Axundov, Y.V.Çəmənzəminli və başqa ədiblər hekayə janrında gözəl nümunələr yaratmışlar. Bu dərslikdə müasir Azərbaycan yazıçılarının hekayələri ilə tanış olacaqsınız.

Əfsanə, əsasən, xalqın tarixini, xəyal və arzularını özündə əks etdirir. Azərbaycan əfsanələri rəngarəngdir. Heyvanlar, quşlar, ağaclar, güllər, çaylar, göllər, qalalar, abidələr, müxtəlif yer adları, tarixi şəxsiyyətlər və s. haqqında əfsanələr var. «Hüt-hüt quşu», «Şirin qala», «Daş gəlin», «Kəklik», «Turac» və s. belə əfsanələrdəndir.

Nizami Gəncəvi, Səməd Vurğun, Süleyman Rəhimov, Cəfər Cabbarlı bəzi əsərlərini əfsanələr əsasında yazmışlar.

Şeir söz sənəti nümunəsidir. Şeir fikrin vəznli, obrazlı, qafiyəli ifadəsidir. Bilirsinizmi, heca vəznə nə deməkdir? Əgər bu ifadəni birinci dəfə eşidirsinizsə, əvvəlcə «heca» və «vəzn» sözləri üzərində düşünün. «Heca» sözünü çox eşitmişiniz. Yəqin, bilirsiniz ki, heca sözlərin asanlıqla bölünə bilən hissəsinə deyilir. Amma «vəzn» sözü sizə aydın olmaya bilər. «Vəzn» ərəb sözü olub «ölçü» deməkdir. Heca vəznində yazılmış şeirlərdə hecaların sayı şeirin ölçüsünü müəyyən edir. Həmin şeirlərin birinci misrasında neçə heca varsa, qalan misralarda da o qədər sayda heca olmalıdır. Bir misrada 5,7, 8,11,12 heca ola bilər.

Qoşma xalq arasında ən çox yayılmış, şöhrət tapmış ən qədim şifahi şeir nümunələrindən biridir. Qoşma, adından da göründüyü kimi, ağızdan-sinədən deyilən, qoşulan, insanın sevgisini, kədər və iztirabını tərənnüm edən şairanə lirik nümunələrdir. Üç, bəzən də beş bənddən ibarət olur. Bəndləri və misraları bir-birinə ahəng, kompozisiya bütövlüyü, fikir və musiqi axarı bağlayır. Bu janrda ilk bəndin birinci və üçüncü misraları bəzən bir-biri ilə qafiyələnir, bəzən də sərbəst buraxılır. İkinci və dördüncü misralar isə öz aralarında qafiyələnir.

Hekayə həm nəzmlə, həm də nəsrə yazılır. Nəzmlə yazılan hekayələrə mənzum hekayələr deyilir. Hekayət sözünün sonundakı «ət» cəm şəkilçisidir. Klassiklərimizin yaradıcılığında belə hekayətlərə çox rast gəlmək olar.

Nağıllar şifahi xalq ədəbiyyatının çox qədim, həm də geniş yayılmış janrlarından biridir. Nağıllarda xeyirlə şərlər, işıqla qaranlıq, həyatla ölüm, haqla nahaq mübarizə aparılır və həmişə xeyir şərlər, haqq nahaqqa, işıq qaranlıqqa qalib gəlir. Nağıllar mövzusunə və məzmununa görə çox zəngindir. Nağılları seyrli nağıllar, heyvanlar haqqında nağıllar, ailə-məişət nağılları kimi qruplaşdırırlar.

Esse nədir?

«Esse» fransız sözü olub, mənası təcrübə, sınaq, oçerk deməkdir. Essenin ilk nümunəsini fransız yazıçısı və filosofu M.Monten yazmışdır. Esse ədəbiyyatda bir janr olub, müəllifin hər hansı mövzu ilə bağlı düşüncələrini və hislərini şərh edən kiçik bədii nümunədir. Essenin dili həm danışiq dilinə yaxın, həm də obrazlı olur. Esse müxtəlif xarakterli olur: nəqli, təsviredici, tədqiqat, mühakimə.

Təmsil tənqidi və nəsihətamiz məzmununda, satirik, təsviri əsərlərə deyilir. Çox vaxt nəzm şəklində yaranır. Nəsr şəklində də təmsillərə rast gəlmək olar. Təmsil yığcam və lakonik qurulur. Təmsilin ən başlıca xüsusiyyəti alleqoriya, yəni heyvan, bitki, cansız əşya surətlərinin şəxsləndirilməsi, insana xas əlamətlərlə təsvir edilməsidir. Təmsilin ikinci xüsusiyyəti odur ki, burada alleqoriya ilə yanaşı, bədii gülüşdən də istifadə olunur. Təmsilin üçüncü xüsusiyyəti nəsihətamiz səciyyə daşımasıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında A.Bakıxanov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani, A.Səhhət, H.Ziya və başqa sənətkarların yaradıcılığında təmsilin gözəl nümunələrinə rast gəlirik.

Dastan şifahi xalq ədəbiyyatının həmcə ən böyük janrıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında dastana epos da deyilir. Dastandakı əhvalat, hadisə nəsrə söylənilir və yeri gəldikcə mövzu ilə bağlı şeir parçaları da verilir. Dastanlarda müəyyən bir dövrdə baş vermiş bir əhvalat həyatı həqiqət kimi söylənilir. Ancaq dastanlarda faktlar böyüdülmür, tilsimdən, əfsun və seyrdən istifadə olunur. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında onlarca dastan var. Bu dastanları ideya-mövzu cəhətdən qəhrəmanlıq, yaxud məhəbbət dastanlarına bölmək olar. Qəhrəmanlıq dastanlarında xalq içərisindən çıxmış igid oğul və qızların azadlıq, haqq, ədalət uğrunda zalımlara və işğalçılara qarşı mübarizəsi təsvir olunur.

Qiymətləndirilən suallar	Məsləhətlər	Yoxlama üsulları, texnikaları
1. Girişdə çatdırılması nəzərdə tutulan əsas fikir üçün zəmin yaradılıbmı?	Girişdə çatdırmaq istədiyiniz əsas fikrə zəmin yaradan cümləni tapın və onun altından xətt çəkin. Əgər tapa bilmirsinizsə, o zaman həmin fikri formalaşdırıb yazın.	Giriş hissəyə elə bir cümlə əlavə edin ki, o, əsas fikir üçün zəmin yaratsın.
2. Bütün təsvir vasitələrindən istifadə edilibmi?	Mətni oxuduqca hiss və duyğuları təsvir edən nümunələrin üzərində «H», faktları təsvir edən nümunələrin üzərində «F», bədii təsvir vasitələrinin üzərində «B» yazın. Nəzər salın. Bunlardan hansılarının üzərində iş aparmağa ehtiyac var. Elə edin ki, «H»-lər həddən artıq çox, «F» və «B»-lər həddən artıq az olmasın.	Müxtəlif hislərin təsvirinə yer verilməsinə diqqət edin. Hansı yoxdursa, əlavə edin. Əsas fikri çatdırmağa yardım edən bədii təsvir vasitələrinin olmasına xüsusi diqqət yetirin. Əgər yazıda təsvir vasitələrinə az yer verilibsə, uyğun nümunələr yaratmaqla digər fikirləri onlarla əvəz edin.
3. Təsviri mətndə müəllifin düşüncələri və hissləri öz əksini tapıbmı?	Birinci şəxs əvəzliliklərinin yanında ulduz (mən, biz) yazın. Əgər hər abzasda ən azı bir ulduz görməsiniz, düzəliş aparın.	Elə edin ki, birinci şəxsin düşüncələri təsvir vasitələri ilə (bədii, hiss və faktlar) öz əksini tapsın.
4. Mətn məkanda təsvir edilənlərin ardıcılığı, yaxud da təqdim edilən məsələlərin əhəmiyyətliliyi baxımından təşkil edilibmi?	Mətnə istifadə edilmiş vasitələri sıra ilə düzün. Sonra təsvir edilən məkanın sözlə sadə xəritəsini çəkin. Siyahıya aldığınız vasitələri orada yerləşdirin. Yoxlayın. Siyahıdakı nümunələrdən yararsızlarını kənarlaşdırın və ya düzəliş etməklə münasib yerdə yazın.	Yenidən təşkil edin. • Müşahidə edilən, yaxud təsəvvür olunan məkanda təsvir edilənlərin ardıcılığına riayət edin (uzaqdan yaxına, yüksəkdən aşağıya və s.). • Təqdim edilən məsələlərin əhəmiyyətliliyi baxımından ardıcılığı gözləyin (az əhəmiyyətlidən çox əhəmiyyətliyə doğru və ya çox əhəmiyyətliyə az əhəmiyyətliyə doğru).
5. Nəticədə çatdırmaq istədiyiniz fikri yekunlaşdır.	Fikirlərinizi yekunlaşdırıcı cümləni mötərizəyə alın. Əgər belə bir cümlə yazmamısınızsa, həmin fikri formalaşdırıb yazın.	Əsas fikri yenidən vurğulayan elə cümlə əlavə edin ki, apardığınız təsvir işini yekunlaşdırsın.

ƏDƏBİYYAT 6

Ümumtəhsil məktəblərinin 6-cı sinfi üçün

Ədəbiyyat fənni üzrə dərsliyin

METODİK VƏSƏİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər

**Afət Yaqub qızı Süleymanova
Təranə Böyükxan qızı Bağirova**

Redaktor

Arif Əzizbəyli

Nəşriyyat redaktoru

Aida Quliyeva

Bədii və texniki redaktor

Abdulla Ələkbərov

Dizaynerlər

Səadət Quluzadə, Mələk Şimşək, Aqil Əmrahov

Korrektor

Ülkər Şahmuradova

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:

2017-009

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2017

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 14,76. Fiziki çap vərəqi 15,0. Formatı 70x100^{1/16}.

Səhifə sayı 240. Ofset kağızı. Məktəb qarnituru. Ofset çapı.

Tiraj 8000. Pulsuz. Bakı–2017.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» MMC

Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 121^A

PULSUZ